

GİRİŞ

M.Ö. 4. yüzyılda kurulduğu kabul edilen ve geçirdiği hareketli tarihi ile çeşitli uygarlıklara ev sahipliği yapan İznik; İlk Çağ, Helenistik Çağ, Roma Dönemi, Erken Hristiyanlık Dönemi, Bizans Dönemi ve son olarak da Türk Dönemlerini görmüş bir yerleşmedir. Geçirdiği her dönemden izler kalan kentte bugün Roma, Bizans ve özellikle de Türk Döneminin izlerini gösteren mimari öğeleri görmek mümkündür.

1075 yılında Kutalmış Oğlu Süleyman Şah'ın ele geçirip Anadolu Selçuklu Devleti'ni kurup başkent yaptığı İznik böylece Anadolu'da ilk Türk Başkenti olma özelliğine sahip olmuştur. Karşılıklı el değiştirmelerle yaklaşık 20 yıl kadar süren Anadolu Selçuklu egemenliğinden sonra İznik Türk kimliğini 1331 yılında Orhan Gazi'nin ele geçirmesiyle tekrar kazanmıştır.

Genel olarak kabul gören yaklaşımla Osmanlı Beyliği'nin kurulduğu 1299 yılı ile İstanbul'un fethedildiği 1453 yılları arasındaki dönem, Erken Osmanlı dönemi olarak adlandırılmaktadır. Büyük bir İmparatorluğa dönüşecek olan Beyliğin kuruluşu ve gelişimi içinde İznik önemli bir yere sahiptir. Bu gelişim sürecinde gerek yönetsel anlamda gerekse Beyliğin sosyal yapısı içinde görülen geleneklerin temellerinde İznik'in olduğu görülmektedir.

Stratejik konumu sayesinde Anadolu'ya, Anadolu'dan İstanbul'a, Hac ziyareti için kutsal topraklara, ticaret amacıyla kullanılan yollar üzerinde hep aktif bir nokta olmuştur. Böyle derin bir kültür zenginliğine sahip olması, bir anlamda önemli yollar üzerinde bir merkez olması, etrafının zengin yeşilliği verimli toprakları ve tabiki yanı

başındaki göl her dönem ilgi çeken bir yer olmasını sağlamıştır. İznik ile ilgili araştırmalara, yayınlara bakıldığında; ilk olarak buradan geçen kişilerin seyahatnamelerinde anlattığı bilgiler ele alınmıştır. Gördüklerini aktarmaları açısından bir dönemsel tesbit niteliği taşıyan bu seyahatnameler sadece durum aktarımı yapmaktadırlar. İlerleyen zamanlarda turizm rehberi niteliğinde çeşitli yayınlar da yapılmıştır. Osmanlı Mimarlığının ilk döneminin örnekleri olmaları ve taşıdıkları yeni özelliklerle dikkat çeken çalışmamızın da konusunu oluşturan mimari eserler hakkında; İznik ilçe merkezinin Türk Dönemi ile ilgili bilimsel araştırmalara baktığımızda çeşitli adlandırma, tarihlendirme, ve işlev yanlışlıkları bulunan Ali Saim Ülgen'in 1938 yılında Vakıflar Dergisi'nde yayınlanan "İznik'te Türk Eserleri" adlı makalesi, Katharina Otto-Dorn'un Almanca olarak 1943 yılında yayınlanan *Das Islamische Iznik* adlı kitabı, İlçe merkezindeki Türk Dönemi yapılarını toplu olarak anlatan ilk yayınlar olmuştur. Ekrem Hakkı Ayverdi'nin Osmanlı Hükümdarlarının kronolojik sırasına göre yayınladığı kitaplarında İznik'teki eserler de tarihsel düzende yer almaktadır. R. Anhegger'in *İslam Ansiklopedisi*'ndeki İznik maddesi sonraki yayınlar için temel olmuştur. Semavi Eyice'nin *İznik Tarihçesi* ve *Eski Eserleri* adlı yayını da kısa bilgiler halinde ilçe merkezini tanıtmaktadır. Sanat Tarihi Bilim Dalı'nın Türkiye Üniversitelerinde gösterdiği bilimsel gelişime paralel olarak İznik'teki yapıların hamam gibi belli plan tipleri doğrultusunda incelendiği görülmektedir. 1964 yılında Orhan Gazi İmareti Kazısıyla İznik'in tarihi dokusuna ait yeni bilgiler ortaya koyan Oktay Aslanapa Osmanlı Devri Mimarisi'nin tüm gelişimini anlattığı kitabında İznik yapılarına da yer vermiştir. Son yıllarda İznik'deki Kültür Mirasını topluca ele alan İstanbul Üniversitesi'nin çalışmaları sırasında yeni tesbitler yapılmış ve kısmen yayınlanmıştır. Kısaca DÖPA

olarak adlandırılan Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün 1986 yılındaki çalışmasında İlçe merkezindeki yapıların yanı sıra sadece on köydeki bazı yapıları kısaca ele alan yayını dışında tek tek merkezde yer alan yapılar çeşitli makalelere konu olmuşsa da İlçe köyleri ve çevresini ele alan bir yayın bulunmamaktadır.

İznik, her dönemden mimari eserlere sahip olmakla birlikte, Selçuklu çağında Anadolu'da ilk Türk Başkenti olmasının yanı sıra 1331'de başlayan Osmanlı döneminde önemli bir kültür merkezi olmuş ve banisi olarak Çandarlı Ailesi başta olmak üzere pek çok mimari anıt yapılmıştır. Bu konuda bazı yayınlar bulunmakla birlikte, merkezde ve çevrede yayınlarda değerlendirilmemiş Türk Dönemi Mimari Eserleri vardır.

İznik ve Çevresi Türk Dönemi Mimarisi başlığı altında; kentin Türk döneminden önceki gelişim süreci de irdelenen çalışmada bugüne kadar İznik merkezinde bulunan yapılara ait değerlendirmeler de göz önünde bulundurulmuş, yeni bulgular, tesbitlerle edinilen bilgiler karşılaştırılarak güncel bir şekilde değerlendirilmiştir. İlçe merkezindeki yapılara ait yeni bilgi ve yaklaşımların yanı sıra, şüana kadar bilimsel anlamda tümüne hiç değinilmemiş olan İlçe sınırındaki yerleşmeleri de ele alarak bölgenin sahip olduğu tarihi doku, yerleşim özellikleri ve bunlardan kalan kültürel mirası bir bütün halinde irdelemek ve Türk Dönemi olarak sınırlandırılan konuya sadece İznik merkezindeki yapıların incelenmesi ile yapılan değerlendirmelerin ötesinde bölgenin tümüne ait bir yaklaşımla, bütün bir dönem monografisi özelliğiyle ortaya konmaya çalışılmıştır.

Çalışma dönem, kent ve mimari başlıkları altında bir kapsama sahiptir. İlçe merkezi ve İlçe sınırları dahilindeki yerleşmelerde yer alan Türk Dönemi'ne ait tüm tarihsel nitelik taşıyan mimari eserler kronolojik olarak, yapıların öncelikle kendi içlerinde değerlendirilmesi esas olmakla birlikte, aynı dönemin benzer niteliklerini taşıyan yapılarıyla, bu yapı tiplerinin geçirdiği bölgesel, dönemsel özellikler de ortaya konarak karşılaştırmalı olarak incelenmiş, böylece bu yapı tiplerinin İlçe sınırı içindeki yoğunluğu, değişik ele alınışları ve karşılaştırmalı olarak da farklı dönemlerde ve bölgelerde gösterdiği değişimler ortaya konmuş, hem tarihsel oluşumu hem mevcut durumu hem de Türk Mimari geleneğindeki gelişim, bölgenin taşıdığı önemle vurgulanarak incelenmiştir. Bu bağlamda hem “üzerine kurulduğu” kültürel mirastan nasıl bir etkilemde kaldığını, kendi gelenek ve gereksinimlerine uygun olarak bu özellikleri nasıl benimsediğini ortaya koymak çalışmanın kapsamını oluşturmaktadır. Günümüzde İznik ilçesine bağlı 37 köy ve iki kasaba bulunmaktadır. Çalışma kapsamında bu yerleşmelerin tümü görülmüş ve tespitler yapılmıştır. Bu tespitler sonucunda yirmidört yerleşim katalog kısmına alınmıştır. Bu değerlendirme yapılırken günümüzde mevcut olup araştırma yapılabilen eserlerin yanında günümüzde mevcut olmamasına karşın daha önce tespit edilip fotoğraflanan hakkında bilgi bulunabilen yapılar ele alınmıştır. Kuruluşu tarih öncesi dönemlere kadar uzanan İznik'in çevresinde de şüphesiz tarihi açıdan zengin yerleşimler bulunmaktadır. Mimari eserleri günümüze ulaşmamış olan ve haklarında da yeterince bilgi edinilemediğinden çalışma kapsamına alınmayan köylerde de süphesiz zengin bir tarihsel geçmiş bulunmaktaydı. Konu sınırlandırmasında sivil mimarlık örnekleri ele alınamamıştır. Özellikle İnikli, Ömerli, Çakırca, Boyalıca bu anlamda zengin örnekler barındırmaktadırlar.

Çalışmanın amacı bölgenin Türk Mimari Kimliğini ortaya koymak olduğundan; İlçe sınırları içindeki yerleşmelerin tümü gezilerek mevcut yapıların bugünkü durumu tesbit edilmiş, geçirdiği değişimler arşiv belgeleriyle araştırılarak ortaya konmuştur. Günümüze ulaşmayan yapılara ait bilgiler yazılı kaynaklardan, eski fotoğraflardan tesbit edilmiştir. Bu amaç doğrultusunda öncelikle yerinde tesbit, fotoğraflama, mevcut durumlarının ölçüleri doğrultusunda plan çizimleri, yapılmıştır. Mevcut olmayan, yerinde tesbiti mümkün olmayan yapılarda ise arşiv, seyahatname gibi yazılı kaynaklardan tesbitler, eski arşiv veya koleksiyonlarda bulunan resimlere ulaşılmaya çalışılarak, nasıl oldukları veya olması gerektiği irdelenmiştir.

Yöntem olarak bu çerçevede Sanat Tarihi'nde saptama-belgelemeye dayalı, sağlam temellere oturan katalog bölümünden sonra karşılaştırmalı değerlendirme ve sonuç bölümlerinden meydana gelen genel yöntem benimsenmiştir.

1. İZNİK'İN TARİHİ GELİŞİMİ

1.1. Tarihi Coğrafya

İznik kenti antik dönemde Bithynia olarak adlandırılan bölgenin sınırları içinde yer almaktadır. Ulaşılan bilgiler ışığında Bithynia'nın, doğuda Paflagonya, güneyde Frigya ve Galatya, batıda ise Mysya bölgeleri ile komşu olduğu, kuzeyde Karadeniz, batıda kuzeyden güneye doğru, İstanbul Boğazı, Marmara Denizi ve Orhaneli Çayı ile Olympos, doğuda ise Filyos Çayı ile sınırlandığı anlaşılmaktadır¹. (Tablo)

Bölge adını Anadolu'ya, Trakya ve Boğazlar üzerinden gelmiş bir “Trak Boyu” olan Bithyn'lerden almıştır. Trak kökenli Bithynialı'ların bağımsızlıklarını uzun süre koruduğu, M.Ö. 7. yüzyıl sonlarında Lidya, M.Ö. 545 yılından sonra ise Pers egemenliği altına girdiği bilinmektedir. Bithynialı'lar, M.Ö. 377-279 yılları arasında bağımsız ve güçlü bir krallık kurmuşlar, sınırlarını oldukça genişleterek zamanla kendi içlerinde krallıklara bölünmüşlerdir.

Bithynia Krallıkları'nın büyümesi ve kalkınması, M.Ö. 3. ve 2. yüzyıllarda Yunan kültürüne hayranlık uyanmasını sağlamış, bu da Hellen tarzını yansıtan yeni kentlerin kurulmasına ortam hazırlamıştır. Hellen kültürünün bölgeye girmesi de bu yaklaşımla ilişkilendirilmektedir. Bölge, M.Ö. 74 yılından itibaren Roma egemenliğine girmiş, İmparator Pompeus'un M.Ö. 64 yılından itibaren Pontos'un batı kısmı ile Bithynia bölgesini birleştirmesi ile Bithynia-Pontus adında yeni bir eyalet haline gelmiştir².

Bithynia hakkındaki Bizans arşivlerinden günümüze neredeyse yok denecek kadar az kaynağın gelmiş olması, bölgenin Türk Devri, özellikle de Osmanlı fethi öncesi durumu hakkında bilgi edinilmesini çok zorlaştırmaktadır. Arkeolojik araştırmalar,

¹ Veli Sevin, **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası**, Ankara 2001, s. 29-31.

² Veli Sevin, **a.g.e.** s. 31.

15. yüzyıl Osmanlı tarihi kaynakları, 13. ve 14. yüzyıllarda bölge hakkında sınırlı fakat kesin olmasa da bilgi edinilmesini sağlayan verilerdir³.

1.2. Tarihsel Gelişim

1.2.1. Kentin Kuruluşu ve Mitolojik Efsaneler

İznik Kenti'nin adı, kuruluşu ve geçirdiği değişimlerle ilgili bilgi sunan çeşitli dönemlerden tarihi kaynaklara artı olarak kuruluşundan günümüze kadarki uzun süreçte ortaya çıkan bir takım efsaneler de bulunmaktadır.

Mitolojik olaylara dayanan bu efsanelere göre, kent adını Nikaia adlı bir su perisinden almaktadır. Pontos Herakleia'sından (Karadeniz Ereğlisi) Tarihçi Memnon'un aktardığına göre, İskender'in ölümü üzerine yeni bir yurt arayışı içinde olan askerler, Bithynia'da Askania Gölü kıyısında daha önce Yunanistan'da yaşadıkları Nikaia şehri ile aynı adı taşıyan bu kenti kurmuşlar ve iskan etmişlerdir⁴.

Nikaia'nın bir su perisi olarak, bölgenin Irmak Tanrısı Sangarius ile Kybele'nin birleşiminden oluştuğuna inanılmaktadır. Bu peri genç kızlık çağını, bir erkek ile ilişki kurmayı arzu etmektense, kırdan bayırda avla geçirmeyi tercih etmiştir. Dionysos ise bu kız için yanıp tutuşmakta, ancak bir türlü ona ulaşamamaktadır. Arzusuna doğal yollarla ulaşamayınca, kızın aklını başından hile ile almayı planlamıştır. Nikaia'nın çıktığı avlardan genellikle bitkin vaziyette dönerken su içmeyi adet edindiği bir kaynak vardı; Dionysos bu kaynağın suyunu şaraba çevirmişti. Peri de durumdan habersiz, alışkanlığını yerine getirip hileli içkiden bol bol içmiş ve aşığına boyun eğmişti. Sarhoşluk ve uyku kızı kendinden geçirince

³ Jaques Lefort, "13. Yüzyılda Bithynia", **Osmanlı Beyliği (1300-1389)**, İstanbul 1997, s. 106.

⁴ Sencer Şahin, "Helenistik ve Roma Çağlarında İznik / Nikaia", **Tarih Boyunca İznik**, İstanbul 2004, s. 4.

Dionysos onunla sevişmiş ve ondan Telete adında bir kızı olmuştu. Dionysos'un sevgilisi için bu kenti kurduğu adını da Nikaia (zafer-kent) koyduğu belirtilirken, kentin sikkelerinde de sık sık Dionysos ve Nikaia'nın tasvirlerine yer verildiği buna bağlanmaktadır⁵.

Bir başka kuruluş efsanesinde de; tufandan sonra Nuh'un gemisi Musul yakınında Cudi Dağına oturduğunda, Sam yerleşmek için bir yer arar; Nikaia'ya geldiğinde, küçük bir göl kenarında suyu ve havası temiz bir yer olduğunu görür ve burayı imar faaliyetlerinden sonra buraya yerleşir⁶.

Efsanelere karşı, özellikle Helenistik ve Roma dönemlerinde yaygın bir inanç olduğu, dönemin sikkelerinde Nikaia ve Dionysos tasvirlerinin bulunmasından anlaşılmaktadır. Lefke Kapı yazıtlarında Nikaialılar kendi soylarının Herakles ve Dionysos'tan geldiğini iddia ederler⁷. Bu efsanelerle birlikte yayılan mitolojik kuruluş öyküleri dışında, kaynaklarda belirtilen tarihi süreç, Nikaia kentinin kuruluşu ve gelişimini anlamamızı sağlar⁸.

Nikaia'nın günümüzde bilinen en eski adı, bağı ve sarmaşığı bol anlamına gelen "Helikore"dir. Kent Hellenistik dönemde kurucusu Antigonos'un isminden yola çıkılarak "Antigonos'un Şehri" anlamına gelen "Antigonia" adı ile anılmıştır. Daha sonra kenti ele geçiren ve uzun süre hakim olan Lysimachos'un karısının ismi olan Nikaia olarak anılmıştır⁹. Roma ve Bizans dönemlerinde de "Nikaia" olarak anılan kent, Türk hakimiyeti altındaki dönemlerde farklı adlar almıştır. Kent, Osmanlılar tarafından fethedildiğinde eski isminden yola çıkılarak "Nikaia'nın izi" anlamına gelen "İz-i Nicea" olarak da adlandırıldığı bilinmektedir¹⁰. Evliya Çelebi kentten İznik adının haricinde "Şehr-i Çin-i Rum" olarak bahsetmektedir¹¹. Aslında

⁵ Sencer Şahin, **a.g.m.**, s. 55.

⁶ Sencer Şahin, **a.g.m.**, s. 38.

⁷ Sencer Şahin, **a.g.m.**, s. 4.

⁸ Hasan Yılmazyaşar, "Orhan Gazi Devrinde İznik Kenti ve Mimarisi", (Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Sanat Tarihi Yüksek Lisans Tezi) Ankara 2003, s. 20.

⁹ Sencer Şahin, **a.g.m.** s. 1; Strabon, **Geographika Antik Anadolu Coğrafyası Kitap XII-XIII-XIV**, (Çev. Adnan Pekman), İstanbul 2005, s. 60; Veli Sevin, **a.g.e.**, s. 35

¹⁰ Orhan Bayrak, **Türkiye Tarihi Yerler Kılavuzu**, İstanbul 1982, s. 145.

¹¹ Evliya Çelebi, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, (Haz. S. Kahraman-Y.Dağlı), C.3, İstanbul 1999, s.8

günümüzde İznik adlandırması Antik dönemdeki adı olan Nikaea'yı devam ettirmektedir. Çünkü İznik kelimesindeki “-nik” hecesi Antik “Nik-aia”nın ilk hecesinden, “-iz” hecesi ise Yunanca’daki “eis” ya da “is” ön takısından alınmıştır. Nikaia civarına yerleşen Türkler bölgede yaşayan Rum köylülere “bu yol nereye çıkar veya nereye komşu?” Şeklinde sorular sormuşlar karşılık olarak “Nikaia’ya yani İs-Nikean” şeklinde cevap almışlardır. Bir kalıp olarak alınan bu isim önce İsnikean şeklindeyken zamanla kısalarak İznik olmuştur¹².

1.2.2. Tarih Öncesi Dönem:

Nikaia’nın tarihçesi anlatılırken sadece surlarla çevrelenmiş kent olması değil bu kentin kuruluşundan önceki dönem ve kuruluşuyla paralel gelişim gösteren yakın çevresindeki yerleşimlerin geçirdiği değişimlerin de vurgulanması gerekmektedir.

Nikaia ve çevresinde, en erkeni M.Ö. 5000 yıllarına tarihlenen höyüklerin varlığı ortaya çıkmıştır. Bugünkü sur ile çevrili yerleşimin dışında; kuzey, güney ve doğu istikametindeki yakın çevresinde yer alan Tepecik, Öyücek ve Mekece Höyük’ün Prehistorik dönem yerleşim alanları olduğu anlaşılmıştır¹³.

Kente oldukça yakın olan Sölöz köyünde Kalkolitik dönem yerleşimine ait bir takım buluntulara rastlanmıştır. Kentin güneybatısında yer alan Karacakaya ve Cangan’da ki Kalkolitik dönem buluntuları bu bölgedeki tarih öncesi yerleşimlerin varlığına ışık tutmaktadır. Tarih öncesi dönem yerleşim yerlerinin, sur ile çevrili Nikaia kenti merkez alındığında, özellikle kuzey ve güney yönlerde bulunduğu görülürken, kentin doğusundaki yerleşimlerin ne zaman ve nasıl oluştuğu henüz kesin olarak aydınlatılmış değildir¹⁴.

¹² Sencer Şahin, **a.g.m.**, s. 3.

¹³ A. Bryer, “Nicaea, Byzantine City”, **Peoples and Settlement in Anatolien and the Coucasus**, London 1969, s. 22.

¹⁴ Hasan Yılmazyaşar, **a.g.e.**, s. 32.

1.2.3. Helenistik ve Roma Dönemi:

Kent hakkındaki araştırmalarda, ilk adının “bağı bahçesi bol” anlamındaki “Helikore” olduğu belirtilmektedir. Ancak bu adın Helenistik dönemde kurulan ve plan tipini günümüzde de yansıtan kenti mi, yoksa bugünkü sınırların dışında farklı bir yerleşimi mi tanımladığını ortaya koyacak kesin yargılara varılamamaktadır¹⁵.

Byzantion’lu Stephanos’un aktarımlarından, Makedonya’daki Bottia – Bottiaei’lilerin burada bir koloni oluşturdukları öğrenilmektedir¹⁶. Zamanla tahrip olan kent M.Ö. IV. yüzyılda, İskender’in ölümünden sonra, onun generallerinden Antigonos Monophthalmos tarafından ele geçirilmiş ve ismi Antigonos olarak değiştirilmiştir. Strabon’un ayrıntılı olarak aktardığı, ızgara planla oluşturulmuş, surlarla çevrelenmiş Helenistik dönem yerleşimi, büyük olasılıkla Antigonos’un kurduğu bu kent olmalıdır. Kent, M.Ö. 301 yılında Antigonos’un Ipsos Savaşı’nda ölmesinin ardından Bithynia’nın batısında yaşayan Mysia’lılar tarafından yıkılmış, daha sonra Lysimachos tarafından yeniden kurulmuş ve Lysimachos’un karısının ismi olan “Nikaia” adını almıştır¹⁷. Strabon’a göre, “Nikaia önce Philippos oğlu Antigonos tarafından Antigoneia adıyla kurulmuş, daha sonra Lysimachos kentin adını karısının ismi olan Nikaia ile değiştirmiştir”¹⁸.

Nikaia’nın M.Ö. 281 yılında Bithynia Krallığı’nın egemenliği altına girdiği anlaşılmaktadır. Nikaia İmparatoru Lysimachos ile Seleukos arasında yapılan Kurupedion savaşında Lysimachos’un ve ardından Seleukos’un ölümü Nikaia’nın Bithynia Krallığı’na bağlanmasında belirleyici etken olmuştur¹⁹. Bithynia Krallığı’na bağlandığı dönemde de önemli bir kent konumunda olan Nikaia kısa bir süre sonra krallığın merkezi haline gelmiştir²⁰. Pontos Kralı Mithridates tüm Küçük Asya’yı ele

¹⁵ Sencer Şahin, **a.g.m.**, s. 1.

¹⁶ Semavi Eyice, **İznik Tarihçesi ve Eski Eserleri**, İstanbul 1988, s. 3.

¹⁷ Sencer Şahin, **a.g.m.**, s. 1; Veli SEVİN, **a.g.e.**, s. 35.

¹⁸ Strabon, **a.g.e.**, s. 60.

¹⁹ Sencer Şahin, **a.g.m.**, s. 7.

²⁰ A. Bryer, **a.g.m.**, s. 57.

geçirince Roma ile Mithridates savaşları başlamış, sonuçta Mithridates'in Nikaia'dan çekilmesiyle kentte yeniden Roma hakimiyeti egemen olmuştur²¹.

M.Ö. 74 yılında Bithynia'nın son kralı Nikomedes Eupator, krallığı vasiyet yoluyla Roma İmparatorluğu'na bırakmıştır. Böylece Bithynia Roma eyaleti, Nikaia da bu eyaletin başkenti konumuna gelmiştir. Nikaia'nın Roma döneminde Nikomedia ile birlikte bölgenin en önemli kentlerinden biri olduğu ve Nikomedia ile çekişme içinde olduğu anlaşılmaktadır²². Bu dönemde Nikaia'da, tanrılar ve imparatorların onuruna düzenlenen kentsel ve uluslararası nitelikte pek çok bayram kutlanmış, yarışma ve şenlikler düzenlenmiştir. Kentte yapılan bu etkinliklerin aynı zamanda Roma egemenliğine sunulan sadakat gösterileri niteliği taşıdığı da düşünülmektedir. Düzenlenen bu etkinliklerin Nikaia'da kutlanması, Commadus'un imparatorluk tahtına oturduğu M.S. 180 yılından, M.S. 256 yılına rastlayan Got istilasına kadar devam etmiştir²³.

Nikaia, M.S. 257-258 yıllarında Güney Rusya üzerinden gelen Gotlar tarafından istila edilerek yağmalanmıştır. Oldukça zarar gören kent surları yeniden inşa edilmiştir²⁴.

Bithynia Krallığı döneminde başkent olacak kadar büyük bir öneme sahip olan kent, Roma egemenliğinde de bu özelliğini sürdürmüştür. Bölgede hakimiyet kurma konusunda, bölgenin diğer bir gücü konumundaki Nikomedia ile sürekli mücadele halinde olmuştur²⁵.

²¹ Sencer Şahin, **a.g.m.**, s. 7.

²² Semavi Eyice, **a.g.e.** s. 4., Sencer Şahin, **a.g.m.**, s. 7.

²³ E. Bosch, "Nikaia (İznik) Bayram Oyunları", **Belleten**, C. 12, S. 46, Ankara 1948, s. 325.

²⁴ Sencer Şahin, **a.g.m.**, s. 21-22.

²⁵ Semavi Eyice, **a.g.e.**, s. 5.

1.2.4. Bizans Dönemi:

İznik, kurulduğu dönemden itibaren sahip olduğu önemini, Bizans hakimiyeti sırasında da sürdürmüştür. Konstantinos'un, Hristiyanlığı devletin resmi dini olarak kabul etmesinden sonra, din adamları arasında çok tanrılı dinlerden etkilenecek doğan fikir ayrılıklarının görüşülüp çözülebilmesi için, M.S. 325 yılında Nikaia'da büyük bir konsil toplandığı bilinmektedir. Konsilin, sahip olduğu zenginlikler yanında, Avrupa'dan Anadolu'ya ve Suriye'ye giden ana yolların üzerinde olması gibi etkenler sayesinde Nikaia'da toplanmasına karar verilmiş olduğu tahmin edilmektedir²⁶. Konsil'in toplandığı yapı konusunda kaynaklar kesin bir bilgi vermezler ancak imparatorluk sarayının bu toplantı için kullanılmış olabileceği ihtimalini belirten görüşler bulunmaktadır²⁷. Konsil'de, İskenderiye Piskoposu Arius'un görüşleri kabul edilmemiş, İsa'nın tanrı ile aynı öz varlığa sahip olduğu yönündeki görüşler benimsenmiştir. Ayrıca Paskalya bayramının kutlanacağı günün tespiti, piskoposların kutsanma törenleri ve kıdem sırası ile ilgili çeşitli sorunlar da çözülmüştür²⁸. I. Ökumenik Konsilin Nikaia'da toplanması, kentin tarihsel gelişiminde önemli bir dönüm noktası olmuş, Bizans hakimiyeti boyunca ve sonrasında Hristiyanlık açısından önemli bir merkez olarak ön planda kalmasını sağlamıştır²⁹. Nitekim 364 yılında imparator seçilen Valentinianus döneminde Metropolis unvanı alan İznik, bu unvanını Valens döneminde de devam ettirmiştir³⁰.

Kent 358, 362, 368 yıllarında geçirdiği şiddetli depremlerden ve 420 yılında yaşanan büyük kıtlıktan sosyal, ekonomik ve beşeri bakımlardan oldukça zarar görmüştür.

²⁶ Hasan Yılmazyaşar, a.g.e., s. 23.

²⁷ Alfons Maria Schneider, **Die Römischen und Byzantinischen Denkmäler von İznik-Nicaea**, Berlin 1943, s.1.

²⁸ A.M. Turgut Koyunluoğlu, **İznik ve Bursa Tarihi**, Bursa 1937, s. 51.; Francis Dvornik, **Konsiller Tarihi İznik'ten II. Vatikan'a**, Ankara 1990, s. 10-15.; Georg Ostrogorsky, **Bizans Devleti Tarihi**, (Çev. Fikret Işıltan), Ankara 2006, s. 44.

²⁹ Hasan Yılmazyaşar, a.g.e., s. 24.; Casim Avcı, "Bizans Döneminde İznik", **Uluslararası İznik Sempozyumu Bildirileri**, İstanbul 2006, s. 91.; Henry Chadwick, "Nikaia/İznik Konsili (325)", **Tarih Boyunca İznik**, İstanbul 2004, s. 89-104.

³⁰ Robert Anhagger, "İznik", **M.E.B. İslam Ansiklopedisi**, C. 5, İstanbul 1967, s. 1257.

Kaynaklarda, bu dönemde kullanılamayacak duruma gelen yapılardan alınan malzemelerin tekrar kullanılması için İstanbul'a gönderildiği belirtilmektedir³¹.

451 yılında Khalkedon'da (Kadıköy) toplanan konsilde görüşülen gündemdeki konular arasında, Bithynia eyaletinin merkezi olmak için Nikaia ile Nikomedia arasındaki mücadelelere çözüm bulma yollarının arandığı anlaşılmaktadır. Söz konusu konsilde İznik'in metropolis ünvanına sahip olması ile öncelik hakkının olduğu, ancak bunun Nikomedia'nın haklarını kaldırmaya yeterli bir neden olmadığı kararı benimsenmiştir.

Iustinianus döneminde (527-565) kente verilen önemin devam ettiği görülmektedir. Bu dönemde kentte inşa faaliyetleri artmıştır. Özellikle sarayın yeniden yapılması, kilise ve manastırların kurulması, su yollarının yenilenmesi ve daha pek çok yapıda onarımlar gerçekleştirilmesi kentin sahip olduğu önemi ortaya koymaktadır³².

7. yüzyılın başlarında askeri ve idari anlamda yeniden yapılanmaya başlayan Bizans İmparatorluğu'nda Herakleois, "thema" olarak adlandırılan askeri valilik sistemini uygulamaya koymuştur. Nikaia, 620 yılında bu askeri valiliklerden biri olan Opsikion Theması'nın merkezi durumuna gelmiştir. Kent, 715 yılında II. Anastasius ve Theodosius arasındaki savaşlar sırasında da Opsikion Temasının merkezi konumundadır³³.

8. yüzyılda bütün Anadolu'yu etkileyen Arap akınlarından Nikaia da nasibini almıştır. 726 yılından itibaren Anadolu'ya düzenli olarak akınlarda bulunan Araplar, Kayseri'yi ele geçirmiş ve batıya doğru ilerleyerek Nikaia'ı kuşatmışlar ancak kenti alamamışlardır³⁴. 740 yılında Akroinon'da kazanılan savaşla, Nikaia için uzun süre

³¹ Casim Avcı, **a.g.m.**, s. 91.

³² Alfons Maria Schneider, **a.g.e.**, s. 2.

³³ Semavi Eyice, **a.g.e.**, s. 10.; Casim Avcı, **a.g.m.**, s. 91-92.

³⁴ Georg Ostrogorsky, **a.g.e.**, s. 90-91, 147.

tehlike yaratan Arapların bu saldırılarına son verilmiştir³⁵. Kent bu istiladan kurtulmuş ancak oldukça da zarar görmüştür³⁶.

III. Leon döneminde (717-741) başlayan, ikonoklazma hareketine karşı gerçekleştirilen, Doğu kilisesinin tanıdığı son konsil olan 7. Ökümenik Konsil 787 yılında yine Nikaia’da toplanmıştır. Çocuk yaşta tahta çıkan VI. Konstantinos adına devlet işlerini yürüten Eirene, yaklaşık elli yıllık ikona karşıtı tavrı kaldırmak için Patrik Tarasios’un başkanlığında yaklaşık 350 piskopos ve çok sayıda keşişin katılımıyla konsili toplamıştır. Aslında bu amaçla 31 temmuz 786’da İstanbul Havariler Kilisesi’nde toplanan konsil ikonoklast ordu mensuplarınca dağıtılmıştı. Bunun üzerine bir yıl sonra İznik’te 24 eylülünden 13 ekime kadar süren zaman içinde toplam yedi toplantı yapılmış, bu toplantıların sonucunda alınan kararlar doğrultusunda tasvirli ibadet yani ikonalara tapınma tekrar serbest bırakılmıştır³⁷.

Kaynakların aktarımlarından, 10. yüzyıl sonlarında Bizans İmparatorluğu’nun büyük bir iç isyan yaşadığı anlaşılmaktadır. Nikaia bu isyanların bir anlamda merkezi durumundaydı. Bizans İmparatorluğu’nun Anadolu’daki ordularının komutanı olan General Bardas Skleros, 976 yılında onsekiz yaşında tahta çıkan II. Basileos’a karşı ayaklanarak kendini imparator ilan etmiş, 978 yılının başında da Nikaia’yı işgal etmiştir. Anadolu’daki etkinliğini ve hakimiyetini arttırarak güçlenen Bardas Skleros, Nikaia’nın fethi ile Başkent Konstantinopolis’e oldukça yaklaşmıştır. Merkezden gönderilen Bardas Phokas önderliğindeki orduya yenilince isyanı da son bulmuştur³⁸. VI. Mikhail Stratiokos’a karşı ayaklanan ordu komutanlarından İsaakios Komnenos 8 Haziran 1057’de Paphlagonia’da imparator ilan edilmiştir. Komuta ettiği askeri birlikler ve Anadolu’nun çeşitli yerlerinden ona katılan taraftarlarıyla birlikte İznik’i işgal etmiştir. 20 Ağustos 1057’de şehrin iki mil kuzeyinde İstanbul’dan gönderilen İmparatorluk ordularıyla çarpışan İsaakios savaştan galip ayrılmış, Patrik Mikhail

³⁵ Robert Anhegger, **a.g.m.**, s. 1257.

³⁶ Georg Ostrogorsky, **a.g.e.**, s. 146.

³⁷ Alfons Maria Schneider, **a.g.e.**, s. 3.; Georg Ostrogorsky, **a.g.e.**, s. 165.

³⁸ Georg Ostrogorsky, **a.g.e.**, s. 277.

Keroullarios'un da desteğiyle 1 eylül 1057'de İstanbul'da patriğin elinden İmparatorluk tacını takmıştır³⁹.

1065 yılının eylül ayında meydana gelen depremde şehrin büyük bir felaket yaşadığı aktarılmaktadır. Bu depremde kilise ve evler yıkılmış, surlarda ve kulelerde büyük hasarlar oluşmuştur⁴⁰.

1071 yılındaki Malazgirt Savaşı'nda Türklere karşı alınan yenilgi, Bizans İmparatorluğu'nu bir başka tehdit unsuru olan Selçuklularla karşı karşıya getirmiştir. Selçukluların Nikaia kentine ilk girişleri savaşarak değil siyasi taktiklerle sağlanan yollarla olmuştur. Bizans İmparatoru Mihail Ducas'a karşı isyan eden Anatolikon themasının strategosu Nikephoros Botanites, Selçuklular tarafından desteklenmiştir. Botanites Selçuklu birliklerinin de yardımını alarak, onlarla birlikte Nikaia'ya girmiştir. Botanites'in 24 Mart 1078 tarihinde III. Nikephoros adıyla İmparator olarak İstanbul'a gitmesinin ardından onunla birlikte şehre giren Türklerin bir kısmı kenti terk etmeyerek Nikaia'da kalmıştır⁴¹. 1080 yılı sonlarında III. Nikephoros'a karşı Nikephoros Melissenos önderliğinde isyan başlamıştı. Süleymanşah bu kez, kendisinden yardım isteyen Melissenos'u desteklemiştir. III. Nikephoros'un ordularını yenilgiye uğratan Süleymanşah Anadolu Selçuklu Devleti'ni başkenti Nikaia olarak kurmuştur⁴². Kent 1071 yılından itibaren yaklaşık 20 yıl Anadolu Selçuklularının başkenti olarak kalmıştır⁴³. Süleyman Şah'ın ölümünden sonra Anadolu'nun bazı eyaletlerini idare eden emirler bulundukları yerlerde kendi hakimiyetlerini ilan etmişlerdir. Bu dönemde Nikaia, Ebul Kasım'ın idaresindedir. Bu karışık dönemde Nikaia'da hakimiyetin sürekli el değiştirdiği görülmektedir. Kılıçarslan 1092 yılında Nikaia'ı tekrar ele geçirmiş, böylece kentte 1097 yılına kadar Selçuklu hakimiyeti hüküm sürmüştür⁴⁴. 1097 yılının nisan ayı sonunda İmparator Aleksius, Haçlı ordusu komutanlarından, Nikaia'ı geri almak için yardım

³⁹ Georg Ostrogorsky, **a.g.e.**, s. 277-278.; Semavi Eyice, **a.g.e.**, s. 11.; Casim Avcı, **a.g.**, s. 94.

⁴⁰ Robert Anhegger, **a.g.m.**, s. 1257.; Semavi Eyice, "İznik", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 23, İstanbul 1996, s. 543.

⁴¹ Robert Anhegger, **a.g.m.**, s. 1257.; Georg Ostrogorsky, **a.g.e.**, s. 322.

⁴² Robert Anhegger, **a.g.m.**, s. 1257.

⁴³ A.M. Turgut Koyunluoğlu, **a.g.e.**, s. 55.; Alfons Maria Schneider, **a.g.e.**, s. 5.

⁴⁴ Donald Edgar Pitcher, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası**, İstanbul 2001, s. 49.

istemiştir. Haçlı ordusu şehri kuşatmış fakat alamamış bu kez haçlı ordusu komutanları İmparator Aleksius'tan yardım istemiş, ardından Aleksius, Butimites komutasındaki küçük bir filoyu İznik Gölü'nden göndermiştir. Selçuklu garnizonu gölde Bizans gemilerini görünce kenti haçlılara vermek yerine, İmparatorun bayrağını çekerek İmparatorluk askerlerine teslim etmiştir. Fakat Bizanslılar kentte uzun süre kalamamış ve Nikaia 1105 yılında Selçuklular tarafından geri alınmıştır. Bu ikinci Selçuklu hakimiyetinin kentte ne kadar sürdüğü kesin olarak bilinmemektedir⁴⁵.

Kentin I. Andronikos Komnenos döneminde (1183-1185) kanlı bir intikamla cezalandırıldığı anlaşılmaktadır. Andronikos II. Aleksiosla griştiği taht mücadeleleri sırasında kendini desteklemeyen hatta kente girmesine bile izin vermeyen Nikaia halkından intikam için bir çok kişiyi öldürtmüş, ölümlerin gömülmesini de yasaklamıştır⁴⁶.

IV. Haçlı Seferiyle gelen Latinlerin Anadolu'nun zenginlikleri karşısında asıl geliş amaçlarından tamamen uzaklaşarak, İstanbul ve Anadolu'nun bir çok şehrini işgal etmelerinin ardından Theodoros Laskaris, 1204 yılında Latinlerin işgalinden kaçan insanlarla bir direniş örgütü oluşturmaya çalışmış ve Nikaia'da bir karargah kurarak burasını merkez olarak belirlemiştir⁴⁷. Bu gelişmeler karşısında Nikaia'nın başkent olarak belirlenmesi buraya din adamları, alimler ve sanatkarların yerleşmesini sağlamıştır. Bir Ortodoks patriğinin de kentte görevlendirilmesiyle Nikaia devlet ve kilise merkezi konumuna gelmiştir. Bu dönemde siyasi ve askeri alanda oldukça büyük sorunlarla uğraşılmış İmparatorluk yeni merkezinden hem Latinlerle hem de Türklerle mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bu olumsuz durumlara rağmen kentin İmparatorluğun başkenti konumuna gelmesi, Nikaia'nın tarihinin en parlak dönemini geçirmesini sağlamıştır⁴⁸. Surlar onarılarak önlerine eklenen bir ön duvarla savunma sistemi güçlendirilmiş, yeni kiliseler ve saray inşa edilmiş, bir hastane ve patrikhane

⁴⁵ A.M. Turgut Koyunluoğlu, **a.g.e.**, s. 57-58-59.; Alfons Maria Schneider, **a.g.e.**, s. 4.; S. Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi II**, Ankara 1989, s. 136-139.; Georg Ostrogorsky, **a.g.e.**, s. 336.

⁴⁶ Semavi Eyice, 1988, **a.g.e.**, s. 13.

⁴⁷ Donald M. Nicol, **Bizans'ın Son Yüzyılları**, İstanbul 1999, s. 11.

⁴⁸ Donald. M. Nicol, **a.g.e.**, s. 396.; Georg Ostrogorsky, **a.g.e.**, s. 12.

binası yapılmıştır. Aziz Tryphon adına bir felsefe okulu açılmış, kent tam anlamıyla kültür sanat merkezi haline gelmiştir⁴⁹.

İznik, Bizans İmparatorluğu'nun merkezi olduğu süre boyunca İmparatorlar İstanbul'u Latinlerden geri alma planları yapmış, bir yandan da Türkler ve diğer tehditlerle uğraşmışlardır. Theodor Laskaris döneminde Latin ve Bulgarlara karşı önemli başarılar elde edilmiştir. III. İoannes Vatatzes 1222 yılında Theodor Laskaris'in yerine imparatorluğun başına geçmiş ve Anadolu'daki Latin ordularını yenerek uzaklaştırmıştır. 1224 yılında Theodoros Dukas tarafından Thesellonike'nin (Selanik) geri alınmasıyla Latin İmparatorluğu'nun sınırları İstanbul surları ile sınırlandırılmıştır. Bu dönemde oldukça zor durumda bulunan Latin İmparatorluğu, batı dünyasından, papa ve Venediklilerden yardım istemiş, hatta Anadolu'ya geliş sebepleri olan düşmanları Selçuklularla da bağ kurmayı deneyerek varlıklarını korumaya çalışmışlardır⁵⁰.

Nikaia İmparatorluğu için bu dönemdeki diğer büyük tehlikelerden biri de, 1242 yılında Selçuklu topraklarını işgal eden ve Nikaia sınırlarını da tehdit eden Moğollardır. Moğollara karşı durabilmek için Bizans İmparatorluğu ile Selçuklu Devleti arasında hem siyasi hem de ekonomik bazı antlaşmalar imzalanmıştır⁵¹. Bizans İmparatorları Moğollara karşı önlemler alırken Türkmen uç beylerinin güçlenmelerini göz ardı etmişlerdir. Bu beyler Moğol tehlikesinin kendilerinden uzaklaştığını görüp sınırlarını güvencede hissettikleri zaman Bizans topraklarına akın ediyorlardı⁵². Bizans İmparatorları, Bithynia bölgesindeki büyük Bizans kentlerindeki tehlikenin, özellikle de Osman Gazi tarafından tehdit edilmeye başlanmasına kadar yeterince farkına varamamışlardır⁵³.

Bu şartlar altında eski gücünden uzak ve “savaşçılık ruhu çoktan ölmüş” olarak nitelendirilen Latin İmparatorluğunun kısa sürede yıkılmamasının nedeni olarak,

⁴⁹ Casim Avcı, **a.g.m.**, s. 97.

⁵⁰ Donald M. Nicol, **a.g.e.**, s. 14.

⁵¹ Georg Ostrogorsky, **a.g.e.** s. 200.

⁵² Halil İnalcık, “Osmanlı Devleti'nin Doğu Meselesi”, **Söğüt'ten İstanbul'a**, İstanbul 2000, s. 308.

⁵³ Hasan Yılmazyaşar, **a.g.e.**, s. 27.

Nikaia ile Epiros İmparatorları'nın Roma İmparatorluğu unvanı için birbirleri ile çekişmesi gösterilmektedir. Bu sorun, Sicilya İmparatoru Manfred'in desteklediği Nikaia İmparatoru Mikhael Palailogos'un Epiros İmparatorunu yenilgiye uğratması ile son bulmuş ve 1261 yılında Konstantinopolis Bizanslılar tarafından geri alınmıştır.

Fakat Konstantinopolis'in geri alınması, bir takım sorunları da beraberinde getirmiştir. Nikaia İmparatorluğu ile Epiros İmparatorluğu arasında var olan çekişme, bu dönemden sonra Epiros ile Trabzon'da bulunan imparatorlar arasında Konstantinopolis'i ele geçirme savaşına dönüşmüştür. Latinlerin Konstantinopolis'i işgal ettiği süre içinde bu imparatorlar güçlenmiş, en önemli amaçları bütün Bizans yönetimini ele geçirmek olmuştur. Özellikle, Epiros İmparatorluğu Bizans'ı 13. yüzyıl boyunca en çok uğraştıran sorunların başında gelmiştir⁵⁴.

Latin istilası ile başlayan ve Nikaia İmparatorluğu döneminde artarak devam eden sorunlar karşısında, ilk başta II. Theodor Lascaris'in askeri ve siyasal alandaki başarısızlığı vurgulanmaktadır. II. Lascaris'in kültürel anlamda bilgin ve ilahiyatçı bir kişi olması sayesinde Nikaia bu dönemde bilim ve kültür merkezi haline gelmiş, fakat askeri gücü zayıf olduğundan ve nitelikli devlet adamı eksikliğinden dolayı dış politikada ve iç işlerinde olumsuz sorunlar ortaya çıkmıştır. Askeri alanda ve devlet yönetimindeki bu eksiklik daha sonraki yıllarda önüne geçilemeyecek bir takım tehlikelerin büyümesine sebep olmuştur. II. Theodor Lascaris'in ardından tahta geçen Andronikos, imparatorluğunun ilk yıllarında iç ve dış sorunlarla oldukça fazla uğraşmıştır. Türkler ile beraber gelen yeni sorunun farkına varmakta oldukça gecikmiştir. Türk aşiretlerinin fethettikleri sınır bölgelerinde yaşayan ve ağır vergiler altında ezilmekte olan Bizanslı köylüler, bu şartlar altında başka bir egemenlik altına girmeye bile razı olacak duruma gelmişlerdi. Çünkü halkın bu duruma dayanacak gücü kalmamıştı ve imparatorlarına güvenlerini yitirmişlerdi⁵⁵. Andronikos'un imparatorluğu süresince Nikaia için en olumlu yaklaşımı 1290 yılında Bithynia'ya gitmeye karar vermesidir. Fakat Andronikos üç yıl boyunca bu bölgede kalmasına ve

⁵⁴ Hasan Yılmazyaşar, a.g.e., s. 28.

⁵⁵ Donald M. Nicol, **a.g.e.**, s. 131-132.

bu süre içinde bölgedeki Bizans Devleti için yaşamsal önem taşıyan Nikaia, Prussa ve Ulubat'ın savunma sistemlerini gözden geçirmesine rağmen, daha çok diplomatik sorunlar ve özellikle kardeşiyle olan çekişmeleriyle uğraşmıştır⁵⁶. Andronikos'un bölgeye gitmesi ve buradaki savunma merkezlerini denetleyerek gözden geçirmesi bölgedeki tehlikenin farkında olduğunu düşündürürken, daha çok siyasi çekişmeler ve diplomatik konular üzerinde durması bölgedeki tehlikelere karşı önlem almasını engellediğini göstermektedir⁵⁷.

İstanbul'da bulunan imparatorların destek ve ilgisinden uzun yıllar uzak kalan bölge halkının yönetime olan inançlarını yitirdiği açıktır. Andronikos 1293'ten sonra "Akritai"yi (sınır birlikleri) yeniden oluşturmak için sınır bölgelerine Girit'ten gelen sığınmacıları yerleştirmiştir. Ancak gelişmeleri olumlu karşılayan bölge halkı, bu girişimin Andronikos değil, Nimfaion (Kemal Paşa) ve Lidya bölgesi komutanı Filanhropenos tarafından gerçekleştirildiğine inanmıştır. Merkezin İstanbul olmasından sonra destek ve ilgiden uzak kalan bölge halkı merkezi yönetime olan güvenlerini kaybetmişlerdir. İmparatora karşı güveni kalmayan halk Filanhropenos'u desteklemiş, bu destekten güç alan Filanhropenos isyan etmiştir. Halktan büyük destek almasına rağmen diğer komutanlardan yeterli desteği bulamayan Filanhropenos ayaklanması çok geçmeden bastırılmıştır.

Andronikos'un savunmaya yönelik bu çabası bölge için önem taşımaktadır. Çünkü Bithynia'da III. İoannes döneminde bu taktikle kentlere ve kalelere yerleşmiş olan ordu Moğol baskısına karşı silahlandırılmış köylülerden oluşturulan Pronia adındaki birliklerle uzun yıllar bölgeyi tehlikelere karşı başarıyla savunmuştur. Bu birliklere, tarımla uğraşan ve Nikaia sınırında yaşayan Choritai adlı savaşçı köylülerin de katılımıyla bölge savunması daha da güçlenmiştir⁵⁸. Bu birliklerin yanı sıra Bizans'ın Anadolu'daki savunma sisteminin en önemli parçası, 7. yüzyıldaki Arap akınlarından itibaren sınırları korumak için oluşturulan kalelerde bulunan Akritai olarak

⁵⁶ Donald M. Nicol, **a.g.e.**, s. 132.

⁵⁷ Hasan Yılmazyaşar, **a.g.e.**, s. 29.

⁵⁸ Jaques Lefort, **a.g.m.**, s. 112.

adlandırılan sınır birlikleridir⁵⁹. Fakat 13. yüzyıl ortasından itibaren bu savunma sistemlerinde aksaklıklar ortaya çıkmış, Andronikos'un bu sorunu çözmeye yönelik girişimleri sonuçsuz kalmıştır. 1265 yılında VIII. Mihail'e karşı gelişen ayaklanma ile savunma sisteminin bütünüyle çöküş sürecine girdiği, öyle ki 14. yüzyıl başında sınır savunma sisteminin tamamen çökmüş olduğu, ülkenin düşman saldırılarına karşı savunmasız kaldığı anlaşılmaktadır. Bazı kaynaklar bu olumsuzlukları Palailogoslar döneminde hızlanan feodalleşme hareketine de bağlamaktadır⁶⁰.

Bu sorunlu dönemde, 1299 yılında Moğol baskısından kaçarak Bizans topraklarına sığınmak isteyen "Alanlar" Andronikos tarafından bir çözüm olarak değerlendirilmiş bunlardan bazıları doğu sınırlarını savunmakla görevlendirilmiştir⁶¹. Askeri alandaki eksikliği gidermek için diğer bir çözüm yolu olarak 1304 yılında, Roger de Flor komutasındaki Katalan ordusu kiralanmıştır. Ancak özellikle Türk ilerleyişine karşı umut bağlanan Katalan'lar bu umutların aksine, Bizans için yeni ve büyük sorunlar ortaya çıkarmıştır. Katalanlar başlangıçta imparatorun güvenini kazanacak bazı önemli başarılar elde etmiş, 1304 yılı başlarında Bithynia bölgesindeki bazı Bizans yerleşimlerini Türklerden geri almışlardır⁶². Ancak Katalanlar kısa sürede Magnesia, Chios, Lesbos, Lemos, Nysa ve Tralles'i işgal etmiş, bunlar içinde Magnesia'yı Anadolu'da kurmayı planladıkları İspanyol prensliğini yönetecek bir üs olarak düşünmüştür. Bunu anlayan Adronikos'un Katalan komutanını Konstantinopolis'e geri çağırdığı anlaşılmaktadır⁶³. Bu sırada, Bizans adına savaşan Alanlar Katalan'lara ödenen paranın fazlalığı nedeniyle Katalan birliklerine saldırmış, Katalan komutanı Roger de Floy öldürülmüştür. Katalan'lar, komutanlarının ölümünden Bizanslıları sorumlu tutarak Trakya kıyılarını ve Gelibolu yarımadasını yağmalamışlardır. 1308 yılına kadar Anadolu'da bulunan Katalan'lar Atina'yı ele geçirerek burada bir "Atina Katalan Dükalığı" kurmuş ve 1388 yılına kadar burada varlıklarını sürdürmüştür⁶⁴.

⁵⁹ Hasan Yılmazyaşar, a.g.e., s. 30.

⁶⁰ Georg Ostrogorsky, a.g.e., s. 453.

⁶¹ Halil İnalcık, , "Osman Gazi'nin İznik Kuşatması ve Bafeus Muharebesi, **Tarih Boyunca İznik**, İstanbul 2004, s. 238.

⁶² Donald M. Nicol, a.g.e. s. 139.

⁶³ Hasan Yılmazyaşar, a.g.e., s. 31.

⁶⁴ Donald. M. Nicol, a.g.e., s. 136.

Bizans İmparatorluğu bu sorunlarla uğraşırken, Türkmen beyleri Batı Anadolu'ya yerleşerek ve Bizans topraklarına karşı saldırılarını arttırmışlardı. 1298-1301 yılları arasında Moğol Hanı Bayancar'ın Sülemiş tarafından öldürülmesi ve Moğol birliklerinin Sülemiş isyanını bastırmakla uğraşması, kendilerini güvencede hissedenden Türkmenlerin Bizans topraklarına saldırması için uygun bir ortam oluşturmuştur. Türkmenlerin Moğol tehlikesinden kurtulması, aynı dönem içinde Bizans'ın yaşadığı büyük sorunlar Anadolu Beylikleri için önemli bir fırsat oluşturmuş, böylelikle Bizans'ın Batı Anadolu'daki birçok yerleşimi Beylikler tarafından işgal edilmiştir. Özellikle 1299-1301 yıllarında, Türkmen beylerinin, Aşağı Sakarya vadisinden Efesos'a kadar olan Bizans topraklarına karşı saldırıya geçtiği görülmektedir⁶⁵.

Karamanoğulları, Güneydoğu Anadolu'da Kilikya civarını ve Toros Dağlarını istila edip bu bölgeye yerleşmişler ve 1308'de Konya'yı ele geçirerek burayı merkez edinmişlerdir. 13. yüzyıl sonunda kurulmuş olan Germiyan Beyliği, Nikaia İmparatorluğunun sınır bölgesi olan Kütahya'yı işgal etmiş, 1300 yılı başlarında doğuda Ankara, güney batıda Menderes vadisine kadar uzanan bölgeyi ele geçirmişlerdir. 1282-1300 yıllarında Menteşe Beyliği, özellikle Anadolu'nun güneybatı köşesinde bulunan Karia Bölgesi'nde etkili olmuş Menderes Irmağı'ndan Tralles'e kadar olan bölgeyi ele geçirmiştir. Ayrıca bu dönemde, Bizans'ı deniz yolundan en ciddi tehdit eden beyliğin Menteşeoğulları olduğu görülmektedir⁶⁶. İlk dönemlerinde Germiyan Beyliği'ne bağlı Olan Aydınoğulları, 1304 yılında Bizans'ın güneydeki en önemli yerleşimlerinden olan Efes'i ele geçirmiş, 1308 yılında Mehmet Bey önderliğinde Germiyanlılara karşı bağımsızlığını ilan etmiştir. Bu süre içinde oldukça güçlenen Aydınoğulları 1317 yılında İzmir Akropolisini, 1329 yılında da İzmir'i tamamıyla ele geçirmiştir. Batı Anadolu'da yerleşen bir diğer Türkmen Beyliği olan Saruhan Beyliği, Lidya bölgesini Manisa ve Bergama kentlerini ele geçirmiştir. Karesi Beyliği uzun süre Bizans İmparatorluğu'nun Marmara Denizi'nin

⁶⁵ Halil İnalcık, 2004, **a.g.m.**, s. 309.

⁶⁶ Paul Wittek, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğuşu**, İstanbul 1986, s. 30-31.

güneybatı kıyısındaki Kyzikos'tan Edremit Körfezi'ne kadar olan bölgesinin bir sınır komşusu olmuş, bu bölgede Bizans yerleşimlerini sürekli tehdit etmiştir⁶⁷.

Bizans İmparatorluğu karşısında beylikler çok zorluk çekmeden Bizans topraklarını ele geçirmiş ve giderek güçlenmişlerdir. 13. yüzyıl sonu 14. yüzyıl başlarında gerçekleşen Anadolu'daki bu Türk ilerlemesi, yerlerini terk eden çok sayıda sığınmacının Trakya bölgesine göç etmesine neden olmuştur.

1.2.5. İznik'te Türk Dönemi

1.2.5.1. Selçuklu Dönemi

İznik'in Selçuklu egemenliğine girmesi, Malazgirt savaşından sonra Anadolu'da Bizans İmparatorluğu, Büyük Selçuklu Devleti ve Yabgulu Türkmenleri arasında ortaya çıkan siyasi gelişmelere bağlı olarak gerçekleşmiştir⁶⁸.

1071 yılındaki Malazgirt savaşından sonra Bizanslılar ile Selçuklular arasında yapılan antlaşma, Romanos Diogenes'in yerine tahta çıkan VII. Mikhail Dukas tarafından tanınmamıştır. Bu gelişme Sultan Alparslan'ın Anadolu'yu barış yoluyla kontrol altında tutma politikasının değişmesine neden olmuş bunun yerine, Anadolu'yu bütünüyle fethetme amacına yönelmesini sağlamıştır⁶⁹. Ardından 1071 yılındaki Malazgirt zaferiyle önleri açılan Türkler Anadolu topraklarında hakimiyet alanlarını genişletebilmek için akınlarını arttırdılar⁷⁰.

⁶⁷ E. A. Zachariadou, "İlk Osmanlılara Dair Tarih ve Efsaneler", **Söğüt'ten İstanbul'a**, İstanbul 2000, s. 243.

⁶⁸ Mustafa Demir, "Selçuklu Hakimiyetinde İznik Kenti", **Uluslararası İznik Sempozyumu Bildirileri**, İstanbul 2006, s.238.

⁶⁹ Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi**, İstanbul 1993, s.50.

⁷⁰ Faruk Sümer – Ali Sevim, **İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı**, Ankara 1971, s. 64.

Alparslan'ın 1072 yılında ölümüyle Büyük Selçuklu tahtına Melikşah geçmiştir⁷¹. Taht değişikliği sonrasında ortaya çıkan kısa süreli siyasi belirsizlikten yararlanarak merkezden bağımsız hareket etme yoluna giden bazı gruplar ortaya çıkmıştır. Alparslan ile aralarında, babasının idam edilmesi nedeniyle ailevi husumet de bulunan, Kutalmış Bey'in oğlu Süleyman Şah, Anadolu'nun batısında kendi başına fetihler yapmaya başlamıştır. Suriye'de Şam emirlerinin Yabgulu Türklerine karşı ittifak kurmaları nedeniyle bu bölgedeki Türklerle beraber Anadolu'ya gelen Süleyman Şah, Konya'yı ve Gavele Kalesi'ni alıp batıya doğru ilerleyişini sürdürmüş ve İznik kapılarına kadar gelmiştir⁷².

Kutalmışoğlu Süleyman Şah'ın İznik'e girmesi siyasi taktiklerle sağlanmıştır. Anatolikon themasının strategosu Nikephoros Boteianates, İmparator VII. Mikhail Dukas'a karşı ayaklanmış ve tahtı ele geçirmek için bölgede yeni bir güç haline gelen Süleyman Şah'tan yardım istemiştir⁷³. Süleyman Şah önderliğindeki Türklerin de desteğini alan Nikephoros Boteianates 7 ocak 1078'de kendisini imparator ilan ettirmiştir. Süleyman Şah ve beraberindeki Türkler kent halkının büyük sevinç gösterileri eşliğinde İznik'e girmişlerdir. 1078'in Mart ayında İznik'e gelen Botaneiates buradan İstanbul'a geçerek III. Nikephoros adıyla tahta çıkmıştır⁷⁴. Süleyman Şah da 1075 yılında İznik'i kendine merkez olarak benimseyip Anadolu Selçuklu Devleti'ni kurmuştur⁷⁵. Süleyman Şah'ın, Botaniates'in tahta çıkmasını kutlamak için İznik'ten Üsküdar'a gittiği, Botaniates'e misafir olduğu bilinmektedir. İznik'ten gelen Türk ordusunun bir kısmı, Bryennios isyanının bastırılması için Trakya'ya geçirilmiştir⁷⁶. Bu bilgiler İznik merkezli Selçuklu Devleti'nin kuruluşundan yaklaşık üç sene sonra Bizans Devleti'nin iç işlerinde etkili olmaya başladığını göstermektedir.

⁷¹ Ali Sevim – Erdoğan Merçil, **Selçuklu Devletleri Tarihi**, Ankara 1995, s. 76.

⁷² Osman Turan, **a.g.e.**, s. 53.; Mustafa Demir, **a.g.m.**, s. 239.

⁷³ Georg Ostrogorsky, **a.g.e.**, s. 322.

⁷⁴ Casim Avcı, **a.g.m.**, s.94.

⁷⁵ Ali Sevim – Erdoğan Merçil, **a.g.e.**, s. 422.

⁷⁶ Anna Komnena, **Alexiad Anadolu'da ve Balkan Yarımadası'nda İmparator Aleksias Komnenos Dönemi'nin Tarihi, Malazgirt Sonrası**, (Çev. Bilge Umar), İstanbul 1996, s. 24.

İznik, Süleyman Şah önderliğinde Türk egemenliğine geçmiş olmasına rağmen Bizans'ın taht mücadelelerinde rol oynayan önemli bir merkez konumunda olmuştur. Öyleki isyana katılan Bizans ordusunun komutanlarının güçlenmek ve destek sağlayabilmek için mutlaka uğradıkları bir yer olmuştur⁷⁷. 1080 yılı sonunda Nikephoros Melissenos, III. Nikephoros'a karşı ayaklanmış ve o da tıpkı Nikephoros Botaneites gibi tahta çıkmak için Süleyman Şah'tan yardım istemiştir. Süleyman Şah'ın, tahta çıkmasını sağladığı III. Nikephoros'a karşı yürüttüğü politika gereği bu defa da Nikephoros Melissenos'u desteklediği görülmektedir⁷⁸. Süleyman Şah'ın İznik'te kurduğu kendi devletinin çıkarları doğrultusunda hareket ettiğini anlayan III. Nikephoros İznik'i Türklerden geri alabilmek için Hadım Ioannes komutasındaki bir orduyu İznik üzerine göndermiş, ancak başarılı olamamıştır. İmparatorluk ordusunun İstanbul'dan İznik'e gönderildiği sırada, tahta çıkmak için İstanbul'a hareket eden Melissenos ve Süleyman Şah'ın Kadıköy'e ulaştıkları bilgileri de kaynaklarda geçmektedir⁷⁹. Ancak Süleyman Şah'ın desteklediği Melissenos, mücadelesinde başarılı olamamış, ondan daha erken davranan, Melissenos ve Botaniates arasındaki mücadelelerde tarafsızmış gibi görünen I. Aleksios Komnenos isyanın yarattığı karışıklıktan yararlanarak 1081 yılında İstanbul'da Bizans İmparatorluğu'nun tahtına çıkmıştır⁸⁰.

Süleyman Şah, Anadolu'nun batısına yönelik fetihleri hızlandırıp bu bölgedeki sınırlarını genişletebilmek için Bizans İmparatorluğu'nun taht mücadelelerinde sürekli taraf oluyor, isyan eden kral adaylarını destekleyerek Bizans'ın içişleri üzerindeki etkisini arttırmaya ve sürekli kılmaya çalışıyordu. Nitekim 1080 yılına gelindiğinde İznik merkezli Anadolu Selçuklu Devleti'nin toprakları, Kilikya'dan Marmara'ya kadar genişlemiş durumdaydı⁸¹. Bizans topraklarının bu kadar kısa sürede Anadolu Selçuklularının eline geçmesinde Süleyman Şah'ın yürüttüğü politikanın başarılı olduğu görülmektedir.

⁷⁷ Mustafa Demir, **a.g.m.**, s.240.

⁷⁸ Georg Ostrogorsky, **a.g.e.**, s. 323.

⁷⁹ Mustafa Demir, **a.g.m.**, s.241.

⁸⁰ Anna Komnena, **a.g.e.**, s. 81-94.

⁸¹ Georg Ostrogorsky, **a.g.e.**, s. 323.; Mustafa Demir, **a.g.m.**, s.241.

III. Nikephoros'tan sonra tahta çıkan I. Aleksios Komnenos, İmparatorluğunun ilk gününüden itibaren Türkleri bölgeden uzaklaştırmayı hedeflemiştir. I. Aleksios Komnenos, İmparatorluğun sınırlarını koruyabilmesi için öncelikle Avrupa'dan gelen Peçenek tehlikesine karşı tedbirler almak zorunda kalmıştır. Bu durum Anadolu'nun batısında Türk hakimiyetinin giderek güçlenmesine neden olmuştur. Bu sebeple I. Aleksios Komnenos, Süleyman Şah ile 1081 yılında Dragos Suyu Antlaşması'nı imzalamıştır. Buna göre Anadolu Selçuklu Devleti, İstanbul Boğazından Dragon Çayı'na çekilecek, buna karşılık bütün Marmara sahilleri, Selçuklu hakimiyetine verilecekti⁸².

Bu gelişmelerden sonra Abbasi Halifesi, Süleyman Şah'a emir unvanı vermek yerine saltanatını onaylayarak sultan unvanını göndermiştir. Abbasi Halifesinin Büyük Selçuklu hükümdarı Melikşah'ın varlığına rağmen Anadolu topraklarındaki bir kolu gibi görülen Süleyman Şah'a sultan unvanını vermesi daha sonra, Anadolu Selçukluları ile Büyük Selçukluları karşı karşıya getirecektir. Ayrıca Süleyman Şah'ın Bizans Devleti ile anlaşma yapıp Marmara sahillerine kadar hakimiyetini genişletmesi ve Abbasi Halifesinin sultan olarak tanınması, Anadolu Selçuklularının bundan sonraki politikalarını doğuya yönelik planlamalarına neden olmuştur⁸³.

1085 yılı başlarında Antakya seferine çıkan Süleyman Şah İznik'te yerine yönetici olarak, Anadolu Selçuklulara bağlı tüm birimleri yönetme gücü vererek, başkomutan emiru'l ümera mevkiine Ebu'l-Kasım'ı bırakmıştır⁸⁴, Aleksios, Süleyman Şah'ın Antakya seferine çıkmasını fırsat bilerek, yerine bıraktığı Ebu'l-Kasım'dan İznik'i almak için güçlü bir orduyu kent üzerine göndermiş, ancak başarılı olamamıştır. Bu arada Süleyman Şah, Antakya'yı fethettikten sonra Halep'i kuşatmıştır. Sonunda 4 haziran 1086 günü Suriye Meliki Tutuş ve Artuk Beyle giriştiği savaşı kaybederek ölmüştür⁸⁵.

⁸² Anna Komnena, **a.g.e.**, s. 126.; Osman Turan, **a.g.e.**, s.63.; Işın Demirkent, **Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan**, Ankara 1996, s. 3.

⁸³ Mustafa Demir, **a.g.m.**, s.242.; Osman Turan, **a.g.e.**, s. 63.

⁸⁴ Işın Demirkent, **a.g.e.**, s. 8.; Ali Sevim – Erdoğan Merçil, **a.g.e.**, s. 427.

⁸⁵ Osman Turan, **a.g.e.**, s. 73-76.

Süleyman Şah'ın ölümünden sonra Selçuklu hakimiyetini daha da genişletmeyi hedefleyen Ebu'l-Kasım, Bizans bölgelerine sıklıkla akınlar düzenlemeye başlamıştı. Bunun üzerine Alexios Komnenos, Tatikios'u güçlü bir orduyla İznik üzerine gönderdi. Bu dönemde Türkler, İznik içinde savunma gücü bakımından iyi bir garnizona sahiptiler. İznik'teki Türkler, Bizans kuşatmasında şehirden dışarı çıkmamışlar, kente giremeyen Tatikios da ordusunu gölün güneyine çekmiştir⁸⁶. Burada Büyük Selçuklu komutanı Emir Porsuk'un 50.000 askerle İznik'e doğru geldiğini öğrenince İstanbul'a geri çekilmiştir⁸⁷. Tatikios'un kuşatmayı kaldırması üzerine İznik'ten çıkan Ebu'l-Kasım, takip ettiği Bizans ordusuna karşı İzmit yakınlarında bazı başarılar elde etmiştir.

Aleksios, Ebu'l-Kasım'ın Gemlik'i ele geçirip burada bir donanma oluşturması üzerine Manuel Butumites komutasındaki Bizans donanmasını ve karadan Tatikios komutasında bir orduyu İznik üzerine göndermiştir. Gemlik ile İznik arasında çarpışmalar meydana gelmiştir. Böylece Ebu'l Kasım'ın oluşturmaya çalıştığı donanma Bizanslılar tarafından yakılmıştır. Tatikios karşısına çıkan kuvvetleri yenip kısa süre içinde bölgede Selçuklulara karşı iyi bir mevki oluşturunca, Ebu'l-Kasım İznik'e kapanmıştır. Tatikios bunun üzerine İznik şehrini yeniden kuşatmıştır⁸⁸. Bu sırada Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah İznik'i alması için Emir Porsuk'u göndermiştir. Bunu haber alan Tatikios İstanbul'a dönmüştür⁸⁹. Emir Porsuk'un üç ay boyunca süren kuşatmasına karşı koyan Ebu'l-Kasım, daha fazla direnemeyeceğini anlayınca Bizans İmparatoru Aleksios Komnenos'tan yardım istemiştir. Yardımın gelmesi üzerine Porsuk kuşatmaya son vermiştir⁹⁰.

Anadolu Selçuklularının kendisinden bağımsız hareket etmesinden rahatsız olan ve onları kendisine bağlamak isteyen Sultan Melikşah bu defa Urfa valisi Emir Bozan'ı İznik üzerine göndermiştir. Şehri bir kez daha büyük bir kararlılıkla savunan Ebu'l-Kasım, Bizans imparatorundan da destek sağlayarak kuşatmayı kaldırıp Emir

⁸⁶ Mustafa Demir , **a.g.m.**, s. 243.

⁸⁷ Anna Komnena, **a.g.e.**, s. 197-198.

⁸⁸ Işın Demirkent, **a.g.e.**, s. 4.

⁸⁹ Anna Komnena, **a.g.e.**, s. 197-198.

⁹⁰ Ali Sevim – Erdoğan Merçil, **a.g.e.**, s. 427.

Bozan'ı Uluabad'a çekilmeye mecbur bıraktı. Kuşatmadan kurtulmasına rağmen Ebu'l-Kasım, Sultan Melikşah'ın ordularının bir kuşatmasına daha dayanamayacağını anlamıştı. Bu nedenle bağışlanma ve ona bağlı olarak şehri idare etme izni alma ümidiyle kardeşi Ebu'l-Gazi'yi yerine bırakıp İsfahan'a gitmiştir. Ancak burada tüm ısrarlarına rağmen sultanın huzuruna alınmamış ve Anadolu'yla ilgilenmesi için görevlendirilen Emir Bozan'la anlaşması tavsiye edilmiştir⁹¹. İsfahan'dan eli boş ayrılan Ebu'l-Kasım dönüş yolunda Emir Bozan'ın adamları tarafından yakalanmış ve öldürülmüştür. Bu gelişmeleri fırsat bilen İmparator Aleksios büyük paralar ve hediyeler vaad ederek Ebu'l-Kasım'ın idareyi bıraktığı Ebu'l-Gazi'den İznik'i almak istemiştir. Ebu'l Gazi imparatorun bu teklifini kabul etmiş gibi görünerek imparatoru oyalamış ve vakit kazanmıştır. Çünkü henüz abisinin ölüm haberini almamış, onun dönmesini beklemektedir. Bu dönemde beklenmedik şekilde Büyük Selçuklu hükümdarı Melikşah ölmüş, yerine Sultan Berkyaruk geçmiştir. Melikşah döneminde İsfahan'da hapis edilmiş olan Süleyman Şah'ın iki oğlu Kılıç Arslan ve Kulan Arslan Büyük Selçukluların yeni Sultanı Berkyaruk'un izniyle bazı Yabgulu Türkmenleriyle birlikte İznik'e gelmişlerdir. Büyük bir sevinçle karşılandıkları kentte, Ebu'l-Gazi yönetimi devleti kuran saltanat ailesinin varislerine teslim etmiş, böylece Kılıç Arslan herhangi bir problemle karşılaşmadan Anadolu Selçuklu Devleti'nin başına geçmiştir. Kılıç Arslan Ebu'l Gazi'nin yerine Emir Muhammed'i başkumandan olarak atamış ve kendisiyle birlikte gelen askerlerin ailelerini de İznik civarına yerleştirmiştir⁹².

Devletin başına geçen Kılıç Arslan babası Süleyman Şah'ın ölümünden sonra dağılan devlet birliğini yeniden kurmak ve bir taraftan da Bizans'a karşı verilen mücadelelere devam etme kararlılığındaydı. Bu amaçları doğrultusunda uzun süredir Bizans'a karşı savaşan İzmir ve çevresinde egemen olan Çaka Bey'in kızıyla evlenerek akrabalık kurmuş böylece hem Ege hem de Marmara kıyılarında kolaylıkla hareket etme imkanı elde etmiştir. Bu gelişmeler neticesinde Uluabad, Erdek ve Manyas bölgelerini ele geçirmesi için orduyu sefere göndermiştir. Alexios

⁹¹ Işın Demirkent, **a.g.e.** s. 6.

⁹² Osman Turan, **a.g.e.**, s. 45-111.; Semavi Eyice, 1988, **a.g.e.**, s. 11-12.; Işın Demirkent, **a.g.e.**, s. 8-10.; Mustafa Demir, **a.g.m.**, s. 243.; Ali Sevim – Erdoğan Merçil, **a.g.e.**, s. 427.

Komnenos, Selçuklular üzerine Alexandros Euphorbenos komutasında bir filo göndermiş, ancak bu filo başarısız olmuştur. Alexios Komnenos, bunun üzerine Opos komutasında yeni bir orduyu bölgeye göndermiştir. Bizans ordusunun bu kez Selçukluları durdurmayı başardığı belirtilmektedir⁹³.

1093 yılında I. Kılıç Arslan'ın kayınpederi ve müttefiki olup, Çanakkale ve İzmir arasındaki sahil bölgelerinin kontrolünü ele geçiren Çaka Bey'in Çanakkale Boğazı'nda Abydos'u kuşatıp merkeze yaklaşması Alexios Komnenos'u telaşlandırmıştı. İmparator Bu durum karşısında, I. Kılıç Arslan ile anlaşarak tehlikeyi önlemeyi tercih etmişti. Bunun üzerine Bizans İmparatorluğu ile ortak hareket etme kararı alan I. Kılıç Arslan Çaka Bey'in üzerine yürüdü. Çaka Bey, Abydos yakınında, damadı, I. Kılıç Arslan tarafından Bizans İmparatorluğu ile yapılan anlaşmaya uyularak öldürüldü⁹⁴. Bizans İmparatorluğu böylece bir düşmanını diğer bir düşmanına öldürterek rahatlamış, Kılıç Arslan ise bu bölgelerde daha sonra kendisine karşı tehlike olabilecek bir gücü ortadan kaldırmıştır.

Türklerin ilerleyişine karşı 1089 yılından beri papadan destek isteyen Aleksios'un çağrısı 1095 yılında yanıt buldu. Papa II. Urbanus, Clermont Konsilindeki çağrısı ile Avrupa'nın çeşitli milletlerinden oluşan Haçlı ordularını toplamaya başladı. Haçlı ordularının öncüsü sayılabilecek bu düzensiz birlik Keşiş Pierre l'Hermite idaresinde 1 ağustos 1096'da İstanbul'a varmıştır. Sayıları kumsaldaki kum tanelerinden, gökteki yıldızlardan daha çok olarak nitelendirilen ordu, Boğaz'dan Anadolu yakasına geçirilerek Yalova yakınlarındaki Kibotos karargahına yerleştirildi. Bu bölgede sürekli yağmalamalar yapan Haçlılar, Rinaldo idaresinde 6000 kişilik bir orduyla ilerleyip, İznik yakınlarında Kserigordon Kalesi'ni ele geçirdiler⁹⁵. Kılıç Arslan bunun üzerine, İlhan unvanı taşıyan bir komutanını kaleyi geri alması için görevlendirdi. Selçuklular kalenin su ihtiyacını karşılayan kuyu ve kaynakları ele geçirip kaledeki haçlıları susuz bıraktı. Daha fazla dayanamayan haçlılar teslim oldular. Haçlılar arasında kalenin ele geçirilmesi heyecan yaratırken Selçukluların

⁹³ Işın Demirkent, **a.g.e.**, s. 16.

⁹⁴ Anna Komnena, **a.g.e.**, s. 271.

⁹⁵ S. Runciman, **a.g.e.**, s. 43.

kaleyi geri aldığının haberinin ulaşması onları telaşlandırdı. İntikam almak amacıyla sayıları 20.000'i aşan Haçlılar 21 ekim sabahı Kibotos karargahından yola çıktı. Selçuklu ordusu ise 17 Ekim'de İznik'den çıkarak Drakon adlı bir köy yakınında pusuya yatmış Haçlıları bekliyordu. 21 ekim 1096 tarihinde Drakon vadisinde Haçlılar ağır yenilgiye uğratıldı.

Kazanılan bu zafer Kılıç Arslan'ın Haçlıları küçümsemesine neden olmuştur⁹⁶. İstanbul'daki muhbirlerden Avrupa'dan yeni Haçlı ordularının geldiği haberini aldıysa da, bunların İznik'e gelemeyeceğini düşünmüş, 1097 yılı kış aylarında ordusunun büyük bir kısmıyla İznik'ten ayrılarak Ermeni Gabriel'in elinde bulunan Malatya'yı ele geçirmek için sefere çıkmıştır. Malatya önüne gelip, bölge halkının da olumsuz tepkisini kazanan Gabriel'e karşı kenti kuşatan Kılıç Arslan⁹⁷, bu sırada Avrupa'dan gelen, askeri gücü oldukça yüksek Haçlı ordularının İstanbul'dan Anadolu'ya geçerek Palekanon'da toplandıklarını ve hedeflerinin Bizans kuvvetlerinin de yardımıyla İznik'i ele geçirmek olduğu haberini almıştır. Ordusunun bir kısmını önden İznik'e gönderen Kılıç Arslan Malatya kuşatmasını kaldırıp kalan orduyla birlikte yola çıkmıştır. Ancak mayıs 1097 sonlarında İznik'e ulaşıldığında çok geç kalınmış, Haçlı orduları şehri kuşatma altına almışlardı. Kılıç Arslan'ın gönderdiği öncü birlik Haçlılar karşısında başarılı olamayıp Sultanı beklemek üzere geri çekilmişti. Kılıç Arslan, şehre girişi sağlayabilmek için ani bir baskın düzenlemiş,, güney surları karşısına yerleşmiş olan Kont Raymond de Saint-Gilles'in ordusuna hücum etmiştir. Gün boyu devam eden savaşta Türk ordusu, Haçlıların sayıca üstünlüğü yüzünden kuşatmayı yaramamıştır. Gece olunca Sultan, ordusunu daha fazla yıpratmadan geri çekmeye karar verdi. İmparator I. Aleksios Komnenos'un Haçlılarla birlik olduğunu, onun İznik gölüne gönderdiği gemilerin kendilerine gelecek yardım yolunu kapadığını ve Haçlıların yeni takviye birlikleriyle 19 haziranda genel bir hücum için hazırlandığını gören Türkler, belirtilen tarihten bir gece önce Bizans komutanı Manuel Butumites'le anlaşarak şehri Bizans İmparatorluğu'na teslim ettiler. Haçlılar sabah surlarda İmparatorluk flama ve

⁹⁶ Işın Demirkent, **a.g.e.**, s. 23.

⁹⁷ Mustafa Demir, **a.g.m.**, s. 245.

bayraklarını görünce kenti yağmalayamadılar⁹⁸. Sonuçta şehir 19 Haziran 1097'de tekrar Bizanslıların eline geçmiş oldu⁹⁹. Bundan sonra Kılıç Arslan ordusuyla İznik önünden ayrıldı. Haçlılar ise 26 Haziran 1097'de İznik'ten yola çıkıp, iki kol halinde ileri harekate devam ettiler. Anadolu Selçuklu Devleti ise İznik yerine başkenti Konya'ya taşıdı¹⁰⁰. Böylece yaklaşık yirmi yıl kadar süren İznik'teki Selçuklu Türk hakimiyeti sona ermiş oldu. Selçuklu dönemi Türk idaresinin İznik'te günümüze bıraktığı tek iz, Türkler kentten çekildikten sonra Bizanslılar tarafından surların onarılmasında dolgu malzemesi olarak kullanılmış olan kaba taştan ilkçağ lahitleri biçiminde yontulan ve bir yüzlerinde birkaç satırlık yazı bulunan mezar taşlarıdır¹⁰¹.

I. Kılıçarslan döneminde İznik'te yerleşik devlet yapısı oluşturmaya yönelik bazı uygulamaların yapıldığı görülmektedir. I. Kılıçarslan, burada Bizanslılardan kalmış olması muhtemel olan sarayda, Selçuklu saray teşkilatının temellerini atmıştır. Şehri savunan Türklerin kadın ve çocuklarını da getirilmesiyle kentte Türk nüfusun yerleştirildiğini ortaya çıkmaktadır. Şehirdeki Türk garnizonu giderek gelişmiş ve güçlenmiş, bu da Selçuklu Türk şehrinin toplumsal temelini oluşturmaya başlamıştır.

1.2.5.2. Osmanlılar Dönemi

13. yüzyıl boyunca Bizans İmparatorluğu ekonomik, siyasal, toplumsal ve askeri alandaki sorunlarla uğraşırken, Osman Gazi önderliğinde, Türk birlikleri Bithynia'nın doğu sınırında sürekli ve istikrarlı genişleme stratejisini gerçekleştiriyorlardı.

1299-1302 yılları arasında Bilecik, Yarhisar, İnegöl ve Yenişehir'in fethedilmesi, Bithynia bölgesinin en önemli iki şehri olan İznik ve Bursa'yı ele geçirme planının bir parçası olarak görülmektedir. Osman Gazi doğudan Göynük, Taraklı, Lefke ve Mekece üzerinden Nikaia'ya ulaşan ana yolu denetim altına almak için Göynük ve

⁹⁸ Işın Demirkent, **a.g.e.** s. 24-28.; S. Runciman, **a.g.e.**, s. 321.

⁹⁹ Semavi Eyice, 1988, **a.g.e.**, s. 8. ; Casim Avcı, **a.g.m.**, s. 95.

¹⁰⁰ Osman Turan, **a.g.e.**, s. 43.

¹⁰¹ Semavi Eyice, 1988, **a.g.e.**, s. 8.

Sakarya Vadisi'ne akınlar düzenlemiştir. Bu güzergaha baktığımızda; güneyde Lefke'ye, kuzeyde Geyve'ye kadar uzanan Göynük-Taraklı yolu, günümüzde de İç Anadolu Platosu'nda Nikaia ve Nikomedia'ya uzanan ana yol durumundadır¹⁰². Osman Gazi'nin karargahını Nikaia ve Bursa arasında bulunan Yenişehir civarında kurması da bu yaklaşımın bir sonucu olarak düşünülebilir. Kaynaklarda anlatılanlara göre, Osman Gazi Nikaia'yı kuşatmadan önce çevresindeki yerleşimleri ele geçirmiş, önemli mevkilere kaleler inşa ettirmiş ve bunlara askerler yerleştirmiş böylece kentin giriş çıkışlarını sürekli kontrol altında tutmayı amaçlamıştır.

Osman Gazi tarafından kent kuşatmasının kontrol merkezi, ilk olarak Yenişehir yolunda Nikaia'ya hakim bir yerde inşa edilen ve kaynaklarda Taz Ali, Dıraz Ali, Targan Hisarı adlarıyla anılan karakol amaçlı hisar olmuştur. Kaynaklarda hisarın yeri ve inşasının sebepleri üzerinde önemle durulmaktadır. Burada yerleştirilen askerlerin sayısı bazı kroniklerde 100, bazılarında ise 40 olarak belirtilmiştir. Kente dışarıdan gelecek destek ve yardımlar engellenirken aynı zamanda kentten dışarı çıkmaları da bu hisar sayesinde engellenmiştir, sonuçta yardım alamadığı ve stokların tüketilmesinden dolayı kentte açlık baş göstermiştir¹⁰³. Dışarıdan hiçbir şekilde yardım alamayan Nikaia tekfurı, son çare olarak Konstantinopolis'e haber yollayıp İmparator'dan kendilerini kurtarması için yardım istemiştir. İmparator, Nikaia'yı bu kuşatmadan ve Türklerin olası fethinden kurtarmak için komutanlarından Mouzalon'u görevlendirmiştir. İstanbul'dan gelen yardımı haber alan Osmanlı birlikleri ile Bizans ordusu günümüzde "Çoban Hisar" olarak adlandırılan "Koyun Hisarı"nda (Bafeus) karşı karşıya gelmiştir¹⁰⁴. 27 Temmuz 1302 tarihinde meydana gelen bu savaşta her iki tarafın da askeri güçleri hakkında kesin bir bilgi bulunmazken, Osmanlı birliklerinin Bizans kuvvetlerine göre daha kalabalık olduğu ve sonuçta Bizans ordusunun bozguna uğratıldığı anlaşılmaktadır¹⁰⁵.

¹⁰² Halil İnalçık, 2004, **a.g.m.**, s. 318-319.

¹⁰³ Halil İnalçık, 2004, **a.g.m.**, s. 323.

¹⁰⁴ İbrahim Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi** C. 1, Ankara 2004, s. 102.; Joseph von Hammer, **Osmanlı Tarihi** C.1 , İstanbul 1997, s. 8.

¹⁰⁵ Herbet Gibbons, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu**, Ankara 1998, s. 27.; Halil İnalçık, 2004, **a.g.e.**, s. 329.

Bu konuda geniş araştırmalar yapan Halil İnalçık'a göre, Bafeus Savaşı'nın nedeni, Osman Gazi'nin İznik'i kuşatmasıdır. Bu zamana kadar Osmanlı ilerleyişine karşı ciddi bir önlem almayan Bizans ordusu ile Osman Gazi kuvvetlerinin ilk karşılaşması da Bafeus Savaşı ile olmuştur¹⁰⁶. Savaşın üzerinde durulması gereken nokta, Nikaia kuşatmasına kadar birçok kalesi ve yerleşim yeri işgal edilen Bizans İmparatorunun Nikaia kuşatması ile ilk defa bu defa Türk ilerleyişine müdahale etmiş olmasıdır. Bu yaklaşımın sebebi, Nikaia'nın konumu itibari ile Konstantinopolis'e açılan kapı olması ve Bizans'ın Bithynia'daki en stratejik kentlerinin başında gelmesi gösterilebilir¹⁰⁷. Ayrıca Bafeus Savaşı'nın önemli bir diğer sonucu da, Osmanlıların bundan sonraki yıllarda Bizans'a ya da Balkan Devletlerine karşı kazanacakları başarıların ilk adımı olmasıdır¹⁰⁸.

Bafeus Savaşı'nın sonuçlarının Bizans için tam bir yıkım olduğu anlaşılmaktadır. İmparatora karşı güveni kalmayan halkın içinde bulunduğu bu durumu belki de en yoğun hisseden Bithynia'da bulunan Bizans Tekfurlarıdır. İmparatorluk kuvvetlerinin Osmanlılara yenilen ve bu yüzden oldukça hayal kırıklığına uğrayan tekfurlar, son bir çare olarak kendi aralarında kurdukları ittifak ile Osmanlı birliklerine saldırmışlardır. Bafeus Savaşı'ndan bir yıl sonra gerçekleşen bu saldırıyı Bursa, Adrenos, Batonos, Kestel ve Kite tekfurlarından oluşan bir birlik gerçekleştirmiştir. Bunlar da Osmanlı birlikleri karşısında bozguna uğramışlardır¹⁰⁹.

Nikaia'yı kontrol altında tutmak amacı ile yapılan Dıraz Ali Hisarı'nın yanı sıra, Orhan Gazi Nikaia çevresinde bulunan Kara Çepiş ve Kara Tekin Kalelerini de almış, bu kaleler Nikaia üzerindeki baskının arttırılmasında önemli bir üs olarak kullanılmıştır. Söz konusu kalelerde Konur Alp ve Samsa Çavuş görevlendirilerek, Nikaia sürekli kontrol altında tutulmuştur¹¹⁰. Bursa kentinin 1326 yılında Osmanlıların eline geçmesi, Andronikos üzerinde oldukça yıkıcı bir etki bırakmıştır.

¹⁰⁶ Halil İnalçık, 2004, **a.g.m.**, s. 306.

¹⁰⁷ Hasan Yılmazyaşar, a.g.e., s. 36.

¹⁰⁸ Halil İnalçık, 2004, **a.g.m.** s. 329-333.

¹⁰⁹ Sencer Dıvıçioğlu, **Osmanlı Beyliği'nin Kuruluşu**, İstanbul 1999, s. 100.; Hasan Yılmazyaşar, a.g.e., s. 36.

¹¹⁰ Hüseyin Nihal Atsız, **Aşıkpaşaoğlu Tarihi**, Ankara 1992, s. 32.; Mehmed Neşri, **Kitab-ı Cihan-nüma Neşri Tarihi**, C.1, Ankara 1987, s. 125-127-129.

Çünkü Bursa Bizans'ın Bithynia bölgesindeki en önemli kalelerinden birisidir. Bu yüzden buranın alınması Bizans'ın Bithynia'daki ilk büyük kent kaybı olmuştur¹¹¹.

Tüm bu sorunların yıpratmış ve güçsüzleştirdiği Bizans İmparatorluğu Türk ilerleyişi karşısında her türlü yola başvurmuştur. Hristiyan kökenli iki Türk olan Koutzibaxes ve Isaak Melek'in İzmit'e ve Biga'ya yerleştirilmesi bu çabaya örnek olarak gösterilebilir. Bu yolla ortak kökenlerden yararlanarak bir anlaşma yapmayı planlamışlardı. Ayrıca Bizans İmparatoru kardeşi ve ölen Moğol Hanı Abaka'nın eşi Maria Palaiolino'yu Nikaia'ya yerleştirerek, kentte Moğol hanedanına dahil olmuş bir prenses varlığı karşısında Osman Gazi'nin korkacağını ve saldırılara son vereceğini ummuştur. Fakat bu çabaların hiçbirisi imparatorun umduğu şekilde sonuçlanmadı¹¹².

Bursa'nın alınmasından sonra Orhan Gazi, daha önceden dışarıya ile tüm bağlantılarını kesip adeta surların içine hapsedtikleri İzmit ve İzmit kentlerini fethetmek üzere harekete geçmiştir. II. Andronikos ve Ioannes Kantakuzenos İstanbul'a doğru yönelen bu Türk ilerleyişini durdurmak için acilen bir ordu toplayarak sefere çıkmışlardır. Ancak orduda sadece 2000 kadar eğitimli asker olup, gerisi tecrübesiz ve genç askerlerden oluşuyordu. Savaşın yükü üç yüz kadar şövalyenin omzuna binmişti. Bu koşullar Türkler'in lehineydi¹¹³. Durumdan haberdar olan Orhan Gazi ile Andranikos'un ordusu Palekanon ovasında karşı karşıya gelmiş ve Bizans ordusu yenilgiye uğramıştır. Palekanon veya Maltepe Savaşı olarak adlandırılan 1329 yılındaki bu savaş, Bizans İmparatoru ile bir Osmanlı Beyi arasındaki ilk yüz yüze karşılaşmadır¹¹⁴. Maltepe Savaşı sonrasında askerlerin yaşadığı ve Bizans Tarihçisi Gregoras tarafından aktarılan şu sözler Türk ilerleyişinin halk üzerinde yarattığı etki ve güvensizliği göstermektedir. "1329'da Maltepe'de Osmanlılar tarafından yenilgiye uğratıldıklarında geri çekilmek zorunda kalan Bizans birliklerinin bir kısmı Phisoklane kalesinde bir sığınak ararlar. Ancak hisar halkı anahtarın kaybolduğunu söyler. Türklerin gelip Bizans askerlerini

¹¹¹ Hasan Yılmazyaşar, a.g.e., s. 38.

¹¹² E. A. Zachariadou, **a.g.m.**, s. 373-374.

¹¹³ Hasan Yılmazyaşar, a.g.e., s. 39.

¹¹⁴ Donald M. Nicol, **a.g.e.**, s. 180-181.

katledeceğinden iyice emin olan halk, daha sonra anahtarı verip askerleri içeri alır”¹¹⁵.

Savaşın sonunda tüm umutları kırılan halk yaklaşık 30 yıl süren kuşatmanın da etkisi ile Nikaia’yı 2 Mart 1331 yılında Orhan Gazi’ye teslim etmiştir. Nikaia’nın teslim edilmesinin ardından tekfur İstanbul’a gitmiş, kentteki halkın burada kalmasına izin verilmiştir. Yenişehir kapısından içeri giren Orhan Gazi, kentte kadınların fazlalığına dikkat etmiş, kadınlara kocalarının nerede olduklarını sorduğunda kiminin açlıktan, kiminin de savaşta öldüğünü öğrenmiştir. Türk askerlerin bu kadınlarla evlenmelerini emretmiş, evlenenlere kentteki evler verilmiştir¹¹⁶.

İznik’in fethi öncelikle bir dönem Bizans İmparatorluğu’na ve Selçuklu Devletine başkentlik yapmış olması, hem Bizans’a alternatif olmak hem de Türkmen Beyliklerine karşı ayrıcalık elde edilmesi bakımından, Osmanlı Beyliğine büyük prestij kazandırmıştır¹¹⁷.

Orhan Gazi kentin alınmasının ardından devletin merkezini İznik’e taşımıştır. Kaynaklarda kentin alınmasının ardından bir kilisenin camiye, bir manastırın da medreseye çevrildiği, Yenişehir kapısının yanında bir imaret inşa edildiği belirtilmektedir. İznik’in fethedilmesinin ardından imar ve iskan faaliyetlerine büyük önem verildiği anlaşılmaktadır. Orhan Gazi döneminde giderek gelişen kent özellikle bu dönemde inşa edilen Orhan Gazi ve Süleyman Paşa medreseleri ile önemli bir ilim ve eğitim merkezi durumuna gelmiştir. Kente verilen önemin büyüklüğünü dönemin en önemli ulemalarından Davud-u Kayseri’nin Orhan Gazi Medresesi’ne atanması göstermektedir¹¹⁸.

Orhan Gazi dönemi sonrasında İznik’in en parlak dönemi İznik Kadılığı’na getirilen ve şehrin imar faaliyetlerine büyük katkısı bulunan Çandarlı Kara Halil zamanında olmuştur. Çandarlı Halil Hayrettin Paşa kadılık görevinden sonra kazaskerlik,

¹¹⁵ E.A. Zachariadou, **a.g.m.**, s. 387.

¹¹⁶ Hüseyin Nihal Atsız, **a.g.e.**, s. 42.; Donald M. Nicol, **a.g.e.**, s. 181.

¹¹⁷ Erdoğan Aydın, **Osmanlı Gerçeği (Nizam-ı Alemin Gayri Resmi Tarihi)**, İstanbul 1999, s. 101.

¹¹⁸ Hüseyin Nihal Atsız, **a.g.e.**, s. 42.; Mustafa Bilge, **İlk Osmanlı Medreseleri**, İstanbul 1984, s. 66.

beylerbeylik ve vezirlik görevlerine getirilmiştir. Bursa, Serez ve Gelibolu'da da imar faaliyetlerinde bulunduğu bilinen Çandarlı ailesi, İznik'te Yeşil Cami ve Mahmut Çelebi Camii ile Halil Hayrettin Paşa, İbrahim Paşa ve Halil Paşa türbelerini inşa ettirmiştir¹¹⁹.

Ankara Savaşı sonrasında Anadolu'daki birçok kent gibi Bursa ve İznik de tahrip edilerek yağmalanmıştır. Timur istilasının ardından ortaya çıkan Fetret devrinde Beyazıd'ın oğulları arasında birkaç defa el değiştirmiştir¹²⁰. Şehzade Musa Çelebi'yi destekleyen Şeyh Bedrettin, Mehmet Çelebi'nin başa geçtiği 1413 yılında İznik'e sürgüne gönderilmiştir. Aslında bu sürgün olmaktan ziyade aylık 1000 akçe ile orada oturmasının istenmesinden ibaret bir yaklaşımdır. Şeyh Bedrettin, kendisinin uygun gördüğü bir zamanda hacca gideceğini öne sürerek İznik'ten ayrılmıştır¹²¹.

Bu olaydan birkaç yıl sonra II. Murad 1422'de İstanbul'u kuşatmış, İki ay süren kuşatmanın son hücumunu gerçekleştirmeyi planladığı sırada, babasının ölümünden sonra Karaman Beyliği'ne sığınmış olan küçük kardeşi Mustafa'nın isyan ettiğini haber alınca kuşatmayı kaldırarak isyanı bastırmaya yönelmiştir. Daha çocuk yaşta olan Mustafa Çelebi, Karaman Beylerinin ve tabi ki Bizans'ın kışkırtması ve Lalalarının yönlendirmesiyle kendine taraftar aramaya başlamıştı. Mustafa Çelebi ilk önce Bursa'ya yönelmiş ancak burada beklediği ilgiyi göremeyince İznik'e gelerek İbrahim Paşa Sarayı'na yerleşmiştir. Bu hadise, Lalası Şarabdar İlyas Bey'in, şehzadeye ihanet edip kendi elleriyle II. Murad'a teslim etmesiyle son bulmuştur. Ardından Mustafa Çelebi İznik'in sur kapılarından birinin dışında incir ağacına asılarak idam edilmiştir¹²².

1453'de İstanbul'un fethedilmesiyle birlikte İznik'in önemi yavaş yavaş azalmaya başlamıştır. Fethi dolaylı yollardan geciktirdiğine inanılan Veziriazam Çandarlı Halil Paşa idam ettirilmiştir. Bu olay kuruluşundan bu yana idaresel anlamda önemli

¹¹⁹ H. Çetin Arslan, **Türk Akıncı Beyleri ve Balkanların İmarına Katkıları**, Ankara 2000, s. 103.

¹²⁰ Semavi Eyice, 1988, **a.g.e.**, s. 24.

¹²¹ Bilge Umar, **Türkiye Halkının Ortaçağ Tarihi**, İstanbul 1998, s. 165.

¹²² Fahamettin Başar, "Osmanlı Devleti'nin Kruluş Devrinde Meydana Gelen Şehzade İsyanları ve Bu İsyanlarda Bizans İmparatorluğu'nun Rolü", **XIII. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler**, C. 3 – I. Kısım, Ankara 2002, s. 28.

konumlarda bulunan Çandarlı ailesinin gözden düşmesine neden olmuş, onların merkezi haline gelen İznik de buna paralel olarak önemini kaybetmeye başlamıştır.

14. yüzyılda, İstanbul'dan Anadolu'ya giden yol üzerinde önemli bir merkez olan İznik, artık çok önemli bir çini üretim merkezi haline gelmiştir. Kanuni Sultan Süleyman döneminde kentin yapıları onarımlardan geçmiştir. Özellikle bu dönemde yangın geçirerek harap duruma düşen Ayasofya önemli tadilatlar yaşamış ve kuzeydoğusuna bir minare eklenmiştir. Bu dönemde Rüstem Paşa Kervasarayı'nın yapılması kentin önemini gözler önüne sermektedir. Kervan yollarının rotalarının değişmesi, İznik'in yavaş yavaş ticari alanda da önemini kaybetmesine neden olmuştur 17. yüzyılda, çini ve seramik üretimi sayesinde kentteki canlılığın devam ettiği, yüzyılın ortalarında varlığı bilinen 600 dükkandan anlaşılmaktadır. 17. yüzyılın ikinci yarısında çini üretiminin kalitesinin düştüğü ve miktarının azaldığı bilinen İznik'te, salgın hastalıkların da artmış olması kentin öneminin daha da azalmasına neden olmuştur¹²³.

18. yüzyılda kente gelen Brovski'nin İznik ile ilgili aşağıdaki sözleri bu yıllarda kentin durumunu gözler önüne sermektedir. "İznik denilen köy, surların içinde bir köşeye büzülmüş, geri kalan yerleri harabe, bağlar, ceviz ve kestane ağaçları ile çınar ve birkaç çam kaplamıştır. Şurada burada minareler yükselir. İznik içsiz cevize veya kabuğu kalmış bir yumurtaya benzemekte"¹²⁴.

Özellikle 19. yüzyıl ve 20. yüzyılın başında nüfusu oldukça azalan kent 1920 yılında Yunanlılar tarafından işgal edilmiş, bu işgal sırasında Eşrefzade Camii ve Türbesi ile Koimesis Kilisesi yıkılmış, Yeşil Cami'nin revaklı giriş bölümü ve taşıyıcı sütunları zarar görmüştür. Hem Müslüman hem de hristiyan halk tarafından terk edilen kent, 1950'li yıllara kadar kendi halinde yaşamaya devam eden bir görüntü çizmiştir. 1980'li yıllardan itibaren tarihsel alt yapı başta olmak üzere gölün de turizm faktörü olarak devreye girmesi İznik'e yeniden hareketlilik kazandırmıştır.

¹²³ Evliya Çelebi, **Seyahatname**, C. 4, s. 203.; Hasan Yılmazyaşar, a.g.e., s. 42.

¹²⁴ Hasan Yılmazyaşar, a.g.e., s. 42.

Çandarlı Ailesi:

1331 yılında Osmanlılar tarafından fethedilen kentte, Türk hakimiyetinin kesin olarak sağlanmasından sonra, ağır yaralar açan kuşatmanın izleri yavaş yavaş giderilmeye çalışılmıştır. Ekonomik ve sosyal açıdan çökmüş olan kentte fetih sırasında savaşın yanı sıra veba salgını da baş göstermiş, bu nedenlerle özellikle erkek nüfus oldukça azalmıştır. Fetihden kısa bir süre sonra kenti gören İbn Battuta evlerin hemen hemen terk edilmiş halde ve sadece sultana bağlı askerlerin olduğunu belirtmesi bu durumu teyit etmektedir¹²⁵. Türklerin kente girmesiyle birlikte kentten ayrılanların bir kısmı zamanla Osmanlı egemenliğini benimseyerek kente geri dönmüşler, bunun yanında kentin iskanı için Osmanlılar tarafından kente özellikle yerleştirilenlerle birlikte kentin nüfus oranları tekrar hareketlenmeye başlamıştır. Fetihle birlikte Beyliğin başkenti konumuna gelmesi önemini arttırmıştır. Özellikle Orhan Gazi döneminde devlet teşkilatının temelleri İznik'te atılmaya başladığı, şehrin ilim merkezi haline getirilmeye çalışıldığı ve devam eden dönemlerde gelişimini devam ettirdiği görülmektedir. Kentin kendini yenilemesi çok kolay olmamıştır.

Osmanlıların, Beylikten İmparatorluk halini almaya başladığı süreç boyunca sultanların fethedilen bölgelerin iskanına önem verdikleri görülmektedir. İznik kenti de sahip olduğu alt yapı üzerinden Orhan Gazi dönemiyle tekrar yapılanmaya başlamıştır. Takip eden yıllarda İznik'in yeniden ve Türk gelenek ve şehircilik özelliklerine göre gelişimi Sultanların izninde ve desteğinde Çandarlı vezir ailesi tarafından oluşturulmuştur. Kentin yeniden imarı ve canlanması için halk hizmetine yönelik yapılar inşa ettirdiği ve bunların masraflarını karşılamak için zengin vakıflar bağışlayan Çandarlı ailesi İznik kenti için Türk dönemi banisi olarak gösterilebilir. Osmanlı Devleti'nin seçkin ailelerinden olan; lala, kadı, kazasker, vezir gibi önemli görevlere getirilen ailenin devlet yönetimindeki bu üst düzey varlığının, Orhan Gazi

¹²⁵ Sait Aykut, **İbn Battuta Seyahatnamesi**, İstanbul 2004, s. 9.

döneminden başlayarak, II. Selim'in tahta çıkışını izleyen yıllara kadar devam ettiği tesbit edilebilmektedir¹²⁶.

Ailenin kökenleri üzerine farklı görüşler belirtilmektedir. Kaynaklarda Cenderi, Çenderi, Cenderlü, Cendereli, Cenderelü, Çandarlı gibi değişik yazımlarının olduğu sonradan Çandarlı okunuşunun yaygınlık kazandığı belirtilmektedir¹²⁷. İznik Yeşil Cami ve Serez Eski Cami kitabelerinde Cenderi şeklinde gösterilmiştir¹²⁸. İlk Osmanlı müelliflerinde Ahmedi'nin Kara Halil Hayreddin Paşa'yı Cenderi olarak belirtmesi, ailenin Karaman Vilayeti'nin Sivrihisar (Nallıhan) kazasına bağlı Çendere köyünden çıktığı düşüncesini yaygın kılmaktadır¹²⁹.

Ulaşılan bilgilerin ışığında Çandarlı soy ağacının ilk üyesi Kara Halil Hayrettin Paşa'dır¹³⁰. Asıl adı Halil'dir. Zamanla Kara ve Karaca lakabı verilmiş vezirliğe yükselince Hayreddin ünvanı almıştır¹³¹. İznik Yeşil Cami kitabesinde babasının adı Ali olarak geçmektedir¹³². İznik medresesi müderrislerinden Tacettin Kürdi'nin kızı ile evlenerek, Osman Gazi'nin kayınpederi Şeyh Edebalı'nın bacanağı olmuştur¹³³. Ahi teşkilatına mensup olması, dönemin seçkin aile ve kişileriyle yakın ilişki kurmasını sağlamıştır¹³⁴. Kara Hoca olarak ünlenen Alaattin Esved'in yanında eğitim aldığı, Kadiri tarikatının ileri gelenlerinden Mudurnulu Şeyh Fahrettin'in müridiliğine girdiğine dair bilgiler bulunmaktadır¹³⁵. İznik fethedilince İznik kadısı olarak atanmış, 1348-49'da Bursa'ya kadı olarak atanmıştır. I. Murad öneminde Kasaskerliğe atanmıştır. Padişahın oğlu Ali Paşa ile Karamanoğlu Alaattin Bey üzerine sefer hazırlığında olduğu sırada Yenice-i Vardar'da hastalanmış Serez'de vefat etmiştir. Cenazesi oğlu Ali Paşa tarafından İznik'e getirilerek, sur dışında Lefke

¹²⁶ Münir Aktepe, "Çandarlı", **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C.8, İstanbul 1993, s. 209.

¹²⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Çandarlı Vezir Ailesi**, Ankara 1974, s. 1.

¹²⁸ Münir Aktepe, "Çandarlı", **a.g.m.** s. 210.

¹²⁹ Ahmedi'nin İskendernamesi'ndeki söz konusu beyit; Bi-nevalıktan koyuben Çenderi, Katına geldi Halil-i Cenderi şeklindedir. Bknz: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 1.

¹³⁰ İ. Naci Zeyrek, "İznik Şehri'nin Osmanlı Erken Dönemi'ndeki İmarında Çandarlı Ailesi Faktörü", **Uluslararası İznik Sempozyumu Bildirileri**, İstanbul 2006, s. 250.

¹³¹ Münir Aktepe, "Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa", **a.g.m.**, s. 214.

¹³² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 3.

¹³³ Taşköprülüzade (Haz. A.S. Fuat), **Eş-ŞEka'ikun-numaniye fi Ulema'id-Devleti'l-Osmaniye**, İstanbul 1985, s. 8.; H. Çetin Arslan, **a.g.e.**, s. 123.

¹³⁴ Münir Aktepe, "Çandarlı", **a.g.m.**, s. 210.

¹³⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **a.g.m.**, s. 3.

Kapı'dan çıkıldığında Roma su yolunun kuzeyinde bulunan türbesine defnedilmiştir¹³⁶. Mezar taşında ölüm yılı 789/1387 olarak yazılıdır. Devletin idari işlerinde gösterdiği başarılar sayesinde hızla yükselen Halil Hayreddin Paşa aynı zamanda halk yararına çok sayıda yapı yaptırmıştır. Bursa, Gelibolu, Seres gibi yerleşimlerde inşa ettirdiği ve zengin vakıflarla desteklediği yapılarının yanında İznik'te Hayrettin Paşa İmareti ve Daru-l hadis ismiyle bilinen medresenin baniliğini üstlenmiştir. Onun sağlığında yapılmaya başlanan İznik Yeşil Cami ise ölümü üzerine oğlu Ali Paşa tarafından tamamlanmıştır.

Halil Hayrettin Paşa'nın Ali, İlyas ve İbrahim adlarını taşıyan üç oğlu bulunmaktadır. En büyük oğlu olan Ali Paşa'nın, doğum yeri ve tarihi bilinmemektedir. Ali Paşa, medrese eğitimini tamamladıktan sonra sırasıyla kazaskerlik, vezirlik ve veziriazamlık görevine getirilmiştir¹³⁷. I. Beyazıt'ın ölümünden sonra oğulları arasında başlayan taht mücadelelerinde Mehmed Çelebi'ye karşı Emir Süleyman ile birlikte savaş hazırlığına girişmiş, ancak 7 Aralık 1406'da Ankara Kalesi önünde vefat etmiştir. İznik'de babası Kara Halil Hayreddin Paşa için yaptırdığı türbeye, babasının yanına gömülmüştür¹³⁸. Ali Paşa, babası gibi devlet yönetiminde etkin rol oynamıştır. Ailenin geleneği şeklinde devam edecek olan toplum yararına binalar inşa ettirmeye o da devam etmiştir. Babası Halil Hayreddin Paşa'nın yaptırmaya başladığı İznik Yeşil Cami'nin inşaatını tamamlatmış, Bursa'da yapılar yaptırmıştır, bu yapılar bugün de adını taşıyan mahallede bulunmaktadır. Bu yapılar arasında yer alan Bursa Ali Paşa cami haziyesinin girişinde bir baş ucu taşı ile belirlenmiş mezarın, Ali Paşa'ya ait olduğu ileri sürülmektedir. Ancak, Ali Paşa'nın İznik'te gömülü olduğu, Bursa Ali Paşa Camii Haziyesi'nde yer alan kabrin ise bir makam mezarı olduğu kabul edilmektedir¹³⁹. Babasıyla gömülü olduğu İznik'teki türbe, günümüzde Çandarlı Halil Hayrettin Paşa ve Ali Paşa Türbesi olarak adlandırılmaktadır.

¹³⁶ Münir Aktepe, "Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa", **a.g.m.**, s. 214-215.

¹³⁷ Münir Aktepe, "Çandarlı Ali Paşa", **a.g.m.**, s. 212.; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Ali Paşa Çandarlızade", **M.E.B. İslam Ansiklopedisi**, C. 1, Ankara ; Mustafa Nuri Paşa (Haz. Neşet Çağatay), **Netayic ül-Vukuat Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi**, Ankara 1987, s. 16.

¹³⁸ Münir Aktepe, "Çandarlı Ali Paşa", **a.g.m.**, s. 212.

¹³⁹ İ. Naci Zeyrek, **a.g.m.**, s. 252.

Çandarlı Halil Hayrettin Paşa'nın ortanca oğlu İlyas Paşa, babası ve kardeşlerinden farklı bir yol çizmiş, onlar gibi ilmiye sınıfına girmeyerek askeri görevlerde bulunmuştur. Beylerbeyliğine kadar yükselmiş ve I. Beyazıt döneminde vefat etmiştir. Kabrinin nerede olduğuna dair bilgiye ulaşılammamaktadır. Sülalenin Serez kolu Çandarlı İlyas Paşa'nın oğulları ve torunları ile devam etmiştir¹⁴⁰. İlyas Paşa'nın da İznik'te imar faaliyetlerinde bulunduğu ve bunlara ait vakfiyelerin varlığı bilinmektedir. İznik'te günümüze ulaşmamış bir imaret inşa ettirdiği, imaretin masraflarının karşılanması için İznik yakınlarında bir bahçe ve bostan vakfettiği belirtilmektedir¹⁴¹. Kayıtlarda söz konusu imaretin giderlerinin karşılanması için İznik'te günümüze ulaşamayan bir hamamın vakfedilmiş olduğu da geçmektedir¹⁴². Kaynaklarda İlyas Paşa'nın oğlu Davut Çelebi'nin de İznik'te Süleyman Paşa cami civarında bir çeşme yaptırmış olduğu yazılıdır¹⁴³. Ancak, bugün İznik'te söz konusu çeşmeye ve Süleyman Paşa adındaki camiye ait hiçbir iz bulunmamaktadır.

Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa'nın en küçük oğlu olan İbrahim Paşa'nın da doğum yeri ve tarihi hakkında kesin bilgiler mevcut değildir. Ancak onun da medrese eğitimi aldığı ve idari görevlere getirildiği bilinmektedir. İbrahim Paşa, Bursa ve Edirne Kadılığı görevlerinin ardından, Kazaskerlik ve İkinci vezirlik olarak atanmış, II. Murad'ın tahta geçmesiyle veziriazamlığa yükseltilmiştir. Çandarlı İbrahim Paşa'nın İznik'te Lefke Kapının iç tarafında ve cadde üstünde bulunan türbesindeki mezar taşında ölüm tarihi 24 Ağustos 1429 olarak yazılmıştır. Çandarlı İbrahim Paşa, İznik'te kendi adına bir imaret yaptırmış ancak bu yapı günümüze ulaşmamıştır. Türbesinin duvarına yerleştirilmiş olan imarete ait kitabe yapının varlığını belgelemektedir. Bu imarete, Orhangazi kazasının Gürle nahiyesine bağlı Ferraşbali veya Fatıma adıyla bilinen köy ile Akköy veya Çeltikçi olarak bilinen köyü vakıf olarak verilmiştir. Bursa'da yaptırdığı Mahkeme Hamamı olarak da anılan hamamın gelirleri de yine İznik'teki imaretine vakfedilmişti¹⁴⁴. Kaynaklarda İbrahim Paşa'nın İznik'te bir sarayı olduğundan bahsedilmektedir. Günümüzde Elbeyli kasabası

¹⁴⁰ Münir Aktepe, "Çandarlı", **a.g.m.**, s. 210.

¹⁴¹ Başbakanlık Arşivi, tapu tahrir defterleri, No: 733, y. 317 b.

¹⁴² Başbakanlık Arşivi, tapu tahrir defterleri, No: 733, y. 318.

¹⁴³ Münir Aktepe, "Çandarlı", **a.g.m.**, s. 210.

¹⁴⁴ Ömer Lütfi Barkan – Enver Meriçli, **Hüdavendigar Livası Tahrir Defteri**, Ankara 1988, s. 482.

sınırları içinde kalan harap durumdaki Çandarlı cami ve hamamının İbrahim Paşa'nın desteği ile yapılmış olabileceği belirtilmektedir. İznik merkezde bulunan Şeyh Kutbeddin türbesinin de yine İbrahim paşa tarafından yaptırıldığı bilinmektedir¹⁴⁵.

İbrahim Paşa'nın oğlu Mahmud Çelebi, Sultan II. Murat'ın kız kardeşiyle evlenerek Osmanlı hanedanlığına damat olmuş ve Bolu sancak beyliğine kadar yükselmiştir. İznik'te kendi adıyla anılan caminin haziresinde gömülüdür¹⁴⁶.

İbrahim Paşa'nın büyük oğlu Halil Paşa, kazaskerlik görevindeyken babasının ölümü üzerine veziriazamlığa getirilmiştir. 30 mayıs 1453 tarihinde görevinden alınarak bütün çocuklarıyla tutuklanmış, mal varlıklarına el konmuş ve sonrasında idam edilmiştir. Çocukları bir süre sonra serbest bırakılmış, mal varlıkları da II. Beyazıd döneminde iade edilmiştir. Cenazesi oğlu İbrahim Paşa tarafında İznik'e getirilmiş ve adına yaptırılan türbeye gömülmüştür¹⁴⁷. Türbesinin karşısında, Nilüfer Hatun imaretinin yakınında bir camisi ve imareti olduğuna dair bilgiler bulunmaktadır¹⁴⁸. Babasının yaptırdığı Şeyh Kutbeddin türbesinin yanına aynı adla birde cami inşa ettirmiştir¹⁴⁹. Bu yapıların masrafları için İznik (Mahmudiye ve Çandarlı köyleri), Bursa, Beypazarı, Gelibolu, Babaeski ve Kütahya'da bulunan çok sayıda köy, bahçe, hamam, dükkan, değirmen vakfettiği kayıtlıdır¹⁵⁰.

Halil Paşa'nın en küçük oğlu olan İbrahim Paşa 1429 yılında Edirne'de doğmuştur. Edirne kadısı olarak göreve başlayan İbrahim Paşa, babasının II. Mehmed tarafından idam ettirilmesi ve diğer aile bireylerinin de görevlerinden azledilmeleri nedeniyle zor dönemler geçirmiştir. 1460-1461-1465 yıllarında Edirne kadısı, Anadolu kazaskeri, 1468'de Amasya sancak beyi Şehzade Beyazıd'ın lalası, 1485'de Rumeli kazaskeri, 1486'da üçüncü vezir, 1487'de ikinci vezir, 1498'de veziriazamlık

¹⁴⁵ Y. Ötügen - A. Durukan – H. Acun – S. Pekak (D.Ö.P.A.), **Türkiye'de Vakıf ve Abide Eserler IV**, Ankara 1986, s.251.

¹⁴⁶ İ. Naci Zeyrek, **a.g.m.**, s. 254.

¹⁴⁷ Münir Aktepe, "Çandarlı Halil Paşa", **a.g.m.**, s. 212-213.

¹⁴⁸ Ekrem Hakkı Ayverdi, **Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri**, İstanbul 1974, s. 508.

¹⁴⁹ D.Ö.P.A., **a.g.e.**, s. 251.

¹⁵⁰ Ömer Lütfi Barkan – Enver Meriçli, **a.g.e.**, s. 481.

görevlerine getirilmiş¹⁵¹ böylece Çandarlı ailesinin veziriazamlık görevine getirilmiş son bireyi olmuştur¹⁵². II. Beyazıd ile çıktığı İnebahtı seferinde 1499 ağustosunda vefat etmiş, İnebahtı kalesi civarına gömülmüştür. Babası Halil Paşa'nın İznik'teki türbesinde yer alan kitablesiz mezarın ona ait makam türbesi olduğu tahmin edilmektedir. Kaynaklarda İznik'te bir medrese yaptırmış olduğu belirtilmektedir ancak günümüzde herhangi bir bilgi mevcut değildir¹⁵³.

Çandarlı ailesi, Ali Paşa'nın çocuğu olmadığı için Halil Hayrettin Paşa'nın diğer iki oğlu İbrahim ve İlyas Paşa soyundan devam etmiştir. Halil Heyrettin Paşadan başlayıp Ali, İbrahim ve Halil Paşa ile devam eden vezirlik ve veziriazamlık görevi Halil Paşa'nın azledilmesiyle kesintiye uğramış, oğlu İbrahim Paşa son kez bu göreve getirilmiştir. Aile bireylerinden bazılarının İbrahim Paşa'dan sonra mutasarrıflık, sancak beyliği veya ayanlık görevlerinde bulunmuş olmalarına rağmen Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemindeki idari güçleri geri gelmemiştir¹⁵⁴. Çandarlı ailesinden, 18. yüzyılda Çandarlı Deli Bekir, 19. yüzyılda Hayrettin Paşazade Mustafa Bey İznik ayanlığı görevlerine getirilmişlerdir¹⁵⁵. Çandarlıların durumuna bağlı olarak İznik de ailenin güçlü olduğu dönemde gelişmeye başlamış, idari, ekonomik ve sosyal yönden önem kazanmış, mimari açıdan zengin bir kent haline gelmiştir. Ancak Çandarlı ailesinin gözden düşmeye başlamasıyla birlikte ailenin merkezi haline gelen İznik de önemini kaybetmeye başlamıştır.

¹⁵¹ Münir Aktepe, "Çandarlı İbrahim Paşa", **a.g.m.**, s. 214.

¹⁵² Münir Aktepe, "Çandarlı", **a.g.m.** s. 210.

¹⁵³ İ. Naci Zeyrek, **a.g.m.**, s. 255.

¹⁵⁴ Münir Aktepe, "Çandarlı", **a.g.m.**, s. 210-211.

¹⁵⁵ İ. Naci Zeyrek, **a.g.m.**, s. 256.

2. İZNİK'TE TÜRK DÖNEMİ'NE KADAR MİMARİ GELİŞİM

2.1. İznik'te Türk Dönemi Öncesine Ait Günümüzde Mevcut Eserler

2.1.1. Hellenistik ve Roma Dönemi Eserleri

İznik'in Hellenistik ve Roma Dönemleri ile ilgili bilgileri kentteki yazıtlardan, kentte darbedilmiş sikkelerden, ve Roma çağında yaşamış olan Strabon'un aktarımlarından öğrenmekteyiz. Bu nedenle kentin Hellenistik dönemdeki durumu hakkındaki bilgilerimiz oldukça sınırlıdır. En güveneceğimiz bilgiler kentin kuruluşu ve fiziksel durumu hakkında bilgiler veren Strabon'un aktarımları olmaktadır.

Strabon Kentin Antigonos tarafından M.Ö. IV. yüzyılda İznik (Askania) Gölü çevresinde kurulduğunu ve Antigonos adıyla anıldığını belirtir. Kentin 165 stadion yani 2959 m. uzunluğunda, dörtgen şeklinde ve dört kapısının olduğunu, kentte caddelerin birbirini dik olarak kestiğini ve iki caddenin kesiştiği noktada Gymnasium bulunduğunu belirtmektedir. Gymnasiumun ortasına (!) konan bir taşın tepesinden kentin dört kapısının da görülebildiğini vurgular. Strabon'un kentin planında tasvir ettiği kapılar, birbirini kesen caddeler tipik ızgara şeklinde Hellenistik dönem şehir planını ortaya koymaktadır. Bugün de kısmen kullanılan bu ızgara plan tipi kentin Hellenistik dönemde oluşturulduğunun bir kanıtı olarak görülebilir. Ayrıca anlatımında gymnasiumun yerini vermesi de oldukça önemlidir. İki caddenin kesiştiği ve dört kapının da görülebildiği yer tarifi bugün de kesin olarak bilinmeyen yapı hakkında önemli bilgiler sunar.

Roma döneminde kentin fiziksel yapısı, inşa edilen yapılar hakkındaki bilgileri kentte basılan sikkelerden öğrenmekteyiz. Sikkelerde tasvir edilen mabetler, adandığı tanrıları da gösterdiğinden kentte benimsenen kültürleri de bulabilmekteyiz¹⁵⁶.

¹⁵⁶ Cevriye Artuk, "Sikkelerine Göre Nikaia (İznik) Mâbetleri", **VI. Türk Tarih Kongresi Bildirileri**, Ankara 1967, s. 48.

Sikkelerde sadece tanrı kültlerini anlatan tasvirlerin olmadığı, imparator adına inşa edilen tapınakların da tasvir edildiği görülmektedir. Kaynaklarda, M.Ö. 29 yılında Augustus'un Nikaia'da Roma ve Sezar için bir tapınak yapılmasına izin verdiği belirtilmektedir¹⁵⁷. Yapılan araştırmalarda Nikaia'da Dionysos, Asklepios ve Tyche'ye adanmış tapınakların inşa edildiğini öğrenmekteyiz. Sikkelerdeki tasvirlerle dayanarak Roma İmparatorları L. Verus (MS 161-169), M. Aurelius (M.S. 161-180), ve III. Gordianus (M.S. 238-244) zamanında Dionysos adına iki veya üç tapınak yapıldığı da anlaşılmaktadır. Yine sikkelerdeki tasvirlerden yola çıkarak M. Aurelius zamanında Asklepios adına bir, Caracalla zamanında Tyche adına iki tapınak inşa edildiği söylenir. Bu sikkelerden birinde Tyche başının üzerinde şehrin surlarını temsil eden bir taç ile tasvir edilmiştir. Buna göre İmparator Kommodus (M.S. 180-192) ve Septimus Severus (M.S. 222-235) adına da birer yapı inşa edilmiştir. Sikkelerde ayrıca herhangi bir külte ait olmayan dört tapınağın daha tasvir edildiği görülmektedir¹⁵⁸.

Sikkeler üzerindeki tasvirlerden yola çıkıldığında Roma Döneminde M.S. 161 ile M.S. 235 yılları arasında Nikaia'da on iki tapınağın varlığı tespit edilmektedir. Yerleri konusunda hiçbir tespitin olmadığı bu yapılardan yalnızca Augustus Commodus döneminde inşa edilen Apollon Tapınağı'nın sur dışında inşa edildiği anlaşılmaktadır¹⁵⁹. Yerleri konusunda hiçbir bilgi olmayan bu yapıların malzemelerinin surların ve diğer yapıların onarımı ve yeniden inşası için kullanılmış olunabileceği belirtilmektedir¹⁶⁰. Özellikle tiyatronun surlar üzerinde görülen taşlar¹⁶¹ ve Ayasofya'nın temel seviyesinde görülen blok taşlar örnek olarak göz önüne alındığında, Roma dönemi mimari eserlerinin inşa malzemelerinin Bizans döneminden başlayarak, başka yerlerde kullanılmış olması yapılardan herhangi bir ize ulaşmamızı imkansız hale getirmektedir.

¹⁵⁷ Sencer Şahin, **a.g.m.**, s. 22.

¹⁵⁸ Cevriye Artuk, **a.g.m.**, s. 49.

¹⁵⁹ Sencer Şahin, **a.g.m.**, s. 24.

¹⁶⁰ Hasan Yılmazyaşar, a.g.e., s. 61.

¹⁶¹ Bedri Yalman, "İznik Surlarında Tiyatroya Ait Parçalar", **İlgi**, S. 57, İstanbul 1989, s. 24.

C. Pilinius Caecilius Secundus'un eyalet valiliği görevi sırasında (M.S. 109-111) İmparator Traian'a gönderdiği mektuplarda Nikaia'da bir tiyatro ile yangın geçiren gymnasiumun yerine yenisinin yapıldığını, ancak tiyatronun ciddi teknik sorunlar yaşadığını belirtmektedir¹⁶². Mektuplarındaki aktarımlarından kentte onun valiliği sırasında (M.S. 109-111) tiyatro inşaatının olduğunu ve daha önce inşa edilen gymnasiumun yandığını, ardından Pilinius zamanında daha anıtsal olarak yeniden inşa edildiğini öğrenmekteyiz. Bu bilgiler hem tiyatronun hem de gymnasiumun tarihlendirmesi açısından oldukça önemlidir.

Kentin Roma döneminde M.S. 32 ve 120 yıllarında iki büyük deprem geçirdiği, M.S. 110 yılında yandığı, 257-258 yılında Got istilasında harap edildiği bilinmektedir. Geçirdiği her afetin veya istilanın ardından yeniden yapılandığı da gözlenmektedir. M.S. 123 yılında geçirdiği büyük ve yıkıcı depremten sonra, Asya turu çerçevesinde Nikaia'ya da uğrayan İmparator Hadrianus'un şehrin iki kapısıyla zarar gören tüm yapıları onarttığı ve bir agora inşa ettirdiği anlaşılmaktadır¹⁶³. Kentte Hadrianus'tan övgülerle bahseden sunu kitabelerinin olması, İmparatorun şehre olan tutumu ve cömert yardımlarıyla yeniden yapılandırmasının bir minnettarlığı şeklinde yorumlanmaktadır.

Kentteki Roma dönemi kitabeleri özellikle surların yeniden yapımı ve onarımları hakkında bilgiler içermektedir. Bu bilgilerden kentin surlarında ilk önemli değişikliklerin Roma Döneminde olduğu ortaya çıkmaktadır. M.S. 257 yılında Got istilası ile yağmalanan ve yıkılan kent surlarının yeniden inşa edilmesine dair bilgilere Valerian, Gallian, Macrianus dönemine ait sikkelerde ve Claudius Gothicus devrinde tamamlanan iki sur kitabesinde rastlanmaktadır¹⁶⁴. Göl kapısında bulunduğu belirtilen yazıtta surların 269 yılında İmparator Cladius Gothicus tarafından yaptırılmış olması, Yenişehir Kapının iç girişinin güney duvarında bulunan üç blok taş üzerine yazılmış yazıtta da yine Cladius Gothicus adının

¹⁶² Plinius, **Genç Pilinius'un Anadolu Mektupları**, İstanbul 1999, s. 37-38.

¹⁶³ Sencer Şahin, **a.g.m.**, s. 24.

¹⁶⁴ Sencer Şahin, **a.g.m.**, s. 24.

verilmesi Got istilasından yaklaşık 12 yıl sonra kentte onarım çalışmalarının olduğunu göstermektedir.

2.1.1.1. Berberkayası:

Sur dışında, Lefke Kapı'dan çıkıp Abdülvahap Tepesi olarak adlandırılan tepeye giden yolun sağında bulunmaktadır. Bu yolun Mekece istikametinden İznik'e inen antik yol olduğu da tahmin edilmektedir¹⁶⁵. Seyyahların aktarımlarından ve eski fotoğraflardan, bulunduğu tepeden İznik kentine ve önündeki geniş ovaya bakan bir manzarasının olduğu anlaşılmaktadır. Oldukça büyük ölçüleri ve konumu sayesinde dikkatleri çekmiş, İznik'e gelen önemli seyyahların neredeyse tamamı bu eseri görmüştür. Bir kısmı gravürlerini de yaparak kitaplarında yayınlamışlardır. Bu sayede İznik'in simgelerinden biri olarak ta tanınmıştır¹⁶⁶.

Nedeni bilinmemekle birlikte günümüzde halk tarafından Berberkayası olarak adlandırılmıştır. Antik Çağ'ın Helenistik mezarları hakkında araştırmalar yapan Kleiner, bu lahdin Küçük Bithynia kral mezarlarından biri olabileceğini belirtmektedir¹⁶⁷. Bu değerlendirmeye ilgili yapılan araştırmalara göre bu krallardan Nikaia (İznik) ile ilişkisi olan tek kişi II. Prusias'tır. Oğlu Nikomedes ile girdiği mücadeleler sonunda kaçıp Nikaia'ya sığınmış buradan da Nicomedia'ya (İzmit) gitmiş orada öldürülmüştür¹⁶⁸. Kleiner'e göre, II. Prusias'ın ölümü üzerine onun için hazırlanan bu yekpare lahit İznik'e getirilirken yolda çatladığı için olduğu yerde bırakılmıştır¹⁶⁹. Bu bilgiler ışığında lahdin tarihi yaklaşık M.Ö. 149 yıllarına rastlamaktadır. Ancak Eyice, taşınırken çatladığı ve bu nedenle olduğu yere

¹⁶⁵ Semavi Eyice, "İznik'te Berberkayası İznik Panoramasının Simgesi", **TAÇ Vakfının 25 Yılı**, İstanbul 2001, s. 175.

¹⁶⁶ R. Lubenau, **Beschreibung der Reisen**, 1930.; R. Pocecke, **A Description of the East and Some Other Countries**, London 1743-45.; Joseph von Hammer, **Umblick Auf Einer Reise von Constantinopel Nach Brussa und Demolympus, und von Da Zurück Über Nicäa und Nicomedien**, Pesth 1818.; L. De Laborde, **Voyage de l'Asie Mineure**, Paris 1838.; Hommaire de Hell, **Voyages en Turquie et en Perse**, Paris 1854-60.; C. Von der Goltz, **Anatolische Ausflüge**, Berlin 1896.; E. Naumann, **Vom Goldenen Horn zu den Quellen des Euphrat**, München-Leipzig 1893.

¹⁶⁷ Gerhard Kleiner, "Hellenistische Sarkophage in Kleinasien", **İstanbul Mitteilungen**, S. VII, 1957, s. 8.

¹⁶⁸ Sencer Şahin, **a.g.m.**, s. 7.

¹⁶⁹ Gerhard Kleiner, **a.g.m.** s. 8.

bırakılmış olabileceği ihtimaline katılmamaktadır. Ona göre mezar, İznik önündeki ovaya hakim bir tepenin üzerine yerleştirilmiştir. Zeminini düzgünleştirmek için yapılmış temel dolgusunun zamanla boşalması sonucunda göle bakan tarafı kopan ve tepeden aşağı yuvarlanan lahit olduğu yerde yan yatmıştır¹⁷⁰.

Berberkaya'yı 16. yüzyılda gören seyyahlardan, Lubenau ile 18. yüzyılda görmüş olan Pocecke lahdin sağlam olduğunu belirtmiş, ölçülerini alarak çizimi ile kapsamlı tanımını yapmışlardır. Daha sonraları İznik'te yaşayan Musevi cemaati tarafından da kullanıldığı, bu dönemde üzerine İbranice bir yazı yazıldığı belirtilmektedir. Schneider'in Almanca'ya çevirdiği bu yazı “.....cennetliklere layık olanların” anlamına gelmektedir¹⁷¹.

Mezar odası olarak da adlandırılabilir olacak oldukça büyük ölçülerdeki lahit, malzeme olarak bazalt taşından yekpare olarak yontulmuştur. Mevcut parçaların ölçüleri yaklaşık 4.50x4 m.dir. Uzunluğunun kırılmadan önce 5 m. olduğu sanılmaktadır. Dış cepheleri oldukça sade bırakılmış, sadece köşelere plasterler yerleştirilmiştir. Üstü çift meyilli çatı şeklinde yontulmuştur. Bu yontu sayesinde oluşmuş üçgen alınlığın tam ortasında bazı seyyahların güneş motifi olarak tanımladığı yuvarlak bir kabartma bulunur. Diğer cephelerinde herhangi bir giriş izi görülmediğine göre mezara girişi sağlayan açıklık göle bakan tarafta bulunuyordu, mezarın kime ait olduğunu belirten yazı da bu cephede idi¹⁷².

İznik'e gelen seyyahların ve daha geç dönemdeki araştırmacıların dikkatini çeken, sanat tarihi açısından da önemli yeri olan bu ilginç eser maalesef 1953 yılında define arayıcılar tarafından parçalanmıştır.

¹⁷⁰ Semavi Eyice, 2001, **a.g.m.**, s.176.

¹⁷¹ Alfons Maria Schneider, **a.g.e.**, s. 37.

¹⁷² Semavi Eyice, 2001, **a.g.m.**, s. 175-176.

2.1.1.2. Surlar ve Kapılar:

Kentte ilk inşa edilen Hellenistik dönem surlarından günümüze ulaşan herhangi bir bölüm yoktur. Her dönemde, -Roma, Bizans, Türk- surlar en önemli güvenlik unsuru olduğundan, sürekli onarımlar geçirmiştir. Bu nedenle güvenlik zorunluluğundan kaynaklanan değişiklikler sonucunda surların tarihlendirilmesi neredeyse imkansız hale gelmektedir. Lefke Kapı ile Yenişehir Kapı arasındaki surların temellerinde kullanılan büyük boyutlu blok kesme taşların Roma Dönemi sur sistemine ait olabileceği belirtilmektedir¹⁷³. İlk surlar hakkında Strabon'un aktardığı, "kent çevresi yüzaltmışbeş stadion ve dörtgen şeklindedir. Bir düzlükte kurulmuştur ve dört kapısı vardır. Caddeleri dik olarak birbirini keser, öyle ki gymnasion'un ortasına konan bir taştan dört kapı da görülebilir"¹⁷⁴ bilgilerden çıkarımlar yapabilmekteyiz. Günümüzde surların, kenti düzensiz bir çokgen şeklinde sınırlandırması ve iki ana caddeye açılan dört anıtsal kapıya sahip olması Strabon'un aktarımlarının doğru olduğunu göstermektedir. Geçirdiği değişikliklerle günümüze gelen bugünkü mevcut surların uzunluğu yaklaşık 4.970 m.dir. Surlar, onarımlar ve güçlendirmeler sırasında eklenenlerle birlikte farklı boyut ve planlarda toplam 144 kule ile ana kapılara göre çok daha küçük boyutlu tali kapılar barındırmaktadır.

Araştırmalar sonunda mevcut sur duvarlarında üç farklı evreye ait bulgulara rastlanmıştır¹⁷⁵. Birinci evre, M.S. 257-258 yılları civarında Bithynia bölgesine saldıran Gotlar'ın İznik'i de yağmaladığı istiladan sonra zarar gören surların yeniden inşa edildiği dönemdir¹⁷⁶. Bu döneme ait Nikaia sikkelerinin arka yüzlerindeki betimlerden, surların yapımına Gallienus zamanında (253-260) başladığı, Macrianus ve Quietus zamanında (260-261) devam edildiği, güney (Yenişehir Kapı) ve batı (bugün mevcut olmayan Göl Kapı) kapılara yerleştirilmiş yazıtlardan, surların

¹⁷³ Semavi Eyice, 1988, **a.g.e.**, s. 16.

¹⁷⁴ Strabon, **a.g.e.**, s. 60.

¹⁷⁵ Alfons Maria Schneider – Walter Karnapp, **Die Stadtmauer von İznik**, Berlin 1938, s. 9.

¹⁷⁶ Sencer Şahin, **a.g.m.**, s. 21-22.

tamamlanmasının Claudius Gothicus'un egemen olduğu MS 269 yılına rastladığı anlaşılmaktadır¹⁷⁷.

Birinci evreye ait duvar tekniğinde, moloz taş, tuğla ve harçla oluşturulmuş duvarlar vardır. Bu duvarların arasına yatay tuğlaların kullanılmasıyla oluşturulmuş kuşaklar duvara hem sağlamlık hem de süsleme açısından hareketlilik kazandırmıştır. Duvarların yüksekliğinin 9 m. civarında olduğu tahmin edilmektedir. Bu duvar tekniğiyle inşa edilen kulelerin yarım daire şeklinde oldukları ve kent tarafında kemerli bir kapıya sahip oldukları anlaşılmaktadır. Bu evreye ait olduğu düşünülen kulelerin üst yapıları, özellikle de ikinci katlarının nasıl olduğu konusu tam olarak çözülememiştir. Bazı kulelerin üst katlarının kubbemsi tonozlu olduğu düşünülmektedir¹⁷⁸.

İkinci evreye ait duvarlar tarihlendirme açısından kendi içinde de çeşitlilik gösterir. M.S. 348 yılından itibaren farklı tarihlerle karşılaşılmaktadır. Bazı kısımların III. Leon zamanında 727 yılına, bazı kısımlar ise sırasıyla 857-858, 1065 ve 1097 yıllarına tarihlenmektedir¹⁷⁹. İkinci evreye ait duvarlar daha yüksek bir düzleme oturmaktadır. Teknik açıdan ilk evreyle aralarında önemli bir farklılık görülmemektedir¹⁸⁰. Ancak devşirme malzeme kullanımının bu evrede oldukça yoğun olduğu anlaşılmaktadır. Tiyatrodan sökülen bloklar ve oturma kademeleri buna örnek verilebilir¹⁸¹. Surun bazı kesimlerinde kulelerin sayılarının arttırıldığı, iki kule arasına bir yenisi eklendiği, böylelikle toplam kule sayısının yüz on dörde ulaştığı belirtilmektedir¹⁸². İkinci evrede inşa edilmiş olan kulelerin boyutlarının ilk evrede inşa edilenlerle aynı oldukları, devşirme malzemeden oluşturulmuş temel üzerinde yükseltildikleri anlaşılmaktadır. Bu kulelerin üst katlarının olduğu tespit edilmiş, fakat çatı örtüleri hakkında herhangi bir sonuca ulaşamamıştır.

¹⁷⁷ Sencer Şahin, **İznik Müzesi Antik Yazıtlar Kataloğu** ; Halûk Abbasoğlu – İnci Delemen, “Antik Nikaia'dan Günümüze Kalanlar”, **Tarih Boyunca İznik**, İstanbul 2004, s. 190.

¹⁷⁸ Halûk Abbasoğlu – İnci Delemen, **a.g.e.**, s. 190.

¹⁷⁹ Martin Schede, **İznik Kılavuzu**, Ankara 1935, s. 9-10.; Alfons Maria Schneider – Walter Karnapp, **a.g.e.**, s. 42-43.; Sencer Şahin, **a.g.m.**, s. 23.

¹⁸⁰ Alfons Maria Schneider – Walter Karnapp, **a.g.e.**, s. 15-16.

¹⁸¹ Halûk Abbasoğlu – İnci Delemen, **a.g.m.**, s. 190.

¹⁸² Halûk Abbasoğlu – İnci Delemen, **a.g.m.**, s. 190.; Alfons Maria Schneider – Walter Karnapp, **a.g.e.**, s. 17.

Üçüncü evre, İzink'te Laskaris ailesinin egemen olduğu döneme, MS 1204-1222 yılları arasına tarihlenmektedir¹⁸³. Bu dönemde sur duvarları ve kuleler yükseltilmiştir. Ayrıca göl kıyısından uzaklaşan ana surun 13-16 m. kadar önüne, siper görevi görecektir, ana duvardan daha alçak bir duvar daha inşa edilerek savunma sistemi güçlendirilmiştir. Orijinal yüksekliği 3-4 m.yi bulan siper duvarı, arkasında kalan ana sur duvarındaki kapı ve kulelerle bağlantıları gözetilerek oluşturulmuştur. Daha alçak boyutlu olan bu duvarın da önüne bir su hendeği kazılmıştır.

Farklı tarihlerde geçirdiği onarımlarla günümüze gelebilen ana sur duvarı, dört ana yönde, dört büyük kapıya sahiptir.

Kente Güney yönden giriş - çıkışı sağlayan kapı, Yenişehir yoluna açıldığından bu adla anılmaktadır. Kapıda İmparator Claudius Gothicus'un adını veren bir yazıt yer alır¹⁸⁴.

Yenişehir Kapısı, diğer kapılar gibi üç bölümden meydana gelmiştir. Dışarıdan kente girişi sağlayan ilk kapı ön sura bağlıdır. Bu kapı da önceki dönemlere ait devşirme parçalardan yapılmış ve surla birleştirilmiştir. Dış kapı 4.20 m. genişliğinde, 5.75 m. yüksekliğinde, 3.10 m. derinliğindedir. Tuğla kemerli kapı ahşap hatıllarla sınırlandırılmış, iç kısımları tuğla ile örülmüştür. Günümüzde gözlenebilen izlerden kapının iki kanatlı olduğu anlaşılmaktadır. Ana surla bağlantılı orta kapı ise, dış kapının 15 m. kuzeyinde olup, oldukça sade bir yapı tekniği göstermektedir. Bu kapı 3.50 m. genişliğinde, 5 m. yüksekliğinde ve 3.95 m. derinliğinde olup, kesme taştan yapılmıştır. Kemerli üzerinde sade bir silme görülmektedir. Kapının üst kısımları tamamen yıkılmıştır. Doğusunda tuğladan, iki katlı, silindirik, üzeri kubbeli bir kulesi vardır. Batı yönündeki kulenin yalnızca temel izleri görülmektedir. Orta kapıdaki izlerden İmparator Claudius Gothicus'un adına yazıt yerleştirildiği anlaşılmaktadır. Kare bir avluyla ulaşılan iç kapıdan günümüze çok belirgin bir iz

¹⁸³ Alfons Maria Schneider – Walter Karnapp, **a.g.e.**, s. 40-43.

¹⁸⁴ Alfons Maria Schneider – Walter Karnapp, **a.g.e.**, s. 20-21.; Halûk Abbasoğlu – İnci Delemen, **a.g.m.**, s. 190.

gelememiştir. Bu bölümün devşirme malzemeden yapıldığı kalan izlerden anlaşılmaktadır.

Yenişehir Kapısı ile Lefke Kapı'sı arasındaki sur doksan derecelik bir açı ile dönmektedir. Açının bu köşesindeki bir kule içerisinde Aziz Mikhael'in at üzerinde büyük bir freskosunun olduğu anlaşılmış, ancak zamanla bu fresko tahrip edilmiştir¹⁸⁵.

Kentin doğu yönüne açılan kapısı olan Lefke Kapı, Osmaneli (Lefke) yoluna açılmasından dolayı bu adla anılmaktadır. Ayrıca, İznik'in 13 km. doğusundaki Karadin yerleşiminden esinlenilerek bir süre "Karadin Kapı" ismi ile, Osmanlı döneminde hac yolu üzerinde bulunmasından dolayı bazı gezginler tarafından "Şam Kapı" ismi ile de anılmıştır. Kapı şema olarak Yenişehir Kapı'ya benzemektedir. Ancak dıştaki kemerli geçit, boyutları ve ayrıntılarıyla kazandığı zafer takı görünümüyle kuzeydeki İstanbul Kapı'yı andırmaktadır¹⁸⁶. Kapının ana giriş kemerinin güney ayağı üzerinde dokuz satırlık Grekçe bir kitabe bulunmaktadır. Bu kitabede "Uğurlu olsun, eyaletin başşehri Nikaia, Gaius teşekkür eder" yazılıdır. Kitabede ismi geçen kişinin Caius (Julius Basus) veya Gaius (Cassius Chrestus) olması muhtemeldir. Kapının kente bakan yüzündeki arşitravı üzerinde iki satırlık başka bir yazı daha vardır. Burada, "İmparator Kayser, Tanrı Traianus Parthicus'un oğlu Tanrı Nerva'nın torunu, halkın egemenlik yetkisini kendinde taşıyan (Tribunicia Potestas), Traianus Hadrianus Augustus'a, Augustusların en dindar Neokoru, Dionysos ve Herakles soyundan gelen, Bithynia ve Pontus'un birinci şehri, imparatorların en kutsal senatosunun kararları uyarınca Metropolis olan Nikaia sundu" yazılıdır. Lefke Kapısı'nın kente bakan yüzünde, yaya geçişi üzerindeki nişte bir kitabe daha bulunmaktadır. Burada, "Proconsul ve şehrin patronu M. Plancius Varus'u dostu Cladius Quintianus onurlandırdı" yazısı bulunmaktadır¹⁸⁷.

¹⁸⁵ Semavi Eyice, 1988, **a.g.e.**, s.16.

¹⁸⁶ Sencer Şahin, "Yazıtların Diliyle İznik'te (Nikaia) Tarih", **V. Araştırma Sonuçları Toplantısı**, Cilt: 1, Ankara 1987, S. 369.; Alfons Maria Schneider – Walter Karnapp, **a.g.e.**, s. 22-23.

¹⁸⁷ Sencer Şahin, 1987, **a.g.m.**, s. 369.

Lefke Kapı'nın bugün yaklaşık 1.80 m.lik kısmı toprak altındadır. Kapının iki yanında 0.88 m. genişliğinde, 3.60 m. uzunluğunda yaya geçitleri bulunmaktadır. Bunların ortasındaki yuvarlak kemerli asıl giriş 4.30 m. genişliğinde, toprak altında kalan kısımlar dışında, 3.70 m. yüksekliğindedir. Yan geçitlerde, kurt dişi motifli lentoların üzerinde, akantus yapraklı başlıklar ve kemerlerle çevrili nişler görülmektedir.

Lefke Kapı'da iç avludan kente açılan geçitte ise, devşirme malzeme ve Claudius Gothicus zamanına tarihlenen teknik özellikler göze çarpar. Bizans Döneminde Lefke Kapı'nın iç avlusunda, dış geçitten içtekine uzanan bir koridor oluşturulmuştur.

Kentin kuzey yönündeki kapısı, Roma ve Bizans dönemlerinde de İstanbul'a giden yolun buradan başlamasından esinlenilerek İstanbul Kapı ismi ile anılmıştır.

Öndeki dış kapı ön sura ait olup, iki yanında iki silindirik kule bulunmaktadır. Bir sıra moloz taş, iki sıra tuğla ile yapılmış olan kapının üç yöne bakan birer mazgal penceresi bulunmaktadır. İstanbul Kapısı kuleler arasındaki yolun ortasında olup, yan ve üst söveleri, silindirik formu, koyu renkli granit sütunların hatıllar ve demir kuşaklarla birbirlerine bağlanmasından oluşmuştur. Burada bulunan sövelerin üzerindeki büyük kemer, köşe duvarlarının üzerine oturtulmuştur. Ayrıca kemer ile söve arası da tuğla ile örülerek doldurulmuştur. Üstteki yatay sütunun uçları konsollarla takviyeli olup, dışarıya çıkıntı yapmaktadır. Kapı üzerinde yüksek kabartma olarak yapılmış bir savaş sahnesi betimi vardır. Bu kabartmaların üst kısmında da Pampilya tipi bir lahit kapağı görülmektedir.

İstanbul Kapısı 2.80 m. genişliğinde, 2.75 m. yüksekliğindedir. Kapının kuzey ve güney cepheleri aynı yapısal özellikleri taşımaktadır. Bu kapı orta kapıdan biraz farklı bir eksendedir. Bizans döneminde Theodor Laskaris 13. yüzyılda buraya bir demir kapı eklemiştir. Ana geçidin her iki yanında 3,50 m. uzunluğunda ve 0,90 m. genişliğinde olan yayalar için iki geçit yapılmıştır. Bu geçitler üzerinde de kurt dişi lentolardan oluşan beyaz mermer bezemeler dikkati çekmektedir. Kapının iki yanına

nöbetçi odaları yerleştirilmiştir. Kapının şehre bakan yüzünde bir kitabe olduğu, çivi deliklerinden anlaşılmaktadır. Bu deliklere dayanılarak okunabilen kitabede; “Gaius, Cassius Chrestus'un çabasıyla yapımı tamamlanan bu eseri Prokonsil M. Plancius Varus imparatorların yüce evine ve eyaletin başşehri Nikaia'ya adadı” yazılıdır. İstanbul Kapı'sındaki bu yazıtlar Roma İmparatoru Vespasian (M.S. 69-79) ve İmparator Titus'un (M.S. 79-81) müşterek yönetimleri sırasında yazılmıştır. Kitabede ismi geçen M. Plancius Varus İznik'in önemli bir kişisi olup, Bithynia ve Pontus eyaletlerinde prokonsillük yapmıştır¹⁸⁸.

Kapının kuzey ve güney cephelerinde, geçitlerdeki nişler içerisinde Roma döneminde heykellerin bulunduğu, Bizans döneminde onların yerine fresklerin yapıldığı günümüze gelen izlerden anlaşılmaktadır. Roma döneminde yapılmış olan ana kapının yanında sur duvarlarına bağlanan bir iç avlu, bunun güneyinde de İznik'e girişi sağlayan bir iç kapı bulunmaktadır. Bu kapı 4.15 m. yüksekliğinde, 4.01 derinliğinde iki kanatlı ahşap bir kapı ile kapatılıyordu. Bunun iki yanında, 1.75 m. genişliğinde yayalar için yapılan geçitler bulunuyordu. Burada bulunan ve tiyatrodan sökülmiş bir taşın üzerinde de Grekçe; “Düşmanın cüretinin, tanrının yardımıyla, utanca dönüştüğü şu yerde, Hıristiyan dostu krallarımız Leon ve Constantinius, yüz basamaklı bir zafer kulesi yaptırdılar. Coşku içinde giriştikleri bu işi gerçekleştirerek, Nikaia şehrini içten bir gayretle onardılar. Her üne layık saray mabeyincisi patrik Artavasdos'un yapıtın tamamlanmasında büyük emeği geçti” yazılıdır¹⁸⁹. Kapının iki yanında tiyatrodan buraya getirilen, M.S. 2. yüzyıla tarihlenen masklar da bulunmaktadır¹⁹⁰. O zamanki inanişâ göre bu masklar kenti kötü ruhlardan ve düşmanlardan korumak amacı ile buraya yerleştirilmiştir. Ayrıca iç kapının kuzeybatı yönünde yüzeyi kazınmış bir büst kabartmasının Büyük İskender'e ait olduğu tahmin edilmektedir.

¹⁸⁸ Sencer Şahin, 1987, **a.g.m.**, s. 369.

¹⁸⁹ Sencer Şahin, 1987, **a.g.m.**, s. 371.

¹⁹⁰ Semavi Eyice, “İznik'de İstanbul Kapısının Medusaları”, **Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Bülteni**, S. 296, İstanbul 1964, s. 14.

İstanbul Kapı, dışarıda kemerli bir geçit, içeride oval biçimli bir avlu ve kent tarafında üç geçitli bir kapı birimini içermektedir. Mermer kaplamasıyla dikkati çeken kapının merkezi kemerli, yan geçitleri yatay yerleştirilmiş lentolarla oluşturulmuştur. Yan geçitlerin yukarısında kemerli birer niş yer alır. Üst kısımdaki delikler ikinci bir katın olduğuna işaret etmektedir. Geç Roma Dönemi'nde seviye 1.2 m. kadar yükselmiş ve işlevsiz kalan yan geçitler büyük bloklarla tümüyle kapatılmıştır.

Kentin batı yönündeki kapısı, göle baktığı için Göl Kapı olarak adlandırılmıştır. Günümüze ulaşmamış olan kapıya ait Claudius Gothicus'un adını veren bir yazıt bulunmuştur¹⁹¹.

Lefke ve İstanbul Kapıları, üzerlerindeki yazıtlar çok önemli tarihler ve bilgiler vermektedir. Yazıtlardaki tarihler yardımıyla bu iki kapının Nikaia sur duvarlarından çok daha erken tarihli oldukları, Vespasianus'un Bithynia proconsulu Marcus Plancius Varus tarafından yaptırılıp, imparator ailesine ve kente ithaf edildiği anlaşılmaktadır. Nikaia'lılar kapıların iki yanındaki nişlere onun heykellerini yerleştirerek, bu armağana karşılık vermiştir¹⁹².

2.1.1.3. Tiyatro:

İlçenin güneybatısında, gölün yaklaşık 400 m. doğusunda, göl seviyesinden 13 m. yükseklikte, Selçuk Mahallesi, Saraybahçe mevkiinde bulunmaktadır. Tiyatro yaklaşık olarak, doğu-batı doğrultusunda 84 m., kuzey-güney doğrultusunda 63 m.lik düz bir alana inşa edilmiştir. Roma imparatoru Traianus'un emriyle eyalet valisi Plinius Caecilius Secundu tarafından yaptırılmaya başlanmıştır. Ancak, Bithynia proconsulu olan Genç Plinius'un M.S. 111 yıllarında imparatora yazdığı mektuplarında yapıya değindiği bilinmektedir. Plinius, yapının henüz

¹⁹¹ Alfons Maria Schneider – Walter Karnapp, **a.g.e.**, s. 27.

¹⁹² Sencer Şahin, 2004, **a.g.m.**, s. 21.

tamamlanmadığını, statik sorunlarının olduğunu ve halk meclisinin caveanın¹⁹³ üst sınırına sütunlu bir galeri yapılmasına karar verdiğini, harcamaların on milyon sertertius'u geçtiğini ancak toprağın nemli, malzemenin kalitesiz olmasından dolayı ciddi teknik sorunların olduğunu, bu yüzden yapının çatladığını anlatmaktadır¹⁹⁴. Masrafının çok olması nedeniyle tiyatronun hiçbir zaman tamamlanamadığı sanılmaktadır.

İnşaati bitmeyen yapının zaman içinde başka amaçlarla kullanıldığı anlaşılmaktadır. 8. yüzyıl başlarında, III. Leon döneminde İstanbul'u fethetmek için gelen Arap ordularının, surları aşamayaşarak başarısızlığa uğramaları üzerine, stratejik ve askeri öneme sahip İznik'e yöneldikleri, bu tehlikeye karşı imparatorun tiyatrodan birçok parça söktürerek, surları güçlendirmek ve yükseltmek için kullandığı bilinmektedir. Bugün de caveadan sökülen oturma basamaklarının surların üzerinde bulunduğunu, kuzey surlarındaki bazı burçların tiyatroya ait kesme taşlarla örüldüğünü görmek mümkündür. Tiyatronun yapı malzemeleri surların dışında, yangın, deprem gibi afetlerde hasar gören çeşitli yapılarda da kullanılmıştır. Bizans döneminde tiyatronun bazı kesimlerine toplu mezarlar açılmış, tuğla duvarlara sahip bir yapı inşa edilip fresklerle bezenmiş, Osmanlı döneminde ise çini-seramik fırınları kurulmuştur. II. Dünya Savaşı sırasında depo olarak kullanılmış, ayrıca kalıntıların üzerine çeşitli tarım ürünleri ekilmiştir.

Nikaia tiyatrosu moloz taş ve harç kullanılarak inşa edilmiştir. Sahne yapısında mermer kaplama dikkati çeker. Diğer kısımların dış yüzeyi ise kireçtaşı bloklarıyla kaplanıp, demir kenetlerle sağlamlaştırılmıştır. Bazı bloklarda taşçı işaretlerine rastlanılmaktadır. Tiyatronun yapımında İznik çevresinde yer alan Deliktaş, İnekli, Ömerli ve Sarıkaya taş ocaklarından yararlanıldığı saptanmıştır¹⁹⁵.

Mimari açıdan boyutları ve özellikleriyle oldukça ilginç bir örnek olan yapı, alttaki bölümü tek sıra halinde yedi, üstteki ise çift sıra halinde olmak üzere toplam oniki

¹⁹³ Cavea: Antik tiyatroların sahne dışında kalan yarım daire planlı, basamaklı oturma alanı. Bknz: Metin Sözen – Uğur Tanyeli, **Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul 2001, s.51.

¹⁹⁴ Plinius, **a.g.e.**, s. 37-38.

¹⁹⁵ Bedri Yalman, “İznik Tiyatro Kazısı 1980”, **III. Kazı Sonuçları Toplantısı**, Ankara 1981, s. 34.

adet galeri üzerine oturtulmuştur. İzleyici kademelerini içeren cavea 2.7 m. genişliğinde bir diazoma¹⁹⁶ ile ikiye bölünmüştür. Alt galeriler eğik tonoz, üst galeriler beşik tonoz örtülüdür. Caveanın her iki yanında da tiyatronun dışından orkestra bölümüne geçit veren biri dar, öbürü geniş birer çift paradi¹⁹⁷ vardır. Paradosların her biri beşik tonoz ile kapatılmıştır. Yapının kuzeyini sınırlayan sahne yapısı pilasterler ve korint düzeninde sütunların yer aldığı nişli bir cepheye sahiptir.

2.1.1.4. Obelisk:

İznik'in yaklaşık 5 km. kuzeybatısında, Nikomedia'ya giden antik Roma yolunun üzerinde, yapıldığı dönemde bir tepenin üzerinde kolayca görülebilen bir konumda bulunmaktaydı. Günümüzde ise, etrafı meyve ağaçlarıyla kaplı olduğundan tespit etmek oldukça güçtür. Üç yüzü yontulmuş beş tane kesme taşın üst üste konmasıyla oluşturulmasından dolayı halk arasında beştaş olarak adlandırılmıştır. En alttaki taşın üzerine kazınmış “ C. Cassius Philiscus, C. Cassius Asklepiodotos'un oğlu 83 yıl yaşadı” yazısı, anıtın Gaius Cassius Philiscus için dikildiğini ifade etmektedir. Bu bilgi anıtın tarihini M.S. 2. yüzyıl olarak tespit etmemizi sağlamaktadır¹⁹⁸. Yaklaşık 3 m. yüksekliğindeki akroterli kare bir kaide üzerinde, 12 m. yüksekliğe sahip üç köşeli bir mezar anıtıdır. Kaide ve anıtı farklı türde mermerden oluşturulmuştur. Kaidenin üst yüzeyinde seçilebilen izler, obeliskin iki yanında farklı malzemeden bezeme öğelerinin olabileceğine işaret etmektedir. Üst üste beş blok taş günümüze gelmişken en üstte bulunması gereken sivri uç mevcut değildir¹⁹⁹.

¹⁹⁶ Diazoma: Antik tiyatro ve amfitiyatrolarında basamaklı oturma kesimini yatay olarak parçalara ayıran geçit. Bknz: Metin Sözen – Uğur Tanyeli, **a.g.e.**, s.67.

¹⁹⁷ Paradi; tiyatro ve opera yapılarında üst balkon kısımlarına verilen ad. Bknz. Metin Sözen – Uğur Tanyeli, **a.g.e.**, s. 185.

¹⁹⁸ Sencer Şahin, 2004, **a.g.m.**, s. 22.

¹⁹⁹ Halûk Abbasoğlu – İnci Delemen, **a.g.e.**, s. 192.; Sibel Bodur, Antik Dönemde İznik, (Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Edirne 2000, s. 49-50.; Sencer Şahin, 2004, **a.g.m.**, s. 23.

2.1.1.5. Gymnasium²⁰⁰:

İznik'teki gymnasiumun yeri ve özellikleri hakkında kesin bilgiler bulunmamaktadır. Plinius İmparator Traianus'a gönderdiği mektupta gymnasiumdan söz ederken; bir yangın sonucu yıkıldığını ve yeniden yapılmaya başlandığını, yeni yapılanın eskisinden daha büyük ve geniş olduğunu belirtmektedir. Plinius mektubunda yeniden yapılan gymnasium için boşa para harcandığını da kişisel görüş olarak yazmıştır. Ayrıca yapının düzensiz bölümleri arasındaki bağlantıların sağlıksız olduğunu, başlanmış yapıyı devralan mimarın daha önceki mimarla aralarındaki rekabet nedeniyle birbiriyle yarışır bir zihniyette olduklarını bunun da olumsuzluk yarattığını belirtmektedir²⁰¹.

Strabon'un aktarımlarında ise kentin caddelerinin kesiştiği noktada ve buradaki bir taş üzerinden surların dört ana kapısının da görülebildiği geçmektedir²⁰².

Bu bilgilerden İznik'te varlığından haberdar olduğumuz gymnasiumun tam yerini saptayamıyoruz. Strabon'un anlattığı konumdan yola çıkarak ve İznik Çini Fırınları Kazısı alanında tesbit edilen alt yapılara bakıldığında, gymnasiumun Ayasofya 'nın arkasındaki İznik Çini Fırınları Kazısı alanı altında olması muhtemeldir.

2.1.1.6. Merdivenli Kaya:

İznik dışında Elbeyli Kasabası'na giderken yolun sağ tarafında bulunmaktadır. kaya yüzeyinin merdiven basamakları oluşturacak şekilde yontulmasıyla oluşturulmuştur. Bu merdivenlerden kayanın üst kısmına çıkıldığında bir takım bölümlerden meydana getirilmiş bir açık hava sunağı ile karşılaşılmaktadır. Sunu sırasında kurbanın kanlarının akıtılması ve diğer işlevler için hazırlanmış bölümler vardır.

²⁰⁰ Gymnasium: İ.Ö. 6. yüzyıldan itibaren görülen Antik dönemin spor ve eğitim merkezi. Bknz: Yasemin Er, **Klasik Arkeoloji Sözlüğü**, Ankara 2004, s. 123.

²⁰¹ Plinius, **a.g.e.**, s. 37-38.

²⁰² Strabon, **a.g.e.**, s. 60.

2.1.1.7. Su yolları:

Şehrin sahip olduğu muhteşem alt yapı büyük oranla MS 527-565 yılları arasında Iustinianus döneminde yaptırılmıştır. Yaklaşık 400 yıl önce Hadrianus zamanında yapılan su sistemi büyük ölçüde yenilenmiştir. Sadece içme suyu şebekesi değil, pis su gideri, kanalizasyon sistemleri de çok iyi bir şekilde yeniden kurulmuştur. Günümüzde bile konutların altından geçen bu sistem bilinçsizce kullanılmaktadır.

Dönemin su yollarına baktığımızda biri toprağın üstünde diğeri altında olmak üzere iki kanal halinde yapıldığı görülmektedir.. Düşmanı yanıltmak için tercih edilen bu sistemde herhangi bir durumda dış kanallar kesildiğinde alt şebekeden su gelmeye devam ederdi. Su kanalları günümüzde Lefke Kapı'nın doğusu ve batısında görülmektedir. Gelen suyun çökertme havuzu da yine Lefke Kapı yakınında bulunmaktadır. Türk döneminde Lefke Kapı'nın iç kısmına suyu günümüzde görülen yolla gelen bir çeşme yapılmıştır. Bugün ilçenin mezarlık alanı olarak kullanılan alanda da yer yer görülebilen su kemerlerinin izleri kabirler, ağaçlar, otlar arasında kaldığından devamlılığı çok iyi tesbit edilememektedir.

2.1.1.8. Köprü:

İznik surları dışında Beştaş olarak adlandırılan obeliskin yaklaşık olarak 300-400 m. aşağısında, Roma döneminde Iustinianus tarafından yaptırılmış bir köprü vardır²⁰³. Antik yol üzerinde bulunan köprü İznik – İstanbul arasında gelip gidenlerin kullandıkları bir yapıdır. Günümüzde de İznik İstanbul arası karayolunun sağında kalmaktadır. Dönemin ünlü yazarlarından Prokopius “yapılar hakkında” başlıklı eserinde Nikaia'dan uzun uzun bahsederken köprüye de değinmiştir. “..... kentin batısında bir sel yatağı sık sık hasara sebebiyet vermekte, buradaki yolu tamamen geçilmez duruma sokmaktadır. Eski devir insanları burada bir köprü yapmışlardı;

²⁰³ Sibel Bodur, a.g.e., s.52.

zamanla gereği gibi yapılmadığı için bu köprü selin şiddetli akıntısına dayanamamış ve bulunduğu yerde hiçbir iz bırakmaksızın selin azgın dalgalarına kapılarak kaybolup gitmişti. Kral Justinianus ise orada bir köprü yaptırdı. Yeteri kadar yüksek ve geniş; öyle ki önceki köprü bunun en küçük bir bölümü bile olamaz. Bu köprü, sel homurdanmaya başlayınca sel yatağını kat kat aşığı için buradaki yolcuların emniyet içinde karşıya geçmelerini sağlamaktadır”²⁰⁴.

Birbirinden farklı büyüklükte üç kemerle oluşturulan üç açıklıkla inşa edilmiş köprüde kullanılan büyük ölçülü kesme blok taşlar, tiyatrodan kullanılan malzemeye benzemektedir. Büyük ölçülü bu taşlar tiyatrodan getirilmiş olabilir.

2.1.2. Bizans Dönemi Eserleri:

2.1.2.1. Hipoje:

İznik surlarının 5 km. dışında, Elbeyli Kasabası sınırları içinde kalan Hespekli mevkiinde, Hespekliği Çamlığı denilen tepenin eteğinde inşa edilmiş yapı, 1967 yılında İznik – Elbeyli yolunun yapımı için bölgeden malzeme toplayan iş makinesinin kapı bölümünün batı ucunu delmesiyle fark edilebilmiştir²⁰⁵. Yapı hakkında kapsamlı araştırmalar yapan N. Fıratlı yapıyı 4. yüzyıla tarihlendirerek, erken hristiyanlık döneminde inşa edildiğini belirtmektedir²⁰⁶. Bu tarihlendirmeye İznik ilçe sınırları içinde tarihi belirlenebilen en erken Hristiyanlık yapısı bu mezar odası olmaktadır²⁰⁷.

Doğu – batı doğrultusunda konumlandırılmış, 2.75x3.79 m. ölçülerinde dikdörtgen plana sahip yapının üzeri beşik tonozla örtülmüştür. Girişi batı duvarının ortasındaki kapıdan sağlanmaktadır²⁰⁸. Dış kapı olarak, 2. yüzyıla tarihlendirilen bir lahit kapağı

²⁰⁴ Sencer Şahin, **a.g.m.**, s. 12-13.

²⁰⁵ D.Ö.P.A., **a.g.e.**, s. 272.

²⁰⁶ Nezih Fıratlı, “İznik’te Bulunan Erken Bizans Çağı Hipojesi”, **İlgi**, S.21, İstanbul 1975, s. 24.

²⁰⁷ Urs Peschlow, “Nikaia/İznik Kiliseleri”, **Tarih Boyunca İznik**, İstanbul 2004, s. 201.

²⁰⁸ D.Ö.P.A., **a.g.e.**, s. 272.

kullanılmıştır. Tamamıyla toprak altına inşa edilmiş mezar odasının içinde biri kesin olmamakla birlikte, üç mezar olduğu belirtilmektedir²⁰⁹.

Planı bakımından farklılık ortaya koymayan yapının barındırdığı freskolar oldukça önemlidir. Yapının içinde, dört duvar ve tonoz freskolarla kaplanmıştır. Doğu duvarında cepheden gösterilmiş iki tavus kuşu, aralarına konmuş bir kantarostan su içerken betimlenmiş, zemin bitkisel motiflerle doldurulmuştur. Bu kompozisyonun üzerinde altı kollu monogram ve iki tarafında birer kuş motifi resmedilmiştir. Benzer kompozisyona sahip batı duvarında ise, karşıdan kuyruklarını açmış iki tavus kuşunun arasında kantaros yerine kapı denk gelmektedir. Bu kompozisyonun üstünde yine altı kollu monogram ve iki yanda birer kuş motifi resmedilmiştir. Kuzey ve güney duvarlar da, birbirlerine benzer düzende, iki kırmızı baklava dilimi motifli geometrik süslemesi olan panolar ve yanlarında, bitkisel süsleme üzerine konmuş kuş motifli panolar bulunmaktadır. Karşılıklı iki duvarda geometrik panonun karşısına kuşlu pano denk gelmektedir. Yapının tonozu, kırmızı şeritlerle karelere bölünmüş, karelerin içleri stilize çiçek motifleriyle süslenmiştir²¹⁰.

Döneminin süsleme özelliklerini yansıtmaları bakımından çok önemli olan yapının freskleri maalesef zamanla tahribata uğramış, kantaros motifini barındıran doğu duvar arkasında define olduğu düşüncesiyle yıkılmıştır.

Nekropol alanına işaret eden bu hipojenin batısına doğru daha sonraki yıllarda oluşumlar tesbit edilmiştir.

2.1.2.2. Ayasofya:

Kılıçarslan ve Atatürk Caddelerinin kesiştiği noktada yer alan Ayasofya, kalıntılara ulaşılan en eski tarihli kilise olarak tanımlanmaktadır. Antik dönemde ızgara planına

²⁰⁹ Nezih Fıratlı, 1959, **a.g.m.**, s. 24-25.

²¹⁰ Nezih Fıratlı, 1959, **a.g.m.**, s. 25-27.; D.Ö.P.A., **a.g.e.**, s. 272.

göre oluşturulan kentin tam merkezinde yer almaktadır. Kaynaklarda “Konsil Kilisesi” olarak geçtiği belirtilen yapının, 787 yılında İznik’te toplanan 7. Ökümenik Konsilin görüşmelerinin yapıldığı mekan olduğu bilinmektedir. İnşa tarihi hakkında kesin bilgiler verilemeyen yapının 5. yüzyıl sonu 6. yüzyıl başında inşa edildiği tahmin edilmektedir. Duvarlarının temel seviyelerinde izlenebilen düzgün blok taşlar, kilisenin daha önce buraya yapılmış bir tapınağın yerine inşa edilmiş olabileceğini göstermektedir. Strabon’un Gymnasium’un yeri için yaptığı tariflerden Ayasofya’nın Gymnasium’un üzerine kurulmuş olabileceğini de söyleyebiliriz. Yapı, İznik’in 1331 yılında Osmanlılar tarafından fethedilmesiyle Orhan Gazi tarafından camiye dönüştürülmüştür.

Oldukça fazla değişim geçirmiş olduğu tespit edilen yapının orijinal halinin 37x20 m. ölçülerinde dikdörtgen alanda konumlanan, üç nefli bazilikal planda olduğu belirtilmektedir²¹¹. Nef araları, yedi tane sütuna oturan kemerlerle ayrılmaktaydı. Doğu cephede üç yüzlü apsisi bulunmaktadır. Kuzey duvarında sekiz, güney duvarında dokuz pencere ile dışa açıldığı sanılmaktadır. Yukarıya çıkış yeri ve şekli tespit edilemese de üst katlarında galeriler olduğu düşünülmektedir. Batı yönünde olması gerektiği belirtilen avlunun yol nedeniyle yapılmadığı da öngörülmektedir. Güney cepheye ise kilise görevlisinin evi olabileceği belirtilen birim eklenmiştir²¹².

İznik’in 1065 yılı civarında şiddetli depremler yaşadığı bilinmektedir²¹³. Bu depremler sonucunda Ayasofya’nın çatısı çökmüş, sütun dizileri, nef duvarlarının pencereli kısımları ve apsisin tonozu yıkılmıştır²¹⁴. Geçirdiği onarımlarla adeta yeniden inşa edilen yapının, zemini yaklaşık 1.5 m. yükseltilmiş, sütun dizilerinin aralarına üçlü kemer şeklinde oluşturulan yeni destek sistemi eklenmiştir. Galeri kısımları yeniden yapılmamış, apsisi dıştan yedi cepheli şekilde yeniden oluşturulmuştur. Bema bölümü de beşik tonozla örtülmüştür. Yan neflerin doğu uçlarına, kare planlı pastoforyon odaları oluşturacak şekilde duvarlar çekilmiş,

²¹¹ Sabine Möllers, **Die Hagia Saophia in İznik/Nicaea**, Berlin 1994, s. 40.

²¹² Urs Perschlow, **a.g.m.**, s. 202.

²¹³ Alfons Maria Schneider, **a.g.e.**, s. 10.

²¹⁴ Sabine Möllers, **a.g.e.**, s. 51-56.

odaların üzeri altıgen kasnağa oturan kubbelerle kapatılmıştır²¹⁵. Giriş kapısının ön kısmında 3.70x3.70 m. ölçülerinde kare alana uygulanmış zengin opus sectile bezeme görülür²¹⁶. Ayrıca bu onarımlarda, ilk yapıldığında güney cepheye yerleştirilen ilave yapıdan da vazgeçilmiştir.

Kuzey yan nef duvarında arkosoleum niş oyularak mezar haline dönüştürülmüştür. 1065 onarımlarından önce yapıldığı anlaşılan bu mezarın, 11. yüzyılda yapılan onarımda gizlendiği, 13. yüzyılda geçme tonoz eklenerek deesis sahnesi içeren freskoyla süslenip tekrar kullanıma açıldığı tahmin edilmektedir. Ayrıca postoforion odalarının dış duvarlarının zeminine birer lahit yerleştirilmiştir²¹⁷.

Böylece yapıda üç farklı dönem onarımları tespit edilmiştir. Osmanlı fethiyle birlikte camiye çevrilen yapının tekrar onarımlar geçirdiği, zemin seviyesinin yeniden yükseltildiği, nefleri ayıran desteklerin de yenilendiği belirtilmektedir²¹⁸.

2.1.2.3. Koimesis Kilisesi:

Kesin inşa tarihi tam olarak bilinmeyen yapının, araştırmacılar tarafından ikonaklast dönemden önce, 8. yüzyılda inşa edildiği kabul edilmektedir²¹⁹. Yapı, Hyakinthos adındaki bani tarafından Theokos'a adanarak yapılmış bir manastır kompleksinin kilisesidir. Yapının, apsisindeki döşemelerinde, monogramlı paye başlıklarında, kapı kornişinde Hyakinthos adının okunduğu belirtilmektedir²²⁰.

Orijinal yapının yaklaşık 20x20 m.lik alanda konumlandığı, 7 m. çapında bir kubbe örtülü olduğu ve sadece tuğla malzemeden inşa edildiği anlaşılmaktadır. Kubbeli

²¹⁵ Urs Perschlow, **a.g.m.**, s. 206.

²¹⁶ Semavi Eyice, "Two Mosaic Pavements from Bithynia", **D.O.P.**, S. 17, 1963, s. 373-383.; Yıldız Demiriz, **Örgülü Bizans Döşeme Mozaikleri**, İstanbul 2002, s. 48.

²¹⁷ Sabine Möllers, **a.g.e.**, s. 50-56.

²¹⁸ Alfons Maria Schneider, **a.g.e.**, s. 14.

²¹⁹ D.Ö.P.A., **a.g.e.**, s. 232.

²²⁰ Urs Perschlow, **a.g.m.**, s. 205.

bazilika plan tipini veren yapı²²¹, merkezi bir iç mekan oluşturma fikriyle ele alınmış, köşe ayakları sayesinde ana mekanın zemininde haç planı oluşturulmuştur. Daha sonra Bizans Mimarisinde yaygın bir şekilde görülecek olan, haç planlı şemanın erken bir örneğini meydana getirir²²². Üç yönden koridor tarzında düzenlenmiş yan nefler ve narteksler içine alınmıştır. Doğu yönde bema ve yarım daire biçiminde apsisi bulunmaktaydı. Bemanın yanlarında, postoforion odalarına geçişi sağlayan açıklıklar vardı. Bu odalara da apsis yapılmış, böylece dış cephede üç köşeli üç apsisi görülmekteydi.

1065 yılı civarındaki depremde zarar gören yapılardan olan Koimesis Kilisesinin, kubbesi çökmüş, yan neflerinin tonozları ve narteksi de oldukça zarar görmüştür. Sadece bema ve apsis kısmının ayakta kalabildiği belirtilmektedir. Yeniden inşa edilen yapının narteksi tek galeriyle oluşturulmuş ve dikdörtgen planlı kanat odaları eklenmiştir. Naos ve narteks mozaikleri bu onarımlarda yenilenmiştir²²³.

Yapının barındırdığı zengin mozaik süslemeler, hem yapının tarihlendirilmesinde hem de Bizans süsleme sanatında önemli bir yere sahiptir. Apsis bölümündeki figürlü süslemenin ikonoklast dönemde kazındığı, yerine haç motifinin yapıldığı bilinmektedir. İkonoklast dönemin 843'de sona ermesiyle yapının mozaikleri Naukratios tarafından yenilenmiştir. Apsise yapılan haç motifinin yerine kucağında bebek İsa'yı tutan Meryem figürü yapılmıştır. 1065 depreminden sonra yenilenen Narteks mozaiklerinde, yapının yenilenmesini sağlayan Nikephoros ve ona izin veren X. Konstantinos'un isimleri geçmektedir²²⁴.

İznik'in Osmanlılar tarafından fethedilmesinden sonra, şehirde hristiyanlar için bırakılan tek kilisenin bu yapı olduğu anlaşılmakta, buna bağlı olarak da Hristiyan mahallesinin Kilise çevresinde oluştuğu bilinmektedir. Yapı, Yunan işgali sırasında,

²²¹ D.Ö.P.A., **a.g.e.**, s. 232

²²² Urs Pesclow, **a.g.m.**, s. 205.

²²³ Urs Pesclow, **a.g.m.**, s. 203-205.; D.Ö.P.A., **a.g.e.**, s. 232-233.

²²⁴ Cyril MANGO, "The Date of the Narthex Mosaics of the Church of the Dormition of Nikaia", **D.O.P.**, S. 13, 1959, s. 251-252.

Yunanlıların Eşref Rumi camiini yıkmalarına karşılık olarak 1922 yılında Türkler tarafından yıkılmıştır. Günümüzde bazı duvar izleri izlenebilmektedir.

2.1.2.4. İstanbul Kapı Yanındaki Kilise:

İstanbul Kapı'dan şehre girildiğinde Atatürk Caddesi'nin sağında bulunan kalıntıların, 22.5 m. uzunluk, 12.5 m. genişliğe sahip bir kiliseye ait olduğu anlaşılmıştır. Yapıyı ilk inceleyen S. Eyice yapının 11. yüzyıl sonu ile 13. yüzyıl başı arasına tarihlendirilebileceğini belirtmektedir²²⁵. II. Theodoros Laskaris döneminde, daha önce var olan Aziz Martin Tryphonos kilisesinin onarıldığı bilgilerine ulaşan bazı araştırmacılar, yapının inşa malzemesine de dayanarak II. Theodoros Laskaris döneminde onarılan Aziz Martin Tryphonos kilisesinin olduğunu belirtmektedirler²²⁶.

Doğu batı doğrultusunda uzanan dikdörtgen planlı yapının, naos kısmı, dört sütuna oturan kubbeye örtülü ortadaki kare birim ve onun dört yanda oluşan beşik tonoz örtülü birim ile kapalı Yunan haçı şeklinde düzenlenmiştir. Köşelerde küçük ölçülerde köşe odacıkları oluşturulmuştur. Doğu cephede içten yarım yuvarlak, dıştan üç cepheli apsis, yanlarında yine içten yarım daire dıştan üç cepheli düzenlenmiş postoforion odaları bulunur²²⁷. Yan duvarlardan yaklaşık 2 m. ilerde temeller görülmüştür²²⁸. Bu temeller yapının yanında bir nef veya galeri bölümünün daha olduğunu ortaya koymaktadır²²⁹.

Zemininde opus sectile döşemeler tespit edilmiştir. Duvarlarının mermer kaplı olduğu, tonozların ise mozaiklerle kaplandığı tahmin edilmektedir. Postoforion odaları ve narteks freskolarla süslenmişti²³⁰.

²²⁵ Semavi Eyice, "İznik'te Bir Bizans Kilisesi", *Belleten*, C 13, S. 49, Ankara 1949, s. 46

²²⁶ D.Ö.P.A., *a.g.e.*, s. 230.

²²⁷ Semavi Eyice, 1949, *a.g.e.*, s. 41-43.; D.Ö.P.A., *a.g.e.*, s. 230.

²²⁸ Urs Peselow, *a.g.m.*, s. 209.

²²⁹ Semavi Eyice, 1949, *a.g.e.*, s. 42.

²³⁰ Urs Peselow, *a.g.m.*, s. 209.

2.1.2.5. Yenişehir Kapı Yakınındaki Kilise:

Yenişehir Kapı istikametine giderken Atatürk Caddesi üzerinde yolun sağında kalan kalıntıları, İlk kez A.M. Sechneider fark ederek 1000 yılı sonrasına tarihlendirmiştir²³¹. S. Eyice ise kalıntıların, 11. yüzyıl sonrasına tarihlendirilen, II. Theodoros Laskaris tarafından 1255 sonrasında Aziz Tryphonos adına inşa ettirilmiş olan bir Bizans kilisesine ait olduğunu belirtmiştir²³². O. Aslanapa başkanlığındaki İznik kazıları ekibinin 1964 yılında burada çalışmalar yaptıkları belirtilmektedir.

Yapının iki farklı inşa evresi olduğu belirtilmektedir. Ana yapı 11x11 m. ölçülerde kare planlı, kubbe örtülü olup, doğusuna apsis ve bema bölümü yerleştirilmiştir. İnşasından kısa bir süre sonra ise kuzey ve güneyine yanına nefler ve batı bölümüne narteks eklenerek büyütüldüğü sanılmaktadır. Neflerin doğu cephelerinin postoforion odaları şeklinde düzenlenmiş olması muhtemeldir. Üç açıklıklı narteksin yanları kare planlı kubbeli, ortası ise dikdörtgen planlı ve tonozludur kapatılmıştır²³³.

Duvarlardaki kenet deliklerinden yola çıkılarak mermer kaplamaların olduğu belirtilmektedir. Kuzey nefin doğu açıklığında fresko süslemeler vardır²³⁴. Üst duvarların ve tonozların mozaikle süslü olduğu düşünülmektedir. Ana mekanın zemininin opus sectilelerle süslendiği anlaşılmıştır²³⁵.

2.1.2.6. Tiyatro Yakınlarındaki Kilise:

Roma döneminden kalma tiyatronun güneydoğu yönünde bulunan kalıntılar ilk kez A.M. Schneider tarafından fark edilmiş²³⁶, B. Yalman denetiminde 1974 yılında

²³¹ Alfons Maria Schneider, **a.g.e.**, s. 18.

²³² Semavi Eyice, "Die Byzantinische Kirche in der Nahe des Yenişehir-Tores zu İznik (Nikaia)", **Materialia Turcica**, S. 7-8, 1981-1982, s. 157-159.

²³³ Urs Peschlow, **a.g.m.**, s. 210-211.

²³⁴ Urs Peschlow, **a.g.m.** s. 211-212

²³⁵ Semavi Eyice, 1981-1982, **a.g.e.**, s. 156.

²³⁶ Alfons Maria Schneider, **a.g.e.**, s. 18.

yapılan kazılarla ortaya çıkarılmıştır. Yapı, planı hakkında yürütülen tahminler ve malzeme özelliklerine göre 11 – 12. yüzyıla tarihlendirilmektedir²³⁷.

Bu kazı çalışmaları sonucunda ulaşılan bilgilere göre, yaklaşık 18x12 m. genişliğinde dikdörtgen bir alanı kaplayan, doğu yönde yarı dairesel apsisi olan bir yapıdır. İçi birbirlerine beşik tonozlu birimlerle bağlanan odalardan oluşmaktadır. Alt yapının tümünün defin bölgesi olarak kullanıldığı, böylece yapının bir mezar kilisesi olduğu anlaşılmıştır²³⁸. Mevcut alt yapının dıştan girişi bulunamadığından, girişinin üst kısımdan, kiliseden sağlandığı sanılmaktadır. Duğu bölümüne yerleştirilmiş dikdörtgen planlı odalar, naosta üç nef bulunduğunu göstermekte, buradan da yola çıkılarak bazilikal tipte olabileceği belirtilmektedir²³⁹. Ayrıca kazı çalışmaları sonucunda, yedinci mezar odası olarak kodlanmış bölümde bulunan fresko parçaları Elbeyli yolundaki hipojenin freskolarıyla karşılaştırılarak 4. yüzyıla tarihlemek mümkündür²⁴⁰.

2.1.2.7. Tiyatrodaki Kilise:

Roma Tiyatrosu kazısında, Tiyatronun cavealarının üst sıralarında yaklaşık 13.5x11.5 m. ölçülerinde dikdörtgen planlı temeller tespit edilmiştir²⁴¹. Bu alan içindeki, duvarların, ana ve yan nefler arasında desteği sağlayan temeller olduğu, batıdaki çapraz uzanan duvarın ise ana nef, yan nefler ve narteks arasında bir bölme olduğu dikkati çekmiş, böylece kalıntıların bir kiliseye ait olduğu belirlenmiştir. Narteks olarak tanımlanan bölümde yedi mezar bulunmuş, ayrıca batı duvarda iki narteks temelinin yanında, içlerinde ikişer üçer iskelet olan nişler tespit edilmiştir. Bu

²³⁷ Alfons Maria Schneider, **a.g.e.**, s. 18.; Bedri Yalman, “İznik’te Kilise Alt Yapısı”, **VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri**, C. 1, Ankara 1979, s. 465.; Urs Peschlow, **a.g.e.**, s. 213.

²³⁸ Bedri Yalman, 1979, **a.g.m.** s. 460-462.

²³⁹ Urs Peschlow, **a.g.m.**, s. 213.

²⁴⁰ Bedri Yalman, 1979, **a.g.m.**, s. 466.

²⁴¹ Bedri Yalman, **Kazı Sonuçları Toplantısı**, Ankara 1984, s. 121.

yapının da, tiyatronun güney doğusundaki yapıya benzer şekilde, tonozlu bir alt yapı üstünde üç nefli bazilikal planda bir defin kilisesi olduğu sanılmaktadır²⁴².

2.1.2.8. Böcek Ayazması:

Herhangi bir kitabesi olmayan yapı halk tarafından böcek ayazması olarak adlandırılmıştır. İçinde, sarnıç olarak tanımlanan kısmın çevresine yerleştirilmiş mermerlerden birinde İbranice kitabe ve şamdan motifi, diğerinde de yedi satır halinde Başmelek Mikael'in adının geçtiği Yunanca bir kitabe olduğu belirtilmektedir²⁴³. Vaftizhane, ayinler için kullanılan mekan ve ayazma olarak tanımlanan²⁴⁴ yapının Asklepios tapınağının parçası olması oldukça yüksektir²⁴⁵.

Daire planlı, kubbe örtülü yapıya, batı yönde “L” şeklinde düzenlenmiş merdivenlerle inilerek girilmektedir. Zemininde kare planlı, yaklaşık 1 m. derinlikte bir sarnıcın olduğu görülmekte, bu bölümün duvarlarında simetri gözetilmeden yerleştirilmiş dört niş bulunmaktadır²⁴⁶.

2.1.2.9. Bağ-Kur Evleri Bölgesinde Alt Yapı (Saray):

İznik Çini Fırınları Kazısı Başkanlığı'nın İznik Sur İçi'nde yaptığı yüzey araştırmaları sırasında İstanbul Kapısı'na yakın bölgede göle doğru konumlandırılmış alt yapı kalıntıları tespit edilmiştir. 1987 yılından itibaren sondaj ve temizlik çalışmaları ile tespit edilemeye çalışılan kalıntılar 1992 yılında tabaka kazısı başlatılarak aydınlatılmaya çalışılmıştır. Yapılan çalışmalar sonucunda

²⁴² Urs Peschlow, **a.g.m.**, s. 213.

²⁴³ Alfons Maria Schneider, **a.g.e.**, s. 17, kitabe 68.

²⁴⁴ D.Ö.P.A., **a.g.e.**, s. 196.

²⁴⁵ Ara Altun, “Kültür Mirası Olarak İznik”, **Uluslararası İznik Sempozyumu Bildirileri**, İstanbul 2006, s. 311.

²⁴⁶ D.Ö.P.A., **a.g.e.**, s. 196.

günümüzde Arabacı Sokak olarak adlandırılan Sokakta bulunan alt yapı ile Bağ-Kur apartmanları bölgesinde tespit edilen alt yapının birbirleriyle bağlantılı olduğu görülmüştür²⁴⁷. Özellikle Arabacı Sokak'ta bulunan ve üzerinde bir mezar kilisesi tespit edilen alt yapı kalıntılarının geniş bir alanda konumlandırılmış olması, nadir olarak görülen tuğla duvar tekniği ve örtü sistemindeki özellikleriyle önemli bir yapıya ait olduğu kanaatini güçlendirmektedir²⁴⁸. Bağ-Kur evleri çalışmalarında tespit edilen döşeme izlerinin önünde kible yönünde uzanan bir duvar bulunmuştur. Bu verilerin Selçuklu egemenliği sırasında eklenmiş olabileceği ihtimali akla gelmektedir. Apartmanların arkasına denk gelen bu alanda daha büyük ölçülerde bir kilise daha birbiriyle bağlantılı tonoz örtüleri yıkılmış üç mekan ve apsisiyle tespit edilmiştir²⁴⁹.

Kaynaklarda İznik'teki Selçuklu varlığı anlatılırken “Sultanikon” adlı bir saraydan bahsedilmektedir²⁵⁰. Süleyman Şah ve I. Kılıçaslan dönemlerinde adı geçen, varlığı ve yeri kesinleştirilemeyen “Sultanikon” adlı yapının Bizans dönemine ait Selçukluların da kentteki hakimiyetleri sırasında kullandıkları saray olması muhtemeldir. İznik'e uğrayan araştırmacılardan bazıları da İznik'teki sarayın İstanbul Kapısı'na yakın bölgede olduğunu belirtmiştir²⁵¹. Mütesellim köşkü olarak adlandırılmış olan bu yapı hakkında da net bilgiler mevcut değildir.

325 yılında İznik'te toplanan I. Ökumenik Konsil'in toplantılarının “sarayda” yapıldığı bu toplantılar sırasında İmparatorun da salonda yerini aldığı bilinmektedir²⁵². Günümüzde Senato Sarayı olarak gösterilen yer aslında bir rıhtımı ve kulesiyle bir gümrük yapısına işaret etmektedir. 20. yüzyıl başlarında İznik'e gelen gazetecilere Konsilin toplandığı saray olarak yanlışlıkla burası gösterilmiş,

²⁴⁷ Oktay Aslanapa – Şerare Yetkin – Ara Altun, **İznik Çini Fırınları Kazısı 1981-1988 II. Dönem**, İstanbul 1989, s. 228.

²⁴⁸ V. Belgin Demirsar Arlı, “İznik Çini Fırınları Kazısı'ndan İlgi Çekici Örnekler”, **Uluslararası İznik Sempozyumu Bildirileri**, İstanbul 2006, s. 350.

²⁴⁹ Oktay Aslanapa, “İznik Çini Fırınları Kazısı 1992 Yılı Çalışmaları”, **XV. Kazı Sonuçları Toplantısı**, C. II, Ankara 1994, s. 549.

²⁵⁰ Anna Komnena, **Alexiad Anadolu'da ve Balkan Yarımadası'nda İmparator Aleksias Komnenos Dönemi'nin Tarihi, Malazgirt Sonrası**, (Çev. Bilge Umar), İstanbul 1996, s. 24.

²⁵¹ Colmar Von der Goltz, a.g.e.; Charles Texier, **Küçük Asya Coğrafya, Tarihi ve Arkeolojisi**, C.I, Ankara 2002, s. 164.

²⁵² Francis Dvornik, **Konsiller Tarihi İznik'ten II. Vatikan'a**, Ankara 1990, s. 10-15.

bugün de bu alan önüne dikilen “Senato Sarayı” levhasıyla park olarak düzenlenmiştir²⁵³.

Birbirlerine yakın konumlarda ve bağlantılı olan Arabacı Sokak’taki ve Bağ-Kur Evleri bölgesindeki alt yapıların Bizans döneminin İznik’teki Saray kompleksine ait olabileceği düşünülmektedir. Bu veriler ışığında I. Ökümenik Konsil’in de toplandığı yerin bu “saray” olduğu ortaya çıkacaktır. Yirmi yıl kadar süren Selçuklu egemenliğinde de kullanılan yapı hakkındaki bu değerlendirmeler etrafındaki yapılaşmanın temizlenerek, kazı ve sondajlar yapılarak kesinlik kazanacaktır.

²⁵³ Ara Altun, **a.g.m.**, s. 342.

3. SEYYAHLARIN AKTARIMLARINDAN İZNİK'İN TÜRK EGEMENLİĞİNDEKİ SÜRECİ

1331 yılında fethedilen İznik ile ilgili en erken bilgileri, döneme ait kaynakların çok az olması nedeniyle kenti ziyaret eden seyyahlardan ve son araştırmalarda ortaya çıkarılıp incelenmeye başlayan arşiv belgelerinden edinmekteyiz. Seyyahların aktarımlarını bu arşiv belgeleriyle karşılaştırdığımızda elde ettiğimiz bilgilerle İznik'in geçirdiği evreleri saptayabilmekteyiz. Bu bilgileri destekleyen veya ırdeleyen, tarihsel sürecin devamlılığında kentteki fiziksel gelişimi anlamamızı sağlayan, günümüze ulaşmış en önemli belgeler mimari yapılar olmaktadır.

Osmanlı fethinden sonra kente gelen ilk gezginin İbn Battuta olduğu bilinmektedir. Kenti fetihten yaklaşık iki yıl gibi kısa bir süre sonra görmüş olması İbn Battuta'nın aktarımlarını bu döneme ait önemli bir kaynak yapmaktadır. Yaklaşık olarak 1333 yılında kente gelen İbn Battuta uzun süren bir kuşatmadan sonra yeniden yaşamaya başlayan kenti şöyle anlatır: “İznik Gölü kaleyi dört bir yandan çevirmiş bulunmaktadır. Şimdi şehir hemen hemen boşaltılmış, evlerin çoğu terkedilmiş boş durmakta ve şehirde sadece sultanın askerlerinden bir kısmı oturmaktadır. Şehrin hakimi ise sultanın eşlerinden biri olan Buyun (Nilüfer) Hatun olup, olgunluğu ve dindarlığı ile tanınır. Kale dört kat surla çevrilmiş, her iki duvarı birbirinden bir hendek ayırmış bulunmakta, kaleye istenildiği zaman kaldırılan ahşap köprülerden geçilmek suretiyle girilmektedir. Kalenin içinde bostanlar, mahalleler, bahçeler, tarlalar bulunur. Herkesin evi tarlasının yada bahçesinin yanı başındadır”²⁵⁴.

1338 yılında Konstantinopolis'teki Bizans Patriği'nin, İznik'te kalan Hristiyanlara bir mektup gönderdiği bilinmektedir. Osmanlı egemenliğine geçen bölgede, Hristiyanların toplu olarak din değiştirmeleri önlemek amacıyla yazdığı mektubunda, kilisenin hem cemaatinin hem de parasal kayıplarını önlemek için gizli Hristiyanlığa göz yumacağı ve din değiştirmelere karşı taktik olarak bunu teşvik

²⁵⁴ Sait Aykut, **a.g.e.**, s. 9.

ettiği anlaşılmaktadır²⁵⁵. 14. yüzyılın sözlü gelenekleri doğrultusunda, 15. yüzyılın son dönemlerinde kaleme alınan, Aşıkpaşazade'nin Osmanlı tarihinde anlattıklarından, Orhan Gazi'nin kenti fethetmesinden sonra kentte Müslüman olsun olmasın herkese iyi davrandığı, bu nedenle Hristiyanların ona karşı tutumlarının iyi olduğu anlaşılmaktadır. “İnançsızlar, kendi aralarından güvenilir bir elçi gönderdiler. Elçi O'na şöyle yalvardı: bir antlaşmaya varalım ve bizi yok etmeyin. Gitmek isteyenler gitsin, kalmak isteyenler kalsın. Kaleyi size teslim edeceğiz. Orhan Gazi onların bu önerilerini kabul etti. Onlarda bu soylu davranışın fetihlerin en iyisi olduğunu belirttiler. Bu soylu davranış kent halkından birçoğunun İslam dinine geçmesinde etkili olmuştur”. Bu aktarımlarda kentin fethiyle birlikte İslam dinini benimseyenlerin olduğu vurgulanmaktadır. Orhan Gazi'nin kente girdiğinde halk tarafından karşılandığını belirtmektedir, “sanki bir hükümdar ölmüştü ve yerine oğlu tahta çıkıyordu. Gelenlerin çoğu kadındı. Orhan Gazi sordu; bunların kocaları nerde? Hepsi öldü, kimisi savaşta kimisi açlıktan diye cevap verdiler. Topluluğun içinde çok sayıda güzel kadın vardı. Orhan Gazi bu kadınları kendi savaşçıları arasında bölüştürdü. Onlara bu kadınlarla evlenmeleri emrini verdi. Kentteki birçok görkemli evi de bu dul kadınlarla evlenen askerlerine verdi”²⁵⁶. Türklerle evlenen kadınların Müslümanlığa geçmiş olduğu düşünüldüğünde, piskoposun mektubunu yazma nedeni daha mantıklı hale gelmektedir²⁵⁷.

Tutsak olarak 1355 yılında kısa bir süre İznik'te kalan Bizans'ın Thessaloniki (Selanik) Başpiskoposu Gregory Palamas'ın mektuplarında aktardıkları kentin Orhan Gazi dönemi sonlarındaki durumu hakkında bilgi vermektedir. “Osmanlı geleneklerine göre özgür bırakılınca, bu kentte Hristiyanların en yoğun olduğu bölgeyi sorduk. Bu bölgenin Hyakinthos Manastırı dolayları olduğunu öğrenince hemen oraya gittik. Kendi ibadet biçimlerine göre yaşayıp giden bu bölgedeki insanların içine karıştık. Çevresi duvarlarla çevrili manastırda, serin havası ve gölgesi sayesinde insan oldukça rahatlar ve koyu gölgeli, değişik koku saçan ağaçların ortasında hoş bir kuyu ve iyi süslenmiş bakımlı bir kilise bulduk. Orada

²⁵⁵ Heath W. Lowry, “Gezinlerin Gözünden ve İdari Kayıtlardaki Bilgilerin Işığında Osmanlı Döneminde İznik, 1331 – 1923”, **Tarih Boyunca İznik**, İstanbul 2004, s. 137.

²⁵⁶ Hüseyin Nihal Atsız, **a.g.e.**, s. 41-42.

²⁵⁷ Heath W. Lowry, **a.g.m.**, s. 138.

kaldık, daha doğrusu kaldım, çünkü ben yalnızdım..... kalacak yer bulduktan sonraki gün, ötekilerden daha yakın olduğundan, doğudaki “doğu kapısı” denen kapıya gittim. Kapıyı biraz geçtiğimden –bu kentin dört bir yanında görülen ve bugün pek bir yaşam da olmayan, yüksek güzel yapılardan, sulardan söz etmem gerekirmi bilmiyorum- biraz ilerleyince çevresi açık bir alanda, herhalde kullanıma hazır mermerden kesme bir küp gördüm. Kentin dışında, ama kente çok yakın bir yerde, kullanıma hazır bir küpün neye yaradığını önüme gelen ilk kişilere sordum onlarda bana bunun neye yaradığını anlatıyorlardı. Bu konuşma daha bitmeden kentin kapı tarafından çılgınlıklar işittik. Bu gürültünün geldiği yöne dönünce, dosdoğru kübe doğru yürüyen, defnetmek için bir ölüyü taşıyan bir grup barbar gördük. kübün yanına varınca, derin bir sessizliğe büründüler; aralarından bazıları ölünün içinde bulunduğu beyaz çarşafla kaplı tabutu kaldırdılar ve saygıyla kübün üzerine koydular..... Sonra tabutu defnetmekle görevli olanlar tabutu alıp daha uzağa götürdüler, geri kalanlar evlerine döndüler”²⁵⁸.

13. yüzyılda kenti anlatan Methokites’in bağlar, çayırklar, bahçeler, meyve ağaçları ve selvilerle yaptığı tasvir İbn Battuta’nın ve Palamas’ın aktardıklarıyla örtüşmektedir. Palamas’ın kentin geneline yönelik tasvirleri yoksa da Hykinthos (Koimesis) kilisesinin etrafı için yaptığı bahçe ve ağaçlık alan ifadeleri bunu ortaya koymaktadır. Methokites’in çok katlı evler olarak anlattığı sivil yapıların, Aşıkpaşaoğlu’nun fetihten sonra gazilere verildiğini, İbn Battuta’nın 1333 yılında boş ve kullanılmadığını belirttikleri evlerin Palamas’ın aktarımları doğrultusunda 14. yüzyılın ortasına kadar ayakta olduklarını göstermektedir. Palamas’ın aktarımlarından kentteki Hristiyan nüfusun Koimesis kilisesi civarında bir mahalle oluşturduğunu öğrenmekteyiz.

Oldukça hareketli ve büyük bir fay hattı üzerinde bulunan İznik, tarihi boyunca büyük depremler geçirmiştir. Osmanlı döneminde bu deprem kayıtları karışık olduğundan bunlara ulaşmanın çok daha zor olduğu ifade edilmektedir. Ancak 10 eylül 1509 tarihinde İznik’te çok büyük hasarlara yol açan bir deprem meydana

²⁵⁸ Hüsnü Demircan, Orhan Gazi ve Gregory Palamas, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1993, s. 52-54.

geldiği bilinmektedir. Son beşyüz yıl içinde meydana gelmiş en büyük ve en yıkıcı depremlerden biri olarak değerlendirilen bu afet sonunda çok harap olan kentte büyük çapta bir onarım çalışmasına girişildiği bilinmektedir.²⁵⁹

1530'lu yıllarda düzenlenen, Anadolu Beylerbeyliğinin sancaklarının genel tahrir sonuçlarını içeren kayıtlara göre İznik Koca-ili sancağına bağlı bir kaza merkezidir²⁶⁰. Tamamen sur içinde olan yerleşme, yirmibiri Müslümanların biri Hristiyanların oturduğu toplam yirmi iki mahalleden oluşmaktaydı. Mahalleler şahıs, cami, mescit ve imaret adlarını taşımaktaydı (Tablo). Süleyman Paşa, Muslihiddin Hoca, Hayreddin Paşa, İmaret-i Orhan, İmaret-i Halil Paşa, Şeyh Mehmed, Şeyh Abdi, Hacı Hamza, Karaoğlu, Kuyumcu, Akmescid, Bey, Yalı, Hüsam Bey, Sermahfil, Sa'di (Suri) Mescidi türünde adlandırılan mahalleler kalabalık ve önemli yerleşme özelliği taşıyordu. Yirmi üç hane ve üç bekardan oluşan Hristiyan nüfus ise Manastır Mahallesi ve adı belirtilmemiş, Rumların bağcılıkla uğraştıkları mahallelerde yaşıyorlardı. 378 haneli şehrin toplam nüfusu 68 bekar olmak üzere, yaklaşık 1500-2000 civarındaydı. Bu kayıtlara göre kentte, dört cami, beş imaret, onüç mescit, üç medrese (biri darülhadis), bir muallimhane, oniki zaviye ve üç hamam bulunuyordu²⁶¹. Kayıta yapıların sayılarının kesin olarak bilinmemesi soru işaretlerini de beraberinde getirmektedir. Özellikle 12 olarak verilen zaviye sayısı oldukça dikkat çekicidir.

1530 yılında kente gelen Bedrüddün el-Gazzi kenti, “burası büyük ve güzel bir kent ve büyük bolluk ve ucuzluk var. Kentin binaları ve açık avlulu evleri kaleler kadar güçlü sokakları geniş ve rahat. Kentin evleri, güzel bahçeleri, sıcakkanlı ve dost insanları var bu kent her açıdan, öteki Türk kentlerinden daha üstün” şeklinde

²⁵⁹ N.N. Ambraseys – C.F. Finkel, **The Seismicity of Turkey and Adjacent Areas: A Historical Review, 1500-1800**, İstanbul 1995, s. 37.

²⁶⁰ Ahmet Güneş, Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılın Başlarından XVII. Yüzyıl Başlarına Kadar Kocaeli Sancağı, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), 1994, s. 30.

²⁶¹ T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü 438 numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri, s. 798.; Ahmet Güneş, “İznik” (Osmanlı Dönemi kısmı), **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 23, İstanbul 2001, s.545.; Heath W. Lowry, **a.g.m.**, s. 146.

anlatmıştır²⁶². Gezin, İznik'i karşılaştığımız tanımlarından tamamen farklı bir şekilde olumlu izlenimlerle anlatmaktadır.

Kanuni'nin İran üzerine çıktığı sefere katılıp, ordunun geçtiği yerlerin minyatürlerini yapan Matrakçı Nasuh İznik'in de minyatürünü yapmıştır²⁶³. Eserde İzmit'ten hareket eden ordunun İznik'e geldiği anlatılır. Ancak İznik'ten önce kent dışındaki obelisk (beştaş) resmedilmiştir²⁶⁴. Matrakçı'nın minyatüründe gölün kenarında gösterilen İznik, dört yanı surlarla çevrili, içinde birçok yapıyla gösterilmiştir. Minarelerinden üçünün cami olduğunu anlayabilmekteyiz, ancak diğer yapılar hakkında yorum yapmak hayli güçtür. Minyatür sanatı açısından da çok önemli olan bu eserde İznik betimi diğer seyyahların anlatımlarıyla örtüşmesi yönünden de oldukça önemlidir.

Amasya'da bulunan Kanuni ile görüşmek için yola çıkan elçilik heyetiyle birlikte Anadolu'ya gelen Hans Dernschwam, kara yoluyla beştaşın önünden geçerek 14 mart 1555'te İznik'e girmiştir²⁶⁵. Kenti, "İznik'in eski ve güçlü Bir Bizans kenti olduğu çok açık. Şimdi bir yıkıntı halinde. Surları son derece bakımsız ve kalesiyle eski binaları gitmiş. Kentte hiç büyük bina yok. Surlara uzanan birkaç kirli sokak var. Yıkılmış surların ardında Türklere ait evler ve bahçeler var. Evlerin odaları sokağa bakmıyor ve sokaklarda çok dar. Kente tepelerden baktığınızda her yerinin yıkıntı halinde olduğunu görüyorsunuz. Eski zamanlardan kalma tek bir ev yok. Türkler sokakları duvarlarla çevirmiş. Bunların arkasına kendi tarzlarında evler inşa etmişler. Ahırlara benzeyen bu evlerde kendileri bile yaşamakta güçlük çekiyorlar bu nedenle de kimseyi evlerine davet etmiyorlar" şeklinde anlatmaktadır. 18 haziranda dönüş yolunda tekrar kente uğradığında da, "ne yazık ki kent yıkıntı halinde, öyle bir haldeki bir köyle bile karşılaştırılmaz. Kentte ev falan yok. Eskiden evlerin bulunduğu yerleri Türkler temizleyerek tarla ve bahçe haline getirmişler. Sonra da buraları duvarlarla çevirmiş ve yaşamak için kendilerine küçük kulübeler kurmuşlar.

²⁶² Kamil Ekrem, "Gazzi – Mekki Seyahatnamesi", **Tarih Semineri Dergisi**, S. 1-2, İstanbul 1937, s. 43-44.

²⁶³ Hüseyin Yurdaydın, **Matrakçı Nasuh, Beyan-ı Menazi-i Sefer-i Irakeyn**, Ankara 1976, R. 14b.

²⁶⁴ Andreas Schachner, "Bir Osmanlı Minyatürünün Tarihi Kaynak Değeri: İznik", **Tarih ve Toplum**, S. 112 – C. 19, İstanbul 1993, s. 234.; Hüseyin Yurdaydın, **a.g.e.**, R. 14a.

²⁶⁵ Semavi Eyice, 1988, **a.g.e.**, s. 27.

Bütün kentin içinde, sokağı göreceğiniz bir ev bulamazsınız. Bu da insanların bahçe duvarları arasında yürürken, kentte hiç ev yokmuş gibi düşünmesine neden oluyor” şeklinde benzer bir anlatım yapmıştır²⁶⁶. Hristiyanların kullandığı kilise ile, 1536’da idam edilmiş olan Sadrazam İbrahim Paşa’nın yaptırdığı ancak tamamlanmadan bırakılmış kervansaraydan bahsetmektedir. Aralarında yaklaşık 20 yıllık bir ara olan Bedrüddün El-Gazzi ile Hans Dernschwam’ın anlattıklarının bu kadar farklı olması pek muhtemel değildir. Araştırmacılar tarafından bu durum; Müslüman olan El-Gazzi’nin bu gözle kente baktığını kent halkı tarafından da sıcak karşılanıp ağırlandığını, Dernschwam’ın ise Hristiyan bir gözle kente baktığı şeklinde yorumlanabilmektedir. Dernschwam evlere giremediğini belirtmektedir. Bu da misafir etmedikleri için el-Gazzi’nin aksine halkı sıcak bulmadığını açıklayabilir²⁶⁷. El-Gazzi dışında Müslüman ya da Hristiyan başka bir gezginin, kentin Osmanlı dönemindeki durumuna dair bu kadar olumlu bir anlatımıyla karşılaşmıyoruz.

Dernschwam’ın Anadolu’ya geldiği elçilik heyetinin başkanı Ogier Ghiselin de Busbeq ise şehrin dört ana kapısının çarşı meydanından görülebildiğini, İstanbul’daki yapıların inşa ve onarımları için buradaki taşların sökülerek götürüldüğünü belirtmektedir²⁶⁸.

1557 yılında İznik’e gelen Wolfgang Müntzer Dernschwam’ın anlatımlarına benzer şekilde, kentin yıkılmış surlarında yapılan onarımların çok kötü olduğunu, surlarla çevrili kentte yalnızca birkaç caminin sağlam kaldığını belirtmiştir.

Kurulduğu yerin stratejik konumu sayesinde Anadolu’ya giden yol üzerinde bulunan kent, Osmanlı döneminde de bu özelliğini korumuştur²⁶⁹. Bu özelliği kentin nüfus oranlarında hareketliliğe neden olmuştur. 1560 tarihli tahrir kayıtları incelendiğinde kentteki mahalle sayısının 1530 yılındaki kayıtla aynı olduğu, ancak iki kaynak arasında farklı dört mahalle adı tespit edilmiştir. Bunlar arasında 1530 yılındaki

²⁶⁶ Hans Dernschwam, **İstanbul ve Anadolu’ya Seyahat Günlüğü**, Mersin 1992, s. 217.

²⁶⁷ Heath W. Lowry, **a.g.m.**, s. 153.

²⁶⁸ Ogiher Ghiselin Busbeq, **Türk Mektupları**, (Çev. H. Cahit Yalçın), İstanbul 1939, s. 64-65.

²⁶⁹ Kamil Doğanç, “Prusa (Bursa) Kentinden Geçen Antik Yollar”, **Osman Gazi ve Bursa Sempozyumu Bildirileri**, İstanbul 2005, s. 176.

kayıtta görülen, ancak 1560 yılındaki kayıta olmayan iki mahallenin Orhan Bey İmareti Mahallesi ile Halil Paşa İmareti Mahallesi olması araştırmacıların “bu gibi kamuya açık imaretlerin etrafının bir yerleşme yeri olmasının özellikle desteklenmemiş ve daha çok kente uğrayıp giden yolculara hizmet verme amacının ön plana çıkmış” yorumuna yol açmıştır. 1560 yılı kaydına göre kentte, 419 hane ile 73’ü bekar olmak üzere yaklaşık 2000 kişi yaşamaktadır. Bu veriler, Osmanlıların fethinden sonra kentin sur içinde yerleşiminin belli bir alanda toplanmaya başladığını göstermektedir.

Kenti 1568 yılında gezen Ludwig von Rauter de surların içinde, içlerinde çok az insanın yaşadığını ,otuz kadar Hristiyanın bulunduğunu, bahçeli evlerin olduğunu belirtmektedir²⁷⁰. Ayrıca, surların ve kulelerin harap durumda, çoğunun yarı yıkık olduğunu belirtmiştir²⁷¹.

1585 yılında İznik’e gelen Osmanlı gezgini Mehmed Aşık, kentin genel durumundan çok söz etmese de, kentte saltanata ait alışveriş yapılabilecek birçok dükkan, cami ve halka açık bir hamamın bulunduğunu, bazı hayırsever vatandaşların aşevi, kente gelen gezginlerin yararlanabildiği bir yemekhane kurduğunu belirtmiştir²⁷².

Kentin 16. yüzyıldaki durumunun en olumsuz yönleriyle anlatımını 1588’de İznik’e gelen Alman Reinhold Lubenau yapmıştır. “Kentte çamurdan inşa edilmiş küçük evlerden, daha doğrusu kentin ortasında kümelenmiş ve gölün olduğu tarafa doğru uzanan kulübelere başka bir şey yok. Yağmur yağdığında yukarıdan çamur iniyor. Bununla birlikte, yıkık yapıların arasında kentin her tarafı bahçelerle ve meyveleri kurumuş incir ağaçlarıyla dolu. Bu görüntü, insanda lanetlenmiş bir kent havası yaratıyor. Her yer o kadar çıplak ve boş ki, birkaç dükkanın bulunduğu sokaklar ya da pazaryeri dışında, ortalıkta hiç kimseyi göremezsiniz. Burası sanki ölü bir kent”. 300 kişi kadar olduğunu belirttiği kentteki nüfusun azlığının nedenini de araştıran Lubenau kentin en yüksek rütbeli Osmanlı görevlisi olarak tanımladığı “kadı”yla

²⁷⁰ Julian Raby, “A Seventeenth Century Description of Iznik – Nicaea”, *İstanbul Mitteilungen*, S. 26, İstanbul 1976, s. 186-187.

²⁷¹ Semavi Eyice, 1988, *a.g.e.*, s. 28.

²⁷² Heath W. Lowry, *a.g.m.*, s. 154.

yaptığı konuşmada, kadının kentte çok az insanın kaldığını çünkü çoğu önemli ailenin, kadınların ve çocukların, üç yüzden fazla insanın Türk hükümdarları tarafından bir isyanı engellemek için İstanbul'a gönderildiğini anlattığını belirtir²⁷³. Bu bilgilerden bu dönemde kentteki nüfus azalmasının nedenlerinden biri olarak halkın İstanbul'a gönderilmiş olabileceğini düşünebiliriz. Lubenau'nun kentte 300 kadar olarak belirttiği kişi sayısının aslında hane sayısı olduğu tahmin edilmektedir. Bu da 1624-25 tarihli tahrir defterinde verilen kayıtlarla örtüşmektedir. Bu kayıta göre kentte yirmi iki Müslüman, bir Hristiyan mahallesi bulunmaktadır. 351 hane kaydedilmiştir, bunlardan on tanesi Hristiyan hanesidir. Belirtilen hane sayısı nüfusun yaklaşık olarak 1500 kişi hesaplanmasını sağlamaktadır²⁷⁴.

Bu rakamlar 17. yüzyıla gelindiğinde nüfus sayısının giderek azaldığını ortaya koymaktadır. Anadolu ile İstanbul arasındaki yol üzerinde bağlantı noktası olması kente, ekonomik ve sosyal açıdan hareketlilik getirmesinin yanında Celali isyanlarından etkilenmesine de neden olmuştur. Ayrıca hemen hemen bütün gezginlerin değindiği gibi salgın hastalıkların da görülmesi bunda etkili olmuştur.

1609 yılında kente gelen Polonya asıllı Ermeni din adamı Simeon, “İznik büyük bir şehir, fakat şu anda büyük bir bölümü yıkıntı halindedir. Havası da kötüdür. Şehrin dışında yapıla, temel izleri vardır.” yorumunu yapmıştır. Ayrıca 12 gün konakladığı kentte, 15 hane ve iki papazın olduğunu vurgular. Rumların elinde büyük kubbeli bir kilisenin olduğunu, şehrin etrafında büyük surlar ve burçlar olduğunu bu burçların içlerinin kilisede olduğu gibi, aziz tasvirleriyle süslü olduğunu anlatmaktadır²⁷⁵.

İznik'in Osmanlı dönemine ilişkin en fazla bilgiyi aktaran gezginlerden olan Evliya Çelebi 1670 civarında kenti ziyaret etmiştir. Düz bir ovada tamamen surlarla çevrelenmiş kentin içinin bir zamanlar Müslüman mahalleleriyle bölümlendiğini, ancak zamanla bu mahallelerin terk edilmiş olduğunu belirtmektedir. Surun önündeki

²⁷³ Reinhold Lubenau, **Beschreibung der Reisen des Reinhold Lubenau**, C.III, Königsberg 1915, s. 101-103.; Heath W. Lowry, “Gezginlerin Gözünden ve İdari Kayıtlardaki Bilgilerin Işığında Osmanlı Döneminde İznik, 1331 – 1923”, s. 154-155.

²⁷⁴ Heath W. Lowry, **a.g.m.**, s. 154. ; Ahmet Güneş, **a.g.e.**, s. 546.; Semavi Eyice, 1988, **a.g.e.**, s. 28.

²⁷⁵ Hırand D. Andreasyan, **Polonya'lı Simeon'un Seyahatnamesi (1608-1619)**, İstanbul 1964, s. 21.

hendedin toprak ve çöplerle doldurulduğunu belirtmektedir. Gölün kenarında bulunmaktadır. Surların dört kenarında dört kapısı vardır. Göl kapısı batıya bakar. Güneydoğuda Yenişehir Kapısı bulunur. Kalenin duvarları sarmaşıklarla kaplanmışır. Surların içinde kible yönünde onsekiz ayrı bölgeye yayılmış mahallelerde 1000 adet çinili tahta ev bulunur ve her bir evin bağı bahçesi vardır. Kalenin doğu bölümünde binlerce yıkık dökük ev, bahçe, bağ ve adları bilinmeyen camiler vardır. Kentin oturuhan kısmında ise yirmi altı cami vardır”. Kentteki İslam yapıtlarının adlarını da sıralayan Evliya Çelebi mimari yapıtların tespitinde önemli bir ip ucu sağlamıştır.

1675 civarında kente gelen İngiliz din adamı Dr. John Covel’in tuttuğu kayıtlar da kentteki yaşamın tüm yönünü yansıması nedeniyle oldukça önemlidir. “Kente baktık, kent artık surların içinde değildi, çevresi çamur duvarlarla örtülü bahçelerle çevrili evler yapılmıştı. Kentte eli yüzü düzgün bir ev gördüğümü anımsamıyorum ve evlerin hepsi dayanılmaz derecede kötü, küçük, kirli ve acınası haldeydi, daha çok ahırlara benziyorlardı”. Günlüğüne başka bir tarihte yazdığı yazıda, surların kapladığı alanın, insanların yaşadığı alandan dört kat daha büyük olduğunu anlatır²⁷⁶. Bu anlatım Evliya Çelebi’nin surların içinde yalnız küçük bir bölgenin kullanıldığına dair aktardıklarını teyit eder niteliktedir. Kentteki yapılar hakkında verdiği bilgilerde ismini vermediği bir zaviye, Yeşil Cami, Ulu Cami, Süleyman Paşa Camii, Biler Camii, Türbe Cami, zihav, 18 mescid, 12 veya 13 han, 2 büyük hamam ve 5 kahvehane olduğunu belirtmiştir. Ziveh olarak adlandırdığı bir zaviyede her Cuma günü çorba ve pilav dağıtıldığını belirtmiştir, S. Eyice bu zaviyenin Nilüfer Hatun İmareti olabileceğini savunmaktadır²⁷⁷. Covel’in sosyal yaşamla ilgili aktardığı ilginç bazı bilgilerde vardır. Her Çarşamba günü Pazar kurulduğunu, burada akla gelen her şeyin satıldığını burada sadece o yoldan geçenlerin faydalandığını belirtir²⁷⁸. Covel’in İznik’in pazar yerine dair aktarımlarına benzer anlatımları kenti 1704 yılında gören Paul Lucas da yapmaktadır. “Her Çarşamba günü sıradan Roma pazarlarına benzemeyen büyük bir Pazar kurulur. Roma pazarlarında satılan malların

²⁷⁶ Julian Raby, **a.g.m.**, s. 150,159.

²⁷⁷ Semavi Eyice, 1988, **a.g.e.**, s. 29.

²⁷⁸ Heath W. Lowry, **a.g.m.**, s. 160.

çeşitliliği her durumda değişiktir. Fakat bu pazarda her çeşit mal son derece güzel hazırlanmış tezgahlarda satılmaktadır”²⁷⁹.

1740 civarında kente gelen Richard Pococke, iklimin çok kötü olduğundan ve salgın hastalıkların varlığından bahseder. Bunun nedeni olarak ta ıslahsız akan dereleri ve halkın bu derelerden kendi açtıkları kanallarla bahçelerine su temin etmelerini göstermiştir. 300 civarında evin olduğunu bunlardan, yirmisinin Hristiyan olduğunu aktarmıştır. Ayrıca, bugün mevcut olmayan Göl Kapı’yı görmüş, yanlarında biri yuvarlak diğeri sekizgen planlı iki kulenin olduğunu belirtmiştir²⁸⁰.

1745’de kente gelen Charles de Peyssonel İznik’i, “.....kulelerle kesilen surlardan oluşan ve düzensiz çok köşeli, büyük bir kale. Kent yaklaşık 4000 adımdan oluşan bir sur çemberi ile çevrili. 16 ile 17 bin evi kapsıyor. İki sur duvarı arası meyve ağaçları ile kaplı. Bu büyük sur çemberinin içi toprak duvarlarla, birkaç kötü ahşap evin olduğu mahallelere bölünmüş. Yapıların sokak üzerinde olmamaları, tüm duvarların birbirine benzer olması nedeniyle kentte yol bulabilmenin yada kenti tanımlayabilmenin zor olduğu bir labirent haline getirmişler” şeklinde anlatmaktadır. Ayrıca 300 Türk, 15 Rum ve 15 Ermeni ailenin yaşadığını belirtmektedir. Özellikle surlar üzerinde incelemeler yapan gezgin birkaç kitabe kopyası çıkarmış, bazı mimari çizimler yapmıştır²⁸¹.

19. yüzyılda kenti gören gezginlerin aktarımlarındaki ortak nokta büyük bir alanı çevreleyen yıkık surlar içinde küçük bir yerleşme alanı olduğu ve burada 200 kadar evin bulunduğu. Bu durum kentteki, gerek fetihten önce gerekse 16. yüzyıldan itibaren Türkler tarafından yapılan yapıların giderek harabeye dönmüş olduğunu göstermektedir.

²⁷⁹ Paul Lucas, *Voyage fait a l’ordre du Roy dans la Grece, l’Asie Mineure*, Paris 1712, s. 81.; Heath W. Lowry, *a.g.m.*, s. 160.

²⁸⁰ Richard Pococke, *A description of the East and some other countries*, London 1743-45, 305-312.; Semavi Eyice, 1988, *a.g.e.*, s. 29.

²⁸¹ Charles de Peyssonel, (Çev: F. Yavuz Ulugün), *1745 Yılında İzmit ve İznik’e Yapılmış Bir Gezinin Öyküsü*, Kocaeli 2005, s. 34.

22 ocak 1800 tarihinde İznik’e gelen İngiliz William Martin Leake, surları İstanbul surlarına benzeterek tanımlamış, özellikle Göl tarafında daha yoğun olarak gördüğünü belirttiği, üzerlerinde daha eski dönemlere ait yazıtlı ve bezemeli malzemelerin bulunduğunu aktarmıştır. Surların içinde tarla ve bahçeler arasında pek çok harap durumda yapı gördüğünü, bu kalıntılardan bir zamanların önemli kenti olduğunun anlaşıldığını belirtmiştir²⁸².

1804 yılında İznik’e gelen Josef von Hammer-Purgstall kenti, 200 evlik perişan halde bir köy olarak tanımlamaktadır. İki caminin ibadete açık olduğunu, Orhan Cami’ne çevrilen Ayasofya’nın yıkık olduğunu belirtmektedir. Ayrıca sur duvarlarındaki ilkçağa ait yazıtlı parçaların yerlerinde korunmasından dolayı Türkleri övmektedir²⁸³.

1813 yılında kente gelen Kinneir, kentin harap durumuna dikkat çekerek yapıcı bir yönetim olması halinde kentin güzelliklerinin ön plana çıkarılıp, cazip bir yerleşim alanına dönüştürülebileceğinden bahsetmektedir. Rumların kullandıkları kiliseden ve “dehliz” olarak adlandırdığı tiyatro alt yapısının kemiklerle dolu olduğunu belirtmiştir²⁸⁴.

1835 yılında kenti ziyaret eden ve ayrıntılı olarak anlatan Texier kentin içinin tasvirini yaparken, “Yenişehir kapısı ile Yeni İznik kasabası arasındaki mesafe, ötede beride eski Türk binalarını yıkıntıları, yükselen binalarla işgal edilmiştir” sözleri ile sur içindeki yerleşimin durumunu teyit etmektedir. Ayasofya’nın uzun süredir harap halde olduğunu belirtmekte, en canlı yer olarak çarşının bulunduğu alan ve ana caddeyi göstermektedir. Kentteki Rumların kilise etrafında iskan ettiklerini ve çok doğru olmamakla birlikte sayılarının daha önceki aktarımlara göre daha fazla vermektedir. Bunun yanında kentteki binaların yeteri kadar sağlam olmamalarını,

²⁸² William Martin Leake, *Journal of a Tour in Asia Minor*, London 1822, s. 10-12.; Semavi Eyice, 1988, *a.g.e.*, s. 30.

²⁸³ Joseph von Hammer, 1818, *a.g.e.*, s. 110-123.

²⁸⁴ J. M. Kinneir, *Journey through Asia Minor in the year 1813-1814*, London 1818, s. 25-31.

toprağın kötü ve alüvyonlardan meydana gelmiş olduğu için ağır kütleleri taşımaya uygun olmadığına bağlamaktadır²⁸⁵.

1852 civarında kente gelen Mordtmann, 400 ailenin varlığından bahsederken, terk edilmiş evlerle birlikte yerleşmenin adeta bir köye döndüğünü belirtmektedir. Bu durumu, kentte sohbet ettiği bir idarecinin söylediklerinden aktararak, havanın sağlığa zararlı olması ve bölgedeki derebeyleri olarak adlandırdığı kişilerin kentin ekonomik ve sosyal alanlarına verdikleri zarara bağlamaktadır. Bunun yanında Nilüfer Hatun İmareti'nin kiliseden dönüştürülen bir yapı olduğunu ve ahır olarak kullanıldığını, Ayasofya'nın yıkık ve içinin otarla kaplı olduğunu belirtmiştir²⁸⁶.

1891 yılında İznik'e uğrayan Alman Generali C. Von der Goltz, kentte yaklaşık otuz yıldır doktorluk yapan ama aslında doktor olmayan Fabiani'nin bir han işlettiğini, harap durumda bir olan kentte ikibin kişinin yaşadığını, Anastas Kademoğlu (veya Kademlioğlu) ve alafranga (Alla Franca) lakaplı Yanni adında kişilerin han işlettiklerini belirtmiştir. Türklerin İznik'te ilk yerleştikleri yer olan Yenişehir Kapı dışındaki Orhan İmareti'nin harap durumda olduğunu, tiyatro kalıntıları içinde vahşi hayvan kemiklerinin bulunduğunu, Mahmud Çelebi Camii yanında bir imaretin yoksullara yemek dağıttığını anlatmıştır. Ayrıca Yeşil Cami ile Eşref Rumi caminin minarelerini karşılaştırmış ve Eşref Rumi minaresinin bezemelerinin daha güzel olduğu kanaatine varmıştır. Sultanikon olarak adlandırılan sarayın da Göl Kapı ile İstanbul Kapı arasında görülen yükselti halindeki alanda olduğunu belirtmiştir²⁸⁷.

Duyun-u Umumiye teşkilatı için Anadolu'ya tespitler yapmak için gelen ve Anadolu'nun idari coğrafyasını yazan V. Cuinet 1894 yılında geldiği İznik'e bağlı kırk köyde toplam 25570 kişi yaşadığını bunlardan 17995'inin Müslüman olduğunu tespit etmiştir. Kent merkezinde ise 868 Müslüman, 360 Rum, toplamda 1228 kişinin yaşadığını, sekiz ilkokul, beş han, dört fırın, yetmişbeş dükkan ve 238 ev olduğunu aktarmıştır. Ayrıca kentin çevresinde kaliteli şarap yapılabilecek üzüm bağlarının

²⁸⁵ Charles Texier, **a.g.e.**, s. 167-186.

²⁸⁶ A.D. Mordtmann, **Anatolien, Skizzen und Resisebriefe aus Klainaien (1850-1859)**, Hannover 1925, s. 70-73.

²⁸⁷ Colmar von der Goltz, **a.g.e.**, s. 399-460.

olduğunu, dut ve zeytin ağaçlarının bulunduğunu, bu nedenle tarım açısından zengin özellikler gösterdiğini belirtmiştir²⁸⁸.

19. yüzyılın sonlarında İznik'in bucak merkezi konumunda olduğunu ve kırk köyün bağlı olduğunu öğrenmekteyiz. Cuinet'in aktarımlarından İznik'te 868 Müslüman, 360 Rum olmak üzere toplam 1228 kişi yaşamaktadır. Toplam ev sayısı 238'dir. Ayrıca yetmişbeş dükkan, beş han faaliyettedir. 1891 yılında nüfusun 2000'e ulaşmadığını, 1905'te de 600 Müslüman, 100 Hristiyan yaşadığını belirten gezginler bulunmaktadır²⁸⁹.

1905 yılında İznik'e gelen gazeteci R. Delbeuf, doktor Fabiani'nin oğlunun hanında kaldığını belirterek, Goltz'un da aktardığı şekilde, Fabiani adında bir kişinin han işlettiği bilgisini teyit etmektedir. Aynı yıl kente gelen Alman L. Schneller yine aynı handa kaldığını, hanın avlusunun eski sütunlar, başlıklar, işlenmiş mermer mimari parçaları, heykeller, kitabelerle adeta müze gibi olduğunu belirtmiştir. Ayrıca nüfusun, 600 Müslüman 100 Hristiyandan oluştuğunu aktarmıştır. Kentte özellikle 325'de toplanmış olan I. Ekümenik Konsil'in yerini arayan Schneller'e halk tarafından göl kenarındaki temel izleri gösterilmiş, büyük ihtimalle kentin limanının izlerinin olduğu kalıntıları konsilin toplandığı saray sanmıştır. Yeşil Cami'yi eski kilise, koimesisin inşa tarihini de 332 olarak vermiştir²⁹⁰.

1911 yılı civarında kente gelen C. Gurlitt kentteki Türk dönemine ait mimari eserleri incelemiş, fotoğraf ve planlarını yayınlayarak günümüzde bile başvurulanan İznik ile ilgili temel kaynaklardan birini ortaya koymuştur²⁹¹.

²⁸⁸ V. Cuinet, **La Turquie d'Asie**, IV, Paris 1894, s. 185-190.; Semavi Eyice, 1988, **a.g.e.**, s. 30.

²⁸⁹ Ahmet Güneş, **a.g.e.**, s. 546.

²⁹⁰ L. Schneller, **Nicaea und Byzanz**, Leipzig 1907, s. 25-65.

²⁹¹ Cornelius Gurlitt, "Die Islamitischen Bauten von Isnik (Nikaea)", **Orientalische Archiv**, S. 3, Leipzig 1912, s. 49-60.

4. KATALOG

4.1. İznik Merkezde Türk Dönemi Yapıları

4.1.1. Selçuklu Dönemi

4.1.1.1. Burç

Yeri ve Konumu:

Yenişehir Kapı'dan göle inilirken beşinci burç ve arkasında kule.

Tarihçesi:

Yapının üzerinde herhangi bir kitabe yoktur. İznik'te 1081 yılında başlayan 1147 yılında biten Anadolu Selçuklu egemenliği sırasında, var olan burcun onarımlar sonucu yapıldığı sanılmaktadır.

Mimari:

Burç, büyük kare kesitli gövde üzerinde yükselmektedir.

Büyük blok taşlarla örülmüş alt yapı üzerinde, altı sıra kesme taş aralarında tuğlalarla almalı teknikle, üst kısmı ise tamamen tuğladan örülerek inşa edilmiştir. Dört yöne bakan ince uzun dikdörtgen formlu açıklıklarla dışa açılmaktadır. Yıkılmış olan üst örtüsünün tonozlu olduğu anlaşılmaktadır. Örtüye geçişte köşeler kemerlerle yumuşatılmıştır.

4.1.1.2. Lahitli Kule

Yeri ve Konumu:

Yenişehir Kapı'dan göle doğru inilirken, Selçuklu döneminde onarılarak, yeniden inşa edildiği düşünülen burcun önündedir.

Tarihçesi:

Kule üzerinde herhangi bir kitabe yoktur.

Esas olarak Bizans döneminde inşa edilmiş olan kulede, kentte Selçuklu egemenliğinin sona ermesiyle yapılan onarım ve güçlendirmelerde, Selçuklu mezar lahitleri kullanılmıştır.

Mimari:

Kare planda yükselen kulenin göle bakan yüzünde, biri aşağıda, ikisi yan yana ve daha yukarıda, biri ters yüzde olmak üzere toplam dört mezar taşı görülmektedir. İlk çağın kaba lahitlerini andıran mermer malzemeden yapılmış mezar taşlarının üzerinde yazılar seçilebilmektedir. Göle bakan yüzün aşağı kısmındaki okunabilmekte, diğerleri yüksekte olduğundan, çıkan otlarla önleri kapandığından ve tahrip olduklarından okunamamaktadır. Okunabilen tek taşın okunuşu;

Nasrun minellah

Ve Fethun garib

..... El mü'min

anlamı; “Yardım Allah'tandır, ve fetih yakındır mü'min”. şeklindedir²⁹².

Güçlendirmek amacıyla, her türlü sağlam ve güçlü malzemenin kullanıldığı kulede büyük blok mermerlerin düzensiz yerleştirilmesi dikkati çekmektedir.

²⁹² Mezar taşındaki yazılar Okt. Fatih Elcil tarafından çözümlenmiştir.

4.1.2. Osmanlı Dönemi

4.1.2.1. Günümüzde Mevcut Yapılar

4.1.2.1.1. Camiler

4.1.2.1.1.1. Orhan Camii (Ayasofya)

Yeri ve Konumu:

30L-III d pafta 147 ada 1 parselde, ilçenin tam merkezi olan dört yol kavşağında, Kılıçaslan Caddesi ile Atatürk Caddesinin birleştiği köşede yer almaktadır.

Tarihçesi:

Yapının herhangi bir kitabesi yoktur.

Yapının konumu Bizans Devri'nde de bugün olduğu gibi tam merkezi, şehrin iki ana caddesinin kesiştiği nokta ve dört kapının da görülebileceği yerdedir. Bu yer Strabon'un Helenistik Dönem'de İznik'teki Gymnasium'un yerini tarif ederken belirttiği özelliklerin aynıdır²⁹³. Bu veriler doğrultusunda ve yapının zemin seviyesinde kullanılan düzgün kesme taş bloklarından yola çıkarak Ayasofya'nın Gymnasium'un temelleri üzerine inşa edilmiş olabileceğini söyleye biliriz.

Ayasofya Kilisesi'nin adı kaynaklarda ilk kez 787 yılında İznik'te yapılan 7. konsil ile birlikte anılmaktadır. Konsilin 24 Eylül-13 Ekim 787 günleri Patrik Tarasios başkanlığında üç yüz elli piskopos ve çok sayıda keşişin hazır bulunarak

²⁹³ Strabon, **a.g.e.**, s. 60.

gerçekleştirildiği²⁹⁴ oturumlarının Ayasofya Kilisesinde yapılması nedeniyle yapının adı kaynaklarda “Konsil Kilisesi” olarak da geçmektedir. Bu özelliğinden dolayı yapı özellikle yabancı seyyahlar tarafından çok ilgi görmüş ve sürekli aranmıştır²⁹⁵.

Yapı ile ilgili 11. yüzyıla kadar olan süreç hakkında herhangi bir bilgi bulunmazken; 1065 yılında İznik’te meydana gelen depremin bir çok yapıda olduğu gibi Ayasofya Kilisesinde de büyük hasara yol açtığı belirtilmektedir²⁹⁶.

12. ve 13. yüzyıllarda Ayasofya Kilisesi’nin durumuna dair herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. 1204 yılında Latinlerin İstanbul’u işgal etmesi ile Bizans İmparatorluğu’nun merkezi durumuna gelen kentin geliştiği, önemli bir kültür merkezi haline geldiği ve bir çok yapı inşa edildiği bilinmektedir. Bu bilgilere karşın Ayasofya Kilisesinin bu dönemde kentteki konumu ve durumu hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanamamıştır²⁹⁷.

İznik Ayasofya Kilisesinin kentin Orhan Gazi tarafından fethedilmesinden sonra camiye çevrildiği bilinmektedir. Yapının camiye çevriliş tarihi kaynaklarda kesin olarak belirtilmezken, tarihçilerin aktarımlarında kentin alınmasından sonra gerçekleştirilen ilk yapı faaliyeti olarak tanımlanması; “bir ulu kilisa’yı cami itdi”²⁹⁸, “bir ulu kilisa’yı cum’a mescidi idüp bir manastır’ı medrese kilub...”²⁹⁹ ibarelerinden tarihlendirmede kentin alındığı 1331 yılı işaret edilmektedir.

Yapının 17. yüzyıla ilişkin durumunu aktaran Evliya Çelebi yapı için “asıl şehir yirmi altı mihrabdı en meşhuru Orhan Gazi Cami’idir Kiliseden cami’e tahvil edilmiş kurşunla mestur bir ma’bed-i azimdir Çarşı içinde olmağla cema’at-i kesireye malik bir minarelidir Lakin muahharen yandığından Süleyman Han mi’mar Sinan’a ta’mir ittirmiştir”³⁰⁰ şeklindeki aktarımı ile durumunu belirtmektedir. Tarihi tam olarak

²⁹⁴ Georg Ostrogorsky, **a.g.e.**, s. 166.

²⁹⁵ Hasan Yılmazyaşar, **a.g.e.**, s. 93.

²⁹⁶ Alfons Maria Schneider, **a.g.e.**, s. 14.

²⁹⁷ Hasan Yılmazyaşar, **a.g.e.**, s. 93.

²⁹⁸ Hüseyin Nihal Atsız, **a.g.e.**, s. 59.

²⁹⁹ Mehmed Neşri, **a.g.e.**, s. 163.

³⁰⁰ Evliya Çelebi, **a.g.e.**, s. 203.

bilinmeyen bir yangın sonunda harap olduğu, yapının meydana gelen yangından sonra Mimar Sinan tarafından onarılarak bazı değişiklikler yapıldığı, yapının üzerinin kurşun örtülü olduğu ve minaresinin bulunduğu anlaşılmaktadır.

Yapı ile ilgili bilgilerimiz 17. yüzyıldan itibaren 20. yüzyılın başına kadar yabancı seyyahların aktardıkları izlenimler ve yapının mimarisinde ulaşılan verilerin sağladığı bilgilerdir.

Bu seyyahlardan Pococke'nin aktarımlarından “Konsil Kilisesinin” Evliya Çelebi'nin 17. yüzyılda gördüğü kurşun örtünün 18. yüzyılda yıkıldığı ve yapının harabe halinde olduğu ve terk edildiğı anlaşılmaktadır³⁰¹.

18. yüzyılda İznik'e gelen seyyahlardan bazıları “Konsil Kilisesi”nin yerini gösterirlerken hataya düşmüşlerdir. Bunlardan; Paul Lucas kiliseyi şehrin güney batısındaki tiyatro harabelerinde ararken³⁰², Domenico Setsini ise Ayasofya yerine Koimesis Kilisesini “Konsil Kilisesi” olarak göstermiş ve tasvirlerinde Koimesis Kilisesi hakkında bilgi vermiştir³⁰³.

19. yüzyıl başında yapıyı gören Hammer yapı ile ilgili en kapsamlı bilgi veren seyyahlar arasındadır. Hammer'in seyyahların yapıyı bulmak için büyük çaba harcadığını vurgulaması, harabe halinde ve terkedilmiş olan yapının, 20. yüzyıl başına kadar ayakta kaldığı bilinen Koimesis Kilisesi ile tiyatro kalıntıları ile karıştırıldığını ortaya koymaktadır. Seyahatnamelerde genellikle yapının ismi verilmeden “Konsil Kilisesi” olarak bahsedilmesinin araştırmacıların yapıyı karıştırmalarında bir neden olmuştur³⁰⁴.

Hammer yapının moloz yığınları ve çalılarla kaplı, çatısının çökmüş durumda olduğunu bu nedenle kullanılmadığını belirtmektedir. Seyyah ayrıca, harabe halindeki yapının giriş kapısının üzerinde Orhan Gazi'nin bir tuğrasının

³⁰¹ R. Pococke, *A Description of the East and Some Other Countries*, C.1, Londra 1743-45, s.122.

³⁰² Charles Texier , *a.g.e.*, s. 162.

³⁰³ Setsini Domenico, *Voyage Dans La Grèce Asiatique*, Paris 1789.

³⁰⁴ Hasan Yılmazyaşar, *a.g.e.*, s. 94.

bulunduğunu, yapının duvarlarında Osmanlı dönemine ait yazı ve süslemelerin yer aldığını aktarmaktadır. Ayrıca ilk konsilin de burada yapılmış olabileceğini söylemektedir³⁰⁵. 1835 yılında kente gelen Xaviere Hommaire de Hell'in seyahatnamesinde bir plan vermesi oldukça önemlidir. Ayrıca yapının kitabesinin öğrenilmesi açısından Hammer'ın Orhan Gazi'nin tuğrasını gördüğünü belirtmesinden başka, Hell de yapıda Orhan Gazi'nin adını taşıyan altın yaldızlı bir kitabe bulunduğunu aktarmaktadır³⁰⁶.

19. yüzyılın başında İznik'e gelen Texier kentin oldukça geniş bir tasvirini yaptığı eserinde Ayasofya Kilisesinden de bahsetmektedir. Hammer'ın ilk konsilin yeri olarak da burayı göstermesini eleştiren Texier yapıyı "dört köşe bir düzlem üzerine tutturulmuş ve kubbe ile örtülü" bir yapı olarak tasvir eder. Dönemin dinsel mimari tipleri üzerine yaptığı tespitlerden yola çıkarak, Ayasofya'nın mimari formlarına da işaret etmiş ve ilk konsilin burada yapılmadığını, tarzı ve şekli ile 8. Yüzyıla ait eser sınıfına girdiğinden ikinci konsilin de burada toplanmasının mümkün olmadığını vurgulamaktadır³⁰⁷.

Isambert de tarihlendirmesinde, Ayasofya kilisesinin 12. yüzyıla ait bir eser olduğunu, durumunun oldukça kötü, harabeye döndüğünü aktarır³⁰⁸.

19. yüzyıl sonlarında yapıyı gören Goltz da Isambert gibi yapının harabe halini vurgularken, ondan farklı olarak yapının 8. yüzyıla ait olduğunu ve Orhan Gazi tarafından camiye çevrilmesinin ardından kubbelerin yıktırıldığını belirtmektedir. Goltz ayrıca, yapının mihrabının çini ile kaplı olduğunun mevcut izlerinden anlaşıldığını aktarmaktadır³⁰⁹. Yapının mimari özellikleri ve sanat tarihi içindeki yerini inceleyen ilk araştırmacılardan; O. Wulff, yapıyı 8. Yüzyıl içinde değerlendirmiş³¹⁰, C. Gurlitt yapının 4. yüzyılda yapılmış olduğunu ileri sürmüştü³¹¹,

³⁰⁵ Joseph Von Hammer, **Umblick auf einer Reise von Constantinopel nach Brussa und dem Olympos und von da zurück über Nicaea und Nicomedien**, s. 113.

³⁰⁶ Xaviere Hommaire de Hell, **Voyage en Turquie et en Perse**, IV, Paris 1860, s. 382-383.

³⁰⁷ Charles Texier, **a.g.e.**, s. 163.

³⁰⁸ Semavi Eyice, **a.g.e.**, s. 21.

³⁰⁹ Colmar von Goltz, **a.g.e.**, s. 442.

³¹⁰ O. Wulff, **Altchristliche und Byzantinische Kunst**, Berlin 1918, s.402.

N. Brunoff ise ayrıntılı bir inceleme sonunda dört ayrı yapı dönemi tespit etmiştir³¹². Yapının geniş bir tasvirini sunmuş olan Papadoupoulos, çoğunlukla yapının Osmanlı dönemi ilaveleri üzerinde durmuş özellikle de mihrapta yer aldığı bilinen çinileri aktarmasıyla ilk kez Türk çinileriyle ilgili bilgi vermiştir³¹³.

Alman Arkeoloji Enstitüsü adına 1935 yılında yapıyı inceleyen A. M. Schneider, yapıda üç dönem ayırt eder. Birinci yapı 5.-6. yüzyılda altta kesme taş ve pencere hizasında tuğla ile inşa edilen üç nefli Helenistik bazilika, 1065 sonrası yapının zemini 1.4m. yükseltildiğini ve kubbeli pstaforium odaları eklendiğini, neflerin payelerle sınırlandırıldığını, 1330 yılı sonrası zeminin yeniden yükseltilmiş olduğunu, nefleri ayıran desteklerin değiştirildiğini belirtmiştir³¹⁴.

Yapıdaki fresko kalıntılarını ayrıntılı bir şekilde tanıtan M. Alpatoff, resimlerin üslup özelliklerinin Trabzon Ayasofyası'ndaki freskolara benzediğini bu nedenle 13. yüzyıla tarihlenebileceklerini belirtir³¹⁵. S Eyice de yapının orta nefinde günümüze kadar ulaşabilmiş olan yer mozaiklerini karşılaştırmalı bir değerlendirme sonunda 11. yüzyıla tarihlendirir³¹⁶.

Mimari:

Yapı orijinalinde doğu-batı doğrultusunda uzanan, yaklaşık 37x20 m. boyutlarında dikdörtgen planlı, üç nefli bazilika planında inşa edilmiştir. Nefler birbirlerinden sütun dizileri ile ayrılmışlardır. Yapının doğu yönünde orta nef; içten yuvarlak dıştan yedi cepheli bir apsile sonlanır. Yan nefler ise apsise bitişik pastoforium odaları ile sonlanır. Birbirlerinden farklı boyutlardaki postoforium odaları, kare planlıdır ve

³¹¹ Cornelius Gurlitt, **a.g.m.**, s. 59-60.

³¹² N. Brunoff, "L'église de Sainte Sophie de Nicée", **EO**, S. 24, Paris 1925, s.471-481.

³¹³ C. Papadopoulos, "He Nikaia Hetoi Monographia Historike, Arkhailogike, Paleiographike kai Ekklesiastike tes Poleos Tautes", **Ho en Konstantinopoleos Hellenikos Philologikos Syllogos**, S. 33, 1914, s. 141-145. Bknz, Katharina Otto-Dorn, **Das Islamische İznik**, Berlin 1943, s. 13.

³¹⁴ Alfons Maria Schneider, **a.g.m.**, s. 14.

³¹⁵ M. Alpatoff, "Les Fresques de Sainte Sophie de Nicee", **EO**, S. 25, 1926, s. 42-45.

³¹⁶ Semavi Eyice, "Two Mosaic Pavements from Bithynia", **DOP**, S. 17, 1953, s. 374.

üzerleri pendentiflerle geçilen altıgen kasnak üzerine oturan kubbe ile örtülmüştür. Yapının neflerinin üzerinin ahşap kırma çatıyla örtülü olduğu tahmin edilmektedir.

1331 yılında Orhan Gazi'nin yapıyı camiye çevirmesinden sonra güney nefin güney duvarıyla diakonikonun batı duvarı arasında, yaklaşık 30 derecelik bir açıyla yeni bir duvar örüldüğü ve bu duvarın ortasına yarım yuvarlak mihrap nişi eklendiği görülmektedir.

Kanuni Sultan Süleyman döneminde geçirdiği yangın nedeniyle harap olan yapı Mimar Sinan tarafından onarılmış, zemini yaklaşık 1 m. yükseltilerek, giriş sahnin aralarındaki kemerler ve bunları taşıyan sütunlar kaldırılarak dört büyük paye yerleştirilmiş bu payelere oturan büyük kemerli açıklıklar yapılmıştır³¹⁷, böylece namaz saflarının mihrabı görmesi sağlanmıştır³¹⁸. Giriş kapısı 20 cm. civarında daraltılmış, ayrıca kapının iki yanına pencere olarak kullanılan iki açıklık açılmıştır³¹⁹.

Yapının batısında yer alan giriş bölümünün güney yönüne de beş bölümlü ikinci bir mihrap eklenmiştir. Bu bölümün duvarlarında sundurma izleri görülmektedir.

Batı yöndeki giriş bölümünün kuzey batı köşesinde kare kaideli, üçgen pabuca oturan, taş bir bilezikle başlayan silindir formu gövdeye sahip bir minare yer almaktadır, minarenin yuvarlak kemerli giriş kapısı güney yönde bulunmaktadır.

Yapı farklı dönemlere ait malzeme ve duvar teknikleri gösterir. Kuzey, güney ve doğuda beden duvarları altta büyük mermer bloklar ve kesme taşla üstte tuğla, moloz taş ve harç karışımı bir teknikle örülmüştür. Bu duvarlar alt pencereler hizasında orijinalde yalnız tuğla ile inşa edildikleri ancak çeşitli onarımlarda dokularının değiştiği görülmektedir. Minarenin kaidesi bir sıra kesme taş, iki sıra tuğla ile almalı teknikte, pabuçluğu ve gövdesi tuğla ile örülmüştür.

³¹⁷ Sabine Möllers, **a.g.e.**, s. 58.

³¹⁸ Semavi Eyice, "Ayasofya Camii", **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C. 4, İstanbul 1991, s. 220.

³¹⁹ Sabine Möllers, **a.g.e.**, s. 57.

Süsleme:

Yapının dış cephelerinde herhangi bir süsleme ögesi görülmemektedir. İçeride Bizans dönemine ait, pastoforium odalarının kubbe ve duvarlarında, ayrıca kuzey yan nef duvarlarında fresko izleri görülmektedir. Orta nefin batı yönünde, bemada ve apsisde döşeme mozaikleri vardır. Apsis ve bema bölümündeki döşemeler, siyah - beyaz taşlarla yapılmış geometrik motiflerden oluşturulmuşlardır. Orta nefin batısında 3.60x3.60 m. boyutlarındaki kare alana uygulanmış döşeme opus sectile tekniğinde oluşturulmuştur. Dikdörtgen ve karelerden oluşturulmuş bordürle çerçevelenmiş yüzeyin ortasında beyaz mermer şeritlerle iç içe iki daire sırası oluşturulmuştur. Dairelerin iç yüzeyi merkezde büyük renkli taş veya mermer plakalar etrafında küçük taş ve mermer parçalarıyla yapılan geometrik motiflerle kaplanmıştır. Her iki sıra beyaz mermer şeridin geçmeleriyle bağlanmaktadır.

Türk dönemine ait bezemelerden günümüze ulaşanlar, güney ayıran paye sırasında yer yer görülebilen kalem işleri ve içteki mihraptaki küçük bir alçı kabartmadır.

Güneydeki kemer başlangıcındaki “Küşadühü bad.....”, ibaresi altında üç benek ve Çin bulutu motifleriyle oluşturulmuş çerçeve içinde kartuş olarak tasarlanmış kalem işleri görülmektedir. Bunun kuzey yöndeki yüzünde ise “Hakkun eşhedüen la ilahe illillah”, apsisin sağ duvarında celi sülüs hatla “Allah”, karşısındaki duvarda “besmele” yer almaktadır.

Güney yan nef duvarı ile diakonikonun batı duvarı arasına yerleştirilmiş olan mihrap duvarında alçıdan yapılmış altıgen formunda geometrik bir süsleme kompozisyonunun varlığı görülmektedir. Ayrıca duvarların genelinde kalem işiyle yapılmış süslemeler zor da olsa görülebilmektedir. Beşgen formu mihrabın kavsarası beş sıra mukarnas dizisiyle kaplanmıştır. Mihrap yüzeyindeki izlerden çinilerle kaplı olduğu da anlaşılmaktadır. Günümüze ulaşamamış olan çinilerin 25x25 cm. ölçülerinde kare plakalardan oluştuğu izlerden anlaşılmaktadır. 19. yüzyılda yerinde görülen bu çinilerin, Eşref Rumi Camii’nin çinileri ile benzerlik gösterdikleri

belirtilerek 17. yüzyıla ait oldukları söylenmektedir³²⁰. Beyaz zemin üzerinde mavi ve yeşil tonlarının hakim olduğu, birbirlerine simetrik düzenlenmiş çiçeklerin oluşturduğu kompozisyona sahip çinilerin Eşref Rumi Camiinin çinilerle kaplandığı sırada buraya da eklendiği yönünde ifadeler bulunmaktadır³²¹.

Batı yöndeki giriş bölümünün batı duvarı ile minarenin kuzey duvarında grafiti süslemeler görülmektedir. Oldukça tahrip oldukları için tasvir edilen konu ve motifler güçlükle seçilebilmekte, beş ile on arasında gemi tasviri ile bir insan yüzü ve stilize edilmiş ejderha ve yılan tasvirlerinin olduğu belirtilmektedir³²². Kuzey duvardaki gemilerin yelken ve kürekle hareket eden hafif ve hızlı bir gemi olan selander tipinde oldukları, doğu duvardaki gemilerin ise Karracke ve Karavel (Karavela) tipinde, bir kısmının batmak üzereyken tasvir edildikleri belirtilmektedir. Bu gemi tiplerinin 16. ve 17. yüzyıllarda kullanılmasından yola çıkılarak tarihlendirmeleri de bu döneme yapılmaktadır³²³.

³²⁰ Çinileri yerinde gören Papadopoulos'un aktarımları ve anlatılan çinilerin karşılaştırılması için Bknz. Katharina Otto-Dorn, **a.g.e.**, s. 13.

³²¹ Katharina Otto-Dorn, **a.g.e.**, 13.

³²² Otto Meinardus, "İznik'teki Ayasofya Kilisesinde Bulunan Bir Halk Sanatı Tasvirinin Ortaçağ'daki Tahribi", **Erdem**, Cilt: 2, Sayı: 5, Ankara 1986, s. 609.

³²³ Otto Meinardus, **a.g.m.**, s. 610.

4.1.2.1.1.2. Hacı Özbek Camii:

Yeri ve Konumu :

30L-III c pafta 73 ada, 13 parselde, Kılıçarslan Caddesi üzerinde cadde ile Eşrefoğlu Sokağı'nın birleştiği köşede yer almaktadır.

Tarihçesi:

Yapının üzerinde inşa tarihini belirten kitabesinin okunuşu:

Amera hâzihi'l-mescide'l-mübarek

Hâlisân muhlisan li-vechi'llâhi Te'âl

Hacı Zeynel ibn Muhammed târihuhu fi seneti erba'in selâsine ve seb'i mâyeh

Anlamı:

Bu mübarek mescidi, Allah'ın rızasını halis ve temiz bir şekilde elde etmek maksadıyla Muhammed'in oğlu Hacı Zeynel imar etti. Onun inşa tarihi 734 senesindedir³²⁴.

Kitabe, üzerindeki H. 734 /M. 1333-34 tarihi ile bilinen en eski Osmanlı dönemi kitabesidir. 35x40 cm. ölçülerinde mermer üzerine kabartılarak, 10'ar cm.lik üç eşit satır halinde celi sülüs hatla yazılmıştır. Özellikle elif harflerinin sola kıvrık olarak yazılması Selçuklu geleneğinin devam ettiğini göstermektedir.

Kitabede bani isminin okunuşuna yönelik farklılıklar olması yapının adlandırılmasında da farklılıklar ortaya çıkarmaktadır. K. Otto-Dorn, N. Fıratlı, A. Kuran E. H. Ayverdi, O. Aslanapa bani ismini Hacı Özbek olarak okumuşlar ve yapıyı “Hacı Özbek Camii” şeklinde değerlendirmişlerdir³²⁵. M. T. Koyunluoğlu ve

³²⁴ Abdülhamit Tüfekçioğlu, **Erken Dönem Osmanlı Mimarisinde Yazı**, Ankara 2001, s. 17-18.

³²⁵ Katharina Otto-Dorn, **a.g.e.**, s. 17. ; Nezih Fıratlı, **a.g.m.**, s. 8.; Aptullah Kuran, **İlk Devir Osmanlı Mimarisinde Cami**, Ankara 1964, s. ; Ekrem Hakkı Ayverdi, “Orhan Gazi Devrinde Mi'mari”,

A. Tüfekçioğlu ise kitabedeki bani adını Hacı Zeynel şeklinde okumuş ve yapıyı “Hacı Zeynel Mescidi” şeklinde değerlendirmişlerdir³²⁶. A. S. Ülgen ise yapının konumundan yola çıkarak “Çarşı Mescidi” olarak adlandırma yapmıştır³²⁷.

E.H. Ayverdi Hacı Özbek hakkında herhangi bir kaynak göstermeden “hükümete mensup olmayan halktan biri” olarak nitelendirmiştir.

Yayınlarda yapının revak kısmının yıkıldığı ve kapsamlı bir onarım gördü geçmektedir. E. H. Ayverdi batıdaki giriş kapısının üzerinde bulunan kitabenin, 1940 yılında yol genişletme çalışması sırasında giriş bölümünün yıkılmasıyla batıda bulunan pencerenin içine yerleştirildiğini belirtmektedir³²⁸. O. Aslanapa ise yol çalışması nedeniyle giriş bölümünü yıkılmasının 1959 yılında gerçekleştiğini ifade etmektedir³²⁹. A. S. Ülgen 1938 tarihli makalesinde ise yapının kitabesini pencere içinde göstermektedir³³⁰. Bu da giriş bölümü yıkılmadan önce kitabenin pencere içine yerleştirilmiş olduğunu kanıtlamaktadır.

Yapıya ait vakfiye bulunmamaktadır. İznik’in anlatıldığı seyahatnamelerde de adına rastlanmamaktadır.

Mimari:

Yapı orijinalinde doğu batı doğrultusunda kareye yakın dikdörtgen planlı tek mekana sahip ve tek kubbeli tiptedir.

Yapının ana mekanı 7.92x7.92 m. ölçülerinde³³¹ kare planlı, prizmatik Türk üçgenleriyle geçişi sağlanan ve 1.65 m. yüksekliğindeki onikigen kasnağa oturan,

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yıllık Araştırma Dergisi, S. 1, Ankara 1957, s. 118-119.; Oktay Aslanapa, “İznik’te Türk Devri Mimari Eserleri”, **Tarih Boyunca İznik**, İstanbul 2004, s. 321.

³²⁶ M. Turgut Koyunluoğlu, **a.g.e.** s. 162.; Abdülhamit Tüfekçioğlu, **a.g.e.**, s. 17-18.

³²⁷ Ali Saim Ülgen, **a.g.m.**, s. 61.

³²⁸ Ekrem Hakkı Ayverdi, **a.g.m.**, s. 118.

³²⁹ Oktay Aslanapa, 2004, **a.g.m.**, s. 321.

³³⁰ Ali Saim Ülgen, **a.g.m.**, s. 61.

³³¹ Aptullah Kuran, **a.g.e.**, s. 8.

4.02 m.lik kubbe ile örtülüdür. Kasnağın kuzey, güney ve doğu yönlerinde birer pencere vardır. Güney duvarda dikdörtgen planlı, 2.72 m. genişlik ve 3.31 m. yükseklikteki dış ölçülere sahip bir mihrap nişi yer almaktadır³³². Kuzey ve doğu duvarda ikişer pencere yer alır. Batı duvarda ise eksenin kuzeyinde bir pencere güneyinde ise giriş kapısı bulunmaktadır. Yapının özgün halinde batı duvardaki bu pencere ve kapı revaklı giriş bölümüne açılmaktaydı. Yapıdaki pencereler restorasyonlar sonucunda özgünlüklerini kaybetmişlerdir. Bugün, dikdörtgen formda olup üçgen nişler içine alınmışlardır. Kasnaktaki üç pencere de dikdörtgen formlu yuvarlak kemerlidir. E. H. Ayverdi kasnaktaki pencerelerden yalnızca güneydekinin açık olduğunu belirtmekte iken, günümüzde üçü açıktır³³³. Revaklı giriş bölümü kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Revak iki sütunun taşıdığı üç kemer ile dışarı açılmakta ve tonoz örtülü iki bölümden oluşmaktadır. Güneydeki bölüm kuzeydeki bölüme göre daha uzun tasarlanmış ve beşik tonozla örtülmüştür. Kuzey bölüm ise çapraz tonoz ile örtülmüştür. Revak bölümünün yanları kuzey ve güney yönlerde duvarlarla kapalıdır. Yapının revaklı giriş bölümü 1940 yılında yol genişletme çalışmaları sırasında yıkılmış, kuzeyde ahşap çatılı ve orijinal görüntüsünden tamamen farklı olarak yeniden inşa edilmiştir. 2001 yılında bu bölüm de yıkılmış, yerine ahşap çatılı yeni bir giriş bölümü inşa edilmiştir. Böylece Selçuklu Mescitlerini hatırlatan yandan girişli dokusu bozulmuştur.

Yapıdaki bu değişiklikler sonucunda batı cephede yer alan kapı pencereye dönüştürülmüş, orijinalinde kapı üzerinde yer alan kitabe bu pencerenin içine yerleştirilmiştir. Girişin kuzeye alınmasıyla kuzeydeki pencere de kapıya dönüştürülmüştür. Doğu ve güney cepheler nispeten orijinalliklerini korumaktadır.

Yapının restorasyon öncesi fotoğraflarından özgün duvarların bir sıra tuğla, dört sıra kesme taş ve bir sıra tuğla üç sıra kesme taş şeklinde devam eden almalı örgü kullanılarak oluşturulduğu anlaşılmaktadır³³⁴. Kasnak bölümü bir sıra tuğla bir sıra

³³² Mehmet Top, “Erken Dönem Osmanlı Mihrabları”, (Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi), Van 1997, s. 34.

³³³ Ekrem Hakkı Ayverdi, **Osmanlı Mimarisinin İlk Devri**, İstanbul 1966, s. 165.

³³⁴ Afife Batur, “Osmanlı Camilerinde Almalı Duvar Üzerine”, **Anadolu Araştırmaları 2**, İstanbul 1970, s. 140.

kesme taş, kubbe ise tamamen tuğla malzemeden inşa edilmiştir. Günümüzde ise geçirdiği restorasyonlar sonrasında üç sıra tuğla, bir sıra kesme taştan oluşan düzendedir. Kubbe kiremitle kaplıdır.

Süsleme:

Yapının dış cephesinde almasıık örgünün kullanılmasında oluşan hareketlilik ve saçaklardaki testere dişleri dışında süsleme ögesi yoktur.

Yapının içi de oldukça sadedir. İç mekanda hareketliliği sağlayan tek unsur olan Mihrabın, yapının duvarlarıyla aynı malzemeden yapıldığı ancak sonradan sıvandığı anlaşılmaktadır. Dıştan içe doğru çerçeve, dikdörtgen planlı hücre, sivri kemerli kavsara, alınlık ve taç gibi elemanlardan oluşmaktadır. Kademelenme yapan çerçeve, düz yüzeyli üç bordürden meydana gelmektedir. Hücre 0.08 m. derinliğe sahip ve 1.70 m. x 2.11 m. boyutlarındaki girintinin ortasında yer alır. Hücreyi tabandan başlayan ve Bursa kemeri şeklinde son bulan, birbirine eşit genişlikte üç silme ile sınırlandırır. Köşeleri kemer başlangıç seviyesine kadar devam eden pahlarla yumuşatılmıştır. 1.90 x 0.90 m. ölçülerindeki dikdörtgen alınlık boş bırakılmıştır³³⁵.

³³⁵ Mehmet Top, a.g.e., s. 34.

4.1.2.1.1.3. Yeşil Cami

Konumu ve Yeri:

30L-III c pafta 165 ada, 26 Parselde, Yeşil Cami Mahallesi'nde, Lefke Kapı'nın kuzey batısında kalmaktadır.

Tarihçe:

Yapıda iki adet kitabe bulunmaktadır. Kuzey cephesindeki ana giriş kapısının üzerinde yer alan 52x143 cm. boyutlarındaki üç satırlık Celi sülüs hatla yazılmış mermer kitabede “imaret”in³³⁶ Sultan I. Murat döneminde (1362-89), “Cendereli Ali bin Halil'in izniyle, H. 780/M. 1378-79 yılında inşa ve imar edildiği” belirtilir³³⁷. Kitabenin yazı zemini ve kenar cetvelleri mavi renge boyanmıştır³³⁸.

Kitabenin okunuşu;

Bi'smi'llâhi'rrahmâni'r-rahîm el-hamdü li-veliyyihi'l-hamd benâ ve 'amera hâzihi'l-
'imârete's-şerîfete hâlisân li'llâhi te'âlâ fi zemeni'l-meliki'l-kebîr

Şihâbu'd-dünyâ ve'd-dîn Murâd Bey bin merhûm Orhân Bey 'afa'llâhu 'anhümâ ve
bi-icâzetihî mevle'l-mükerrremi'l-mu'azzam Mevlânâ

Hayru'l-milleti ve'd-dîn Halîl bin ' Alî el-Cenderî gafera'llâhü lehumâ ve li-men
yusallî fihâ ve zâlike fî seneti semânîne ve seb' imâyeh ve'l-hamdü li'llâhi vahdeh³³⁹.

Anlamı;

³³⁶ İmaret kelimesi burada, günümüzde kullanıldığı gibi yalnızca yoksullara yemek dağıtan bir kurumu belirtmek için değil, Erken Dönem Osmanlı Mimarisinde yaygınlıkla kullanıldığı şekliyle sosyal nitelikli yapı toplulukları, külliyele beliren anlamda kullanılmıştır. Bknz. Metin Sözen-Uğur Tanyeli, **a.g.e.**, s. 112-113.

³³⁷ D.Ö.P.A., **a.g.e.**, s. 259.

³³⁸ Abdülhamit Tüfekçioğlu, **a.g.e.**, s. 43.

³³⁹ Franz Taeschner, “Die Vezirfamilie Der Ğandarlyzâde (14./15. Jhdt) und Ihre Denkmäler”, **Der İslam**, Sayı: 18, Leipzig 1929, s. 62.

Bağışlayıcı ve merhamet edici olan Allah'ın adıyla. Övgü, Canab-ı Hakk'a mahsustur. Bu şerefli imâreti, sadece Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak maksadıyla, büyük melik, din ve dünyanın yıldızı merhum Orhan Bey oğlu Murad Bey zamanında ve onun izniyle, büyük iyilik sahibi, efendimiz, milletin ve dinin hayırlısı Cenderli (Çandarlı) Ali oğlu Halil – Allah o ikisini ve burada namaz kılan kimseleri bağışlasın – 780 tarihinde imar ve inşa ettirmiştir. Allah'a ve O'nun birliğine hamd olsun³⁴⁰.

Yapıdaki ikinci kitabe son cemaat yerine girişin sağlandığı revak eksenindeki kapı lentosu üzerindedir³⁴¹. 42x280 cm. boyutlarındaki Celi sülüs hatla yazılmış³⁴² mermer kitabe; “Mescidin” inşasına vezirlerin meliki olan Hayreddin Paşa'nın emriyle başlandığı ve inşaatın H. 794/M. 1391-92 yılında tamamlandığı yazılıdır. Yapının mimarı olarak Musa Oğlu Hacı adı verilmektedir³⁴³.

Kitabenin okunuşu;

Bânîhi Hâcî bin Mûsâ / Emera bi-binâi hâze'l-mescid melikü'l'ulemâ ve'l-vüzerâ Hayru'd-dîn Pâşâ nuvvira merkaduhû senete semânîne ve seb'imâ(yeh) ve vaka'a itmâmuhû senete erba'in ve tis'îne ve seb'imâyeh³⁴⁴.

Anlamı;

Yapıyı inşa eden Musa oğlu Hacı'dır. Bu mescidin yapılmasını, alimlerin ve vezirlerin meliki olan Hayreddin Paşa –kabri nurlansın- 780 senesinde emretmiştir. İnşaatın tamamlanması ise 794 yılında olmuştur³⁴⁵.

³⁴⁰ Abdülhamit Tüfekçioğlu, **a.g.e.**, s. 43.

³⁴¹ D.Ö.P.A., **a.g.e.**, s. 259.

³⁴² Abdülhamit Tüfekçioğlu, **a.g.e.**, s.44.

³⁴³ D.Ö.P.A., **a.g.e.**, s. 260.

³⁴⁴ Franz Taeschner, **a.g.m.**, s. 65.

³⁴⁵ Abdülhamit Tüfekçioğlu, **a.g.e.**, s.44. Ayrıca kitabelerin okunuşu ve anlamlandırılmasındaki bazı küçük farklılıklar için Bknz. Charles Texier, **a.g.e.**, s.195; A..M. Turgut Koyunluoğlu, **a.g.e.**, s.160; Katherina Otto-Dorn, **a.g.e.**, s. 27; Ekrem Hakkı Ayverdi, 1966, **a.g.e.**, s.319; Yıldız Demiriz, **Osmanlı Miarisinde Süsleme I Erken Devir (1300-1453)**, İstanbul 1979, s. 595.; D.Ö.P.A., **a.g.e.**, s. 260; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, 1974, **a.g.e.**, s.23.

Kitabelerinden yapıyı, Murad Bey zamanında Hayreddin Paşa'nın mimar Hacı ibn Musa'ya 1378'de yaptırmaya başladığını, Hayreddin Paşa'nın ölümünden sonra oğlu Ali Paşa tarafından 1392'de tamamlattırıldığı anlaşılmaktadır. İnşasının 14 yıl gibi uzun bir sürede tamamlanması Hayrettin Paşa'nın ölmesi üzerine yapıyı oğlunun tamamlatmasına bağlanmaktadır³⁴⁶. Yapının banisi olan Hayreddin Paşa'nın adının kitabelerde farklı olarak Kara Halil ve Hayreddin Paşa şeklinde verilmesi vezirliğine kadar olan dönemde Kara Halil, vezirliği ile birlikte Hayreddin Paşa olarak anılmasından kaynaklanmaktadır³⁴⁷. Osmanlı mimarlığında adı bilinen ikinci mimar olan yapının mimarının ismi bazı kaynaklarda Hacı Musa olarak geçmektedir³⁴⁸. Ancak E.H. Ayverdi mimarı, Musa oğlu Hacı olarak vermektedir. Z. Sönmez ise mimarın İznik Yeşil Cami'den önce inşa ettiği ve günümüze yalnızca kitabesi gelmiş olan Ankara yakınlarındaki Murad Hüdavendigâr (Çankırıkapı) köprüsünün³⁴⁹ kitabesinde yalnızca kendi adına yer verdiğini belirterek, "Hacı" olarak kaydedilen bu kelimenin hacca gidenlere verilen sıfat olmayıp bir isim olduğunu vurgulamaktadır. Bundan yola çıkarak İznik Yeşil Cami kitabesinde babasının adının da kaydedildiğini belirterek mimarın Musa oğlu Hacı olduğunu belirtmektedir³⁵⁰.

İzniğe uğrayan seyyahların aktarımları yapının tarihsel sürecinin anlaşılmasında oldukça önemli veriler sağlamaktadır. Kanuni Sultan Süleyman'ın Irak seferine giderken, ordunun konakladığı güzergahlar hakkında bilgi veren minyatürler yapan Matrakçı Nasuh'un İzniki tasvir ettiği minyatüründe, Lefke Kapı ön cepheden verilmiş ve bu kapının kuzeybatısında Nilüfer Hatun İmareti'nin karşısında Yeşil Cami'yi göstermiştir. Minyatürde yapının, doğu tarafından minaresiyle birlikte tasvir edildiği ve kubbesinin kiremitle örtülü olduğu görülmektedir. Şehir dokusu içerisinde baskın görünümü ile dikkat çektiği ve diğer yapılar içinde görsel olarak şehre hakim bir konumda, şehrin silüetini belirlediği görülür. Bugün Yeşil Cami adıyla anılan yapının ismi ilk kez Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nde geçmektedir. Seyyah

³⁴⁶ Oktay Aslanapa, 2004, **a.g.m.** s. 229.

³⁴⁷ Ekrem Hakkı Ayverdi, 1966, **a.g.e.**, s. 319.

³⁴⁸ Franz Taeschner, **a.g.m.**, s. 65.; Katherina Otto-Dorn, **a.g.e.**, s.21; A.M. Turgut Koyunluoğlu, **a.g.e.**, s. 160.; Oktay Aslanapa, **Osmanlı Devri Mimarisi**, İstanbul 2004, s. 4.

³⁴⁹ Cevdet Çulpan, **Türk Taş Köprüleri**, Ankara 1975, s.93-94.

³⁵⁰ Zeki Sönmez, **Başlangıcından 16. Yüzyıla Kadar Anadolu Türk-İslam Mimarisinde Sanatçılar**, Ankara 1995, s. 379.

camiiyi “İznik’teki Hayreddin Paşa Camii, Yeşil Cami diye şöhret bulmuş güzel bir camidir” şeklinde tanıtmaktadır³⁵¹. 19. yüzyılın ilk yarısında yapıyı inceleyen ve caminin ana giriş kapısı üzerindeki kitabe ile bazı resimlerini yayınlayan Charles Texier, “Arap mimari tarzında en zarif ve sevimli bir eser”³⁵² olarak tanımlasa da yapının tarihsel sürecinin tanınmasında önemli bir yere sahiptir. A. Mordtmann ise 1852-56 yılları arasında İznik’i ziyaretinde yapıyı harap olmuş bir şekilde gördüğünü ve yapının kullanılmadığını belirtmektedir³⁵³. 1912’de C. Gurlitt tarafından incelenen yapı fotoğraflarıyla dünyaya tanıtılmıştır. Vakıflar Genel Müdürlüğü’nde yapıya ait iki bani ismi veren, biri tarihli iki vakıf kaydı tesbit edilmiştir. Yapı adı veren kayıtlarda cami, Yeşil Cami ve Merhum Hayreddin Paşa Camii olarak geçmektedir.³⁵⁴.

Yapı 1922’de Yunanlıların kenti işgali sırasında zarar görmüştür. Halılarının çalındığı, son cemaat yerinin mermer korkuluk levhalarının kırıldığı, mihrabının solunda kalan sütunun üzerine yağ sürülerek yakılmaya çalışıldığı bu nedenle de çatladığı belirtilmektedir³⁵⁵. Daha sonra yapıyı inşa ettiren Çandarlı Ailesi soyundan geldiği belirtilen Nuh Necmeddin Bey tarafından onarılmıştır. 1956-59 tarihleri arasında da Vakıflar Genel Müdürlüğüne esaslı bir onarımdan geçmiştir³⁵⁶.

Mimari:

Kuzey – güney doğrultusunda uzanan dikdörtgen planlı, kubbe ile örtülü ana ibadet mekanı ile kuzey cepheye yerleştirilmiş son cemaat yerinden oluşan yapı, “tek kubbeli cami” plan tipine sahiptir.

³⁵¹ Evliya Çelebi, **a.g.e.**, s. 202.

³⁵² Charles Texier, **a.g.e.**, s. 181-182.

³⁵³ A. Mordtmann, **Anatolien Skizzen und Resisebriefe aus Klainainen (1850-1859)**, s. 71.

³⁵⁴ Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivlerinde bulunan kayıtlar; Sıra no: 2027, İznik Yeşil Cami vak. no: 193, Esas 1:7/478; sıra no: 1977, İznik Merhum Hayreddin Paşa Camii vakfı, vak. no:187, Esas 1:1/1754; sıra no: 2039, İznik Merhum Hayreddin Paşa, İbrahim Paşa ve Mahmud Çelebi ve İsfahan Hatune vakfı, vak. no: 485 ve 1760, s. 4 ve 227 (vak.def.), tarih 883; sıra no: 2040, Ali Paşa veled Hayreddin Paşa vakfı, vak. no: 485, s. 5 (vak. def.); D.Ö.P.A., **a.g.e.**, s. 261, ve s.265 dipnot 10.

³⁵⁵ A.M. Turgut Koyunluoğlu, **a.g.e.**, s. 160.

³⁵⁶ H. Çetin Arslan, **a.g.e.**, s.136.

Kuzey cepheye yerleştirilmiş, doğu batı doğrultusunda yaklaşık 14 m. genişlikte 5.80 m. derinliğe sahip, dikdörtgen planlı olan son cemaat yeri, oldukça derin ve yanlara doğru ikişer kemerle açılan üç gözlü şekilde tasarlanmıştır. Birimlerin kemerleri yekpare taşlardan oyularak oluşturulmuştur. Kemerler köşelerde, “L” profilli payelere ve bunların arasına eksene simetrik olarak yerleştirilmiş iki sütuna oturmaktadır. Bu sütunların hemen arkasında herhangi bir taşıyıcı unsuru olmayan birer sütun daha yerleştirilerek, ikiz sütun uygulaması yapılmıştır. Orta birim yandakilere göre daha geniş ve büyüktür. Burası üzeri tromplarla geçilen, oldukça yüksek tutulmuş sekizgen bir kasnak üzerine oturan onaltı dilimli kubbe ile örtülüdür. Sekizgen kasnakta üç yöne açılan birer pencere bulunmaktadır. Diğer İki yan birimin üzeri ise aynalı tonozla örtülüdür. Yan birimlerin zemin seviyesi ortadan 50 cm. daha yüksektir. Son cemaat yerinin yanları, yapının doğu ve batı cephelerinde duvara ve köşedeki “L” profilli paye arasına yerleştirilmiş bir sütuna oturan karşılıklı simetrik iki kemerle dışa açık olarak tasarlanmıştır. Son cemaat yerinin hem yan cephelerinde hem de ön cephesindeki sütunlarla paye araları yaklaşık 90 cm. yüksekliğe sahip, yan cephelerde ikişer tane olmak üzere altı korkuluk levhasıyla kapatılmıştır. Orta kemer açıklığı, sütunlara bitişik olarak yerleştirilmiş üç sıra mukarnas dizisiyle süslü söveler ve giriş, üzerine kitabe yerleştirilerek kapı şekline dönüştürülmüştür. Yapının esas mekanına giriş kuzey cepheden, son cemaat yerinin ortasından, eksende yer alan taç kapıdan sağlanmaktadır. Kapının iki yanında simetrik birer pencere bulunmaktadır.

Yapının giriş bölümünde, yanlarda duvara, ortada ise iki sütuna oturacak şekilde tasarlanmış üç gözlü son cemaat yerinin iç mekanda da bir tekrar uygulaması vardır. Bu bölüm, yaklaşık 11 m. genişlik, 3 m. derinlik ölçülerine sahiptir. Böylece kubbe örtülü kare ana mekan ikinci son cemaat yeri uygulaması ile kareden uzatılarak dikdörtgen bir form kazanmıştır. İçteki bu üç gözlü uygulamanın orta bölümünün üzeri tromplarla geçilen, sekiz dilimli, üzerinde sağır bir feneri olan kubbe ile, yan birimleri ise aynalı tonozlarla örtülüdür.

Üç gözlü birimden sonra, yaklaşık olarak 11 m. x 11 m. ölçülerindeki kare planlı ana mekan, prizmatik Türk üçgenleriyle geçişi sağlanan, yüksek bir kasnağa oturan 11 m.

apındaki kubbeye örtülüdür. Kasnak kubbenin devamı gibi tasarlanmış, böylece tam bir yarım küre biçimi elde edilmiştir. Kasnakta dört yönde birer pencere bulunmaktadır. Ana mekan, alt seviyede on, st seviyede dört pencere ile dışarı açılmaktadır. Pencereler, mihrabın duvarında iki altlık iki üstlük, doğu ve batı duvarlarda  altlık bir üstlük şeklinde düzenlenmiştir. Son cemaat yerine bakan cephede de kapının iki yanında birer alt seviye penceresi vardır. st seviye pencereleri içten ve dıştan dikdörtgen kesitli, alt seviye pencereleri ise içten dikdörtgen formlu dıştan sivri kemerli alınlıklara sahiptir.

Yapının minaresi, duvarının kuzeybatı köşesi üzerinden yükselmektedir. Duvarın üzerinde kaide olarak nitelendirilen onikigen bölüm üzerinde silindir formlu gövdesiyle yükselen, tek şerefeli olan minarenin gövdesinden başlayarak, şerefe ve petek kısmı yapıya da ismini veren sırlı tuğla ve çinilerle kaplıdır.

Yapının ana malzemesi sarımtırak renkli köfeki taşıdır. Son cemaat yeri ve i mekandaki sütün ve sütün başlıklarında, kasnakta, mihrapta, alt seviye pencerelerinin alınlıklarında, minare pabucunda mermer malzeme kullanılmıştır.

Süsleme:

Son cemaat yeri orta birimi, gri damarlı mermer malzemeden oluşturulmuş, stnlara bitişik yerleştirilmiş söveler ve kirişle kapı şekline dnştrlmştir. Kiriş ve söveler üç sıra mukarnas diziyle süslenmiş, mukarnasların yan yana dizilmesiyle yüzeyde küçük nişikler meydana gelmiştir. Mukarnasların arasında kalan yüzeyler birbiriyle iç içe geçen kapalı ve tek dilimli Rumilerle kaplanmıştır.

Son cemaat yerinin kuzey cephesindeki sütün başlıkları iki sıra mukarnas dizi kuşak halinde süslemelerle hareketlendirilmiştir. Alçak kabartma tekniğiyle belirginleştirilen bu kuşak, kemerciklere bölünmüş ve bunların içi yaprağa oturan üç dilimli palmetlerle doldurulmuştur. Bu kuşak üzerinde, kemerlerin oturduğu dikdörtgen bir yastık yer almaktadır. Dairesel formlu sütün başlıklarından dikdörtgen yastığa geçişte köşeler iki sıra mukarnasla pahlandırılarak yumuşatılmıştır. Mukarnas

yüzeylerine istiridye kabuğu motifleri işlenmiş, köşelerin araları kemerciklerle dekorlanmıştır.

Son cemaat yerinin doğu ve batı cephelerindeki sütun başlıklarının, mukarnas süslemeleri kuzeydekilerle aynı iken, üst kuşak düzeninde farklılıklar görülmektedir. Doğu cephedeki başlıkta kuşak kare birimlere bölünmüş ve bunların yüzeylerine üç dilimli palmet motifleri oyulmuştur. Bu oyma dışında kalan yüzey aynı palmetin yarısı biçiminde şekillendirilmiştir. Bu düzen simetrik şekilde çoğaltılarak düz– ters palmet bordürü oluşturulmuştur. Batı cephedeki başlığın kuşak yüzeyi dikdörtgenlere bölünmüş ve derin oyma tekniğiyle oluşturulmuş üç dilimli palmet motifleriyle süslenmiştir. Arada kalan yüzeydeki motiflerle düz – ters palmet motifi elde edilmiştir.

Kuzey cephedeki sütunların arkasında kalan, taşıyıcı özelliği olmayan sütunların başlıklar ise, iç yüzeyleri sade bırakılmış üç sıra mukarnas dizisi ile bunun üzerinde düz – ters palmetli kuşakla işlenmiştir. Yastığa geçişte köşeler pahlanmış ve istiridye kabuğu şeklinde iki sıra mukarnasla pahlanmıştır.

Son cemaat yeri paye başlıkları, dekoratif kemer dizisi ve palmetlerden oluşturulmuş kuşaklar halinde düzenlenmiştir. Kemerleri duvarlara bağlayan yastıklar üç sıra mukarnasla işlenmiş, üst bölümleri lotüs – palmet frizi şeklinde sonlanmıştır.

Son cemaat yerinin kamer açıklıklarını yerden 90 cm. kadar kapatan toplam altı korukuluk levhası vardır. Dört değişik kompozisyonda oluşturulmuş korkuluklar, Yunan işgali sırasında tahrip olmuş ardından aslına uygun şekilde yenilenmişlerdir. Eski fotoğraflarla da karşılaştırıldığında³⁵⁷, Kuzey cephede girişin iki yanındaki levhalar aynı kompozisyondadır. Kafes oyma tekniğinde gerçekleştirilen bu levhalardaki düzen, altıgenler ve onikigenlerin yerleştirilmesiyle oluşturulmuştur. Köşe noktaları ve kenar ortalarından uzatılan şeritlerle altıgen içine yerleştirmiş iki onikigen, köşelerinden ve dıştaki onkigenin kenar ortasından geçen şeritlerle oluşan

³⁵⁷ Cornelius Gurlitt, **a.g.m.**, s. 53.

düzenin tekrarlanması, altıgenlerin merkezlerinde oniki köşeli, altıgenlerin birleşme köşelerinde altı köşeli yıldızlar ortaya çıkmaktadır. Levhaların yan bölümleri, dikey bir şeritle ana yüzeyden ayrılarak, birbirine birleştirilmiş altıgenlerin merkezlerinde kesişen çapraz şeritlerden oluşmuştur. Doğu taraftaki levhanın bordürü, üç dilimli ters palmet motifinin çanak yaprak ucundan çıkan ruminin palmet altından geçerek yapılan bitkisel düzenlemeden oluşmaktadır. Batı taraftaki levhanın bordürü ise, yan yapraklarından birbirlerine ulanan ve kabaca bir palmeti anımsatan kapalı formda rumilerin merkezlerine ve aralarına yerleştirilen üç dilimli palmetlerin rumi şeklinde bir sap üzerinde dizilişle meydana getirilmiştir³⁵⁸.

Son cemaat yerinin doğu cephesinin güneyindeki korkuluk levhası ile batı cephesinin kuzey taraftaki levhanın geometrik düzenleri aynıdır. İç içe geçmiş farklı büyüklükteki üç sekizgenin köşe noktaları veya kenar ortalarının birer şeritle birleştirilmesinden oluşturulmuştur. Ajur tekniğinde oluşturulmuş levhalarda, merkezdeki küçük sekizgen, sekiz köşeli yıldız biçimine göre ayarlanmış, bunun tepe noktaları yarım daire şeklinde profillendirilerek üçgen kesitli hale getirilmiştir. Bordüründe, derin oyma tekniğinde işlenmiş yaprak yüzeylerinin iki sıra halinde palmeti anımsatan kapalı rumilerin birleşimiyle oluşturulmuştur.

Son cemaat yeri doğu cephesi, kuzey yöndeki levha, bir karenin köşelerine yerleştirilen sekizgenler ve uzun kenarlarının köşeleri sekizgenlerin merkezinde yer alacak şekilde düzenlenmiş altıgenlerden oluşmaktadır. Karelerin merkezlerinde oluşan şekil ise sekiz köşeli yıldızdır. Oyulan yüzeylerin daha geniş tutulduğu bu levhada şeritler iki kademeli üçgen profillidir. Bordürü aynı cephede güney yöndeki levha ile aynıdır.

Son cemaat yeri batı cephe, güney taraftaki levha ise hem bordür motifi hem de kompozisyonu itibarıyla diğerlerinden farklıdır. Kafes oyma ve kabartma tekniğinde işlenen kompozisyon, onikigenin çerçevelediği altıgenin köşe noktalarının onikigenin köşe noktalarına uzatılması ve onikigenin arda kalan köşelerini altıgenin

³⁵⁸ Yıldırım Özbek, **Osmanlı Beyliği Mimarisinde Taş Süsleme (1300-1453)**, Ankara 2002, s. 85-86.; Yıldız Demiriz, **İslam Sanatında Geometrik Süsleme**, İstanbul 2000, s. 153.

kenar ortalarından geçecek biçimde birleştirilmesiyle merkezlerde altı köşeli yıldızlar oluşturulmaktadır. Bu düzen sekiz defa tekrarlanmasına rağmen, aralardaki kabartma yüzeyler sayesinde birbirleriyle ilişkilendirilememektedir. Bordürün köşe dönüşleri kıvrık dal şeklinde ele alınmış, kapalı formda rumilerin merkezlerine ve birbirlerinin birleşme bölgelerine yerleştirilen palmetlerden oluşmaktadır.

Yapıya girişi sağlayan kuzey cephenin ortasına yerleştirilen, siyah-beyaz mermerden geçmeler yapılarak oluşturulmuş basık kemerli taç kapı, 2.53 m. genişliğe 1.62 m. giriş açıklığına 7.70 m. yüksekliğe sahiptir. Kapı kavsarası sivri kemerli olup, köşelere silindirik kesitli sütunceler yerleştirilmiştir. Giriş açıklığının üzerine yapının inşa kitabesi yerleştirilmiştir³⁵⁹. Siyah-beyaz mermerden, geçmeler yaparak oluşturulmuş bir basık kemerle gelişen kapının, duvara gömülmüş ve üç sıra mukarnasla süslenmiş yastıklara oturan ve yapının birinci kitabesini çerçeveleyen sivri kemer taçkapıyı tamamlamaktadır. Taçkapı nişinin köşeleri, derin oyma tekniğinde konturlarla ve oyularak boşaltılan yaprak yüzeyleriyle ince işçilik gösteren lotus-palmet dizisinden oluşan bir bordürle çerçevelenmiş, küre biçiminde başlıkları ve yivlenmiş gövdeleri asimetrik üst kısımlarıyla iki zarif sütünce tarafından yumuşatılmıştır. Batıdaki sütuncenin üst bölümünde yiv uçlarının düz-ters palmet şeklinde sonuçlanması, bordürlerdeki ince işçiliği tekrarlar. Tonoz başlangıcına kadar yükselen taçkapı, üç dilimli bir palmetten oluşan tepelik kısmıyla taçlandırılmıştır. Tepelik yüzeyi alçak kabartma tarzında işlenmiştir.

Kuzey cephenin batı köşesindeki pencere normal duvar yüzeyinin 5 – 10 cm. çökertilmesiyle vurgulanmış, üst bölümü üç sıra blok mermerin işlenmesiyle oluşturulmuştur. pencerenin çökertilten yüzeyi dalga kıvrımı yapan bir sapın taşıdığı basit yapraklarla doldurularak bordür karakteri kazandırılmış, yekpare mermer lentonun yüzeyi, 1-2 cm. derinliğinde oyulan kartuş yüzeyine kabartma olarak işlenmiş örgülü kufi hatla besmele yazılarak süslenmiştir³⁶⁰. Alınlık yüzeyi lotus – palmet dizisinden oluşan bir kuşakla çerçevelenmiştir. Merkezde geçmeler yaparak

³⁵⁹ Şakir Çakmak, **Erken Dönem Osmanlı Mimarisinde Taçkapılar (1300-1500)**, Ankara 2001, s.101.

³⁶⁰ Katherina Otto-Dorn, **a.g.e.**, s. 28.

oniki köşeli yıldız oluşturacak biçimde düzenlenmiş saplar üzerine, dikey ve çapraz eksenler üzerinde birbirleriyle geçmeler yapan lotus, palmet ve rumilerden meydana gelen çok eksenli bitkisel süsleme vardır.

Kuzey cephenin doğusundaki pencere ise, gri – beyaz mermerle oluşturulmuş sivri kemerli alınlıkla çerçevelenmiştir. Alınlık yüzeyinden kabartılmış dairesel madalyon içine, ikişer sapın birbirleriyle geçmeler yapması sonucu onaltı köşeli bir yıldız oluşturan palmet ve lotus dizisi işlenmiştir. Onaltı köşeli yıldızın merkezine ise onaltı yapraklı gülbezek motifi yerleştirilmiştir.

Doğu cephedeki orta pencerenin lento ve söveleri stilize edilmiş lotus – palmet dizisiyle süslenmiştir. Alınlık kısmı işlenmeden bırakılmıştır. Batı cephedeki orta pencerenin kiriş ve sövesi bir sıra düz, bir sıra kaval silmeyle süslenmiştir. Alınlık kısmında oluşturulmuş madalyon işlenmeden bırakılmıştır. Diğer pencerelerin söveleri de üç sıra silmeyle kademelendirilerek süsleme sağlanmıştır. Yine doğu cephede, taşa kazınmış olan altı kollu yıldızın bir taşçı ustasının işareti olduğu belirtilmektedir³⁶¹.

Güney cephedeki pencerelerin alınlıklarında da yüzeyi işlenmiş dairesel madalyonlar bulunmaktadır. Doğu taraftakinde madalyon yüzeyi, köşe noktaları yatay ve dikey eksene gelen bir karenin, köşe noktaları çapraz eksenlere gelen diğer bir kareyle kesişmesi ve kesişen noktaları merkez alan dairelerden oluşan bir geometrik düzenlemeyle süslenmiştir. Karelerin köşelerini birleştiren üç çizgi ile yivlenmiş şeritler, kare merkezindeki iki sekizgenin köşe ve kenar ortalarını belirlemektedir. Batı taraftaki pencerenin alınlığında yer alan madalyon ise, birbirine geçmiş altıgenin köşe noktalarına yerleştirilen altıgenlerin oluşturduğu düzendedir. Her altıgenin merkezinde altı köşeli yıldızlar meydana gelmektedir. Her iki pencerenin kemer kilit taşına küçük birer ters palmet motifi kabartılmıştır.

³⁶¹ Demet Ulusoy Binan, “Osmanlı’da Beylikten İmparatorluğa Geçişte Yapı Üretim Süreci ve İlişkileri Üzerine Bir Deneme”, **Osmanlı Mimarlığının 7 Yüzyılı “Uluslarüstü Bir Miras”**, İstanbul 1999, s. 392.

Yapıyı kuşatan saçak frizi son cemaat yeri ve ana mekanın etrafında farlılık göstermektedir. Son cemaat yerini dolanan friz, dilimli bir sivri kemer motifinin çerçevelediği kapalı rumi ve palmet motifinden oluşmaktadır. Yüksek kabartma tekniğinde düzenlenen frizde ruminin kısa yaprağının oluşturduğu nokta şeklindeki kökten çıkan ve çanak yaprağı geriye doğru kıvrılarak bir rumi yaprakla gelişen kapalı ruminin taç yaprak ucu bir palmetle bitirilerek oluşturulmuştur. Ana mekanı dıştan kuşatan friz ise, daha yüzeysel bir kabartmaya sahiptir. Yaprak birleşmeleri arasında kemer formuna yakın bir yüzey oluşturan üç dilimli palmet dizisinden oluşturulmuştur.

Yapıya adını veren minare gövdeden itibaren sırlı tuğla ve çinilerle kaplıdır. Duvarın üzerinde onikigen kaide üzerine kazıma tekniğinde oluşturulmuş altıgen ve üçgenlerden oluşan bir kuşak yerleştirilmiştir. Bu kuşağın üzerinde mukarnaslı süsleme dizisi yer almaktadır. Bal peteği şekline benzer örgü yapan altıgenlerin merkezleri, üçgenlerin köşe noktalarını oluşturmaktadır. Bu kuşak üzerinde yer alan ve onikigenden silindir gövdeye geçişi sağlayan mukarnas kuşakta, yüzeyler istiridye kabuğu motifleriyle dolgulanmıştır. Beyaz mermer kullanılarak yapılmış bu bölümün üzerinde gri mermer malzeme kullanılarak oluşturulmuş dalga kıvrımı şeklinde devam eden lotus- palmet dizisi yer almaktadır. Lotusların çanak yaprakları birbirleriyle düğümlenerek birleşerek, rumi yaprak şeklinde sonlamıştır. Çanak yaprakların birleşmeleri sonucu ortaya çıkan ara yüzeyler, palmetlerle doldurulmuştur. Bu bitkisel kuşak ile sırlı tuğla kaplı gövde arasında kalan bölüm, yarım sekizgen ve kare mermer levhalarla kaplanmıştır. Yarım sekizgen mermer levhaların aralarında oluşan kare yüzeylere pembe konglomeralar yerleştirilerek iki renkli görünüm elde edilmiştir³⁶². Bu bölümden sonra sırlı tuğla ve çini kaplamalar başlamaktadır. 29.5 cm. boyunda, 10.5 cm. eninde kırmızı hamurlu, tek renk firuze sırlı, kalıba basma tekniğiyle oluşturulmuş ilk kuşak burma bilezik şeklinde gövdeyi sarar. 68 cm. genişliğindeki ikinci kuşak, kırmızı hamurlu mozaik çini tekniğinde, firuze ve mangan moru renklerde, altıgen ve dokuzgenlerin birbirini kesmesinden oluşan geometrik kompozisyona sahiptir. Şekiller firuze zemin üzerinde lacivert

³⁶² Ali Saim Ülgen, **a.g.m.**, s. 58.

renkle oluşturulmuştur. Geometrik desen alttan ve üstten firuze renkli bordürle sınırlandırılmıştır. Üçüncü kuşağa 16 cm. genişliğinde 29.5 cm. boyunda kalıba basma rölyef tekniğinde ele alınan zencerek motifleri işlenmiştir. Bordürün alttan ve üstten lacivert renkli ince bantlarla sınırlanır. Minare gövdesinin büyük bir bölümü sırsız tuğla, firuze, mangan moru renkli, prizmatik rölyefli kabarlardan oluşan kuşakla örülmüştür. Alternatifli dizilimleriyle zikzaklı bir görünüm elde edilmiştir. Beşinci kuşak, kobalt mavisi zemin üzerinde, firuze renkli mozaik tekniğinde oluşturulan geometrik şekillerle oluşturulmuştur. Desen alttan ve üstten mangan moru bordürle çerçevelenmiştir. Mozaik tekniğinde oluşturulan altıncı kuşak kobalt mavisi fon üzerinde firuze desenlerle meydana getirilmiştir. Şerefe altındaki stalaktit bezeme dört sıra halindedir. Firuze renkli üçgen parçalarla prizmatik stalaktit başlangıcı düzenlenmiş olan ilk sıraya, dikey konmuş dikdörtgen formlu, kenarları konikleştirilmiş kobalt mavisi ve firuze renkli çiniler yerleştirilmiştir. Bunların üzerinde, üçgen formda firuze ve kobalt mavi çinilerle ikinci sıraya geçilir. İkinci sıra, üçgen formlu kobalt mavisi çinilerle başlar. Alt sırada oluşan boşluklara beşgenden gelişen prizmatik sarkmalar uzanır. Beşgen prizma uçlarında rölyef halinde beş köşeli yıldız kabartmaları görülür. Kalıba basma tekniğinde yapılmış bu çinilerin üzerinde dikey olarak konmuş, mangan moru dikdörtgen çiniler ile kalıba basma teknikli rölyef çiniler yer alır. Bu rölyef çiniler kobalt mavi zemin üzerine firuze sırlı ve sırsız bisküvi halinde alternatifli olarak yerleştirilmiştir. Üçüncü stalaktit dizisi dikdörtgen formlu, kenarları konikleştirilmiş firuze sırlı çinilerin yanyana getirilmesiyle oluşturulmuştur. Şerefe korkuluğu altında yerden dördüncü sıra firuze renkli dikdörtgen formda kesilmiş çinilerin, firuze ve kobalt mavi sırlı üçgen formlu çinilerle birlikte basit bir stalaktit oluşturmasıyla şerefe korkuluğuna bağlanır. Şerefe korkuluğu kaplamaları ince bir bordürle başlar, açık koyu renklerde kobalt mavisiyle düzenlenmiştir. Petek kısmı, firuze ve mangan moru tuğlalarla, sırsız tuğlaların dizimiyle zikzaklı bir görünüm kazanmıştır.

Yapının iç mekan duvarları 3.30 m. yüksekliğe kadar gri damarlı mermer levhalarla kaplanmıştır.

İç mekandaki sütunlardan doğudakinin başlığının dairesel yüzeyi üç sıra mukarnas dizisiyle süslenmiştir. Daireden kare forma geçişte bir sıra mukarnas kullanılmış, köşeler iki sıra mukarnasla pahlanmıştır. Kemerin oturduğu yüzey ise aynı sap üzerinde ritmik sıralanmış üç dilimli palmet ve lotuslarla bezenmiştir. Batıdaki başlık iki sıra mukarnas dizisinden oluşturulmuş, bademlerin yer aldığı kemerli bölüm alt bölümden daha yüksek tutulduğundan diğer başlıklarda görülen bodur etkisi kaybolmuştur. Kemerlerin oturduğu alana mukarnaslarla pahlanarak geçilmiş, kalan yüzeyi iki sıra silme kuşağıyla lotüs – palmet dizisiyle hareketlendirilmiştir.

Güney duvarın tam ortasında, giriş ekseninde bulunan mihrap, yer yer gri damarlı beyaz mermerden yapılmıştır. 1.65 m. kalınlığındaki duvar içerisinde kalmakta, dış cephede herhangi bir çıkıntı oluşturmamaktadır. İçte duvardan 0.15 m. girinti yapan mihrap, 3.08 m. genişlik ve 5.08 m. yüksekliğinde dikdörtgen bir forma sahiptir. Yanları ve niş kenarları sütuncelerle sınırlandırılmıştır. doğudaki sütuncenin başlığı bir sıra mukarnas dizisinin üzerinde, lotüs – palmet motifleriyle bezenmiştir. Batıdaki sütuncenin kaidesi ise düz ve ters üçgenlerin yan yana dizimiyle oluşturulmuş geometrik süslemeye sahiptir. Mihrap nişi sütuncelerinden batıdaki tahrip edilmiştir, doğudakinin üst kısmı rozet, alt kısmı lale biçiminde düzenlenmiştir³⁶³. Mihrap nişi ve kavsarası oldukça geniş tutulmuş, iki kaval silmenin geçmeler yaparak oluşturduğu zencerekle birbirinden ayrılmıştır. Beş köşeli olan mihrap nişinin üç köşesi diğer ikisinden daha geniş tutulmuş ve geometrik desenlerle süslenmiştir. Tam ortadaki levha dairesel madalyonla süslenmiştir. İç kırık çizgi sisteminden gelişen ve on kollu yıldızlardan oluşan geometrik düzenlemeyle süslenmiştir. Madalyonun üzerine kabartma olarak Mevlevi serpuşu yerleştirilmiştir. Altı sıra mukarnastan oluşan kavsara değişik büyüklükte oniki köşeli yıldızlar oluşturacak biçimde düzenlenmiş, yüzeyi iki farklı altıgenin meydana getirdiği geometrik kompozisyonla doldurulmuştur. Mihrap aynalığı birbirleriyle dikey ve çapraz eksenlerde geçmeler yapan onikigenlerden meydana gelen altı köşeli yıldızlarla süslenmiştir.³⁶⁴. Alınlık bölümünde, üç sıra mukarnas dizisi üzerinde 0.26 m. x1.16 m. ölçülerinde dikdörtgen şeklindeki kitabelik bölümü yer alır. Kûfi hatla;

³⁶³ D.Ö.P.A., a.g.e., s. 263.

³⁶⁴ Mehmet Top, a.g.e., s.47-49.

“her şeye hükmedici, yüce, ulu ve her şeyi kuşatıcı olan Allah’ın adıyla” anlamına gelen³⁶⁵, Bis’mi’l-meliki’l-aliyyi’l âlî el-müte’âli yazmaktadır. Mihrap tepeliği rumili bir kompozisyonla taçlandırılmıştır.

İç mekanın kuzeybatı köşesinde, minare merdivenlerine çıkılan bölümünde yer alan köşe taşı üzerinde, bir kısmı tahrip olmuş bitkisel süsleme yer almaktadır.

Yapının pencere açıklıklarının ahşap malzemeli üst kısımlarının (sofit) kalem işi süslemelere sahip olduğu belirtilmektedir³⁶⁶. Pencere açıklıklarının tavanları yenilendiğinden günümüzde bu süslemelerden herhangi bir iz kalmamıştır.

³⁶⁵ Abdülhamit Tüfekçioğlu, **a.g.e.**, s.45.

³⁶⁶ Prof.Dr. Ara Altun ile yapılan görüşmede belirtilen kişisel görüş.

4.1.2.1.1.4. Mahmud Çelebi Camii

Yeri ve Konumu:

30L III d pafta 145 ada, 1 parselde, Atatürk Caddesi üzerinde, Ayasofya'nın güneydoğusunda kalmaktadır.

Tarihçesi:

Yapının giriş kapısının üzerinde kitabesinin okunuşu;

Benâ hâze'l-mescide kurratü 'ayni'l-imârati ve semeratü devhati'l-vüzâratî sâhibü'l-hayrâtî ve'l-meberrât ve hâsibü'l-'avâyidi ve'l-mesirrât Mahmûd Celebî lâ zâlet hayrâtühû mütevâliyeten.

Ve devletühû müte'âliyeten ibnü's-sâhibi'l-a'zam ve'n-nâsibi'l-efham el-merhûm es-sa'îd el magfûr ve's-şehîd İbrâhî Bâşâ nevverallâhü madci' ahû zemâne devleti'l-melik ve evâni's-sultân.

Nâsibi râyâtî'l-hüdâ ve'l-îmân hâfidı menâbiri'l-küfri ve't-tugyân hâfizu'l-bilâd bestu'l-emni ve'l-emân Murâd bin Muhammed Hân hullide memleketühû ve übbide devletühû fî seneti sittin ve erba'îne ve semânimâyeh hicriyyeh ve'l-hamdü li'llâhi vahdeh.

Anlamı;

Emirliğin göz bebeği ve vezirlik ağacının meyvesi, hayırlı işler ve iyilikler sahibi, vergileri ve mahsulleri bol olan, Büyük ve ulu vezir, merhum, said, mağfur ve şehid İbrahim Paşa'nın (Allah yattığı yeri nurlandırsın) oğlu Mahmud Çelebi (hayırlı işleri devamlı ve devleti yüce olsun),

Doğruluk ve iman sancaklarını diken, küfür ve isyankarlığın minberlerini yıkan ve güvenliği yayan, beldelerin koruyucusu, Mehmed Han oğlu Murad'ın (memleketi

ebedi ve devleti sonsuz olsun) idaresi zamanında, hicri 846 yılında bu mescidi inşa etti. Hamd sadece Allah’a mahsustur³⁶⁷.

Mermer üzerine kabartma tekniğinde üç satır halinde celi sülüs hatla yazılmış olan kitabenin dili Arapça’dır. 45x180 cm. ölçülerinde olup zemini mavi renge boyanmıştır.

Kitabesine göre yapı II. Murad döneminde vezirlik görevine getirilen Mahmud Çelebi tarafından H. 846 / m. 1442-1443 yılında inşa ettirilmiştir. Çandarlı Ailesi soyundan gelen Mahmud Çelebi, İbrahim Paşa’nın oğludur. I. Mehmed’in kızı Hafsa Sultan ile evlenmiş, Bolu Sancak Beyliği görevine getirilmiştir. İznik’te yaptırdığı belirtilen ancak günümüzde hiçbir izi olamayan imareti için tutulan vakfiyede “buka-i meymune, mescid-i şerif yakınında iki ev, matbah, kiler, yemekhane ve avlu”dan oluştuğu belirtilir.

Ayrıca, imaret ve caminin tamir masrafları ile camide çalışanların gelirlerinden bahsedilmektedir³⁶⁸. Vakıflar Genel Müdürlüğü’nde yapıya ait üçü tarihli toplam altı vakfiye kaydı tespit edilmiştir³⁶⁹.

Mimari:

Yapı, kare planlı tek kubbe örtülü ana mekanı ile kuzey cepheye yerleştirilmiş son cemaat yerinden oluşan, “tek kubbeli cami” plan tipindedir.

³⁶⁷ Kitabe metni, okunuşu ve anlamı için Bknz. Abdülhamit Tüfekçioğlu, **a.g.e.**, s. 258., D.Ö.P.A., **a.g.e.**, s. 235-236., Ekrem Hakkı Ayverdi, **Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri**, İstanbul 1972, s. 507.; A.M. Turgut Koyunluoğlu, **a.g.e.**, s. 161.

³⁶⁸ Ev K.K. 619 defter, Mücedded Anadolu 35, s. 82-84. Bknz. Ekrem Hakkı Ayverdi, 1972, **a.g.e.**, s. 504.; D.Ö.P.A., **a.g.e.**, s. 238.

³⁶⁹ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi; Sıra no: 2016, İznik Mahmud Çelebi ibni İbrahim Paşa Mescidi vakfı, vak. No. 187, Esas No: 1: 1/1898.; Sıra no: 2068, İznik Mahmud Çelebi Mescidi ve İmaret ve Evlice Bedreddin vakfı, vak. No. 468 ve 486, vakfiye defteri sayfa no. 646 ve 682.; Sıra no: 2017 İznik Mahmud Çelebi ibni İbrahim Paşa Mescidine minber vaz’ı etmiş olan Mustafa Bey bini Hayrettin Paşa vakfı, vak. No. 187, Esas. 1: 1 / 1914, tarih 1169 ve 1188.; Sıra no: 2039, İznik merhum Hayrettin Paşa, İbrahim Paşa ve Mahmud Çelebi ve İsfahan Hatune vakfı, vak. No. 485 ve 1760, vakfiye defteri sayfa no. 4 ve 277, tarih 833.; Sıra no: 2057, İznik Mahmud Çelebi vakfı, vak. No. 485, vakfiye defteri sayfa no. 395.; Sıra no: 2070, tarih Zilhicce 850, Merhum İbrahim Paşa ve Mahmud Çelebi vakfı, vak. No. 468, vakfiye defteri sıra no. 925.

Kuzey cepheye yerleştirilmiş son cemaat yeri, doğu batı istikametinde, yaklaşık olarak 11 m. genişlik 4 m. derinlik ölçülerinde dikdörtgen planlı tasarlanmıştır. Köşelerde iki tane kare profilli payeye, ortada bunlar arsına yerleştirilmiş iki sütuna oturan sivri kemerlerle üç birim oluşturulmuştur. Ortadaki birim tonoz olarak başlayıp sekiz dilimli küçük bir kubbeyle, yan birimler ise kubbemsi tonozlarla örtülmüştür. Doğu ve batı cepheleri de, birer kemerle dışa açık olarak tasarlanmıştır. Orta birimde, sütunların arasına yekpare kesme taşlardan kiriş ve söveler yerleştirilerek, yaklaşık 1.58 m. genişliğinde kapı çerçevesi oluşturulmuştur. Sütunlarla bu çerçeve arasında kalan boşluk daha koyu renkli kesme taşlarla örülerek kapatılmıştır. Diğer dört kemer açıklığı da, alttan yaklaşık 90 cm. yüksekliğinde yan cephelerde ikişer toplam altı tane mermer korkuluk levhasıyla kapatılmıştır. Yapıya giriş kuzey cephenin ortasına yerleştirilmiş aynalı kemerli kapıdan sağlanmaktadır.

Yaklaşık 8.20 m. 8.60 m. ölçülerindeki kareye yakın planlı ana mekanın üzeri, oldukça zengin ve iri üçgen kuşaklarıyla geçilen, ve sekizgen kasnağa oturan 8 m. çapında yüksek bir kubbe ile örtülüdür. Ana mekan kuzey duvarda iki altlık, güney, doğu ve batı duvarlarda iki altlık, iki üstlük toplam 14 pencere ile dışa açılır. Alt seviye pencereleri 12 cm. derinliğindeki çerçeveler içine alınmış olup, dikdörtgen formlu üst seviye pencereleri ise, yuvarlak kemerli alçı şebekelidir. Kasnakta da dört pencere bulunur. Güney duvarın ortasında beş cepheli mihrap nişi bulunmaktadır.

Yapının minaresi, kuzeybatı köşede, yapının duvarı üzerinde yükselmektedir. Girişi pencere alanından sağlanan minare, pahlı pabuç üzerinde yükselen, silindir formlu bir gövdeye sahip olup tek şerefeli ve sivri külahlıdır. Şerefe altı oniki sıra testere dişi dolguludur. Gövdesinde birkaç sıra lacivert ve firuze sırlı tuğla vardır.

Yapı üç sıra tuğla, bir sıra kesme taştan oluşan almaşık örgü tekniğinde inşa edilmiştir. Revak köşelerindeki kare profilli payeler üç parça taştan oluşturulmuş, kemerler ise tuğladan örülmüştür. Kemer açıklıklarını kapatan korkuluk levhaları mermerdendir. Son cemaat yerinin orta birimde oluşturuluş kapı çerçevesinin kiriş ve söveleri ile bunun sütunlar arasındaki dolgusu kesme taş malzemeden yapılmıştır.

Süsleme:

Kuzey cephenin saçak altında, oldukça kalın tutulmuş, yuvarlak kemerciklerden meydana getirilmiş, mukarnas görünümü de veren friz uzanmakta ve cepheyi adeta taçlandırmaktadır. Ana mekana girişi sağlayan kuzey cephedeki basık kemerli kapı, üstten aynalı kemerle sınırlandırılarak basit bir portal görünümü almıştır. Aynalı kemerini dıştan kademe yapan iki sivri kemer kuşatmaktadır. Kapı sövesindeki konsollarda, ikişer sarkıttan oluşan mukarnaslı süsleme işlenmiştir³⁷⁰. Kapının yanlarındaki, dikdörtgen çerçeve içine alınmış dilimli nişler zemin seviyesinden yüksektir ve kaş kemer şeklinde sonlanmaktadır. Bu nişler sayesinde giriş kısmı hem geniş hem de hareketli tasarlanmıştır.

Son cemaat yerinin orta biriminin kemerini taşıyan sütunlar yeşil renkli Eğriboz taşından yapılmış³⁷¹, ve farklı renkleriyle cepheye hareketlilik kazandırılmıştır.

Son cemaat yerinin kemer açıklıklarını 90 cm. kapatan korkuluk levhalarında farklı kompozisyonlar uygulandığı görülür. Kuzey cephenin batı kemer açıklığındaki korkuluk levhası kafes oyma tekniğinde yapılmış, birbirleriyle dik ve çapraz kenarlarında birleşimler yapan, içleri oniki kollu yıldızlarla doldurulmuş onikigenlerden oluşan çokgenler ve çizgilerle elde edilen kurgunun tekrarlanmasıyla oluşturulmuş geometrik kompozisyon vermektedir³⁷². Kuzey cephe, doğu taraftaki korkuluk levhası ise, diğerlerinden farklı olarak kabartma tekniğinde, sekizgen ve altıgenlerle elde edilen kurgunu tekrarlanmasıyla oluşturulmuş kompozisyonlardan oluşmaktadır. Sekizgen ve altıgenlerin bileşiminden belirli merkezlerde sekiz köşeli yıldızlar meydana gelmektedir³⁷³. Batı cephedeki kemer açıklığı, güneydeki daha küçük kuzeydeki daha büyük ölçülerde iki levhayla kapatılmıştır. Güney taraftaki levha kafes oyma tekniğinde, bal peteği şeklinde düzenlenmiş iki farklı ölçüdeki altıgenlerden oluşan geometrik bir düzen içermektedir. Kuzey taraftaki büyük levha ise, yine kafes oyma tekniğinde, birbiriyle dik ve yatay eksenlerde birleşen ve köşe

³⁷⁰ Yıldız Demiriz, 1979, **a.g.e.**, s. 576.

³⁷¹ Ekrem Hakkı Ayverdi, 1972, **a.g.e.**, s. 506.

³⁷² Yıldız Demiriz, 2001, **a.g.e.**, s. 163.

³⁷³ Yıldız Demiriz, 2001, **a.g.e.**, s. 106.

noktaları birer şeritle uzatılmış olan sekizgenlerden oluşturulan geometrik kompozisyon vermektedir³⁷⁴. Doğu cephe kemer açıklığı eşit ölçülerde iki levhayla kapatılmıştır. Güney tarafta olan, batı cephe güney taraftakiyle kompozisyon olarak eştir ancak işçilik olarak daha kalın ve düz profilli işlenmiştir. Kuzey taraftaki ise bir beşgenin köşe noktalarını merkez alarak yerleştirilmiş ve köşe noktalarının şeritlerle birleştirilmesiyle on eşit parçaya bölünmüş ongenlerden oluşturulmuş kurgunun tekrarlanmasıyla gelişen geometrik kompozisyona sahiptir.

Yapının içinde, mihrabın sol tarafından başlayarak alt ve üst pencereler arasında kalan bölümde alt ve üstte bir kuşak, ortada başka bir kuşak halinde yazı kuşağı dolanmaktadır. Kasnakta da ayrı ayrı kartuşlara alınmış on yazı bulunmaktadır. Yapıdaki yazıların tümü kalem işi tekniğinde olup, yapının kitabesi gibi Arapça'dır. E.H. Ayverdi özellikle sağ taraftaki yazıların bozuk olduğu için okunamadığını belirtmiştir³⁷⁵. Yapının geçirdiği tamirlerde kalem işlerinin de aslına bağlı kalınarak yenilendikleri kabul edilmektedir.

Alt seviye ile üst seviye pencereleri arasında dolanan yazı kuşağının alt ve üst sınırını belirleyen yazılar Esmâ-i Hüsnâ, müsenna kompozisyonda celi sülüs hatla yazılmıştır.

Okunuşu;

Hüva'llâhü'llezi lâ ilâhe illâ hüve' r-rahmânü'r-rahîm / el-melikü'l-kuddûsü's-selâmü'l-mü'minü'l-müheyminü'l-'azîzü'l-cebbâru'l-mütekebbiru'l-hâliku'l-bâri'ü'l-musavviru'l-gaffâru'l-kahhâru'l-vehhâbü'r-rezzâku'l-fettâhu / el-'alîmü'l-kâbidu'l-bâsitü'l-hâfidu'r-râfi' u'l-mu'izzü'l-müzillü's-semî'u'l-basîr / el-hakemü'l-'adlû'l-latîfü'l-habîru'l-hakîmü'l-'azîmü'l-gafûru's-şekûru'l-aliyyü'l-kebîru'l-hafîzu'l-mukîtü'l-hasîb / el-celîlü'l-kerîmü'r-rakîbü'l-mücîbü'l-vâsi'u'l-hakîm.

Anlamı;

O öyle Allah'tır ki, kendisinden başka hiçbir ilah yoktur. O esirgeyendir, bağışlayandır, mülkün sahibidir, eksiklikten münezzehtir, selamet verendir, emniyete

³⁷⁴ Yıldız Demiriz, 2001, **a.g.e.**, s. 80.

³⁷⁵ Ekrem Hakkı Ayverdi, 1972, **a.g.e.**, s. 506.

kavuşturandır, gözetip koruyandır, üstündür, istediğini zorla yaptırmaya gücü yetendir, günahları örtendir, tevbe etmeyi kahredendir, rızıkları yaratandır, her şeyi açandır, gizli v açık her şeyi bilendir, ruhları alandır, dilediğine rızık verendir, dilediğini indirendir, dilediğini yükseltendir, üstünlüğünü dilediğine bahşedendir, istediğini hor ve hakir kılandır, her şeyi işitendir, görendir, adalete hükmedendir, eşit dağıtandır, kullarına lütfkardır, acele ve ihmal etmeyendir, zat ve sıfatında eksiksizdir, bağışlayandır, çok sevap verendir, uludur, büyüktür, koruyucudur, yaratıcıdır, hesaba çekicidir, hikmetle yaratandır.

Aynı kuşağın orta kısmındaki daha açık kırmızı tondaki zemin üzerine siyah renkle yazılmış yazı Haşr Suresi'nin 10. ayeti başından 18. ayeti sonuna kadar olan kısmıdır. Okunuşu;

Vellezîne câû min ba'dihim yekûlûne rabbenâ'gfir lenâ ve li-ihvâninâ'llezîne / sebekûnâ bi'l-îmâni ve lâ tec'al fî kulûbinâ gillen li'llezîne âmenû Rabbenâ inneke ra'ûfün rahîm e-lem tera ile'llezîne nâfekû yekûlûne li-ihvânihim ellezîne keferû min ehli'l-kitâbi le-in uhricüm le-nuhricenne ma'aküm ve lâ nutî'u fiküm ehaden ebeden ve in kûtiltüm le-nensuranneküm vallâhü yeşhedü / inneküm le-kâzibûn le-in nasarûhüm le-yüvellünne'l-edbâra sümme lâ yunsarûn le-entüm eşeddü rahbeten fî sudûrihim mina'llâh / zâlike bi-ennehüm kavmün lâ yefkahûn lâ yükâtîlûneküm cemî'an ve kulûbühüm şettâ zâlike bi-ennehüm kavmün lâ ya'kılûn.

Anlamı;

Bunların arkasından gelenler şöyle derler: Rabbimiz! Bizi ve bizden önce gelip geçmiş imanlı kardeşlerimizi bağışla; kalplerimizde, iman edenlere karşı hiçbir kin bırakma. Rabbimiz! Süphesiz ki Sen, çok şefkatli, çok merhametlisin. Münafıkların, kitap ehlinin inkar eden dostlarına: eğer siz yurdunuzdan çıkarılırsanız, mutlaka biz de sizinle beraber çıkarız; sizin aleyhinizde kimseye asla uymayız. Eğer savaşa tutuşursanız, mutlaka yardım ederiz, dedikleimi görmedin mi? Allah onların yalancı olduklarına şahitlik eder. Andolsun, eğer onlar çıkarılırsalar, onlarla beraber çıkmazlar; savaşa tutuşmuş olasalar onlara yardım etmezler; yardım etseler bile arkalarını dönüp kaçarlar, sonra kendilerine de yardım edilmez. Onların içlerinde

size karşı duydukları korku, Allah'a olan korkularından daha şiddetlidir. Böyledir, çünkü onlar anlamayan bir topluluktur. Onlar müstakem şehirlerde veya siperler arkasında bulunmaksızın sizinle toplu halde savaşırlar. Kendi aralarındaki savaşları ile çetindir. Sen onları derli toplu sanırsın; halbuki kalpleri darmadağındır. Böyledir, çünkü onlar aklını kullanmayan bir topluluktur.

Kasnaktaki kartuşlar içerisindeki kufi ve celi sülüs hatla yazılmış yazıların okunuşu;

- 1- Bi'smi'llâhi'r-rahmâni'r-rahîm
- 2- İnnemâ ya'müru mesâcide'llâhi men âmene bi'llâhi ve'l-yevmi'l-âhiri
- 3- Ve ekâme's-salâte ve âte'z-zekâte ve lem
- 4- Yahse illa'llâhe en-yekûnû mine'l-mühtedîn
- 5- E-ce' altüm sikâyetel-hâcci ve ' imârete
- 6- 'l-mescidi'l-harâmi ke-men âmene bi'llâhi ve'l-yevmi'l-âhiri ve câhede fî
- 7- Sebîli'llâhi lâ yestevûne 'ında'llâhi
- 8- Vallâhü lâ yehdi'l-kavme'z-zâlimîn ellezîne âmenû ve hâcerû ve câhedû fî sebîli'llâhi
- 9- Bi-emvâlihîm ve en füsihîm a'zamü deraceten 'ında'llâhi ve ülâike hümlü'l-fâizûn
- 10- Yübeşşirühüm rabbühüm bi-rahmetin minhü ve ridvânin ve cennâtin lehüm fihâ na'imün mukîm hâlidîne fihâ ebeden innallâhe 'indehû ecrun 'azîm

Anlamı;

- 1- Çok bağışlayıcı ve merhamet edici olan Allah'ın adıyla
- 2- Allah'ın mescidlerini ancak Allah'a ve ahiret gününe iman eden, namazı dosdoğru kılan, zekatı veren ve Allah'tan başkasından korkmayan kimseler imar eder.
- 3- İşte doğru yola ermişlerden olmaları umulanlar bunlardır.
- 4- (Ey müşrikler!) siz hacılara su vermeyi ve Mesci-i Haram'ı onarmayı, Allah'a ve ahiret gününe iman edip de Allah yolunda cihad edenlerin imanı ile bir mi tutuyorsunuz?
- 5- Halbuki onlar Allah katında eşit değildirler.
- 6- Allah zalimler topluluğunu hidayete erdirmez

7- İman edip de hicret edenler ve Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad edenler, rütbe bakımından Allah katında daha üstündür

8- Kurtuluşa erenler de işte onlardır

9- Rableri onlara, tarafından bir rahmet ve hoşnutluk ile, kendileri için, içinde tükenmez nimetler bulunan cennetler müjdeler.

10- Onlar orada ebedi kalacaklardır. Şüphesizki Allah katında büyük mükafat vardır.

Bunların dışında kasnaktaki kartuşlar ile kubbe göbeğindeki süsleme arasında beş tane ma'kılı hatla yazılmış İhlas Suresi vardır. Ancak bu hatların ters yazıldığı görülmektedir³⁷⁶.

Yapının minaresinin gövdesi, birkaç sıra firuze ve lacivert sırlı tuğla ile süslenmiştir. Geçirdiği onarımlarda orijinalliğini yitirdiği ve elde kalan parçaların son tamiratlarda yerleştirildiği tahmin edilmektedir³⁷⁷.

³⁷⁶ Yapı içerisindeki tüm kalem işi yazı süslemeleri için Bknz. Abdülhamit Tüfekçioğlu, **a.g.e.**, s. 259-262.; Mehmet Memiş, “İznik Mimari Eserlerinde Hat Sanatı”, **Uluslararası İznik Sempozyumu Bildirileri**, İstanbul 2006, s. 362-364.

³⁷⁷ Ali Osman Uysal, “Sırlı Tuğlalı Minareler”, **X. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Tebliğler**, C. 5, Ankara 1994, s. 2364.

4.1.2.1.2. TÜRBELELER

4.1.2.1.2.1. KIRGIZLAR TÜRBEŞİ

Yeri ve Konumu:

29L – II d pafta 174 ada 17 parselde, Sur dışında, Yenişehir Kapı'dan çıkılınca 200 m. ileride sağ, tarafta bulunmaktadır.

Tarihçesi:

Yapının üzerinde herhangi kitabe yoktur. Yapıyı inceleyen araştırmacılar tarafından birkaç farklı isimle (şekilde) adlandırılmıştır.

19. yüzyılda kenti gezen Goltz, Yenişehir Kapı'nın 100 m. ilerisinde Orhan Camisi onun karşısında da harap durumda bir türbe vardır şeklinde konumunu tarif ederek, isim vermeden yapıdan bahsetmektedir³⁷⁸. A.S. Ülgen Reyhan Türbesi olarak adlandırdığı yapıyı, herhangi bir sebep göstermeden 14. yüzyıla tarihlendirmekte ve kuzey cephesinin zamanla değişikliğe uğradığını belirtmektedir. Ayrıca malzeme ve teknik özelliklerinden yola çıkarak yapının bir Türk'ün denetiminde Bizanslı işçilere yaptırılmış olabileceğini öne sürmektedir³⁷⁹. Yapıyı, Kırk kızlar ya da Kırgızlar şeklinde belirten E.H. Ayverdi, yapının Orhan Gazi tarafından İznik kuşatması sırasında yapılan bir hisarın yerinde, kuşatmaya katılanlar adına yaptırılmış olabileceğini belirtmektedir³⁸⁰. Kırgızlar olarak adlandıran O. Aslanpa ve Y. Demiriz ise, mimari - süsleme özelliklerinden yola çıkarak 14. yüzyıl tarihlendirmesi yaparlar³⁸¹. K. Otto-Dorn ve N. Fıratlı ise yapıyı Hacı Camasa Türbesi olarak

³⁷⁸ Colmar von der Goltz, **a.g.e.**, s. 432.

³⁷⁹ Ali Saim Ülgen, **a.g.m.**, s. 62.

³⁸⁰ Ekrem Hakkı Ayverdi, 1956, **a.g.m.**, s. 122.; Ekrem Hakkı Ayverdi, 1966, **a.g.e.**, s. 180.

³⁸¹ Oktay Aslanapa, 2004, **a.g.m.**, s. 231.; Yıldız Demiriz, 1979, **a.g.e.**, s. 573.

adlandırmışlardır³⁸². K. Otto-Dorn, iki duvar dokusu arasındaki farklara dayanarak, kuzey duvarının yapıya sonradan ilave edilmiş olduğunu belirtmektedir³⁸³.

Yapı yakın tarihlerde, Kırgızistan ile İznik arasındaki bağları güçlendirmek adına sahip olduğu orijinal plan ve mimari özellikleri dikkate alınmadan restore edilmiş, kuzey yöndeki bölüm üzeri tonozla örtülü önü kalkan duvarlı mekana dönüştürülmüştür.

Mimari:

Yapı kuzey – güney doğrultusunda kare planlı bir ana mekan ile bunun kuzey yönüne bitişen tonoz örtülü eyvan bölümünden oluşmaktadır.

Güney yöndeki, türbenin ana mekanı, 4.5x4.5 m. ölçülerinde kare planlı, üzeri tromplarla geçilen ve oldukça yüksek tutulmuş onikigen kasnağa oturan kubbeyle örtülüdür. Doğu ve batı duvarlarında simetrik iki alt seviye penceresi, güney duvarda bir niş, kuzey duvarda da mekana girişi sağlayan kapı bulunur. Dört duvarda da eksene yerleştirilmiş birer üst seviye penceresi bulunmaktadır. Onikigen kasnağında da dört yönde birer penceresi vardır.

Yapının kasnağının orijinalde 0.82 m. yüksekliğinde olduğu tahmin edilmektedir, geçirdiği onarımlarla 0.60 m. yükseltilerek 1.42 m. yüksekliğe ulaşmıştır. Bu nedenle 2.11 m.lik kubbenin 1.51 m.si kasnak arkasında kalmaktadır³⁸⁴. Yapının duvarlarının, iki sıra kesme taşla oluşturulmuş bir diziyle yükseltildiği görülmektedir. Bu yükseltmenin ne amaçla yapıldığı belirlenememiştir, ancak yapının ilk inşasından hemen sonra yapılmış bir değişikliğe ait olduğu düşünülmektedir³⁸⁵.

³⁸² Nezih Fıratlı, 1959, **a.g.m.**, s. 13.

³⁸³ Katherina Otto-Dorn, **a.g.e.**, s. 76-77.

³⁸⁴ Hasan Yılmazyaşar, **a.g.e.**, s. 142.

³⁸⁵ Ertan Daş, Erken Dönem Osmanlı Türbeleri (1300-1500), (Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir 2003, s. 19.

Kuzeyde yer alan 5 m. derinliğe sahip dikdörtgen planlı, tonoz örtülü bölüm ise, yapının eyvanlı girişi şeklindedir. Ana mekana giriş güney duvarında eksene yerleştirilmiş kapıdan sağlanmaktadır. Yan duvarlar sağırdır.

Yapı taş ve tuğla malzemeden oluşturulan almaşık örgü tekniğinde inşa edilmiştir. Yapılan restorasyonla nedeniyle orijinal doku gözlenememektedir.

Süsleme:

Güney yöndeki kubbe örtülü mekanın dört üst seviye penceresinin etrafı, kubbe ortası ve kubbe eteğinde ince bir şerit halinde beyaz zemin üzerine siyah, yeşil, kırmızı, sarı, kahverengi tonlarında, oldukça serbest fırça darbeleriyle oluşturulmuş kalem işi süslemeler görülmektedir³⁸⁶.

Kuzey ve doğu pencerelerde ki süslemelerde yoğun şekilde kıvrık dal ve rumilerden oluşan bitkisel motiflerin uygulandığı görülmektedir. Kuzey pencerenin süslemeleri diğerlerine göre daha sade kalmaktadır.

Güney pencere kenarındaki süslemeler diğerlerinden farklı olarak kıvrık dallar, hatailler ve çiçek motifleri ile bir sütun üzerinde içinde çiçekler bulunan bir vazodan oluşmaktadır.

Batı pencere kenarlarında süslemelerde ise, yine kıvrık dal ve çiçek motifleriyle oluşturulan kompozisyonun ortasına bir vazo ve kandil yerleştirilmiştir.

Kubbe ortasında da madalyon içine alınmış, yıldız formunda bir rozet tasvir edilmiştir. Kubbe eteğini iki bant arasına işlenmiş bitkisel bezeme dolanmaktadır.

³⁸⁶ Yıldız Demiriz, 1979, **a.g.e.**, s. 573.

4.1.2.1.2.2. Sarı Saltuk Türbesi:

Yeri ve Konumu:

30M-IV d paftada, Sur dışında, Lefke kapısından çıkıldıktan sonra yaklaşık 500 m. ileride, yolun sağ tarafında, bahçe içerisinde bulunmaktadır.

Tarihçesi:

Yapının üzerinde herhangi bir kitabe yoktur.

Yapıya adını veren Sarı Saltuk hakkında dört tarihi kaynaktan bilgiler edinebilmekteyiz. Saltukname, Vilayetname-i Hacı Bektaş-ı Veli, Vilayetname-i Otman Baba ve Evliya Çelebi seyahatnamesinde birbirlerinden farklı anlatımlarla Sarı Saltuk hakkında bilgi verilmektedir.

Saltukname'ye göre asıl adı Şerih Hızır olan Sarı Saltuk'un, babası Seyyid Battal Gazi soyundan gelen Seyyid Hasan b. Seyyid Hüseyin b. Muhammed b. Ali'dir. Baba tarafının Hüseyini (seyyid), anne tarafının Hasani (şerif) olarak adlandırılması Sarı Saltuk'un Melik Danişmand Gazi ile akraba olduğunu göstermektedir. Cengiz Han Abbasiler üzerine yürüdüğünde o da Anadolu ve Rumeli topraklarında fetihler yapıyordu. Babası Amasya Kalesi'ni kuşatmış ancak kale hükümdarı tarafından zehirlenerek öldürülmüştür. Zor durumda kalan Şerif Hızır'ı dönemin önemli ilim adamlarının yetiştirdiği belirtilmektedir³⁸⁷. Ondört yaşında akınlara katılmaya başlamış, bu çarpışmalardan birinde Alyon-ı Rum adlı bir Hristiyan savaşçıyı yenerek onu Müslümanlığa geçirmiştir. Adını İlyas-ı Rumi olarak değiştirdiğinde ona kendi dilinde çok güçlü erkek anlamına gelen Saltuk adını vermiştir. Bu tarihten sonra saç ve ten rengi açık olan Şerif Hızır Sarı Saltuk olarak anılmaya başlamıştır³⁸⁸.

³⁸⁷ Ş. Haluk Akalın, Sarı Saltuk'un Türbe ve Makamları Üzerine", **I. Uluslararası Türk Dünyası Eren ve Evliyaları Kongresi Bildirileri**, Ankara 1998, s. 11.

³⁸⁸ Ahmet Yaşar Ocak, **Sarı Saltuk, Popüler İslam'ın Balkanlar'daki Destanı Öncüsü**, Ankara 2002, s. 39.

Vilayetname-i Hacı Bektaş-ı Veli’de ise, Hacı Bektaş birgün Sulucakaraöyük’te Arafat Dağı’nda çilesini doldururken, zemzem pınarı denilen çeşmeye gelmiş ve orada koyun güden bir çoban görmüştür. Çobana adını sorduğunda , Sarı Saltuk olduğunu öğrenmiş, ne isterse memnuniyetle yerine getireceğini söylemesi üzerine sağ eliyle çobanın sırtını sıvazlamıştır. Bu hareketle gönül gözü açılan çobana Hacı Bektaş, Saltık seni Rumeli’ye saldı demıştır³⁸⁹.

Evliya Çelebi anlatımında ise, Hacı Bektaş Ahmed-i Yesevi’nin izniyle Rumeli’ye doğru akına çıkan 370 dervişten biri de Kaligra Sultan’dır. Açık ten ve sarı saç rengi nedeniyle Saltukbay olarak anılan Sarı Saltık, Anadolu’ya gelince Orhan Gazi’nin akınlarına katılmış, Bursa’nın fethinden sonra da 70 dervişle birlikte Rumeli’ye yollanmıştır³⁹⁰.

Böylece hakkında farklı anlatımlar bulunan Sarı Saltık’ın Anadolu’ya akınlara katılan biri olduğu anlaşılmaktadır. 1261 yılında kardeşi IV. Rükneddin Kılıçarslan ile taht mücadelesine giren İzzeddin Keykavus, veziri Sahib Ata Fahreddin Ali tarafından kandırılmış, bu nedenle Moğol emiri Alıncak Noyan’ın da desteğini alan kardeşine karşı ağır bir yenilgi almıştır. Taht mücadelesini kaybetmesinin yanı sıra hayatının da tehlikede olması nedeniyle İstanbul’a gidip Bizans İmparatoru VII. Mihail Paleologos’a sığınmıştır³⁹¹. İstanbul’da gayet iyi ağırlandığı belirtilen İzzeddin’in Anadolu’da halen kendine bağlı olan Türkmenleri de yanına getirip kendilerine yerleşecekleri bir alan göstermesini istemişti. Bunun üzerine Üsküdar yoluyla Rumeli’ye geçen Türkmenler Dobruca’ya yerleştirilmişlerdi. Sarı Saltuk’ın da Anadolu’dan Dobruca’ya gelen bu Türkmenler arasında olduğu tahmin edilmektedir. Bizans himayesindeki İzzeddin’in zamanla bu yandaşları sayesinde güçlenip, Altın Ordu hükümdarı Berke Han’la iletişim kurmasıyla kendine karşı isyan edeceğini anlayan İmparator VII. Mihail Paleologos, İzzeddin’in yakın adamlarını öldürmüş kendisini de Enez Kalesi’ne hapsedmiştir. Berke Han’ın gönderdiği 20.000 kişilik ordu sayesinde kaleden kurtulan İzzeddin, Altın Ordu

³⁸⁹ Abdalbaki Gölpınarlı, **Yunus Emre ve Tasavvuf**, İstanbul 1961, s. 45.

³⁹⁰ Evliya Çelebi, **a.g.e.**, s. 215.

³⁹¹ Ali Sevim – Erdoğan Merçil, **a.g.e.**, s. 478.

Devleti topraklarına geçip Deşt-i Kıpçak'a yerleşmiştir. Ardından Türkmenlerin başındaki Sarı Saltuk da bu bölgeye gelmiştir. 1267'de İzzeddin'in ölüm üzerine Türkmenler yine Sarı Saltık önderliğinde Dobruca'ya dönmüşlerdir. Arap kaynaklarında 1293 civarı gösterilen Sarı Saltuk'ın ölüm tarihine kadar Türkmenler yerleştikleri bölgenin civarlarına küçük büyük pek çok akın düzenlemişlerdir³⁹².

Kaynaklara göre ya bu akınlardan biri sırasında, ya da Kaligra tekkesinde eceliyle öldüğü belirtilen Sarı Saltık'ın cenazesi için kendi isteği üzerine yedi tabut hazırlanmış ve Moskov, Leh, İşfet, Edirne, Boğdan, Dobruca'dan gelenler bu tabutları kendi bölgelerine alıp götürmüşlerdir³⁹³.

Selçuklu kaynaklarında adına rastlanılmayan, Bizans kaynaklarından sadece Georgios Pachymeres ve Nicephorus Gregoras'da adı geçen Sarı Saltık daha çok 15. yüzyıl Osmanlı kaynaklarında anılmaktadır. Adına açılmış tekkeler ve türbeler olan Sarı Saltık'ın nereye gömüldüğü hakkında kesin bir bilgi yoktur. İznik'teki Sarı Saltık adıyla anılan türbenin, onun adına anısını yaşatan bir makam türbesi olduğu kabul edilmektedir.

K. Otto-Dorn duvar tekniği ve plan özelliklerinin 14. yüzyıl özelliklerini gösterdiğini belirterek, yapıyı 14. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirmektedir³⁹⁴. A. S. Ülgen'de herhangi bir neden ortaya koymadan 14. yüzyıl tarihlendirmesi yapmıştır³⁹⁵. Kaynaklardaki aktarımlar ve tarihler araştırmacıların öne sürdüğü tarihlendirmeleri doğrular nitelikte görülmektedir. Zaman içinde harap duruma gelen yapı Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından 1963 yılında restore edilmiştir³⁹⁶.

³⁹² Ahmet Yaşar Ocak, **a.g.e.**, s. 21.

³⁹³ Evliya Çelebi, **a.g.e.**, s. 215.

³⁹⁴ Katherina Otto-Dorn, **a.g.e.**, s.80.

³⁹⁵ Ali Saim Ülgen, **a.g.m.**, s. 60.

³⁹⁶ D.Ö.P.A., **a.g.e.**, s.246.

Mimari:

6.50 x 6.50 m. ölçülerinde, kare planlı yapı dört taraftan açıklığa sahip baldaken olarak isimlendirilen planda inşa edilmiş olup, pendentiflerle geçişi sağlanmış tek kubbe ile örtülüdür³⁹⁷. Bütün cepheler aynı düzende oluşturulmuştur. Dört köşeye yerleştirilmiş “L” kesitli payeler birbirlerine yuvarlak kemerle bağlanmıştır ve kemerler içine birer gergi yerleştirilmiştir. Orijinalinde ahşap olan bu gergiler günümüzde beton malzemeyle yenilenmiştir. Kemerlerin üzengi hizasında birer düz silme yer almaktadır.

Dışta gövde iki sıra kirpi saçakla sona ermektedir. Kubbenin üzeri kiremit kaplıdır. Atlamalı olarak 2 ve 4 sıra tuğla, bir sıra kesme taştan oluşturulmuş almasıık örgüyle inşa edilmiştir.

Süsleme:

Oldukça, sade plan ve teknik özellikler gösteren yapıda süsleme ögesi olarak ana inşa malzemesi olan taş ve tuğlanın oluşturduğu almasıık örgüden söz edilebilir. İki farklı renkle hareketlilik sağlanmış cephelerde, kesme taşların etrafı dikine yerleştirilmiş tuğlalarla çevrelenerek kasetli bir düzen oluşturulmuştur. Dıştan gövdenin sonlandığı bölge, yine tuğla malzemeyle oluşturulmuş iki sıra testere dişi süslemeye sahiptir. Bu süsleme yapının dört tarafını da dolandır.

Yapının ortasında bulunan kabrin mezar taşlarında, yazı istifinin üstünde üçgen alanda oluşturulmuş, kıvrımlı yapraklar arasına yerleştirilmiş iri bir palmet motifi görülmektedir.

³⁹⁷ Ali Kılıcı, “Erken Osmanlı (1299-1451) Baldaken Türbeleri”, **Vakıflar Dergisi**, S. 29, Ankara 2005, s. 263.

4.1.2.1.2.3. YAKUP ÇELEBİ TÜRBESİ

Yeri ve Konumu:

29L-II b pafta 9 ada 14 parselde, Yakup Çelebi İmaretî'nin 20 m. kuzeybatısında bulunmaktadır.

Tarihçesi:

Yapının üzerinde herhangi bir kitabe yoktur.

Önünde bulunduğu imaretin I. Murad'ın oğlu Yakub Çelebi tarafından inşa ettirildiği kabul edilmektedir. H. 761 / M. 1359 yılında doğduğu kabul edilen Yakub Çelebi 1385 yılında Karesi valiliğine atanmıştır. Babasının yanında Karamanoğlu Beyliğine karşı savaştığı anlaşılan Yakub Paşa, H. 791 / M. 1389 yılında babasının Kosova Savaşı'nda ölmesinin ardından, kardeşi I. Bayezid tarafından saltanat, iddiasında bulunduğu için boğdurularak öldürülmüştür. Bursa'da babasıyla birlikte Hüdavendigâr türbesinde gömülü olduğu bilindiğinden, İznik'te ki türbenin adına yapılmış bir makam türbesi olduğu kabul edilmektedir.

Türbenin zaviye ile birlikte, aynı dönemde inşa edildiği kabul edilmekte ve 14. yüzyıl tarihlendirmesi yapılmaktadır³⁹⁸. O. Aslanapa yapıyı plan şekli ve inşa özellikleri bakımından İznik'te ki Sarı Saltık Türbesi'yle karşılaştırıp 14. yüzyıla maletmektedir³⁹⁹, Baldaken planlı türbeler hakkında makale hazırlayan A. Kılıcı ise 14. yüzyılın ikinci yarısı tarihlendirmesini yapmaktadır⁴⁰⁰.

Mimari:

Zaviyenin kuzeydoğusunda, revaklı giriş bölümüne yaklaşık 5 m. uzaklıktaki türbe, 6.48 x 6.48 m. ölçülerinde kare planlı baldaken tarzda dört yanı açık şekilde

³⁹⁸ Katherina Otto-Dorn, **a.g.e.**, s. 63.; Ekrem Hakkı Ayverdi, 1966, **a.g.e.**, s. 328.

³⁹⁹ Oktay Aslanapa, 2004, **a.g.m.**, s.230.

⁴⁰⁰ Ali Kılıcı, **a.g.m.** s. 262.

düzenlenmiştir⁴⁰¹. Köşelere yerleştirilmiş dört tane “L” profilli paye birbirine sivri kemerlerle bağlanmaktadır. Üzeri, pendentiflerle geçişi sağlanmış kasnaksız tek kubbeyle örtülüdür. Kemer başlangıçları basit bir silmeyle belirlenmiştir. Yapı almalı teknikte bir sıra kesme taş, üç sıra tuğla ile örülmüştür. Türbenin ortasında doğu batı yönünde kitabeli bir yatır bulunmaktadır

Süsleme:

İnşa tekniği olan almalı örgü sayesinde cephelerinde renklilik sağlanmıştır. Bunun dışında dışta saçak altında iki sıra testere dişi tuğla friz yapıyı dolanmaktadır. İçinde herhangi bir süsleme ögesi yoktur.

Yakup Çelebi İznik’te bir zaviye yaptırırken yanına kendisi için bir de türbe yaptırmıştır. Her iki yapısında inşa kitabesi olmadığından yapılış tarihleri bilinmemektedir. Taht için kardeşi Yıldırım Bayezid tarafından 1389 yılında boğdurulan Yakup Çelebi’nin naşı babası I. Murat’ın Bursa’daki türbesine defnedilmiştir. İznik’teki türbe ise ona ait bir makam türbe veya başka birisinin defnedildiği bir yer olmalıdır. Bu bilgiler ışığında türbenin 14. yüzyılın ikinci tarihlendirilmesi gerekmektedir.

⁴⁰¹ Ali Kılıcı, **a.g.m.**, s. 262-263.

4.1.2.1.2.4. Çandarlı Halil Hayrettin ve Çandarlı Ali Paşa Türbesi

Yeri ve Konumu:

30M – IV d pafta 96 ada 13 parselde, Sur dışında, Lefke Kapı'dan çıkılınca yaklaşık 200 m. ilerde sol tarafta, bugünkü mezarlık alanı içinde kalmaktadır.

Tarihçesi:

Yapının üzerinde herhangi bir kitabe yoktur. İçindeki mezar taşlarından, Çandarlı Hayrettin Paşa ile oğlu Ali Paşa'nın burada gömülü oldukları anlaşılmaktadır. Mezar taşları ve lahitler Arapça, celi sülüs hatla yazılmış yazılarla donatılmıştır. Halil Hayrettin Paşa'nın lahdi ve mezar taşındaki yazıların

Ayak taşı iç yüzü, okunuşu;

Hayrû'd-dîn Bâşâ

Be-sâl-i hetfsad-ı hestâz

Ve noh be-şehr-i Sirez

Rahîl kerd zi-dâr-ı fenâ be-dâr-ı bekâ

Anlamı;

Hayreddin Paşa, 789 senesinde Serez şehrinde dâr-ı fenâdan (dünyadan) dâr-ı bekâyâ (ahirete) göçtü.

Ayak taşı dış yüzünün okunuşu;

Be-vakt-i subh-i çehârşenbeh

Sâdis-i mâhî ki nakil

Kerd Muhammed be-hazret-i Mevlâ

Rabî'-i evvel hem evvel-i rabî'-i fusûl

Ki hûn gurîst berây-ı vey ehl-i arz-ı semâ

Revân-ı û sây-ı cennet mîgoft revân şod

Lehû 'umrun 'azze kırânuhû ve enne 'alîmun hakkan

Anlamı;

Yer ve gök ehlinin onun için kan ağladığı bahar aylarının ilki ki, Hz. Muhammed (a.s.)'in Hz. Mevlâ'ya gittiği rebû'l-evvel ayının yedisi Çarşamba günü sabah vaktinde onun ruhu Cennet'e doğru gidiyordu. Onun, dostları arasında şerefli bir ömrü vardı. Bu durumu Allah çok iyi bilmektedir.

Baş taşı iç yüzünün okunuşu;

Keen lem yuhlekû ev lem yekûnû
Ve hel hayyun yusânu 'ani'l-bevâr
Vezîru meşrik ve magrib
Büzürgvâr-ı cihân
Hayr-ı millet ve râ-'ı emr

Anlamı;

Sanki onlar yaratılmadı veya var olmadı mı? Ölümden korunmuş (sürekli yaşayacak) bir canlı var mı? (O) doğunun ve batının veziri, dünyanın hükümrânı, milletin hayırlısı ve yönetimin sahibidir.

Baş taşı dış yüzünün okunuşu;

Heli'd-dünyâ ve mâ fihâ cemî 'an
Sivâ zıllin yezûlü ma 'a
'n-nehâri etefekkeru enne ashâbe
's-serâyâ ve erbâbe's-savâfiri ve
'l- 'ussâri ve eyne'l-karârü ba'de'l-firâr
el-Hulefâ el-kibâr

Anlamı;

Gündüzle birlikte kaybolan gölgenin dışında, dünya ve içindekilerinin hepsi yok olucudur. Yolcuları gözetenleri, açları ve darda kalanları koruyanları düşünmez misin ? Karardan sonra (mezara gömüldükten sonra) kaçış nereye ?⁴⁰²

⁴⁰² Bu bölüm kırık olduğu için harfler tam olarak seçilememektedir.

Sandukanın üst kısmı, kuzey yöne bakan tarafının okunuşu;

İlahî ente cebbârü's-samâi hakîkun bi'l-mehâmidi ve's-senâi ve kad eznebtü cehlen
fa'fu 'annî fe- 'afvuke 'an 'ıbâdike gayrunâ ilâhî kem'asaytüke fî umûrî

Anlamı;

İlahi ! sen göklerin cebbârı, bütün övgü ve medhe lâayık olansın. Ben bilmeyerek bir
günah işledim, beni affeyle. Biz, Senin, kullarını bağışlamana muhtacız. Allah'ım,
işlerimde sana ne kadar çok isyan ettim.

Sandukanın üst kısmı, güney yöne bakan tarafının okunuşu;

Ve lâ tehtek bihâ'aleyye sûtûri ve lâkin zidte fi'l-ihsâni fadlen kezâlike fi'lü
mennânin gafûrin hüve'l-melikü'l-gafûru's-şekûr

Anlamı;

Örtülerimi üzerime yırtıp atma (şeref ve haysiyetimi zedeleme). Ancak, iyilik
konusunda faziletimi arttır. Nitekim Mennân ve Gafûr olan Allah da böyle yapmıştır.
O (Allah), şükürleri kabul edici, çok affedici ve her şeyin sahibidir.

Sandukanın alt kısmı, kuzey tarafının okunuşu;

'Aleyke bi-zalfi nefsike 'an hevâhâ femâ şey'e'd-demi s-salâhi teehheb li'l-
meniyyeti hîne tagdû ke-enneke lâ ta'îşu ila'r-ravâhi

Anlamı;

Kendini hevâdan uzak tutman gerekir. Zîra, iyilik ve hayırdan başka yararlı ne vardır
? yaşadığın sürece ölüme hazırlan. Sanki sen, ölüme gidici gibi yaşamıyorsun (ölüme
hazırlığın yok gibisin).

Sandukanın alt kısmı, güney yöne bakan tarafının okunuşu;

Fînâ sahîhin na'teteni'âtihî hable's-sabâhi ve bâdir bi'l-inâbeti kalbe mevtin 'alâ mâ
fîke min 'ızami'l-cünâhi fe-leyse ehû'r-rezâneti men tevâbî ve lâkin men teşemmera
li'l-felâhi

Anlamı;

Sendeki büyük günahlar için, ölmeden önce tövbe etmeye gayret et. Seni öven kimseler iyi dost değildir. Ancak senin hayrın için çalışanlar, senin dostundur.

Ali Paşa'nın lahдинin üzerindeki yazılar, ayak taşı dış yüzünün okunuşu;

İrtehal seyyidü'l-vüzerâ merci'u

Eşrâfî'l-verâ ' Ali Bâşâ

Bin Hayriddin Bâşâ ce'ale'llâhü

'l-cennete mesvâhümâ min dâri

'l-fenâ ilâ dâri'l-bekâ fî leyleti

's-sebti's-sâbi'i şehri receb

li-seneti tis'in ve semâni mieti'l-hicriyyeh

Anlamı;

Vezirlerin efendisi, takva ehlinin şerefliilerinin kaynağı, Hayreddin Paşa'nın oğlu Ali Paşa – Allah o ikisinin makamını Cennet etsin – hicri 809 senesinde, recep ayının cumartesi gecesinde dünyadan ahirete göç etti.

Ayak taşı iç yüzünün okunuşu;

İlâhî ente ta'lemü mâ murâdî

Ve ta'lemü mâ fî damîrî fuâdî

İlâhî leyse bî 'amelün cemîlün

Sivâ zannî bi-'afvike li'l-'ibâdi

İğfir allâhümme li'l-'ibâdi

Anlamı;

Allah'ım ! sen muradımı biliyorsun. İçimdekini ve gönlümdekini de biliyorsun. Allah'ım ! Senin, kullarını bağışlayacağına dair umudum dışında benim hiçbir güzel amelim yoktur. Allah'ım ! Kullarını bağışla.

Baş taşı dış yüzünün okunuşu;
kâle'n-Nebiyyü 'aleyhi's-selâm
el-mü'minûne lâ yemûtûne
ve lâkin yunkalûne
min dârin ilâ dârin sadaka
Rasûlu'llâhi'l-kerîm

Anlamı;

Selam ve dua üzerine olsun, Peygamberimiz şöyle buyurdu: Mü'minler ölmez, ancak bir dünyadan diğerine göç ederler. Allah'ın şerefli Peygamber'i doğru söylemiştir.

Baş taşı iç yüzünün okunuşu;
Yâ eyyuhâ'n-Nâsü kad kâne
Lî emelün kasura bî 'an bulûgihi
El-ecelü fe'lyetteki'llâhe rabbehû racülün
Emkenehû fî hayâtihi'l-'amelü

Anlamı;

Ey insanlar! Benim, ulaşmamı ecelin engellediği bir arzum vardı. Bu yüzden herkes, hayatında yapabildiği kadar amel işleyerek, Rabbi olan Allah'a kulluk yapsın.

Sandukan üst kısmı, kuzey yöne bakan kısmının okunuşu,
Îlâhî ente'l-muttali'u 'alâ sirri külli ba'îdin ve dâni ente kulte ve ene'l-kâbilü li-men
etâni ve'l-mücîru li-men talebe inâbi ene'r-rahîmu li-men vahhadeni ene'l-mücîbu li-
men de'ânî

Anlamı;

Allah'ım! Sen en uzak ve en yakın olan herkesin sırrını bilensin. Sen şöyle dedin:
Ben bana geleni kabul ederim. Bana yönelmek isteyenin dostuyum. Beni birleyeni
bağışlayanım. Bana dua edenin duasını kabul ederim.

Sandukanın üst kısmı, güney yöne bakan tarafının okunuşu;

İlâhî ‘abdüke‘l-‘âsî etâkâ umkur bi‘z-zünûbi fe-kad de‘âkâ fe-in tagfir fe-ente li-zâke
ehlün ve in-tatrüd fe-men yerham sivâkâ

Anlamı;

Allah’ım! Asi kulun sana geldi, günahlarını bağışla. Zira o, Sana dua etti. Eğer bağışlarsan ancak Sen bağışlayabilirsin. Eğer reddedersen, Sen’den başka kim affedebilir.

Sandukanın alt kısmı, kuzey yöne bakan tarafının okunuşu;

Ene esma‘u külle nidâin ve dâ‘in ileyhi iz ene câbi fe-‘abdüke‘l-‘âsî ileyke esîrun
‘âcizün muhtâcun ‘ânî fe-bi-rahmetike‘l-vâsi‘ati igfir lî ve‘rhamnî

Anlamı;

Ben her çağrıyla ve dua edeni duyarım. Çünkü ben duaya icabet edenim. Sana asi bu kulun, aciz, esir, muhtaç ve sıkıntılıdır. Öyleyse geniş rahmetinle beni bağışla ve affet.

Sandukanın alt kısmı, güney yöne bakan tarafının okunuşu;

Yâ nefsü lâ taknetî min zelletin ‘azumet inne‘l-kebâira fi‘l-gufrâni ke‘l-lememi
la‘alle rahmete rabbî hîne yuksimuhâ ye‘tî ‘alâ hasebi‘l-‘ısyâni fi‘l-kasemi yâ rabbi
fe‘c‘al re‘âî gayra mün‘akisin ledeyke ve‘c‘al hisâbî gayra münharimin.

Anlamı;

Ey nefis’ ne kadar büyük olsa da günaktan dolayı ümitsizliğe düşme. Muhakkak ki büyük günahlar tevbe ile küçülür. Belki Rabbinin rahmeti, günahlara göre paylaştırılır. Ey Rabbim! Benim umudumu, Senin katında boşa çıkarma ve hesabımı kolay eyle⁴⁰³.

⁴⁰³ Mezar taşları ve lahitlerdeki yazıların çözümlemesi için Bknz: Abdülhamit Tüfekçioğlu, **a.g.e.**, s. 58-65.

Yapının tarihlendirmesinde Hayrettin Paşa'nın ölüm yılı esas alınmaktadır. Taşköprüzade de Halil Hayrettin Paşa'nın ölümünden sonra Müslüman mezarlığında mermer hücrenin karşısında gömüldüğü ve bunun için kubbeli bir yapı inşa edildiği anlatılmaktadır. Ayrıca kubbenin rüzgar nedeniyle yıkıldığından bahsedilmektedir⁴⁰⁴. Araştırmacılar türbenin iki mekanının tarihlerinin farklı olduklarını belirtmektedirler. A.S. Ülgen, yapının inşa özelliklerine göre 14. yüzyıl başına tarihlenebileceğini ve Halil Paşa ile Ali Paşa'nın lahitlerini olduğu mekanın kubbeye geçiş sistemine göre 13. yüzyıl Anadolu Selçuklu inşa özellikleri gösterdiğini belirtmektedir⁴⁰⁵. K. Otto-Dorn da, iki mekanın farklı dönemlerde inşa edildiğini, duvar kalınlıkları dikkate alındığında büyük mekanın daha önce yapılmış olduğunu belirtir. Ayrıca, büyük mekanın batı duvarındaki mihrabın sonradan pencereye çevrildiğini, bu mekanın ibadet mekanı olduğunu, zamanla Çandarlı ailesinin mezarlığı haline geldiğini belirtmektedir⁴⁰⁶. E.H. Ayverdi ise herhangi bir dayanak noktası göstermeden, daha ufak ölçülere sahip olan bölümün eski, buna eklenen büyük bölümün yeni olduğunu belirtmiştir⁴⁰⁷.

Yapıya ait vakfiye yoktur, ancak Halil Hayrettin adına tutulmuş üç vakıf kaydı tespit edilmiştir⁴⁰⁸.

Mimari:

Yapı, doğu – batı doğrultusunda konumlandırılmış, dikdörtgen alanda, farklı ölçülerde, üzerleri kubbe örtülü iki mekandan oluşmaktadır.

Hayrettin ve Ali Paşa'ların lahitlerinin bulunduğu doğu yöndeki mekan, yaklaşık 7 m.lik ölçülere sahip kare planlı, üzeri pandantiflerle geçilen, onikigen kasnağa oturan

⁴⁰⁴ Taşköprülüzade, **a.g.e.**, s. 29.

⁴⁰⁵ Ali Saim Ülgen, **a.g.m.**, s. 62.

⁴⁰⁶ Katherina Otto-Dorn, **a.g.e.**, s 84.

⁴⁰⁷ Ekrem Hakkı Ayverdi, 1966, **a.g.e.**, s. 332.

⁴⁰⁸ Sıra no: 2039, Merhum Hayreddin Paşa, İbrahim Paşa ve Mehmed Çelebi ve İsfahan Hatune Vakfı, vak. No. 485 ve 1860, vakıf defteri sayfa no. 4 ve 227, tarih 883.; Sıra no. 2040, Ali Paşa Veled Hayrettin Paşa vakfı, vak. No. 485, vakıf defteri sayfa no. 5.

kubbe ile örtülüdür. Kubbenin ortası açıktır⁴⁰⁹. Girişi, güney duvarında eksenden doğuya kaydırılmış kapıyla sağlanan mekanın, aynı duvarında eksende olmayan, doğu, kuzey ve batı duvarlarında ise eksende yerleştirilmiş birer pencere bulunmaktadır. Doğu duvardaki pencere diğer mekana açılır. Hayrettin ve Ali Paşa'ların lahitlerinin yanında taşı kırılmış yazısız bir lahit daha vardır. Mekanın etrafı sekilerle çevrelenmiştir.

Batı yöndeki mekan, yaklaşık 11 m.lik kare planlı bir yapıdır. Üzeri prizmatik Türk üçgenleriyle geçilen ve onaltıgen kasnağa oturan bir kubbe ile örtülüdür. Batı duvarının güneybatı köşesine açılmış kapı ile diğer mekanla bağlantısı sağlanmıştır. Aynı duvardaki ortak pencere diğer mekana açılır. Kuzey duvarı sağır bırakılmıştır⁴¹⁰. Doğu ve güney duvarlarında eksene açılmış birer penceresi daha vardır. Yapı içerisinde ikisi erkek, sekizi kadın, altısı çocuk olmak üzere toplam 16 kabir bulunmaktadır. Güney cephedeki basık kemerli giriş, sivri kemerli niş içine alınmış, önüne eş uzunlukta iki sütun yerleştirilmiştir. Devşirme olarak kullanıldıkları iddia edilen bu sütunların, dikdörtgen planlı bir giriş saçağını taşıdığını belirtilmektedir⁴¹¹.

Doğu yöndeki küçük mekanın duvarları, dıştan kasnak başlangıç noktalarına kadar pahlanmıştır. Büyük mekanın zemin seviyesi yaklaşık 0.80 cm. daha yüksektir⁴¹².

Her iki mekanda ana inşa malzemesi taş ve tuğladır. Son tamiratlarda yer yer düzgün alması, yer yer düzensiz örgü hakim olmuştur. Kubbelerinin üzeri kiremitle kaplıdır. İçerideki lahitler mermerden yapılmıştır.

⁴⁰⁹ Ekrem Hakkı Ayverdi, 1966, **a.g.e.**, s. 332.

⁴¹⁰ Ekrem Hakkı Ayverdi, 1966, **a.g.e.**, s. 332.

⁴¹¹ Cornelius Gurlitt, **a.g.m.**, s. 54.

⁴¹² D.Ö.P.A., **a.g.e.**, s. 217.

Süsleme:

Yapını dış cephesinde vurgulanacak süsleme öğeleri mimari elemanların ele alınış şekilleriyle oluşturulmuştur. Batı yöndeki büyük mekanın güney cephesi, kapı ve pencere hizasında biri büyük, biri küçük iki kör kemerle hareketlendirilmiştir. Büyük mekanın duvar ve kasnağında iki sıra, küçük mekanın sadece kasnağının saçak altına tek sıra testere dişi kuşak yerleştirilmiştir.

4.1.2.1.2.5. Şeyh Kudbeddin Türbesi

Yeri ve Konumu:

30L-III c pafta 71 ada 4 parselde, Şeyh Kudbeddin Camine bitişik, Nilüfer Hatun İmareti'nin 10 m. güneydoğusunda kalmaktadır.

Tarihçesi:

Hemen bitişikindeki cami ile birlikte, Şeyh Kudbeddin adına yapılmış olduğu kabul edilen yapının üzerinde herhangi bir kitabesi olmadığı gibi, içindeki iki yatırda da mezar taşı yoktur.

Yapıya adını veren, kesin tarihi belli olmamakla birlikte İznik'te doğduğu kabul edilen Şeyh Kudbeddin'in, Mevlana Hasan Paşa'nın öğrencisi olarak yetişip tasavvufa yöneldiği, şariat ve sosyal olgular üzerine söylediği özlü sözler ve eserleriyle tanındığı belirtilmektedir. Kara Hoca da denilen Aleattin Esvedin (Kara Alinin) oğlu olduğu bilgileri de bulunan Şeyh Kudbeddin'in, Timur'a söylediği "Sen katledip, şeytan sıfatı ile iftihar edersin" sözü ile ünlendiği belirtilmektedir. İslam dinini kurallarını öğretmek için yazılmış ilk Türkçe kitabı kaleme aldığı belirtilen Şeyh Kudbeddin'in. ölüm tarihi hakkında farklı bilgiler vardır⁴¹³.

Evliya Çelebi İznik'i anlatırken, sadece Şeyh Kudbeddin Camii'nden bahsetmiş türbeye değinmemiştir.

Yapının tarihini bulmaya çalışan araştırmacılar, tarihlendirmede Mehmed Muhyiddin Kudbeddin'in ölüm yılını esas almaktadırlar. Ancak, ölüm tarihi hakkında iki farklı bilgi mevcuttur. Bu nedenle yapı için de iki farklı tarihlendirme ortaya çıkmaktadır. A.M.T. Koyunluoğlu bugün mevcut olmayan mezar taşında ölüm tarihinin H. 885/M. 1480 şeklinde yazılı olduğunu öne sürmektedir⁴¹⁴. Taşköprüzade'de ise, Şeyh'in H.

⁴¹³ Rahmi Serin, **İstanbul ve Anadolu Evliyalari**, İstanbul 2003, s. 245.; Tarih ve Müze Komitesi, **İznik**, İstanbul 1943, s. 25-27.

⁴¹⁴ A.M. Turgut Koyunluoğlu, **a.g.e.**, s. 203.

821/ M. 1418 yılında öldüğü belirtilmektedir⁴¹⁵. A.S. Ülgen cami ve türbeyi 14. -15. yüzyıla tarihlendirip, aynı dönemde inşa edildiklerini⁴¹⁶, K. Otto-Dorn ise, iki yapı arasındaki duvar tekniğinin farklılıklarına dikkat çekerek cami ve minarenin türbeden daha sonra, muhtemelen 1453 öncesinde yapıldığını, türbenin ise 1418 sonrasında Çandarlı İbrahim Paşa tarafından yaptırılmış olabileceğini öne sürmektedir⁴¹⁷.

İznik'in Yunanlılar tarafından işgali sırasında yanındaki cami oldukça zarar görmüşken türbe günümüze kadar ulaşabilmiştir.

Mimari:

Cami ile iç içe konumlandırılmış olan türbe, caminin kuzeybatı köşesinde, son cemaat yerinin doğu yönündeki yan açıklık kemeriyile bitişik olup, türbenin kuzeydoğu duvarına minarenin kaidesi yerleştirilmiştir.

Yaklaşık 3.5x3.5 m. ölçülerinde kare planlı olan türbenin üstü, pendentiflerle geçilen, penceresiz onikigen bir kasnağa oturan, üzeri kiremitlerle kaplanmış kubbe ile örtülüdür.

Caminin son cemaat yerine bakan doğu duvarından içeriye girişi sağlayan kapı eksenden kuzeye kaydırılarak yerleştirilmiştir. Kuzey, güney ve batı duvarlarda eksende, doğu duvarda ise diğerlerinden daha küçük ölçülerde, eksenin güneyine kaydırılmış birer pencere bulunmaktadır. Pencerele dikdörtgen formlu ve sivri kemerli alınlıklara sahiptir. Güney duvarda pencerenin iki yanına simetrik olarak yerleştirilmiş iki dikdörtgen formlu niş yer almaktadır.

Caminin son cemaat yeri kemerinin geldiği bölümün düzensiz moloz örgü ile diğer cephelerin ve kasnağın, değişmeli olarak bir sıra taş, iki sıra tuğla kullanılarak örüldüğü, kesme taş dizilerinin dikey tuğlalarla çerçevelendirildikleri görülmektedir.

⁴¹⁵ Taşköprülüzade, **a.g.e.**, s. 34.

⁴¹⁶ Ali Saim Ülgen, **a.g.m.**, s. 54.

⁴¹⁷ Katherina Otto-Dorn, **a.g.e.**, s. 33-35.

Batı cephenin alt kısmı değişik taş ve tuğla dizimi ile dikkati çekmektedir. Kesme taşlar arasına üç yatay tuğla konularak oluşturulmuş bu örgünün yapılan onarımlarda oluşturulduğu veya orijinal dokunun bu olduğu söylenebilir. Pencere kemerleri de bir sıra taş ve üç sıra tuğla ile oluşturulmuştur.

Süsleme:

Yapı genelinde uygulanmış olan farklı malzemeden tek süsleme ögesi, doğu cephede yer alan, son cemaat yerine bakan pencerenin alınlığında alçı ile oluşturulmuş palmet motifli bezemedir. Aynı pencere içten de sivri kemerli çökertmeli alınlığa sahiptir.

Türbenin içinde, zeminden yükselen dört sivri kemer uygulaması ile duvarlar hareketlendirilmiştir. Güney duvarda pencerenin iki yanına yerleştirilmiş dikdörtgen nişler, zemin seviyesinden yukarıda tutulmuş ve sivri kemerle sonlandırılmıştır.

Yapının ana mekanının ve kasnağının etrafını, dıştan saçak altında boydan boya dolanan tuğladan oluşturulmuş iki sıra testere dişi kuşak dolanmaktadır.

4.1.2.1.2.6. Çandarlı İbrahim Paşa Türbesi

Yeri ve Konumu:

30L – III c pafta 79 ada 15 parselde, Kılıçarslan Caddesi üzerinde, Lefke Kapı'ya doğru çıkılırken yolun solunda kalmaktadır.

Tarihçesi:

Yapının üzerinde kitabe yoktur. İçindeki mezar taşlarından Çandarlı İbrahim Paşa'nın mezarı olduğu anlaşılmıştır. Mezarının ayak taşını dış yüzünün okunuşu;

İntekale merci'u eşrâfi'l-verâ
Mesnedu'l-vüzerâ salâhu memâlik emân
El-mehâlik İbrahim bin Hayru'd-Din Bâşâ
Tâbe serâhümâ ile'l-âhire

Anlamı;

Halkın eşrafının başı, vezirlerin dayanağı, memleketlerin sulha kavuşturucusu, tehlikeleri bertaraf eden Hayreddin Paşa oğlu İbrahim Paşa (ikisinin de ahirette toprakları güzel koksun) intikal etmiştir.

Ayak taşı iç yüzünün okunuşu;

Yevme'l-hamis er-râbi'u ve'l-işrin min zi'l-ka'deti fi seneti
İsneyn ve selâsin ve semânimie min târihi'l-hicriyye

Anlamı;

Hicret tarihinin 832 senesinde zilkade ayının 24'nde Perşembe günü.

Türbe içinde toplam dört lahit bulunmaktadır. Taşlarından, Ahmet bin Halil Paşa ölümü H. 832 / M. 1428-29 tarihi, diğerinde İbrahim Paşa'nın kızı Fatma Hatun

ölümü Rebiyü'l-ahir H. 843 / M. 1439, diğerinde, H. 847 / M. 1443'de vefat etmiş olan Saide Hatun'un isimleri okunabilmektedir⁴¹⁸.

Türbenin yanında bir de imaret inşa ettirildiği bilinmektedir. Türbeye ait olmasa da İbrahim Paşa adına tutulmuş üç vakıf kaydı tespit edilmiştir⁴¹⁹.

Mimari:

Kuzey – güney doğrultusunda dikdörtgen planlıdır.

Üst örtüsü tamamen ortadan kalkmış olan yapının 1938'li yıllarda ahşap çatı ile örtülü olduğu belirtilmektedir⁴²⁰. Güney duvarı ile doğu ve batı duvarlarının güney kısımlarının da yenilendiği bilinmektedir⁴²¹. Doğu duvarına açılmış kapıyla girilen yapının, kuzey duvarında iki pencere, batı duvarında biri sonradan kapatılmış iki pencere, güney duvarda iki pencere ve ortalarında bir mihrap nişi yer almaktadır. Yapının içinde güney kısım sekiyle yükseltilmiştir.

Yapının kesme taş ve tuğladan oluşturulmuş temeller üzerinde kerpiç malzemeye inşa edildiği anlaşılmaktadır. Tamirat geçirdiği anlaşılan güney duvarda gözenekli kesme taş malzeme görülür.

⁴¹⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, 1974, **a.g.e.**, s. 52.

⁴¹⁹ Sıra no. 2070, Merhum İbrahim Paşa ve Mahmud Çelebi vakfı, vak.no. 486, vakıf defteri sayfa no. 925.; Sıra no: 2082, Merhum İbrahim Paşa vakfı, vak.no. 1759, 1760, 561, 457-458, sayfa no. 31-32, 216, 230, 309, 194, 303, tarih, 1303.; Sıra no. 2039, Merhum Hayreddin Paşa, İbrahim Paşa ve Mahmud Çelebi ve İsfahan Hatune vakfı, vakıf defteri sayfa no. 485 ve 1760, tarih 833.

⁴²⁰ Ali Saim Ülgen, **a.g.m.**, s. 63.

⁴²¹ Katharina Otto-Dorn, **a.g.e.**, s. 85.

4.1.2.1.2.7. Çandarlı Halil Paşa Türbesi

Yeri ve Konumu:

30L – IIIc pafta 71 ada 14 parselde, Kılıçarslan Caddesi üzerinde Lefke Kapı'ya çıkılırken yolun sol tarafında kalmaktadır.

Tarihçesi:

Yapının üzerinde herhangi bir inşa kitabesi yoktur. İçindeki lahitin yazılarından Halil Paşa'nın mezarı olduğu anlaşılmaktadır.

Türbede Halil Paşa'dan başka, üç oğlu Yusuf Çelebi, Kazasker Süleyman Çelebi ve Veziriazam II. İbrahim Paşa ile İsa Paşa'nın oğlu İbrahim Çelebi ve onun Nefise, Sitti, Hatice adlarındaki üç kızı gömülüdür⁴²². Yapının planını yayınlayan K. Otto-Dorn, Halil Paşa'dan önce vefat etmiş olan oğlu Yusuf Çelebi'nin ölüm tarihini dikkate alarak yapıyı H. 834 / M. 1430 yılına tarihlendirir⁴²³. E. H. Ayverdi, II. Murad Döneminde inşa edildiğini kabul eder⁴²⁴.

Yapının yakınlarında bugün mevcut olmayan bir imaret ve mescit de inşa ettirildiği belirtilmektedir⁴²⁵. Yapının adı geçmese de, Halil Paşa'ya ait bir vakıf kaydı tespit edilmiştir⁴²⁶.

Mimari:

Bugün yalnızca batı ve kuzey duvarı ayakta olan yapının, kuzey – güney doğrultusunda uzanan düzensiz bir dikdörtgen plana sahip olduğu anlaşılmaktadır.

K. Otto-Dorn'un planına göre caddeye paralel uzanan bir çevre duvarın arkasında kalmaktadır⁴²⁷. İçeriye, batı yönündeki kapıyla geçilmekte, türbenin de batı duvarına giriş kapısı bulunmaktadır. yapının güney duvarına açılan iki pencereyle yola açıldığı

⁴²² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, 1974, **a.g.e.**, s. 86.

⁴²³ Katharina Otto-Dorn, **a.g.e.**, s. 88.

⁴²⁴ Ekrem Hakkı Ayverdi, 1974, **a.g.e.**, s. 508.

⁴²⁵ D.Ö.P.A., **a.g.e.**, s. 218.

⁴²⁶ Sıra no. 1973, İznik Halil Paşa vakfı, vak. No. 188 ve 457, esas 1:2 / 2944.

⁴²⁷ Katharina Otto-Dorn, **a.g.e.**, s. 88.

anlaşılmaktadır. Batı duvarda kuzeydoğu köşeye yakın yerde kapı, ve bir pencere, kuzey duvarda tam eksende bir pencere, doğu duvarda eksenin güneyine ve kuzeyine kaydırılmış iki pencere ile iki niş olduğu görülmektedir. Mevcut duvarlardan, duvarların kesme taş ve tuğlalarla oluşturulmuş temeller üzerinde kerpiç malzemeyle inşa edildiği görülmektedir. Pencere hizalarına ahşap hatıllar yerleştirilmiştir.

4.1.2.1.2.8. Abdülvahap Türbesi

Yeri ve Konumu:

Sur dışında, Lefke Kapı'dan çıkıldığında aynı adla anılan tepede bulunmaktadır.

Tarihçesi:

Yapının üzerinde herhangi bir kitabe bulunmamaktadır.

Halk arasında yerel bir inanış olarak, İznik Bizans hakimiyetindeyken çocuk yaşta kente giren Abdülvahap, kentte büyümüş kentin Tekfurunun kızına açık olmuş, Türk akınları başladığında da içerden bilgi sızdırarak Türklere yardımcı olmuştur. Ancak yapılan savaşta başı gövdesinden ayrılmış, başını koltuğunun altına alarak savaşmaya devam etmiş kent Türklerin eline geçince bu tepeye giderek orada ölmüştür⁴²⁸.

Diğer bir efsaneye göre, 713-740 yılları arasında İslam orduları Anadolu'ya kadar uzanıp İslamiyet'i yaymaya çalışırken ordunun başında cesur gayet iyi ata binen ve güçlü kılıç kullanan yakışıklı genç bir sancaktar bulunuyordu. Üsküdar'a kadar gelen İslam orduları birkaç kere İznik'i kuşatmışlardı. Kuşatma sırasında Genç Sancaktar Abdülvahap büyük başarılar göstermiş ve gönlünü genç bir Rum kızına kaptırmıştır. İznik surlarının Kızlar Burcu denilen burç Rum kızları tarafından müdafaa edilmekteydi. Sancaktari, Kızlar Burcunu müdafaa eden sevgilisi, her defasında kaleyi alırsın beni de alırsın, diye bağırırmıştır. Kale alınmış, Fakat Abdülvahap Sancaktari sevgilisine kavuşamamıştır. Çünkü, bir düşman oku ile yaralanmış ve başı uçurulmuştur. Buna rağmen kılıç sallamaya devam eden Sancaktari'ye bir arkadaşının, "Bire Abdullah başını unuttun" demesi üzerine, geri dönen Sancaktari başını koltuğuna alarak yedi adımda bugün yattığı tepeye çıkmış ve kendini defnetmiştir. Türkler İznik'i zaptedince, şehit olan Abdülvahap için bir mezar inşa etmişlerdir.

⁴²⁸ Tarih ve Müze Komitesi, **a.g.e.**, s. 42-43.

Herhangi bir eski mezar veya türbe kalıntısı olmamasına rağmen halk tarafından benimsenin bu tepeye günümüzde bir yatır ve küçük ölçülü bir cami yapılmıştır. Kabrin etrafı bayraklarla donatılarak dilek dilenmektedir.

Mimari:

Yakın geçmişte ayak ve baş taşı olarak iki sütun gövdesinin bulunduğu uzun bir toprak kabartma mezar bulunan yerde günümüzde, mermerle kaplanmış bir kabir ve hemen bitişiğinde bir cami yapılmıştır. Orijinal durumu hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

4.1.2.1.2.9. Ahirveyn Türbesi

Yeri ve Konumu:

İsmail Bey Hamamı'nın kuzey doğusunda, Lefke Kapı'ya gidilirken ilk sokağın içinde park alanında kalmaktadır.

Tarihçesi:

Yapının ve kabirlerin üstünde herhangi bir kitabe yoktur.

Belediye'nin türbeye yerleştirdiği bilgilendirme levhasında, Ahiveyn Sultan veya Afyon Sultan olarak adlandırılan türbede yatan kişinin İznik'in fethinden sonraki dönemde kentteki Ahilik temsilcisi olduğu belirtilmektedir. Orhan Gazi'nin torunlarından biri olduğu, 14. yüzyılda İznik'te yaşadığı, o devrin tabiplerinden olduğu, toplattırdığı otlardan çeşitli ilaçlar yaptığı ve en çok kullandığı madde de afyon olduğu için kentte Afyon Sultan adıyla anıldığı da belirtilmektedir.

Mimari:

Yaklaşık 2x4 m. ölçülerinde dikdörtgen alanda, açık türbe halinde iki kitablesiz kabirden oluşmaktadır. Bugünkü park seviyesinden 50 cm. aşağıda, zemini tuğlalarla döşenmiştir.

4.1.2.1.2.10. Alaattin Mısri Türbesi:

Yeri ve Konumu:

Nilüfer Hatun İmareti'nin güneyinde kendi adıyla anılan sokakta yer almaktadır.

Tarihçesi:

Yapının üzerinde herhangi bir kitabe yoktur.

Orhan Gazi İznik'i fethettiğinde ilim merkezi haline getirmeye çalışmıştır. Bu dönemde kurulan medreselerden ilki Orhan Gazinin oğlu Süleyman Paşa'nın adına inşa edilen Süleyman Paşa Medresesidir. Bu medresenin ilk hocalarından biri Alaettin'i Mısri'dir.

Mimari:

Yaklaşık 2x5 m. ölçülerinde dikdörtgen planlı alanda, üstü açık türbe şeklinde düzenlenmiştir. İki yazısız üç kabir bulunmaktadır. yol seviyesinden yaklaşık 50 cm. aşağıdadır. Etrafı briketle örülmüş duvarla sınırlandırılmıştır. K. Otto-Dorn türbenin orijinalinde ahşap çatılı olduğunu belirtmekte ve 18. yüzyıla tarihlendirmektedir.

4.1.2.1.2.11. Huysuzlar Türbesi

Yeri ve Konumu:

Atatürk Caddesi üzerinde İstanbul Kapı'ya giderken yolun sol tarafında, otobüs durağının arkasında kalmaktadır.

Tarihçesi:

Yapının üzerinde veya mezarlarda herhangi bir kitabe yoktur.

K. OttoDorn, yapıyı Hususlar Türbesi olarak adlandırmış ve geç döneme tarihlendirerek 18. yüzyıl türbeleri içinde saymıştır⁴²⁹.

Huysuzlar adının nereden geldiğine dair tek açıklama Tarih ve Müze Komitesinin yayınında yapılmaktadır. Buna göre, Şaman geleneklerinden gelen bir inanışla yaramaz çocukları uslandırmak için bir süreliğine türbenin içine kapatıp daha sonra çınlıplak soyarak eve götürülmektedir. Şaman inanışında Uma tanrısından gelen bu inanışta elbiselerin çıkarılması tanrıya sunulan adak olarak gösterilmektedir⁴³⁰.

Mimari:

Yaklaşık 2x2.5 m.lik kare planlı alanda üç kitablesiz kabir bulunmaktadır. Türbenin duvarları briketten örülmüş ve üzeri açıktır. Son dönemde önüne demir parmaklıklar ve kapı konmuştur.

Eski fotoğraflarından yapının, dikdörtgen planlı, belli bir yüksekliğe kadar moloz taştan örülü olduğu, bundan yukarısının kerpiçle tamamlandığı anlaşılmaktadır. Üzeri kiremitle kaplı çatı örtülüdür. Yola bakan cephesinde eksenden sola kaydırılmış kapı ve bir pencere bulunmaktadır.

⁴²⁹ Katherina Otto-Dorn, **a.g.e.**, s. 88.

⁴³⁰ Tarih ve Müze Komitesi, **a.g.e.**, s. 41-42.

4.1.2.1.3. Medreseler

4.1.2.1.3.1. Süleyman Paşa Medresesi

Yeri ve Konumu:

30L – III c pafta 112 ada 21 parselde, Yakup Çelebi Mahallesi’nde, Süleyman Paşa sokak ile Maltepe Sokağı’nın kesiştiği köşede yer almaktadır.

Tarihçesi:

Süleyman Paşa, Sultan Orhan Gazi’nin büyük oğlu ve ilk Rumeli fatihidir.H. 716 (M. 1316-17) yılında doğmuştur. H. 738 (M. 1337-8) de İzmit ve çevresi sancak olarak kendisine verilmiştir. Kısa süre sonra Gelibolu ve çevresinin Süleyman Paşa tarafından fethiyle Osmanlıların Rumeli’ye kesin olarak yerleşmeleri sağlanmıştır. Süleyman Paşa H. 761 (M. 1359-60) yılında av sırasında atından düşerek ölmüş ve Bolayır’a gömülmüştür⁴³¹.

Yapının kitabesi yoktur. Süleyman Paşa’nın ölümünden sonra babası Orhan Gazi tarafından düzenlenen H. 763 (M. 1361-62) tarihli vakfiyesinde İznik’teki medresesi de belirtilmektedir⁴³². Süleyman Paşa’nın Fatih Devrinde yazılan vakfiyesinde İznik’te bulunan medresesiyle ilgili bilgi yoktur. Süleyman Paşa’nın Rumeli’deki evkafının H. 680 (M. 1455) ve H. 959 (M. 1551) tarihli tahrir defterlerinde ise İznik Süleyman Paşa Medresesi’ne elli akçe ile müderris atandığı belirtilmektedir. “paye” bakımından medrese H. 950 (M. 1535-36) yılında kırklı, H. 946 (M. 1546-47) tarihi ile H. 1052 (M. 1652-53) tarihleri arasında elliler arasında yer almaktadır⁴³³. İznik Süleyman Paşa Medresesi’nde müderrislik yapmış olanlar ile ilgili H. 680 (M. 1455) tarihi öncesi hakkında bilgiye ulaşılamamıştır. Müderris olarak görev yapan ilk kişi

⁴³¹ Mehmed Süreyya, **Sicili Osman-i**, s. 36; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Orhan Gazi’nin Vefat Eden Oğlu Süleyman Paşa İçin Tertip Ettirdiği Vakfiyenin Aslı”, **Belleten**, C. 27 – S. 107, Ankara 1963, s. 438.

⁴³² D.Ö.P.A., **a.g.e.**, s. 247.

⁴³³ Cahid Baltacı, **XV. XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri**, İstanbul 1976, s. 433.

Tacetin İbrahim olarak bilinmektedir⁴³⁴. Kayıtlarda İznik Süleyman Paşa Medresesi'nde ismine rastlanan son müderris Emrullah Efendi yerine H. 900 (M. 1600-1) yılında müderrisliğe atanan Larendeli Sinan Efendi'dir⁴³⁵. Vakıf kayıtlarında H. 1130 (M. 1731-32) tarihinden başlayarak "vazife tevcihleri" yazılıdır. 1771-72, 11 Temmuz 1814 ve 1879-89 tarihli defterler yapının bu tarihlere kadar vakıf olarak kullanıldığını belgelemektedir⁴³⁶.

Evliya Çelebi, İznik'in yedi medresesinden en mükemmelinin Süleyman Paşa'nın olduğunu, ayrıca Darülhadis ve Darülkurrasının bulunmadığını belirtir.

Kitabesi bulunmayan yapının tarihlendirmesi araştırmacılar tarafından kaynakların aktarımlarından, Süleyman Paşa'nın yaşadığı yıllardan ve yapının mimari özelliklerinden yola çıkarak yapılmaya çalışılmıştır. A.S. Ülgen yapıyı herhangi bir nedene bağlamadan 14. yüzyıl başına tarihlendirmektedir⁴³⁷. K. Otto-Dorn Süleyman Paşa'nın yaşadığı dönem ve yapının mimari özelliklerinden yola çıkarak 14. yüzyıl ortalarına tarihlendirme yapar⁴³⁸. Ekrem Hakkı Ayverdi Süleyman Paşa'nın 1335-36 yıllarından sonra Karesi Sancağı'nda, daha sonra da Rumeli fetihlerinde bulunmasını gerekçe göstererek, yapının bu tarihten önce inşa edilmiş olabileceğini belirtir⁴³⁹. C. Baltacı Süleyman Paşa'nın ölüm tarihini dikkate alarak yapının 1359-60 yıllarından önce yapılmış olduğunu, Y. Demiralp ise Ayverdi'nin düşüncesine benzer bir yaklaşımla Süleyman Paşa'nın 1335-36 yılında İznik'ten ayrıldığını dikkate alarak medresenin bu tarihten önce büyük olasılıkla 1330'lu yıllarda yapılmış olabileceğini belirtmektedir⁴⁴⁰. Bu da İznik Süleyman Paşa Medresesi'ni en eski Osmanlı medresesi yapmaktadır.

A. Kuran ise makalesinde, yapının mimari özelliklerinin 14. Yüzyıl için erken olduğunu savunmaktadır. Sütunların taşıdığı revakları, kubbeli ve iki pencere

⁴³⁴ Mustafa Bilge, **İlk Osmanlı Medreseleri**, İstanbul 1984, s. 23.

⁴³⁵ Cahid Baltacı, **a.g.e.**, s. 433.

⁴³⁶ D.Ö.P.A., **a.g.e.**, s. 248.

⁴³⁷ Ali Saim Ülgen, **a.g.m.**, s. 65.

⁴³⁸ Katherina Otto-Dorn, **a.g.e.**, s. 71.

⁴³⁹ Ekrem Hakkı Ayverdi, 1966, **a.g.e.**, s. 119.

⁴⁴⁰ Yekta Demiralp, **a.g.e.**, s.25.

öğrenci odaları, kapalı dershanesi, “U” şeması gibi değerlendirmelerini dönemin diğer yapılarıyla karşılaştırmakta sonuçta, bu yapının Süleyman Paşa’nın yaptırdığı medrese olamayacağı ya da 14. yüzyılda yapılan yapının 15. Yüzyılda II. Bayezid dönemi özelliklerine göre yeniden inşa edilmiş olabileceğine işaret etmektedir. 1930’lu yıllarda Süleyman Paşa’ya yanlış olarak mal edildiğini ve en eski Osmanlı medresesinin Bursa Lala Şahin Paşa Medresesi olduğunu savunmaktadır⁴⁴¹.

Yapı 19. Yüzyılda onarılmıştır. E.H. Ayverdi 1956 yılında yapının hemen hemen örtüsüz olduğunu ve harap durumda bulunduğunu belirtir. 1968 yılında yapı Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından onarılmış ve bu onarım sonrasında İznik Müftülüğü’ne bağlı olarak bir süre Kuran kursu, bir süre depo olarak kullanılmıştır. Daha sonra bir süre boş kalan yapı 2001 yılında yeniden onarılıp, bakımı yapıldıktan sonra, bugünkü haliyle çini atölyeleri tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Bu onarımlar sırasında derslane hücresi ile güneyinde yer alan öğrenci hücresi arasındaki geçiş bir duvarla kapatılmıştır. Ayrıca yapının kuzeydoğu köşesine yapıya bir tuvalet eklenmiştir.

1982 yılında avlunun kuzeydoğu köşesindeki duvar nişinin altında bir kuyu bulunduğu tesbit edilmişse de⁴⁴² sonraki onarımlarda kapatılmıştır.

Mimari:

Medrese açık avlulu plan tipindedir. “U” şemalı yerleşim özelliği gösterir. Yapının kuzey ve güney kanatlarında simetrik üçer hücre, batı kanadında beş oda olmak üzere toplam 11 öğrenci odası bulunmakta, batı kanadında ayrıca derslane odası yer almaktadır. Derslane odasıyla bu odaya bitişik güneyde yer alan öğrenci hücresi arasında bir geçiş bölümü bulunur. Yapının avluya açılan kısımlarında kuzey ve güneyde ikişer, batıda dört bölüm olmak üzere sekiz bölümlü revak yer almaktadır. Güney kanatta yer alan revak kısmının doğuda yer alan ilk bölümü doğu yönüne

⁴⁴¹ Aptullah Kuran, “İznik Süleyman Paşa Medresesinin İnşa Tarihi İle Bağdaşmayan Mimari Kuruluşu Üzerine Görüşler”, *Türk Kültürü Araştırmaları*, Sayı: ½, Ankara 1989, s. 175-178.

⁴⁴² Oktay Aslanapa – Şerare Yetkin – Ara Altun, *İznik Çini Fırımları Kazısı 1981-1988 II. Dönem*, İstanbul 1989. s. 70.

kemer ile açılmaktadır. Kuzeydeki revak ise doğu yönünde bir duvarla kapatılmıştır. Bu duvar doğu yönde 3.90 m. çıkıntı yaparak güney kuzey yönünde uzanan yeni bir duvarla birleşmiş ve bu duvarla doğu batı doğrultusunda uzanan güney duvar arasındaki açıklık kapı olarak kullanılmıştır. Avluyu çevreleyen doğu duvarında beş pencere açıklığı yer almaktadır. Bu duvar E.H. Ayverdi tarafından yapılan 1966 yılı öncesi planlarında gösterilmezken, restitüsyon için hazırlanan planda gösterilmektedir. Bu doğrultuda duvarın 1968 yılı onarımlarında eklendiği anlaşılmaktadır. Hazırlanan bu restitüsyon planında yapının kuzeyinde yer alan revak bölümüne, doğu duvarı boyunca uzanan bir ek mekan önerilmiştir. 2000 yılında yeniden kullanımına yönelik yapılan onarımlarda bu ek mekan önerisi bir kısım değişiklikle tuvalet işlevli olarak inşa edilmiştir.

Yapının kuzeybatı ve güneybatı köşelerindeki odaların avlu ile bağlantısı dikdörtgen biçimli ve çapraz tonoz örtülü bir geçiş ile sağlanır. Diğerleri ise basık kemerli birer kare kapı ile avluya açılır.

Dershane hücresinin avlu yönünde bir pencere açıklığı bulunmakta, diğer birimlerde avlu yönünde pencere yer almamaktadır. Odalar altta düz atkılı ve üstte fil pencereler ile dışarı açılırken, dershane odası ile kuzeyinde yer alan öğrenci odasının dışarıya pencere açıklığı bulunmamaktadır. Bu odaların orijinalinde bulunan pencere açıklıklarının sonradan kapatıldıkları görülmektedir⁴⁴³. Bütün odalarda üstten üçgen biçiminde sonuçlanan ocak nişi bulunmaktadır. Köşe odaları hariç bu nişlerin hepsi de avluya bakan duvardadır.

Medresenin bütün odaları kare planlı, sekizgen kasnağa oturan kubbe örtülüdür. Kubbeye geçişler dershane sivri kemerli trompla, öğrenci odalarında ise pandantiflerle sağlanmıştır. Dershane birimi diğerlerinden daha büyüktür. Dershane odasının bir duvarı 5.10 m. kubbe yüksekliği yaklaşık 7.98 m., öğrenci odalarının bir duvarı 3.50 m. kubbe yüksekliği ise yaklaşık 5.88 m.dir. Bu farktan dolayı dershane birimi batı cephesinde 1.50 m.lik bir çıkıntı yapar. Dershane birimi eksen üzerinde

⁴⁴³ D.Ö.P.A., a.g.e., s. 248.

yer almaz. Bunun dıştan anlaşılmaması için söz konusu çıkıntının yanındaki odaya kadar uzatılmış ve bu oda ile derslane dar bir geçitle içerden bağlanmıştır. Derslane odası ile güneyindeki öğrenci odası arasındaki bu geçiş beşik tonoz, köşe odalarının girişleri ise çapraz tonozlarla örtülmüştür. Yaklaşık 5.35 m. yüksekliğe sahip sivri kemerlerle birbirine bağlı olan revak dizisinin kubbe yüksekliği ise yaklaşık 7.44 m.dir. Revak kubbeleri odalarından daha alçak tutularak çatının üstüne doğrudan oturtulmuştur. Derslane biriminin eksende yer almaması üst yapıdaki simetriyi de bozmaktadır.

Yapının çeşitli bölümlerinde moloz taş, kesme taş tuğla, harç, mermer ve ahşap kullanımı görülür. Medresenin iç mekanları sıvalı olduğundan tespit ve değerlendirme yapmak sadece dış cephede mümkün olmaktadır. Dış cephede yoğun olarak moloz taş ve aralarına düzensiz yerleştirilmiş tuğla ile birlikte harç kullanılmıştır. Kuzey duvar köşesi kesme taş ve kabayontu taş kullanımı ile diğer cephelerden farklılık göstermektedir. Bu cephede kullanılan kesme taşlar devşirmedir⁴⁴⁴. Bacalarda kesme taş kullanılmıştır.

Dış cephede tuğla malzeme, moloz taş ile birlikte düzensiz olarak kullanılmıştır. Yapının kuzey, batı ve özellikle günümüze kadar en az değişikliklerle gelebilen cephesi olarak belirtilen kuzey cephede yer alan öküz gözü pencereler dikey tuğla sıraları ile oluşturulmuştur. Yapıda Orhan Gazi dönemi ve erken Osmanlı mimarisinin karakteristik cephe düzenlemesi olan almalı teknik kullanımı revak bölümünde görülür. Revak cephelerinde üç sıra tuğla, bir sıra kesme taş ve kesme taşlar arasına yerleştirilen birer dikey tuğla kullanılmıştır. Ayrıca revakları oluşturan kemerler de tuğla ile örülmüştür.

Yapıda mermer malzeme revak bölümündeki sütunlarda ve pencere lentolarında kullanılmıştır. Revak bölümünde yer alan sütunlar devşirmedir. Köşeleri pahlı basit bu sütunlar basit başlıklar ile kemerleri taşırlar.

⁴⁴⁴ Yekta Demiralp, **a.g.e.**, s. 26.

Örtü malzemesi olarak ta kiremit kullanılmıştır.

Yapıda çeşitli yerlerdeki tuğlaların kalınlıkları yaklaşık 3.5 cm. boyutlarında olup, belli bir standart göstermezken, almasıık tekniğın görüldüğü revaklarda kullanılan tuğlalar ise 22-24 cm. ölçüleriyle standartı yakalar⁴⁴⁵.

Süsleme:

Yapıda, revakta almasıık tekniğın kullanılmasıyla oluşturulmuş hareketlilik dışında bir süsleme ögesi bulunmamaktadır.

⁴⁴⁵ Hasan Yılmazyaşar, a.g.e., s. 136.

4.1.2.1.4. İmaretler

4.1.2.1.4.1. Nilüfer Hatun İmareti

Yeri ve Konumu:

30L – III c pafta 70 ada 3 parselde, Lefke Kapı'ya çıkılırken sol tarafta sokak içinde, üzerinde Yeşil Cami'nin karşısındadır. (İznik Müzesi)

Tarihçesi:

Yapının doğu cephesinde bulunan giriş kapısı üzerinde kitabesi yer almaktadır.

Okunuşu;

Emera bi-binâi hâzihi'l- ' imareti'l-mübâreketi'ş-şerîfeti lâ zâlet ma'mûreten el-melikü'l-mu'azzam el-hâkânü'l-mükerrem

Sultân bin sultân Murâd bin Orhân halleda'llâhü memleketehû li-vâlidetihi'l-merhûmeti'l-magfûreti nâsirati'l-hayrâti seyyideti'l-muhadderât

Nilûfer Hâtûn teğammedehâ bi'l-ğufrân fî evveli cemâziyi'l-evveli li-seneti tis'îne ve seb' imâyeh.

Anlamı:

Büyük Hükümdar, iyilik sahibi hakan, sultan oğlu sultan, Orhan oğlu Murad – Allah memleketini (yönetimini) devamlı kılsın - ; merhum, mağfur, hayırlı işleri yayan, örtünmüşlerin (kadınların) efendisi olan annesi Nilüfer hatun adına – (Allah) onu mağfiretiyle örtsün - , imar edilmiş (ya da imaret) olarak devam edecek bu mübarek ve şerefli imaretin inşa edilmesini 790 (M. 1388) senesinin cemâziye'l-evvel ayının başında emretti⁴⁴⁶.

⁴⁴⁶ Kitabenin çözümlemeleri için Bknz: Abdülkadir Tüfekçioğlu, **a.g.e.**, s. 69. ; D.Ö.P.A., **a.g.e.**, s.239-240.; Ekrem Hakkı Ayverdi, 1966, **a.g.e.**, s. 320-328.

Kitabe Arapça olarak celi sülüs hatla, 48x151 cm'lik dikdörtgen mermer üzerine kabartılarak üç satır halinde yazılmıştır. Metnin köşeleri Rumilerle süslenmiş, satır araları 1 cm'lik cetvellerle belirlenmiştir. Satır aralar 12.5 cm'den oluşturulmuştur⁴⁴⁷.

Yapıya adını veren Nilüfer Hatun, bugün Yenişehir'e bağlı köy konmundaki Yarhisar'ın Bizans Tekfuru'nun kızıdır. Asıl adı Holophira'dır. Osmanlı kroniklerinde adı Nilüfer, Lulufer, Ulufer olarakta geçmektedir⁴⁴⁸. İbn Battuta seyahatnamesinde İznik'te kendisini huzuruna kabul eden Nilüfer Hatun'dan Bayalun „Büyün olarak bahsetmektedir⁴⁴⁹. Nilüfer Hatun'un Belekome (Bilecik) Tekfuruyla evleneceği ve düğüne Osman Gazi'nin de davet edildiği bilinmektedir. Harman kaya Tekfuru Köse Mihal'in bu davetin aslında kendisi için hazırlanmış bir tuzak olduğunu haber vermesi üzerine Osman Gazi'nin önce Bilecik'i ele geçirdiği, Kaldırak adı verilen yerde Yarhisar'dan gelen düğün alayını tutsak aldığı aktarılmaktadır. Daha sonra Holophira'yı oğlu Orhan'la evlendirerek, adını Nilüfer Hatun olarak değiştirmiştir. İznik'in fethinden sonra kente gelen Nilüfer Hatun, kente iyilikseverliliği ile ün salmıştır. Oğlu da onun adına bu yapıyı inşa ettirmiştir.

Karşısındaki Yeşil Cami'yle karşı karşıya konumuna rağmen Nilüfer Hatun İmaret'i'nin kente gelen seyyah ve araştırmacılar tarafından daha az değerlendirildiği dikkati çekmektedir. İlk defa yapıyı anlatan C. Gurlitt'in çizmiş olduğu rölövelerde bazı hataların olduğu görülmektedir⁴⁵⁰. F. Taschner kitabesini çözümleyip yayınlamış⁴⁵¹, K. Otto-Dorn İznik'i anlattığı eserinde yapıya geniş yer ayırmış⁴⁵², A.S. Ülgen de yine bazı hatalı ölçülerle birlikte yapı hakkında bilgiler vermiştir⁴⁵³. Yayınlarda kitabesindeki imaret kelimesi nedeniyle işlevi hakkında farklı görüşler

⁴⁴⁷ Abdülhamit TÜFEKÇİOĞLU, **a.g.e.**, s. 68-69.

⁴⁴⁸ MEHMED NEŞRİ, **a.g.e.**, s. 59.

⁴⁴⁹ Sait Aykut, **a.g.e.**, s. 9.

⁴⁵⁰ Cornelius Gurlitt, **a.g.m.**, s. 54.

⁴⁵¹ Franz Taeschner, "Das Nilüfer-İmâret in İznik und Seine Bauinschrift", **Der İslam**, Sayı: 20, Leipzig 1932, s109-186.

⁴⁵² Katherina Otto-Dorn, **a.g.e.**, s. 52.

⁴⁵³ Ali Saim Ülgen, **a.g.m.**, s. 65-66.

ortaya çıkmıştır. Semavi Eyice, G. Goodwin zaviye olabileceğini⁴⁵⁴, E.H. Ayverdi ve O. Aslanapa ise imaret olabileceğini belirtir⁴⁵⁵. A. I. Doğan ise bu iki yaklaşıma da katılmayarak yapıyı Fütuvvet Camii olarak tanımlamaktadır⁴⁵⁶.

Yapı günümüzde İznik Müzesi olarak kullanılmaktadır.

Mimari:

Yapı ters t “⊥” olarak isimlendirilen plan şemasına sahip olup, doğu batı doğrultusunda uzanmaktadır. Doğuda beş kemerli giriş revakıyla, arka arkaya yerleştirilerek elde edilmiş iki büyük mekan ve bu mekanlardan ilkinde bitişik, birer kapıyla bağlantısı sağlanmış kuzey ve güneyde bulunan iki yan kanattan oluşmaktadır⁴⁵⁷.

Yapının doğu cephesine güney - kuzey doğrultusunda yerleştirilmiş yaklaşık 25m. genişlik, 8 m. derinliğe sahip, dikdörtgen planlı, revaklı giriş bölümü bulunmaktadır. Yapının doğu cephesinin tüm genişliği yaklaşık 40 m.dir. Bu revaklı bölümün tüm cepheyi kaplayacak şekilde tasarlanmadığı anlaşılmaktadır. Yapının iki tarafta yer alan yan kanatlarından, güneydeki yaklaşık 7 m., kuzeydeki yaklaşık 7.70 m. kadar bu bölümden taşmaktadır⁴⁵⁸. Köşelerde L profilli, giriş ekseninde ise dört boyutlu iki ayak ve bunların arasına yerleştirilmiş birer sütun bulunmaktadır. Bu dizimle, önde sivri kemerlerle beş bölüme ayrılmıştır. Giriş kapısının eksenindeki orta bölüm prizmatik üçgenlerle geçişi sağlanan bir kubbeye örtülmüştür. Zeminde dikdörtgen planlı başlayan birim üstte tonoz ve kubbe bir arada kullanılarak örtülmüştür⁴⁵⁹.

⁴⁵⁴ Semavi Eyice, “İki Türk Abidesinin Mahiyetleri Hakkında Notlar: İznik’te Nilüfer Hatun İmareti ve Kayseri’deki Köşk Medrese”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, S. 23, İstanbul 1963, s. 109.; Godfrey Goodwin, **A History of Otoman Architecture**, London 1971, s. 44.

⁴⁵⁵ Ekrem Hakkı Ayverdi, 1966, **a.g.e.**, s. 320.; Oktay Aslanapa, 2004, **a.g.m.**, s. 230.

⁴⁵⁶ Ahmet Işık Doğan, **Osmanlı mimarisinde Tarikat yapıları Tekkeler, Zaviyeler ve Benzer Nitelikteki Fütuvvet Yapıları**, İstanbul 1977, s. 41.

⁴⁵⁷ Semavi Eyice, 1963, **a.g.m.**, s. 109.

⁴⁵⁸ Ekrem Hakkı Ayverdi, 1966, **a.g.e.**, s. 320.

⁴⁵⁹ Özand Gönülal, **Erken Osmanlı Döneminde İnşa Edilen Çok İşlevli Camilerde Kubbeye Geçiş Elemanları**, (Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 1997, s. 36.

Diğer birimlerin üzeri aynalı tonozlarla örtülüdür⁴⁶⁰. Giriş eksenindeki dört boyutlu payelerin dışa bakan yüzleri, kemer hizasına kadar uzanan, üzerleri konik bir külahla sonuçlanan demet kaval payelerle hareketlendirilmiştir. Revakın yan tarafları karşılıklı olarak ikiye bölünmüştür. Revaklı giriş bölümünden yapının içine taç kapıyla girilmektedir.

Yaklaşık 10 m.lik ölçülere sahip kare planlı olan ilk mekan prizmatik Türk üçgenlerine oturtularak geçişi sağlanan bir kubbeyle örtülüdür. Toplam 68 üçgenden oluşan geçiş ögesinin kare başlangıçtan bitişte doğru daireye dönüştüğü ve kubbenin daire plan üzerine oturduğu görülmektedir. Kubbenin ortasında yuvarlak bir aydınlatma feneri vardır. Kasnağında simetrik iki pencere yer alır. Doğu duvarda eksende giriş kapısı ve ona simetrik iki pencere, kuzey ve güney duvarlarda köşelere yerleştirilen ve yan kanatlarla bağlantıyı sağlayan birer kapı yer alır. Batı yönde geniş bir sivri kemerle ayrılmış, zemini 0.63 m. daha yüksek olan ikinci mekana geçilir. Doğu batı doğrultusunda uzanan ve yaklaşık 12 m. x 9 m. ölçülerinde dikdörtgen plana sahip mekanın üst örtüsü, ortada enlemesine atılmış bir kemerle kendi içinde de ikiye ayrılır. Bunlar tonozların içine oturtulmuş küçük kubbelerle örtülüdür. Doğudaki bölümün kubbesi sekiz dilimlidir. Oturduğu tonozun yüzeyi alçı malzemeden mukarnaslarla bezenmiştir⁴⁶¹. Batıdaki, dikdörtgenden başlayıp altıgene dönüşen yıldız tonoz parçalarıyla geçilen küre biçimlidir. Güney ve kuzey duvarlarda hem alt seviyede hem üst seviyede birbirlerine simetrik yerleştirilmiş ikişer pencere yer alır. Alt seviyedekiler sivri kemerli alınlıkları olan dikdörtgen kesitli, üst seviyedekiler ise yine dikdörtgen kesitli alçı şebekeli pencerelerdir. Batı duvarındaki pencere ise dikdörtgen kesitlidir. Yapıda sadece bu pencerede mermer söve kullanılmıştır. Bu mekanın güney duvarında, iki pencere arasına gelen kısımda kademeli dikdörtgen bir mihrap nişinin yer aldığı belirtilmektedir⁴⁶².

Kuzey - güney doğrultusunda, ilk mekana bitişik olarak yerleştirilmiş yaklaşık 13.50 m. genişlik, 11 m. derinliğe sahip olan yan kanatların, dikdörtgen planlı zemini üst

⁴⁶⁰ D.Ö.P.A., **a.g.e.**, s. ; 231. Oktay Aslanapa, 2004, **a.g.m.**, s.109.

⁴⁶¹ Özand Gönülal, **a.g.e.**, s. 36.

⁴⁶² Semavi Eyice, 1963, **a.g.m.**, s. 109.; Katherina Otto-Dorn, **a.g.e.**, s. 53.; Ekrem Hakkı Ayverdi, 1966, **a.g.e.**, s. 138.

seviyede aynalı kemerlerle kareye dönüştürülmüştür. Mekan bu kör kemerlerin arasına yerleştirilmiş pendentiflerle geçişi sağlanan birer kubbeyle örtülmüşlerdir. Kubbelerin sağ ve sol kısımlarında, zeminden yukarı doğru, dikdörtgenden kareye dönüşümü sonucu küçük birer eyvancık oluşmuştur. Batı ve yan duvarlarında alt ve üst seviyelerde yer alan birer pencere, doğu duvarlarında birer ocak nişi ve mazgal penceresi bulunmaktadır⁴⁶³.

Yapıda inşa malzemesi olarak köfeki taşı ve tuğla kullanılmıştır. Cepheler, kasnaklar, revak ve pencere kemerleri bir sıra kesme taş, üç sıra tuğla ve sağlam beyaz harçla oluşturulmuş almaşık teknikte örülmüştür. Giriş revakında yer alan sütun ve sütun başlıkları ile taç kapıda mermer malzeme kullanılmıştır. Kasnak pencerelerinde alçıdan yapılmış şebeke uygulamaları vardır⁴⁶⁴.

Süsleme:

Yapının inşa tekniği olan almaşık örgünün cephelere süsleme adına renklilik kazandırdığı görülmektedir. Bunun dışında Revak cephelerinde kemer başlangıcından itibaren tuğlalar kemer dönüşünü takip edecek şekilde yerleştirilerek hareketlilik sağlanmıştır. Yapının ana kitlesinin ve fenerli kubbenin etrafını üç, diğer iki kubbenin etrafını iki, yan kanatların saçaklarının ve kubbelerinin etrafını bir sıra olmak üzere tuğla dizimiyle oluşturulmuş testere dişi kuşatmaktadır.

Revaklı kısmın giriş eksenindeki dört boyutlu payelerin dışa bakan kısımları hiçbir statik özelliği olmayan tamamen süslemeye yönelik demet kaval payeler şeklinde örülmüştür. Payelerin altı yivli olarak şekillendirilmiş, üzerlerine konik şeklinde külâh oturtulmuştur⁴⁶⁵. Taç kapının kemeri ve sağındaki pencerenin alınlığı tuğla ve taş malzemenin alternatif dizimiyle dama tahtası şeklinde düzenlenmiştir. Soldaki pencere alınlığında bu uygulama görülmezken her iki pencerenin de kemeri testere dişi ile sınırlandırılmıştır. Yine revaklı giriş kısmında yer alan mermerden yapılmış

⁴⁶³ Ekrem Hakkı Ayverdi, 1966, **a.g.e.**, s. 138.; D.Ö.P.A., **a.g.e.**, s.

⁴⁶⁴ Oktay Aslanapa, 2004, **a.g.m.**, s. 230.; D.Ö.P.A., **a.g.e.**, s. 248.

⁴⁶⁵ Yıldız Demiriz, 1979, **a.g.e.**, s. 587.; Yıldırım Özbek, **a.g.e.**, s. 77.

mukarnaslı sütun başlıkları vardır. Beyaz mermer malzeme üzerine kabartma ve oyma tekniklerinde işlenmiş olan başlıklarda bir sıra mukarnas ve üst kısımlarında istiridye şeklinde küçük nişçikler vardır.

Yapının güney cephesinde revak kemerleri üstünde ve mihrabın bulunduğu duvarın dış cephesinde almaşık duvar arasına yerleştirilmiş tuğlalardan oluşturulmuş rozetler vardır. Revak kemerinin doğu ucunda 94 cm. çapında, tek sıra kalın tuğlaların dizimiyle oluşturulmuş çerçeve görülmektedir. İçinde verev şekilde alternatif dizilmeyle yerleştirilmiş iki bordür ortasında yine düz tuğlalarla sınırlandırılmış, kenarları 4.5 cm. sekizgen tuğla bir plaka bulunmaktadır. üzerinde beyaz astar izleri saptanmaktadır. Revaklı kısmın güney cepheye bakan yan kemeri üzerine de çevresi köşeleri pahlanmış, düzgün olmayan bir dizimle yerleştirilmiş tek sıra altıgen bordür içinde kenar uzunluğu 33 cm. olan düzgün altıgen kırmızı hamurlu bir plaka yerleştirilmiştir. Beyaz astarlı bu plakanın üzerinde kopma izleri gözlenmektedir. Her iki plakanın da sırası ve astarı dökülmüş çini parçaları oldukları anlaşılmaktadır. Güney cephede pencere kenarında 170x170 cm ölçülerinde 5 cm.lik derinliğe sahip kare bir silme içinde, 164 cm çapında, tuğlaların ırsal dizimiyle oluşturulmuş dairesel bezeme vardır. Merkezinde sekiz kollu yıldız formunda çini bulunmaktadır. Köfeki taşı oyularak oturtulmuş olan çini, tuğla kırıklı harçla tutturulmuştur. 27 cm. çapındaki kırmızı hamurlu beyaz astarlı çini, kobalt mavisi renkle boyanmıştır. Yıldız uçlarında birleşen dört iri rumi motifi, bunların aralarına yerleştirilmiş beyaz fonlu damla motifi üzerinde, iri yapraklı hatayiler ve ortada iri yapraklı rozet çiçeğinden oluşan bitkisel bezemeye sahiptir. Kenarları ince çizgilerle sınırlandırılmış, şeffaf renksiz sırla sırlanmıştır⁴⁶⁶.

Doğu cephesinin tam ortasında yer alan yapıya girişi sağlayan taç kapının yüksekliği 6.85 m., genişliği 3.50 m., açıklığı ise 1.73 m.dir. giriş açıklığının üzeri aynalı kemerle örtülmüştür. Giriş açıklığına palmet desenli bir kartuş içinde Arapça sülüs

⁴⁶⁶ Faruk Şahin, “İznik Nilüfer Hatun İmareti Duvarındaki Çiniler Üzerine”, **Arkeoloji ve Sanat**, S. 119, İstanbul 2005, s. 80-81.; Selda Kalfazade, “Erken Osmanlı Mimarisindeki Tuğla Rozetler Hakkında”, **Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi**, S. 1, İstanbul , s. 16.

hatla yazılmış üç satırlık inşa kitabesi yerleştirilmiştir. Sövesinin iç kısmı mukarnaslı konsollar, dilimli kemerli bir pano ve gülbezekler işlenerek süslenmiştir⁴⁶⁷.

Yapıdaki alçı malzemeden yapılmış süslemeler ise revaklı giriş kısmının kubbe örtülü birimin kubbesinde ve içeride ilk mekanın duvarlarının üst kısımlarında görülmektedir. Ters düz palmetlerden oluşturulmuş enine gelişen frizler halindeki bu süslemeler sıva üzerine kabartma tekniğinde yapılmıştır⁴⁶⁸. Mihrabın yer aldığı ikinci mekanın doğu taraftaki kubbesinin oturduğu tonoz alçıdan yapılmış ve mukarnaslarla bezenmiştir.

Yapının içi oldukça sadedir. İç kısımda süsleme ögesi olarak ilk mekanının duvarlarındaki ve ikinci mekanın kubbesindeki alçı süslemeler dışında, ilk mekanın kubbesine geçişi sağlayan üçgen kuşakların da hareketlilik sağladığı söylenebilir.

⁴⁶⁷ Şakir Çakmak, **a.g.e.**, s. 100.

⁴⁶⁸ Yıldız Demiriz, 1979, **a.g.e.**, s. 588.

4.1.2.1.5. Zaviyeler

4.1.2.1.5.1. Yakup Çelebi Zaviyesi

Yeri ve Konumu:

29L – II b pafta 9 ada 14 parselde,

Tarihçesi:

Yapının üzerinde herhangi bir kitabe yoktur.

Yapının I. Murad'ın oğlu Yakub Çelebi tarafından inşa ettirildiği kabul edilmektedir. H. 761 / M. 1359 yılında doğduğu kabul edilen Yakub Çelebi 1385 yılında Karesi valiliğine atanmıştır. Babasının yanında Karamanoğlu Beyliğine karşı savaştığı anlaşılan Yakub Paşa, H. 791 / M. 1389 yılında babasının Kosova Savaşı'nda ölmesinin ardından kardeşi I. Bayezid tarafından saltanat iddiasında bulunmaması için boğdurularak öldürülmüştür. Bursa'da babasıyla birlikte Hüdavendigar türbesinde gömülü olduğu bilindiğinden, yapının önünde bulunan kitablesiz türbenin makam türbesi olduğu kabul edilmektedir.

K. Otto-Dorn Nilüfer Hatun İmareti ile karşılaştırdığı yapının planı ve duvar tekniklerini göz önüne alarak 14. yüzyıl tarihlendirmesi yapmaktadır. E.H. Ayverdi de, Yakub Çelebi'nin I. Murad'ın oğlu olduğu düşüncesinden yola çıkarak yine 14. yüzyıl tarihlendirmesinde bulunur⁴⁶⁹.

Yapının 1919 yılına kadar imaret olarak kullanıldığı, 1934 yılında müze deposu yapıldığı belirtilmektedir. 1963 yılında büyük çaplı onarım geçirmiş⁴⁷⁰, günümüzde cami olarak kullanılmaktadır.

⁴⁶⁹ Katherina Otto-Dorn, **a.g.e.**, s. 60.; Ekrem Hakkı Ayverdi, 1966, **a.g.e.**, s. 331.

⁴⁷⁰ Tarih ve Müze Komisyonu, **a.g.e.**, s. 34.

Tarihçesi hakkında kesin bilgiler bulunmayan yapının Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde iki vakıf kaydı bulunmuştur. Bunlarda, H. 1301 / M. 1621-1622 ve H. 1140 / M. 1727-1728 tarihlerinde Yakup Çelebi Zaviyesine yapılan atamalar belirtilmiştir⁴⁷¹.

Mimari:

Yapı ters t “⊥” olarak tanımlanan plan şemasında olup kuzey - güney doğrultusunda uzanmaktadır. Kuzey cephede beş birimli giriş revakıyla, arka arkaya yerleştirilerek elde edilmiş iki farklı mekan ve bu mekanlardan ilkinde bitişik, birer kapıyla bağlantısı sağlanmış doğu ve batı yönde bulunan iki yan kanattan oluşmaktadır⁴⁷².

Kuzey cephede, doğu batı doğrultusunda uzanan yaklaşık olarak 21 m. genişlik 5 m. derinliğe sahip dikdörtgen planlı revaklı giriş bölümü, köşelerde iki “L”, giriş ekseninde iki “T” profilili dört paye ile bunların arasına yerleştirilmiş birer sütunla beş birime ayrılır. Sütun gövdeleri Antik dönemden, başlıklar ise Bizans döneminden devşirilen parçalardır. Birimlerin üzeri aynalı tonozlarla örtülüdür. Ortadaki birimin aynalı tonozu diğerlerinden farklı olarak, yaklaşık 2 m.lik dört köşe bir kasnak üzerine oturtularak daha yüksek tasarlanmıştır⁴⁷³. Hemen hemen aynı ölçülerde olan bölümlerden iki uçtakiler diğerlerinden farklı olarak bir kemerle daraltılarak kareye dönüştürülmüştür. Taşıyıcılar birbirine sivri kemerlerle bağlanmıştır. Revakın yan tarafları da sivri kemerlerle dışarıya açık bırakılmıştır. Sivri kemerli alınlığı olan dikdörtgen formlu kapı ile mekana giriş sağlanmaktadır. Kapının iki yanına sivri kemerli alınlıkları olan simetrik birer pencere yerleştirilmiştir⁴⁷⁴.

İlk mekan yaklaşık olarak 6.50 x 4.70 m. ölçülerinde, doğu batı doğrultusunda dikdörtgen planlı iken, batı ve doğu yanlarına eş genişlikte basık kemerler eklenerek

⁴⁷¹ Sıra no: 2081, Merhum Yakub Çelebi Zaviyesi, vak. No. 457, sayfa no. 244. Sıra no: 2081, Merhum Yakub Çelebi Zaviyesi, vak. No. 488, sayfa no. 189.

⁴⁷² Semavi Eyice, 1963, **a.g.m.**, s. 108. ; Sedat Emir, **Erken Osmanlı Mimarlığında Çok-İşlevli Yapılar: Kentsel Kolonizasyon Yapıları Olarak Zaviyeler II**, İstanbul 1994, s. 39.

⁴⁷³ Ekrem Hakkı Ayverdi, 1966, **a.g.e.**, s. 331.

⁴⁷⁴ D.Ö.P.A., **a.g.e.**, s. 254-255.; Ekrem Hakkı Ayverdi, 1966, **a.g.e.**, s. 331.

kareye dönüştürülmüş⁴⁷⁵, üzeri prizmatik Türk üçgenleriyle geçişi sağlanmış onikigen kasnağa oturan kubbeyle örtülmüştür. Kubbe kasnağında pencere yoktur. İlk yapıldığında bu kubbenin ortasında aydınlık feneri olduğu belirtilmektedir⁴⁷⁶, ancak günümüzde bunu doğrulayacak bir iz yoktur. Kuzey duvarının ortasında revaklı giriş bölümünden içeriye geçişi sağlayan giriş kapısının iki yanına simetrik yerleştirilmiş alt seviye pencereleri yer almaktadır. Mekan güneyde sivri kemerle ikinci mekana açılmaktadır. Yaklaşık olarak 6.20 x 7.10 m. ölçülerindeki kare plana sahip bu mekan da prizmatik Türk üçgenleriyle geçişi sağlanmış onaltıgen kasnağa oturan kubbe ile örtülüdür. Kasnakta doğu, batı, güney yönlerde üç yuvarlak kemerli pencere vardır. Güney duvarında alt seviyede iki üstte bir, doğu ve batı duvarlarında hem alt hem üst seviyede birer olmak üzere toplam 7 pencere ile dışarıya açılmaktadır. Dikdörtgen biçimli pencereler, dış cephede alt seviye pencerelerinin sivri kemerli alınlıklarıyla aynı hizadayken, üst seviyedekiler 10 cm. içeriye çekilmiştir. Üst seviye pencereleri alçı şebekelidir. Güney duvarın ortasında son onarımlarda yenilenmiş yarım yuvarlak mihrap nişi görülmektedir⁴⁷⁷.

Doğu batı ekseninde uzanan ve ilk mekana birleştirilmiş karşılıklı simetrik yan mekanlar, dikdörtgen formlu birer kapıyla ilk mekana bağlanmıştır. Yaklaşık 4.70x4.70 m. ölçülerinde kare planlı olan bu mekanların üzerleri çapraz tonozlarla örtülmüştür. Güney duvarlarında, tam ortaya yerleştirilmiş birer alt ve üst seviye pencereleri, doğu ve batı duvarlarında ise eksene göre biraz güney yöne kaymış birer dikdörtgen formlu, üste doğru daralan yaşmaklarla şekillendirilmiş birer ocak nişi yer almakta, bunların üst kısımları kare formlu yükselen bacalarla sonlanmaktadır. Nişlerin bulunduğu duvarlar dışarıdan ağır bırakılmıştır.

Yapı almaşık teknikte bir sıra kesme taş üç sıra tuğla malzeme ile örülerek inşa edilmiştir. Revaklı giriş bölümündeki sütun ve başlıklar ile giriş kapısının lento ve söveleri mermer malzemedan yapılmıştır. Kubbelerinin üzeri kiremitlerle kapatılmıştır. Bu kiremitlerin yapının kuzey yönünde kurulmuş bir fırında pişirildiği,

⁴⁷⁵ Ekrem Hakkı Ayverdi, 1966, **a.g.e.**, s. 331.

⁴⁷⁶ Ekrem Hakkı Ayverdi, 1966, **a.g.e.**, s. 331.

⁴⁷⁷ D.Ö.P.A., **a.g.e.**, s. 254-255.; Ekrem Hakkı Ayverdi, 1966, **a.g.e.**, s. 331-332.

1983 yılında İznik Çini Fırınları Kazısı Başkanlığı'na yürütülen kazı sonunda ortaya çıkarılmıştır⁴⁷⁸.

Süsleme:

Yapının dış cephesi ana inşa malzemesi olan taş ve tuğlalardan oluşturulmuş almaşık örgü ile hareketlendirilmiştir.

Revaklı giriş bölümünün orta birimi hariç diğer birimleri ve yapının etrafını saçak altında tuğladan yapılmış testere dişi kuşak dolanmaktadır. Bu testere dişi kuşak saçak altında üç sıra, revaklı kısmın yüksek tutulmuş orta biriminde ve yan kanatların saçak altlarında ise iki sıra halinde düzenlenmiştir.

Revaklı giriş bölümündeki Bizans döneminden devşirme malzeme olarak kullanılan sütun başlıkları, köşelerinden yükselir formda, stilize bitkisel süslemelidir.

⁴⁷⁸ Oktay Aslanapa – Şerare Yetkin – Ara Altun, **a.g.e.**, s. 96.

4.1.2.1.6. Hamamlar

4.1.2.1.6.1. İsmail Bey Hamamı

Yeri ve Konumu:

30L-III a pafta 59 ada 21 parselde, Beyler Mahallesi, Sultan Sokak ile Akçeşme Sokağın kesişme yerine yakın, ana aksa göre Atatürk Caddesi'nin doğusunda, İstanbul Kapı'ya yakın konumdadır.

Tarihçesi:

Yapının üzerinde herhangi bir kitabe yoktur. Yapı hakkında ilk kez bilgileri veren ve yapıyı literatüre kazandıran kişi K. Klinghart olmuştur. “İznik'in dikkatle incelenmesi gereken, binalarından en önemlisi” şeklinde değerlendirdiği yapıyı. 17. yüzyıla tarihlendirmektedir⁴⁷⁹. A.S. Ülgen'in makalesinde özellikle süsleme teknik ve bezemeleri bakımından Selçuklu özelliklerine benzedikleri vurgulanarak, yapı için 14. yüzyıl başı tarihlendirmesi yapılmaktadır⁴⁸⁰. K. Otto-Dorn gösterişli, zengin süslemeli bir özel hamam olarak tanımladığı yapıyı, duvar tekniği, spiral kubbe formu ve kubbeye geçişte uygulanmış mukarnas bezemelerden yola çıkarak 15. yüzyıl ortalarına tarihlendirmektedir⁴⁸¹. K. Aru ise, 17. yüzyıla tarihlendirdiği yapının, İznik Beylerinden İsmail Bey tarafından yaptırıldığını belirtmiştir⁴⁸². G. Goodwin en geç 16. yüzyıl tarihlendirmesi yapmıştır. Semavi Eyice, 1950'li yıllara kadar etrafının iskanlaşmadığını, buranın Çandarlı Ailesinin İznik'te adı geçen sarayının alanı olduğunu hamamın bu saraya ait özel bir hamam, inşa tarihinin de muhtemelen 14. ve 15. yüzyıl olabileceğini belirtmiştir⁴⁸³. O. Aslanapa ise, yapının inşa malzemesine göre, kaba yontma taş ve tuğla örgülü duvarları ile köşelerinin itinalı işçilik gösteren mermer bloklarla takviye edilmesinin Süleyman Paşa

⁴⁷⁹ Karl Klinghart, *Türkische Bäder*, Leipzig 1927, s. 41.

⁴⁸⁰ Ali Saim Ülgen, *a.g.m.*, s. 67.

⁴⁸¹ Katherina Otto-Dorn, *a.g.e.*, s. 95.

⁴⁸² Kemal Aru, *Türk Hamamları Etüdü*, İstanbul 1949, s. 138.

⁴⁸³ Semavi Eyice, “İsmail Bey Hamamı”, *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, C. 23, İstanbul 2001, s. 86.

Medresesi ve Hacı Hamza Hamamlarında da uygulandığını bundan yola çıkarak 15. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilebileceğini ifade etmektedir⁴⁸⁴. Yapı hakkında ayrıntılı araştırma yapan A. Sîpahioğlu ise, hamamın Çandarlı ailesine ait sarayın hamamı olduğunu, teknik ve süsleme özellikleri bakımından da erken devir özellikleri gösterdiğini bu nedenle 14. yüzyıl sonu 15. yüzyıl başına tarihlendirilmesi gerektiğini belirtmektedir⁴⁸⁵.

1986 yılında O. Aslanapa başkanlığındaki İznik Çini Fırınları Kazısı başkanlığınca sondajlar yapılmış, etrafında duvar izleri, su yolları ve çeşme ortaya çıkarılmıştır⁴⁸⁶. Günümüzde, oldukça harap halde olan yapının etrafı tellerle çevrilmiş ve üzeri uzay çatı olarak adlandırılan sistemle koruma altına alınmıştır.

Mimari:

Yapı günümüzde görülebilen izleri ile kare alanda, kendi içinde kareye yakın planlarda dört mekana ayrılan plan tipine sahiptir. Mekanlar birinden diğerine geçilebilecek şekilde konumlandırılmıştır. Yapının en önemli ve ilginç özelliklerinden biri mevcut dört biriminin de alt yapısının hipokaust sistemiyle oluşturulmuş olmasıdır. Bu alt yapının varlığı, mekanların ılıklik – sıcaklik- halvet işlevlerine sahip olduklarını göstermektedir.

Yapının batı yönünde konumlanmış soğukluk mekanı doğu – batı ekseninde, 7.85x2.40 m. ölçülerinde dikdörtgen planlı, ince uzun bir hol görünümündedir. Doğru duvarında eksenden kuzeye kaydırılmış ılıklikğa geçiş mekanı bulunmaktadır. Soğukluk mekanı kendi içinde giriş kısmı, ılıklikğa geçilen kısım ve doğu duvarda yer alan elbise nişleri olmak üzere üçe ayrıldığı tahmin edilmektedir.

⁴⁸⁴ Oktay Aslanapa, 2004, **a.g.m.**, s. 232.

⁴⁸⁵ Ahmet Sîpahioğlu, “İznik’te İsmail Bey Hamamı ve Diğerlerinin Değerlendirilmesi”, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Sanat tarihi Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1988, s. 40.

⁴⁸⁶ Oktay Aslanapa – Şerare Yetkin – Ara Altun, **a.g.e.**, s. 195.

Kuzeybatı köşeye yerleştirilmiş olan ılıklik mekanı yaklaşık 2.70x33.30 m.lik ölçüleriyle kareye yakın planlı olup, prizmatik üçgenlerle oluşturulmuş 1.20 cm genişliğindeki bir kuşakla geçilen sekizgen kasnağa oturan kubbe ile örtülüdür. Kubbe onaltı kaburganın ayırdığı sekiz dilimden oluşturulmuş, kasnak yüzeyinde oluşan beşgen alanlara üçer fil gözü açılmıştır. Güney ve doğu duvarları eksene yerleştirilmiş birer kapıyla diğer mekanlara açılır. Kuzey duvarında 60 cm. enindeki oturma yerleri tespit edilmiştir.

Yapının güneybatı köşesinde konumlandırılan mekan, 2.92x2.60 m. ölçüleri ile kareye yakın dikdörtgen bir alanı kaplamaktadır. İşlevi tam olarak kesinleştirilemeyen mekanın, sıcağa fazla dayanamayanların kullandığı veya tek kurna nişi yapılmasından yola çıkılarak, aile büyüklerinden birinin kullandığı özel bir bölüm olabileceği belirtilmektedir⁴⁸⁷. Mekan, kare plandan köşelere yerleştirilmiş üçgenler ve bunların aralarını dolgulayan prizmatik üçgenlerle geçilmiş ongen kasnağa oturan kubbe ile örtülüdür. Üçgen prizmaların birleşme noktalarında çapraz eksenlerde gelişen on kaburga diliminin uçları sivrileşerek, on dilimli ve kollu yıldız dönüşür. Bunlar kubbenin yüzeyini ağ gibi sarar.

Kuzeybatı köşeye yerleştirilmiş 3.70x3.05 m. ölçülerindeki dikdörtgen planlı mekanın işlevi de tam olarak çözülebilmüş değildir. dikdörtgen alanda yükselen yapı, üst örtüsünde kareye dönüşür. Duvarlarında, zeminden 1.20 m. yükseklikten itibaren başlayan dokuz sıra mukarnas dizisi kubbeye kadar uzanır. Kareye dönüşen üst birim, tromplarla geçişi sağlanan bir kubbeye örtülüdür. Kubbenin mekanın tam merkezinde olmadığı, ağırlığını kuzeybatı duvara daha çok verdiği fark edilmektedir. Kubbenin iç yüzeyi spiral olarak yerleştirilmiş oniki kaburgadan oluşturulmuştur. Kuzey ve batı duvarlarında eksene, güney duvarda ise köşeye açılmış toplam üç niş bulunmaktadır. Söz konusu mekan, güney duvarında eksene yerleştirilmiş iki kademeli kapı ile diğer mekana açılmaktadır.

⁴⁸⁷ Ahmet Sipahioğlu, a.g.e., s. 52.

Hamamın güneydoğu köşesinde ki sıcaklık mekanı, 3.60x3.70 m. ölçülere sahip kare planlıdır. Prizmatik üçgenlerden oluşturulmuş kuşak üzerindeki ongen kasnağa oturan kubbesinin eteğine dış bükey üçgenler yerleştirilmiştir. Üçgenlerin sivri uçlarından gelişen kaburgalar kubbe yüzeyini on dilime ayırır. Dilimlerin uçları da prizmalar arasında sivriltilerek on kollu yıldız motifleri sağlanmıştır. Kubbe ortasında aydınlık feneri olduğu belirtilmektedir. Doğu duvarında sivri kemerli su kontrol penceresi bulunmaktadır.

Yapının dört mekanının yerleştirildiği kare alanının doğusuna güney – kuzey doğrultusunda uzanan, 4.80x2.65 m. ölçülerinde dikdörtgen planlı su deposu yerleştirilmiştir. Sivri tonozla örtülen depo, yuvarlak takviye kemeri eklenerek ikiye bölünmüştür. Zemini balıksırtı şeklinde dizilen tuğlalarla oluşturulmuştur.

Yapının külhanı, su deposunun güney cephesine eklenmiştir.

Yapının 3. ve 4. mekanlarının döşemeleri ortadan kalktığından cehennemlik kısımları açığa çıkmıştır. Alt yapısı hipokaust sistemiyle hazırlanmış olan hamamın cehennemlik kısmında, sıcak havanın dolaşması için 25x40 cm.lik ağızlarla açılan kanallar oluşturulmuştur.

Yapı, moloztaş, tuğla ve harçtan oluşturulmuş düzensiz örgü sistemiyle inşa edilmiştir. Yer yer köfeki, kesme taş ve devşirme malzemenin de kullanıldığı görülür. Köşe ve duvar bağlantılarının kare kesimli mermer bloklarla sağlamlaştırılması dikkat çekicidir. Yapıda iki farklı Horasan harcını kullanıldığı tespit edilmiştir. Kireç ve kum karışımından oluşturulmuş beyaz harç ve bu karışıma tuğla kırıklarının eklendiği kırmızı harç. Duvarların da suya, neme ve buhara karşı dayanıklı yine iki farklı sıva ile kaplandığı gözlenir. Bunlardan biri kireç, kum, mermer tozu ile oluşturulan harç ve diğeri bu karışıma tuğla kırıklarının eklenmesiyle oluşturulan katıklı harçtır⁴⁸⁸. Harçta bağlayıcılığı arttırmak için kıl

⁴⁸⁸ Ahmet Sipahioğlu, a.g.e., s. 41.

kullanıldığı da belirtilmektedir⁴⁸⁹. Yapının zemin döşemeleri yıkılmış olduğundan gün yüzüne çıkan cehennemlik kısımlarında saptanabilen, kuzeybatı ve güneydoğu yönlerindeki mekanlar ile su deposunun zeminin 28x28 cm. boyutlarında tuğlalarla kaplanmış olduğu görülmüştür.

Süsleme:

Yapının soğukluk mekanında, ılıklığa geçişi sağlayan açıklığın kuzey ve güney yönünde iç bükey – dış bükey kavak silmeler yer alır. Mekandaki nişler arasında paralele yerleştirilmiş mukarnas bezemeli konsollar bulunmaktadır.

Ilıklık mekanında, kubbenin oluşturuluşu oldukça hareketli bir görünüm kazandırmıştır. Geçişi sağlayan prizmatik üçgenlerden başlayarak, kubbe eteğindeki mimari öğeler aynı zamanda süsleme programı olarak değerlendirilmiştir. Kubbe ağırlığını hafifletmek için beşgenlerin içine açılan üçer fil gözü de hareketlilik sağlamıştır. Kubbenin kaburgaları kırmızı, aralarındaki yüzeyler ise beyaza sıvanarak iki renkli görünüm elde edilmiştir. Diğer mekanlara geçişi sağlayan kapılar derin kör nişlerle çevrelenmiştir. Özellikle kuzeydeki bu uygulamanın üç dilimli kemerle vurgulanması oldukça dikkat çekicidir⁴⁹⁰. Ayrıca duvarlarında, günümüzde fark edilemeyen alçı süslemelerden bahsedilmektedir⁴⁹¹.

Güneydoğu köşedeki mekanda da mimari öğelerin süsleme programını da oluşturduğu görülür. Kubbeye geçişi sağlayan prizmatik üçgenler birbirleriyle kesişerek sonsuzluk izlenimi verir. Kubbenin kaburgalarla oluşturulan on kollu yıldızlarla kaplanmıştır. Üçgenlerin araları beyaz konturlu kırmızı renkle sıvanarak iki renkli görünüm elde edilmiştir.

Duvarlarında ise, alçı malzemeyle yapılmış, bir ters bir düz palmet motifli süsleme izleri görülmektedir.

⁴⁸⁹ Kemal Aru, **a.g.e.**, s. 141.

⁴⁹⁰ D.Ö.P.A., **a.g.e.**, s. 223.

⁴⁹¹ Karl Klinghart, **a.g.e.**, s. 45.

Kuzeybatı köşedeki mekanın duvarlar, 1.20 m. seviyeden itibaren kubbe başlangıcına kadar uzanan dokuz sıra mukarnas dizisiyle kaplanmıştır. Doğu ve batı duvarlarına açılmış nişlerin de beş sıradan oluşturulmuş mukarnas kavsaralarla sonlandırıldıkları görülür. Mekanın kubbesi ise kaburgalarının spiral düzeni sayesinde, dar alanda başlayıp genişleyen çarkıfelek kompozisyonu oluşturmaktadır. Güney duvara açılmış iki kademeli kapı zenceref motifleriyle bezeli dikdörtgen bir bordür içine alınmıştır.

Güneydoğu köşeye konumlandırılmış olan mekanın süsleme programı da diğer mekanlar gibi mimari öğelerle sağlanmıştır. Kasnağa geçişi yumuşatan kuşak prizmatik üçgenlerle oluşturulmuş, kubbe eteğinde sivri uçları yukarı bakacak şekilde üçgenler yerleştirilmiştir. Kubbe kaburgalarının bu üçgenlerin ucundan gelişerek kubbe yüzeyini ona bölmesi, bunların da on kollu yıldız motifi oluşturmasıyla kubbe yine başlıca süsleme unsuru olmuştur.

4.1.2.1.6.2. I. Murad Hamamı

Yeri ve Konumu:

30L-III d pafta; 2 ada 11-12 parsellerde yer alır, Atatürk Caddesi üzerinde, İstanbul Kapı'ya giderken yolun sağında kalmaktadır.

Tarihçesi:

Yapının üzerinde herhangi bir kitabe yoktur.

Evliya Çelebi'nin İznik ile ilgili aktarımlarında, kentin iki hamamının olduğu bunların Teke oğlu ve Yeni Hamam olarak adlandırıldığı belirtilmektedir. I. Murad'ın annesi Nilüfer Hatun adına imareten başka birde hamam yaptırdığı bilinmektedir. Tarihi ve mimari özellikler göz önüne alındığında Evliya Çelebi'nin İznik'te bahsettiği "Eski Hamam" bu yapı olmalıdır.

A.S. Ülgen'in makalesinde Büyük Hamam adıyla tanıtılan yapı⁴⁹², bundan kısa bir süre sonra K. Otto-Dorn tarafından tekke olarak tanımlayıp mimari özellikleri bakımından 15. yüzyıla tarihlendirilmiştir. Otto-Dorn ayrıca I. Murad Hamamı olarak Lefke Kapı yakınlarındaki Yeşil Külliye'nin hamam kalıntılarını göstermiştir⁴⁹³. Bu bilgileri tekrarlayan bazı yayınlarda da bu hatalar aynen devam ettirilmiştir⁴⁹⁴. S. Eyice, bu hamamı esas alarak Türk hamamları hakkında bilgi verdiği makalesinde, İznik'te bir Sultan yapısı olabilecek ölçülerde anıtsallığa sahip tek hamam yapısının bu olduğunu vurgulamış ve 14. yüzyılın ikinci yarısı ile 16. yüzyılın ilk yarısındaki döneme tarihlendirmiştir⁴⁹⁵. A. Sipahioğlu, mimari teknik ve malzeme özelliklerine göre ve I. Murad'ın 1359-89 yılları arasında hayır kurumları yaptırdığını da göz önüne alarak yapıyı 14. yüzyılın sonlarına tarihlendirir⁴⁹⁶.

⁴⁹² Ali Saim Ülgen, **a.g.m.**, s. 69.

⁴⁹³ Katharina Otto-Dorn, **a.g.e.**, s. 73-74.

⁴⁹⁴ Nezih Fıratlı, **İznik Tarihi ve Abideleri Hakkında Muhtasar Rehber**, İstanbul 1959, s. 13.

⁴⁹⁵ Semavi Eyice, 1963, **a.g.m.**, s. 103.

⁴⁹⁶ Ahmet Sipahioğlu, **a.g.m.**, s. 129.

İzmir Kaymakamlığı tarafından 2006 yılında yaptırılan temizlik ve kazı çalışmaları sonucunda yapının, antik dönemden kalan bir nymphaeum⁴⁹⁷ üzerine oturduğu, hemen önünde yine Antik Dönem'in sütunlu yolunun geçtiği tespit edilmiştir.

Mimari:

Yapı, birbirine simetrik yerleştirilmiş mekanlardan oluşan diködrögen planlı sıcaklık tipte, çifte hamam planına sahiptir.

Girişi batı cepheden sağlanan erkekler kısmının soğukluk bölümü, 9x9 m. ölçülerinde kare planlı, tromplarla geçilen sekizgen kasnağa oturan kubbe ile örtülüdür, kubbenin ortası açıktır. Batı duvarında kapının iki yanında birer, güney duvarında iki alt seviye, bunların ortasına denk gelen bir üst seviye penceresi açılmıştır. Doğu duvarında kapıya simetrik bir niş bulunur.

Soğukluğun kuzeybatı köşesine açılmış kapı ile geçilen ılık mekan dikdörtgen planlıdır ve kendi içinde dört birime ayrılır. ılık mekan kareye yakın planda üzeri aynalı tonozla örtülüdür. Kuzey duvarının doğu yönündeki kapıyla küçük ölçülü kare planlı tromplarla geçilen kubbe örtülü usturalık mekanına, batı yönündeki kapıyla kuzey – doğrultusunda uzanan tuvalete geçişi sağlayan beşik tonoz örtülü dar koridor kısmına geçilir. Koridorun kuzeydoğu ucuna çapraz tonozla örtülü tuvalet mekanı yerleştirilmiştir.

Ilıklığın esas mekanının doğu duvarındaki açıklıkla sıcaklık mekanına geçilir. Sıcaklık mekanı kuzey – güney doğrultusunda uzanan dikdörtgen planlı, güney ve kuzey yanları sivri kemerli tonozlarla orta kısım ise pandantiflerle geçilen kubbe ile örtülüdür. Batı duvarında eksene gelen girişin iki yanında birer niş açılmıştır. Doğu duvarında eksene derin bir niş, nişin iki yanına halvet odalarına geçişi sağlayan kapılar açılmıştır.

⁴⁹⁷ Nymphaeum: Geç Antik dönemde anıtsal çeşmelere verilen ad. Bknz: Yasemin Er, **a.g.e.**, s. 244.

Yan yana tasarlanan halvet odaları, kare planlı tromplarla geçişi sağlanan kubbe örtülü mekanlardır. Batı duvarlarına birer niş açılmıştır.

Kadınlar kısmının soğukluk mekanı, erkekler kısmının soğukluk bölümünün simetriğine yerleştirilmiş 9x9 m. ölçüleri, tromplarla geçilen sekizgen kasnağa oturan kubbe örtüsüyle erkekler kısmı ile eş tasarlanmışlardır. Mekana giriş doğu duvardaki kapıyla sağlanır. Güney ve batı duvarlarına birbirine eşit aralıklarda üçer, batı duvarın güneybatı köşesine daha küçük ölçülerde bir niş açılmıştır. Mekan, güney duvarda bir üst seviye, doğu duvarda kapının kuzeyindeki bir alt seviye penceresi ile dışa açılır.

Soğukluk mekanının kuzeydoğu köşesine açılmış kapıyla geçilen ılıklik bölümü erkekler kısmındaki gibi kendi içinde dörde ayrılır. Ancak burada mekanların planları farklıdır. Ilıklik mekanı, kuzey – güney doğrultusunda uzanan dikdörtgen planlı, aynalı tonoz örtülüdür. Batı duvarındaki bir açıklıkla iki bölümlü tuvalet mekanına geçilir. İlk mekan kareye yakın planda çapraz tonoz örtülüdür, doğu duvarına bir niş açılmıştır, bu küçük mekanın güney duvarındaki açıklıkla, doğu – batı doğrultusunda konumlandırılmış beşik tonoz örtülü diğer küçük tuvalet mekanına geçilir. Ilıklik mekanının kuzey duvarındaki açıklıkla kare planlı pandantiflerle geçilmiş kubbe örtülü usturalık (ağdalık)⁴⁹⁸ mekanına geçilir.

Ilıklığın doğu duvarındaki açıklıkla girilen sıcaklık mekanı erkekler kısmının sıcaklık mekanıyla birebir aynıdır. Kuzey- güney doğrultulu dikdörtgen planlı sıcaklık mekanının kuzey ve güney kenarları sivri kemerli tonozla ortası pandantiflerle geçilen kubbe ile örtülüdür. Doğru duvarına girişin iki yanına birer, batı duvarının tam ortasına tek büyük bir niş açılmıştır. Batı duvardaki bu nişin iki yanından halvet odalarına giriş sağlanır.

⁴⁹⁸ Ahmet Sipahioğlu, a.g.e., s. 134.

Halvet odaları, yan yana tasarlanmış ve erkekler kısmının halvet hücreleriyle yapışık düzenlenmiştir. Kare planlı tromplarla geçilen kubbe örtülü mekanların batı duvarlarına birer niş açılmıştır.

Simetrik yerleştirilen erkekler ve kadınlar kısımlarının sıcaklık ve halvet bölümlerinin güney yönlerine yapının iki birimli su deposu yerleştirilmiştir⁴⁹⁹. İlki doğu – batı doğrultusunda uzanan dikdörtgen planlı beşik tonoz örtülü, diğeri daha küçük ve aynalı tonozla örtülüdür.

Süsleme:

Erkekler kısmının soğukluk mekanına giriş kapısı, sivri kemerli bir alınlıkla taçlandırılarak yanları dikdörtgen silmelerle sınırlandırılmıştır. Sivri kemerli pencere alınlıklarıyla cephe hareketlendirilmeye çalışılmıştır.

Erkekler kısmının, soğukluk bölümündeki trompların içleri istiridye kabuğu formunda dolgulanmıştır. Trompların aralarında kalan alanlar tromp taklidi gibi tasarlanmış sivri kemerlerle hareketlendirilmiş, kubbe eteğinde zencerek motifi oluşturulmuştur. Ilıklık bölümünün tonoz başlangıç seviyelerinde ise beyaz zemin üzerine siyah kalem işi bezemeler görülmektedir.

Kadınlar kısmının halvet bölümünün kapısının üzerinde malakari teknikte uygulanmış sekiz köşeli yıldız süslemeleri bulunmaktadır. Sıcaklığın doğu duvarında da kalem işleriyle yapılmış süslemelerin izleri görülmektedir. Bu alanda yer yer palmet dizileri de seçilebilmektedir.

⁴⁹⁹ D.Ö.P.A., **a.g.e.**, s. 198.

4.1.2.1.6.3. II. Murad Hamamı

Yeri ve Konumu:

30L-III d pafta 146 ada 5 parselde, Mahmud Çelebi Camiinin kuzeydoğusunda, Maltepe sokakla Hamam sokağın kesiştiği köşede yer almaktadır.

Tarihçesi:

Yapının üzerinde herhangi bir kitabe yoktur. Banisi ve mimarı bilinmeyen yapının, bugün mevcut olmayan Hacı Hamza Cami ve Türbesine yakın konumundan dolayı Hacı Hamza Hamamı adıyla anıldığı sanılmaktadır⁵⁰⁰.

Evliya Çelebi İznik'ten geçerken eski ve yeni hamam şeklinde iki hamamdan bahsetmektedir⁵⁰¹. İstanbul yolundaki Büyük Hamam'ın I. Murad döneminde yapıldığı göz önüne alındığında, Hacı Hamza Hamamı'nın Yeni Hamam olarak adlandırılan yapı olması muhtemeldir.

Yapının mimari özelliklerini ilk inceleyen K. Klinghart herhangi bir tarihlendirme yapmamıştır⁵⁰². A.S. Ülgen ise, herhangi bir neden göstermeksizin yapıyı 15. yüzyıl sonu 16. yüzyıl başına tarihlendirmektedir⁵⁰³. Ayrıca kadınlar kısmının sonradan eklendiğini 16. yüzyıla ait olduğunu belirtir. K. Otto-Dorn, yapının duvar tekniği ve plan tipine esas alarak, ayrıca erkekler kısmının giriş eyvanının Yeşil Cami'ye, soğukluk kısmının kubbe kasnağının Bursa'daki Eski Kaplıca'ya benzerliğini vurgulayarak yapıyı 14. yüzyıl sonu 15. yüzyıl başına tarihlendirmektedir⁵⁰⁴. K.A. Aru ve G. Goodwin ise yapı için 15. yüzyıl tarihlendirmesi yaparlar⁵⁰⁵. O. Aslanapa yapının ilk olarak 15. yüzyılda, çini atölyelerinin bulunduğu bölgede burada çalışanların yıkanması için yapıldığını, zamanla İznik'te çini sanatının gerilemesiyle, 17. yüzyıl sonlarında ikinci mekan eklenerek kadınlar bölümün oluşturulduğunu

⁵⁰⁰ Ahmet Sipahioğlu, a.g.e., s. 138.

⁵⁰¹ Evliya Çelebi, a.g.e. s. 203.

⁵⁰² Karl Klinghart, a.g.e., s. 51.

⁵⁰³ Ali Saim Ülgen, a.g.m., s. 68.

⁵⁰⁴ Katherina Otto-Dorn, a.g.e., s. 94.

⁵⁰⁵ Kemal Aru, a.g.e., s. 33.; Godfrey Goodwin, a.g.e., s. 353.

belirtmektedir⁵⁰⁶. Yapının mimari çözümlemesini detaylı bir şekilde yapan A. Sipahioğlu da, erkek ve kadın kısımlarının tromplarındaki bezeme farklılıkları ve erkekler kısmının basit bir portal şeklinde düzenlenmiş kapısına dikkat çekerek kadınlar kısmının daha sonra eklendiğini belirtmektedir⁵⁰⁷.

Günümüzde erkekler kısmı halen hamam işlevini görmekte, kadınlar kısmı ise çini atölyesi olarak kullanılmaktadır.

Mimari:

Çifte hamam plan şemasına sahip yapının, erkekler kısmı kadınlar kısmından daha büyük tasarlanmış ve erkekler kısmının sıcaklık bölümü dört eyvanlı tiptedir.

Erkekler kısmının, doğu yönünde soğukluk, batı yönünde ılıklik yer almaktadır. Doğu yönünde cepheden dışa taşan tuvalet mekanını barındıran ılıklik bölümünden sıcaklık bölümüne geçilmektedir. Batı cepheye kuzey – güney doğrultusunda uzanan dikdörtgen planlı su deposu yerleştirilmiştir.

Soğukluk bölümü 9.80x10.40 m. ölçülerinde kareye yakın planda olup, tromplarla geçilen kubbe ile örtülüdür. Mekanın doğu cephesinde eksene yerleştirilmiş giriş kapısı, kapının kuzeyinde ise bir pencere bulunur. Doğu duvarda iki de üstlük penceresi bulunmaktadır. Kuzey duvarında iki alt seviye penceresinin arasında eksene yerleştirilmiş niş bulunur. Bu cephede bir üst seviye penceresi açılmıştır. Güney duvarına, eksenden batıya kaydırılmış şekilde, ılıkliğa geçilen kapı yerleştirilmiştir. Mekanın tam ortasında şadırvan bulunmaktadır.

İnce uzun dikdörtgen planlı ılıklik bölümü kendi içinde üç bölüme ayrılmaktadır. Bunlardan ilki, soğukluk bölümünden girilen kısımdır, dikdörtgen planlı, yarım tekne tonozla örtülü kısımdır. Bu kısmın güney duvarına bir niş açılmıştır. İkinci kısım, kemerle birinci kısımdan ayrılır. Kareye yakın planlı bu birimin üzeri yıldız tonozla örtülüdür. Üçüncü kısım ise ikinci kısımdan dar bir geçişle girilen, dikdörtgen planlı

⁵⁰⁶ Oktay Aslanapa, 2004, **a.g.m.**, s. 232.

⁵⁰⁷ Ahmet Sipahioğlu, a.g.e., s. 139.

tuvalettir. Köşelerden dar üçgenler şeklinde başlayıp yarım tekne tonozla dönüşen bir üst örtüye sahiptir.

Ilıklık mekanından girilen sıcaklık bölümü, dört eyvanlı şema esas alınarak, dört köşeye halvet hücreleri yerleştirilerek oluşturulmuş kare planlı bir mekandır. Halvet hücrelerinin kare olan planları girişlerinin sağlandığı köşeler pahlanarak içeriden sekizgene dönüştürülmüştür. Kuzey eyvanında eksene yerleştirilmiş kapıyla girişi sağlanan mekanın diğer eyvanları yıkanma yerleri olarak düzenlenmiştir. Eyvanların önleri sivri kemerle sınırlandırılmış ve üzerleri yarım tekne tonozla örtülmüştür.

Sıcaklığın köşelerine yerleştirilen halvetler kare planlı olup tromplarla geçişleri sağlanmış kubbe örtülü mekanlardır.

Mevcut yol seviyesinden 8 basamakla inilerek girilebilen kadınlar kısmı, doğu yönde soğukluk bölümü, batıda sıcaklık ve bunun güneyindeki tuvaletlerden oluşmaktadır. Sıcaklık bölümünden iki hücre halinde düzenlenmiş halvet bölümlerine geçilmektedir.

Kadınlar kısmının soğukluk bölümü, 9.10x9.20 m. ölçülerinde kare planlı, üzeri tromplarla geçilen kubbe örtülüdür. Kuzey duvadra eksene yerleştirilmiş giriş kapısı ile kapının doğusunda pencere, batısında sivri kemerli bir niş bulunmaktadır. Doğu duvarının köşesine yakın bir yere sıcaklığa geçilen kapı yerleştirilmiştir. Mekanın ortasında şadırvan yer almaktadır.

3.50x4.80 m. ölçülerinde dikdörtgen planlı olan sıcaklık bölümünün orta kısmı kubbe, batı kısmı sivri tonozla örtülüdür. Sivri tonozla örtülerek eyvan formu kazandırılan ve 1.80 m. genişliğinde, 0.40 m. yüksekliğinde bir sekiyle yükseltilen batı kısımda bir kurna tespit edilmiş, buda buranın sıcaklık mekanı olduğunu göstermiştir. Mekan doğu duvarındaki kapıyla kuzey halvete, güney duvardaki iki kapıyla güneydoğu ve güneybatı halvetlerine açılır.

Halvetlerden güneydoğu ve güneybatı yönlerdeki, 3.10x3.20 m. ölçülerinde kare planlı, tromplarla geçişi sağlanmış kubbe örtülüdürler. Kuzey halveti ise sıcaklığa dik gelişen dikdörtgen planlı küçük bir mekandır. Kuzeye doru uzanarak dikdörtgen bir koridor oluşturur ve erkekler bölümünün soğukluk kısmının duvarıyla sonlanır. Bu birimin üzeri çapraz tonozla örtülüdür.

Güney cephede, eksenden batıya kaydırılmış külhan kısmı 1.70 m. genişliğinde, 0.80 m. derinliğinde kemerli ocak nişi biçimindedir. Doğu yönde geniş açıklığı vardır.

Süsleme:

Yapının dış cephesinde dikkati çeken ilk hareketlilik geniş tutulan sivri kemerli pencere alınlıklarıdır. Dış cephede gözlenen bir diğer süsleme unsuru da, kasnak kısmını dolanan iki sıra testere dişidir.

Duvarlarda süslemeye dair tek örnek erkekler kısmının soğukluk bölümünün kubbeye geçişini sağlayan tromplarındaki istiridye motifleriyle yapılmış bezemedir. Trompların altında oluşan köşeler üçgen pahlarla işlenip üzerleri mukarnas bezemelerle süslenmiştir. Kasnak yüzeyi de tromp kemerlerine benzer şekilde kemerler ve çok derin olmayan nişlerle hareketlendirilmiştir.

Yakın geçmişte Belediye Hamamı olarak anılan hamamın erkekler bölümü, Vakıflar tarafından işletmeye verilmiş, onarımlar sırasında bu bölümün orijinal kurnaları kadınlar bölümünde kullanılmak üzere kaldırılarak yerine yenileri yaptırılmıştır.

4.1.2.1.6.4. HAMAM

Yeri ve Konumu:

Atatürk Caddesi'nin batısında, Yenişehir Kapı'dan girildiğinde ilk sokağın 100 m. kadar ilerisinde yer almaktadır.

Tarihçesi:

Yapının üzerinde herhangi bir kitabe yoktur. Araştırmacılar tarafından, plan şekli, ölçüleri ve mimari özellikleriyle bir konağa ait özel bir hamam olduğu savunulan yapı halk arasında da Konak Hamamı olarak adlandırılmıştır. Yapı hakkında bilgi veren ilk kişi K. Otto-Dorn yapıyı Yenişehir kalesindeki hamam⁵⁰⁸, İznik'in tarihi yapılarını inceleyen Döpa ise Küçük Hamam olarak adlandırmışlardır⁵⁰⁹. A. Sipahioğlu tarafından, kullanılan malzeme ve mimari özellikler bakımından, özellikle kubbe geçişleri dikkate alınarak, 14. yüzyılın sonuna tarihlendirilmektedir⁵¹⁰.

Mimari:

6.37x3.80 m. boyutlarında dikdörtgen bir alanı kaplayan yapı, kare ve dikdörtgen planlı birer mekandan oluşmaktadır.

Doğu – batı doğrultusunda 1.95x2.37 m. ölçülerinde çarpık dikdörtgen bir alanı kaplayan halvet kısmının, biri güneybatı yöne, diğeri doğu yöne, sıcaklığa açılan iki girişinin olduğu belirtilmektedir. Mekan dört yönde uygulanmış sivri kemerlerle üstte kareye dönüştürülmüştür. Pandantiflerle geçilen kubbe örtülüdür.

Sıcaklık mekanı hamamın doğu yönündedir. Mekan kuzey ve doğu tarafı 2.35 m., batı tarafı 2.32 m., güney tarafı ise 2.42 m. ölçülerinde çarpık bir kare plan göstermektedir. İç bükey prizmatik üçgenlerden geliştirilmiş tromplar üzerinde

⁵⁰⁸ Katherina Otto-Dorn, **a.g.e.**, s.101.

⁵⁰⁹ D.Ö.P.A., **a.g.e.**, s. 235.

⁵¹⁰ Ahmet Sipahioğlu, **a.g.e.**, s. 72.

yükselen ve sekizgen bir kasnağa oturan kubbe ile örtülüdür. Güneybatı köşesinden ılıklığa, doğu cephesindeki eksene yerleştirilmiş diğer kapıdan ise başka bir mekana geçilmektedir.

Doğu duvarda 140 cm genişliğinde 12.5 cm derinliğinde dikdörtgen bir niş bulunmaktadır. Niş gittikçe daralarak 101 cm.ye düşüp 40 cm. derinlikte bir geçiş oluşturmaktadır. K. Otto-Dorn bu nişi oturma ve dinlenme yeri olarak belirtmiştir⁵¹¹. Sivri kemerle oluşturulmuş bu geçişin üzerine kareye yakın formda bir pencere eklenmiştir. Bu duvarın dış cephesinde de, aynı eksen ve yükseklikte yuvarlak kemerli bir geçiş bulunmaktadır. Bu özellikleriyle bu bölümün giriş olduğu, dinlenme ve oturma yeri olamayacağı anlaşılmaktadır.

Güneybatı köşesindeki girişin önünde muhtemelen soyunmalık kısmının olduğu ancak yol yapımında ortadan kaldırıldığı belirtilmektedir. Yapıdaki izlerden güney cephede iki mekan daha olduğu tahmin edilmektedir. Bunlar girişin önünde yuvarlak kemerli açıklıkla girilen soğukluk mekanı ile bu bölümün doğu duvarından geçilen güneydoğu mekanıdır. Dış duvarda gözlenen sıva izleri de bu yöndeki mekanlara işaret etmektedir.

Yapının duvarlarının moloz taş, kesme taş ve tuğlanın alternatifli dizimiyle oluşturulduğu görülmektedir. Düzensiz olarak örülen duvarlarda özellikle köşe kısımlarına düzgün taşlar yerleştirilerek daha itinalı işçilik uygulanmıştır. Yapıda iki farklı harç kullanıldığı, alt seviyede kırmızı, üst seviyede beyaz horasan harç görülür. Duvarlar içten, tuğla tozu ve kırıklarıyla pembe renk kazanmış, kireç ve mermer tozundan oluşan katıkları Horasan harcı ile kireç – kum – mermer tozundan hazırlanmış beyaz Horasan sıva ile kaplanmıştır.

⁵¹¹ Katherina Otto-Dorn, **a.g.e.**, s.101.

Süsleme:

Yapının iç ve dış duvar yüzeylerinde herhangi bir süsleme unsuruna rastlanmamıştır. Girişleri oluşturan kemerli açıklıklar kademeli olarak yapılmışlardır.

Halvet olarak tanımlanan mekanın kubbeye geçişini sağlayan pendentiflerinin içleri iç bükey baklava motifleriyle bezenmiştir. Mekanı üstte kareye dönüştüren kemerler, kemer araları, kubbeye geçişi sağlayan pendentifler ve kubbe yüzeyinin oldukça tahrip olmuş siyah, sarı turkuaz, gri ve mavi arası renkler kullanılarak boyanmıştır.

Doğu duvardaki girişin üzerinde yer alan kare ölçülerine yakın pencerenin üzerine volütlü devşirme malzeme yerleştirilerek cepheye hareketlilik kazandırılmıştır.

4.1.2.1.6.5. Hamam

Yeri ve Konumu:

Beyler Mahallesi'nde Atatürk Caddesi ile Orhan Sokak arasındaki Meydan Sokağın kuzeyinde, ilk çıkmaz sokakta yer almaktadır.

Tarihçesi:

Yapı üzerinde herhangi bir kitabe mevcut değildir. Yapının mimarisi hakkında bilgi veren tek kişi olan A. Sipahioğlu konumundan yola çıkarak Meydan Sokak Hamamı şeklinde adlandırmıştır. Araştırmacı yapının inşa tekniği ve malzemesine dayanarak erken dönem özellikleri gösterdiğini, bu nedenle inşa tarihinin 14. – 15. yüzyıllar arası olabileceğini belirtmektedir⁵¹².

Mimari:

Günümüzde, dikdörtgen plana sahip tek mekandan oluşan yapının üst örtüsü yıktırılarak duvarları bağdadi teknikte yükseltilmiş, böylece iki katlı bir konut haline getirilmiştir. Sonradan yapılan bu ilavenin üzeri meyilli çatı ile örtülmüştür. Yapının güney duvarı ile batı duvarının kesiştiği yerde, batı duvarının güney yönde devam ettiği görülmüş, bu da bu yönde bir mekanın daha olduğunu işaret etmiştir. Ancak bu durumu destekleyen herhangi bilgi verecek ize rastlanmamıştır. Doğu cephesinde bol miktarda devşirme malzeme kullanıldığı görülmüştür.

Dikdörtgen planlı mekanın, orijinalliği kesin olmamakla birlikte güney cephesine açılmış yuvarlak kemerli bir kapısı, kuzey ve doğu cephelerine açılmış birer penceresi bulunmaktadır. Oldukça tahrip olmuş olan kuzey duvarın daha kalın ölçülerde örüldüğü görülmüş ve buradaki pencerenin esasında kapı olup, sonradan örülmüş olabileceği belirtilmiştir. Güneybatı köşesine yuvarlak kemerli bir niş açılmıştır.

⁵¹² Ahmet Sipahioğlu, a.g.e., s. 72.

Yapının duvarlarının kaba yontulmuş moloz taş, kesme taş, köfeki, tuğla ve devşirme malzemeden, yer yer almasıık yer yer düzensiz olarak oluşturulduğı görölmüşür. Duvarlar içte, suya ve neme dayanıklı mermer tozu katkılı, 3 – 4 cm. kalınlıkta Horasan türü sıvayla kaplanmıştır.

Süsleme:

Oldukça harap olmuş ve farklı fonksiyonda kullanılmaya başlanmasından dolayı önemli değışiklikler geçirmiş olan yapının iç kısmında varlığından bahsedilebilecek tek süsleme öğesi, batı duvara açılmış at nalı formu kazandırılmış niş olmaktadır.

4.1.2.1.6.6. Hamam

Yeri ve Konumu:

Beyler Mahallesi, Pazar alanı bölgesinde, Kılıçarslan Caddesi'nin kuzeyine denk gelen alanda, Hakkı Sokağın batı yönünde 14 numaralı konutun arka bahçesinde bulunmaktadır.

Tarihçesi:

Yapının üzerinde herhangi bir kitabe mevcut değildir. İnşa tarihi veya yaptıranı hakkında bilgi edinemediğimiz yapı, bahçesinde kaldığı konutun sarı rengi nedeniyle Sarı Konak Hamamı şeklinde adlandırılmıştır.

Yapının mimari özellikleri hakkında bilgi veren tek kişi A. Sipahioğlu'dur. Araştırmacı yapının mimari özelliklerine dayanarak inşa tarihinin 14. – 15. yüzyıllar arasında olabileceğini belirtmektedir⁵¹³.

Mimari:

Günümüzde doğu – batı doğrultusunda dikdörtgen bir alanı kaplayan yapı, iki mekandan oluşur. Batı ve doğu mekanlarının başka bağlantılarının olduğuna dair izler görülmüşse de, bunlar hakkında herhangi bir yorum yapmak mümkün değildir.

Mekanlardan doğu yöndeki kare planlı, batı yöndeki ise dikdörtgen planlıdır.

Ilıklık mekanı olabileceği belirtilen birim yaklaşık 2.12x2.07 ölçülerinde olup tromplarla geçişi sağlanan, 18 cm. genişlikte 10 cm. derinlikte olduğu ölçülebilen kasnak üzerine oturan kubbe ile örtülüdür. Yarım daire formunda oluşturulmuş kubbenin ortasında aydınlık feneri yapıldığı tespit edilmiştir. Mekanın güney, doğu ve kuzey yönlerden olan üç girişi tespit edilmiştir. Bunlardan kuzey ve güney yöndeki kapı açıklıkları 0.20x0.40 m. ölçülerindeki temel izleri ile belirlenebilmekte,

⁵¹³ Ahmet Sipahioğlu, a.g.e., s. 72.

doğudaki girişin ise sağ kısmında dikey yerleştirilmiş ahşap hatıl tespit edilmektedir. Mekanın batı duvarında eksene yerleştirilmiş 137 cm. genişliğe sahip sivri kemerle sonlanan bir niş bulunmaktadır. Mekanın, doğu duvarının köşesine yerleştirilmiş mazgal pencere ve doğu duvardaki kapıyla batı mekana bağlantısı sağlanmıştır.

Yapının, sıcaklık bölümü olabileceği belirtilen dikdörtgen planlı batı mekanın iki tonozla örtülü olabileceği belirtilmektedir. Duvarlarının 4 cm. kalınlıkta sıvalarla kaplandığı anlaşılan mekanda tütekler tespit edilmiştir. Mekan güneydoğu köşesine yerleştirilen açıklıkla doğu mekana bağlanmıştır. Kuzeydoğu köşesindeki kademeli açıklıktan doğu yönde başka bir mekanla bağlantılı olduğu anlaşılmaktadır. Batı duvarının güney yönde devam etmesi, güneydoğu yönde başka bir mekanla daha bağlantılı olduğunu göstermektedir. Ancak bu izler dışında başka bir şey tespit edilememiştir.

Yapının duvarları bir sıra tuğla bir sıra taş malzemeden oluşturulan almalı duvar tekniğinde oluşturulmuş, duvarlar içten, suya ve neme karşı dayanaklı kireç, kum ve mermer tozundan meydana getirilmiş sıva ile kaplanmıştır. Sıvanın duvarların alt kısımlarında daha kalın, üstlerde ise daha ince tutulduğu görülmüştür. Kubbenin tuğla malzemeden örüldüğü anlaşılmaktadır.

Süsleme:

Yapı üzerinde herhangi bir süsleme ögesi belirtilmezken mimari öğlerinin yapının içinde hareketlilik sağladığı anlaşılmıştır.

Güney ve kuzey mekanlar arasındaki bağlantıları sağlayan pencere ve kapıların iki veya üç kademeli nişler içerisine alındıkları anlaşılmaktadır.

Güney yöndeki kubbeli mekanın, kubbeye geçişi sağlayan tromplarının arası yuvarlak kemerli nişlerle hareketlendirilmiştir. Bu kemer ve trompların birleştikleri noktalara kubbe basıncını da dengeleyen amforalar yerleştirilmiştir.

4.1.2.1.7. eşmeler

4.1.2.1.7.1. eşme

Yeri ve Konumu:

Günümüzde halk pazarı kurulan alanda bulunmaktadır.

Tarihçesi:

Çeşmenin üzerinde herhangi bir kitabe yoktur.

Mimari özelliklerinden yola çıkılarak 16. yüzyıl tarihlendirmesi yapmak mümkündür.

Mimari:

Doğu – batı doğrultusunda uzanan dikdörtgen alanda inşa edilmiş eşme, yaklaşık 2m. yüksekliğinde, 1.5 m. genişliğindedir, arkasında su haznesi bulunmamaktadır. Esas cephesinde sivri kemerle oluşturulmuş açıklık vardır.

İnşa malzemesi olarak delikli köfeki taşı ve aralarda tuğla kullanılmıştır. Ayna taşı olarak büyük blok kesme taşlar yerleştirilmiştir. Sivri kemeri tuğladan oluşturulmuştur.

Süsleme:

Tuğladan oluşturulmuş sivri kemer esas cephesine hareketlilik kazandırmaktadır, bunun dışında bir süsleme unsuru yoktur.

4.1.2.2. Günümüze Ulaşmamış ve Kısmen Ayakta Olan Yapılar

5.1.2.2.1. Camiler

4.1.2.2.1.1. Hacı Hamza Camii:

Yeri ve Konumu:

Kılıçarslan Caddesi üzerinde, Belediye binasının önündeki park alanında idi.

Tarihçesi:

Yapının inşa tarihini belirten kitabesi bugün İznik Müzesi'nde 501 envanter numarasıyla sergilenmektedir. Okunuşu:

Rabbenâ tekabbel minnâ inneke ente's-semi'u'l-alim

Emera bi imareti haze'l-mescidi'l-mübarek el-e'azzü

Hazma bin Erdemşâh ahsena'llâhü 'avâkibehû fi seneti sittin ve erba'ine ve seb'i mâyeh

Anlamı:

Ey Rabbimiz! Bizden bunu kabul buyur; şüphesiz sen işitensin, bilensin. Bu mübarek mescidi, büyük iyilik ve izzet sahibi, a'yânın ileri geleni, hacıların ve haremeynin süsleyicisi, Erdemşah oğlu Hacı Hamza – Allah onun sonunu iyi kılsın- 746 sensinde imar etmeyi emretti⁵¹⁴.

Dikdörtgen kaidenin üzerinde küçük bir kemer yapacak şekilde oluşturulmuş kitabenin, bu kemerli kısmı 25x32 cm., dikdörtgen kısmı 18x42 cm. boyutlarındadır. Mermer malzeme üzerine kabartma tekniğiyle oluşturulmuş, yüzeyi 1.5 cm.lik cetvellerle beş parçaya ayrılmıştır. Celi sülüs hatla yazılmıştır. Kitabede mimar ismi

⁵¹⁴ Kitabenin çözümlenmesi için Bknz. Abdülhamit Tüfekçioğlu, **a.g.e.**, s.25-26.

geçmemesine rağmen, camiden dört yıl önce yapılmış olan Hacı Hamza Kümbetinin kitabesinde adı geçen mimarın eseri olduğu düşünülmektedir⁵¹⁵.

Kitabesinde geçen tarihe göre H. 746 (M. 1345) yılında, Hamza oğlu Erdemşah tarafından inşa ettirilmiştir. 1923 yılında yıktırıldığı, 1930’lu yıllarda ise kesme taş ve tuğla sırasından oluşan duvar parçalarının hala Belediye bahçesinde görülebildiği belirtilmektedir⁵¹⁶. Bugün yapıya ait hiçbir iz yoktur. Yapıyı inceleyen K. Oto-Dorn “Çukur Camii” olarak adlandırma yaparak, camiyle türbe arasında bir su kuyusu bulunduğunu belirtmiştir⁵¹⁷.

Mimari:

Yapı, kare planlı, “tek kubbe örtülü cami” plan tipindedir.

Yapı günümüzde mevcut olmadığı için hakkında değerlendirme yaparken, yıkılmadan önce çekilmiş fotoğraflardan ve K. Otto-Dorn’un aktardığı E. H. Ayverdi’nin detaylandığı plandan yararlanılmaktadır. Yapının kare mekanını örten kubbe, kasnaksız olarak duvarlara oturmakta olup yaklaşık 9m.lik bir ölçüye sahiptir. Kubbeli mekanın önünde yaklaşık 2 m. genişliğinde, tonoz örtülü bir giriş eyvanı bulunmaktadır. Bu bölümün, iki pencere ve ortalarında geniş bir açıklığa sahip olduğu belirtilmektedir. İki sıra tuğla bir sıra kesme taştan oluşturulmuş duvarların yaklaşık 4 m. yüksekliğinde olduğu tahmin edilmektedir⁵¹⁸. Kubbesi kiremitle kaplıdır. 1930 civarında çekilmiş bir resimde ise tonoz örtülü giriş bölümünün ortasındaki geniş açıklığının sivri kemerli bir eyvan şeklinde olduğu görülmektedir. E. H. Ayverdi kırk-elli yıl arayla çekilmiş iki fotoğraf arasındaki farklara dikkat çekmekte, bunlardan birinde, geç tarihli minaresinin yıkık, kubbesine dört pencere açılmış olduğunu belirtmektedir⁵¹⁹.

⁵¹⁵ Zeki Sönmez, **a.g.e.**, s. 375.

⁵¹⁶ Ali Saim Ülgen, **a.g.m.**, s. 56.

⁵¹⁷ Katherina Otto-Dorn, **a.g.e.**, s. 19.

⁵¹⁸ Resim

⁵¹⁹ Ekram Hakkı Ayverdi, 1956, **a.g.m.**, s. 121.

Fotoğraflardan anlaşıldığı üzere, yapının solunda yer alan minaresi sahip olduğu 3 m.lik kaidesi, 2 m.lik gövdesi ve 1.5 m.lik petek kısmıyla güdük olarak nitelendirilen formdadır⁵²⁰. Şerefe altında altı sıra testere dişi süsleme vardır.

Süsleme:

Yapının elimizdeki mevcut resimlerinden belirlenebilen tek süsleme ögesi minaredeki altı sıra testere dişidir. İç mekana ait bilgi ve fotoğraf olmadığından bu detay dışında yapıda hareketlilik sağlayacak başka bir unsurdan söz etmek mümkün değildir.

⁵²⁰ Ekram Hakkı Ayverdi, 1956, **a.g.m.**, s. 121.

4.1.2.2.1.2. Kumluk Camii

Yeri ve Konumu:

İstanbul Kapı'nın kuzeybatısında olduğu belirtilmektedir.

Tarihçesi:

Yapının herhangi bir kitabesi yoktur. İlk defa K. Otto-Dorn tarafından tanıtılan ve planı yayınlanan yapının Kumluk veya Ağalar Cami adıyla anıldığı belirtilmiştir⁵²¹. S. Eyice ise 1980'li yıllarda sadece bir duvar parçasının kaldığını bildirmektedir⁵²².

Mimari:

Yaklaşık 15.5 m.lik büyük bir kare plana sahip olduğu belirtilen ana mekanın ahşap çatı ile örtülü olduğu anlaşılmaktadır. Yapının üst örtüsünü, iki sıra paye dizisi taşımaktaydı. Planda kare kesitli oldukları gösterilen paye dizileri, mekanı mihraba dik üç sahınlı hale getirmekteydi. Güney duvarda, eksene yerleştirilmiş mihrap ve bunun iki yanında, iki yan sahına denk gelecek birer pencere bulunuyordu. Doğu ve batı duvarlarında karşılıklı üçer pencere gösterilmiş, kuzeydoğu köşeye minare yerleştirilmiştir. Batı duvarın kuzey duvardan sonra devam ettiğinin gösterilmesi minare kaidesi ile bu alanda son cemaat yerinin uygulanmış olabileceğini göstermektedir.

⁵²¹ Katharina Otto-Dorn, **a.g.e.**, s. 48.

⁵²² Semavi Eyice, 1988, **a.g.e.**, s. 38.

4.1.2.2.1.3. Yakub Ece Zade Mescidi

Yeri ve Konumu:

Yapının yeri ve konumu bilinmemektedir.

Tarihçesi:

Herhangi bir kitabesi olmayan yapı hakkında yalnızca Evliya Çelebi bilgi vermekte, Yenişehir Kapı dışında bulunduğunu söylemektedir⁵²³.

Mimari:

Yapının mimarisi hakkında hiçbir bilgi yoktur.

⁵²³ Evliya Çelebi, **a.g.e.**, s. 204.

4.1.2.2.1.4. Kalıntı

Yeri ve Konumu:

Lefke Kapı dışında,yolun solunda meyve bahçelerinin içinde kalmaktadır.

Tarihçesi:

Yapının herhangi bir kitabesi yoktur.

Yapı hakkında ilk bilgi veren kişi K. Otto-Dorn'dur. Doğu- batı doğrultusunda uzanan duvar parçası ve minare temeli olarak yorumladığı izlerden yapının bir cami kalıntısı olduğunu belirtmiştir⁵²⁴. S. Eyice, Otto-Dorn'un verdiği bilgilerden yola çıkarak burada yapılacak bir kazı sonucunda caminin ortaya çıkarılabileceğini ifade etmiştir⁵²⁵.

Mimari:

Doğu – batı doğrultusunda uzanan duvar parçasının ortasında dikdörtgen niş içine alınmış mihrap görülür. Yanında yaklaşık 0.50 m. yüksekliğinde seki yer alır. Doğu duvarının köşesinde ve kuzey yönünde paye izleri görülebilmektedir. Duvar batı yönde düz olarak sonuçlanmaktadır.

Kalıntının mihrap nişinin bulunduğu kuzey cephe bir sıra kesme taş ve üç-dört sıra tuğla ile oluşturulmuş düzgün almaşık teknikte, güney cephesi ise moloz taş, harç ve bir-iki sıra tuğla dizisiyle oluşturulmuş düzensiz örgüyle yapılmıştır.

Süsleme:

Yapının görülebilen mevcut duvar ve temel izlerinde herhangi ir süsleme görülememiştir.

⁵²⁴ Katharina Otto-Dorn, **a.g.e.**, s. 49.

⁵²⁵ Semavi Eyice, 1988, **a.g.e.**, s. 38.

4.1.2.2.1.5. Şeyh Kudbeddin Camii

Yeri ve Konumu:

30L-III c paftada; 71 ada 4 parselde işlenmiş, Nilüfer Hatun İmareti'nin güney doğusunda, Yeşil Cami'nin batısında kalmaktadır

Tarihçesi:

Hemen bitişiğindeki türbe ile birlikte, Şeyh Kutbeddin adına yapılmış olduğu kabul edilen yapının üzerinde herhangi bir kitabe yoktur.

Yapıya adını veren, kesin tarihi belli olmamakla birlikte, İznik'te doğduğu kabul edilen Şeyh Kudbeddin'in, Mevlana Hasan Paşa'nın öğrencisi olarak yetişip tasavvufa yöneldiği, şariat ve sosyal olgular üzerine söylediği özlü sözler ve eserleriyle tanındığı belirtilmektedir. Kara Hoca da denilen Aleattin Esvedin (Kara Alinin) oğlu olduğu bilgileri de bulunan Şeyh Kudbeddin'in, Timur'a söylediği “sen katledip, şeytan sıfatı ile iftihar edersin” sözü ile ünlendiği bilinmektedir. İslam dinini kurallarını öğretmek için yazılmış ilk Türkçe kitabı yazan Şeyh Kutbeddin'in ölüm tarihi hakkında farklı bilgiler vardır⁵²⁶. A.M.T. Koyunluoğlu bugün mevcut olmayan mezar taşında ölüm tarihinin H. 885/M. 1480 şeklinde yazılı olduğunu belirtmektedir⁵²⁷. Taşköprüzade de ise, Şeyh'in H. 821/ M. 1418 yılında öldüğü belirtilmektedir.

Yapı hakkında bilgi veren Evliya Çelebi İznik'i anlatırken, Şeyh Kudbeddin Camii ve Türbesi için yalnızca caminin ismini vermektedir. 19 . yüzyılda kenti ziyaret eden F. V. Goltz, yapının son cemaat yerindeki devşirme olarak kullanılmış üç sütunu ve bunların başlıklarını anlatmıştır⁵²⁸.

⁵²⁶ Rahmi Serin, **İstanbul ve Anadolu Evliyalari**, İstanbul 2003, s. 245.; Tarih ve Müze Komitesi, **İznik**, s. 25-27.

⁵²⁷ A.M. Turgut Koyunluoğlu, **a.g.e.**, s. 203.

⁵²⁸ Colmar von der Goltz, **a.g.e.**, s. 424.

Yapının tarihini kesinleştirmeye çalışan araştırmacılardan, A.S. Ülgen cami ve türbenin 14. -15. yüzyıla ait olup aynı dönemde inşa edildiklerini⁵²⁹, K. Otto-Dorn ise, iki yapı arasındaki duvar tekniğinin farklılıklarına dikkat çekerek cami ve minarenin türbeden daha sonra, muhtemelen 1453 öncesinde yapıldığını belirtmektedir.

Caminin tarihi gibi banisi hakkında da kesin bir bilgi yoktur. A.S. Ülgen türbe ve caminin aynı dönemde, 14. – 15. yüzyıla tarihlendirmesine karşın, aynı makalesinde caminin II. Beyazıt'ın veziri Çandarlı İbrahim Paşa tarafından H. 902-905/ M. 1496-1499'da yaptırıldığını belirtmektedir⁵³⁰. 1486-1498 yılları arasında vezirlik görevinde olan İbrahim Paşa'nın vezirliği sırasında İznik'te bir cami yaptırdığı kaynaklarda geçmektedir⁵³¹. K. Otto-Dorn'a göre, cami ve minare, Çandarlı İbrahim Paşa'nın oğlu Halil Paşa tarafından yaptırılmıştır⁵³². Ayrıca caminin banisi olarak gösterdiği Halil Paşa'nın İznik'te Nilüfer Hatun İmareti'nin yakınlarında mescidi olduğuna dair bilgiler verir⁵³³. Böylece yapının hem inşa tarihi hem de yaptıranı hakkındaki bilgiler kesinleştirilememektedir.

Yapı Yunan işgali sırasında harap olmuştur. Üst örtüsü ve duvarlarının büyük bir kısmı çökmüş, 1967 Depreminde minaresinin külâhı düşmüştür. Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından 2006 yılında restorasyona alınarak tek kubbeli yapı şeklinde yeniden inşa edilmiştir.

Mimari:

Harap durumda olduğu için orijinal halini eski fotoğraflarından tanımlayabildiğimiz yapı, kare planlı olup üzeri ahşap çatı ile örtülüdür. Önünde, kuzeybatı yönden türbeye bitişik, iki birimli son cemaat yeri uzanır. Camiden bağımsız inşa edilen minare türbenin doğu köşesine bitişiktir.

⁵²⁹ Ali Saim Ülgen, **a.g.m.**, s. 54.

⁵³⁰ Ali Saim Ülgen, **a.g.m.**, s. 59.

⁵³¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, 1974, **a.g.e.**, s. 104-105.

⁵³² Katherina Otto-Dorn, **a.g.e.**, s. 33-35.; Tarih ve Müze Komitesi, **a.g.e.**, s. 25.

⁵³³ Ekrem Hakkı Ayverdi, 1974, **a.g.e.**, s. 508.

Yaklaşık 8.5 m.lik ene, 2 m. derinliğe sahip olan kuzey cepheye yerleştirilmiş son cemaat yeri, üç devşirme sütuna oturan iki sivri kemerle iki birimli şekilde oluşturulmuştur. Yan cephelere bir ucu duvara oturacak şekilde birer sivri kemer yerleştirilerek dışa açık olarak tasarlanmış ancak, batı cephede kemer türbe duvarına yapışıktır. Kemerlerin oturduğu sütun başlıkları korint tarzda işlenmiştir.

8.5x8.5 m. ölçülerinde kare planlı olan ana mekanın ahşap kırma çatı ile örtülü olduğu belirtilmektedir⁵³⁴. yapının planını veren Katherina Otto-Dorn ise orijinal üst örtünün kubbeli olduğunu belirtmektedir⁵³⁵.

Yapıya girişi sağlayan kapı kuzey cephede, eksenden doğuya kaydırılarak yerleştirilmiştir. Güney duvarın ortasında beş cepheli mihrap vardır. Yapının doğu ve batı duvarlarında, karşılıklı ikişer, kuzey duvarında batı yönde bir, güney duvarında mihrabın iki yanında birer pencere ile dışa açılır. Doğu ve batı duvarlarındaki pencerelerin arasına dikdörtgen formlu birer küçük niş yerleştirilmiştir⁵³⁶.

Minaresi, cami kütesinden bağımsız olup türbenin kuzeydoğu köşesine bitişiktir. Kare formlu kaide üzerinde, pramidal pabuca oturan, silindir gövdeli ve tek şerefelidir. Dikdörtgen kesitli kapısının önündeki üç sıra merdiven basamakları devşirme olarak kullanılmış mermer malzemeden yapılmıştır. Şerefesinin altı iki sıra testere dişi ile bezenmiştir. Kaidesinin oluşturulması sırasında kullanılan taşlardan birinde İbranice yazı bulunduğu belirtilmektedir. 12. – 13. yüzyıla tarihlendirilen taşta, Ressam (veya boyacı) Abraham bin Mayer'in mezar taşı olduğu yazmaktadır⁵³⁷.

Caminin duvarları içte moloz, dışta ise tuğla ile çerçeveslendirilmiş kesme taş teknikle inşa edilmiştir. Son cemaat yerindeki sütunlar ve başlıkları mermerdir.

⁵³⁴ D.Ö.P.A., **a.g.e.**, s. 251.; Sinan Yeniçeri – Özen Arslanoğlu, “İznik'te Osmanlı Mimari Eserleri”, **Türkiyemiz**, S. 42, İstanbul 1984, s. 21.

⁵³⁵ Katherina Otto-Dorn, **a.g.e.**, s. 33.

⁵³⁶ D.Ö.P.A., **a.g.e.**, s. 252.

⁵³⁷ Semavi Eyice, 1988, **a.g.e.**, s. 37.; Tarih ve Müze Komitesi, **a.g.e.**, s. 26.

Minarenin kaidesi üç sıra tuğla bir sıra kesme taştan oluşan almaşık örgülü, pabuçtan itibaren gövdesi tümüyle tuğladandır.

Süslemesi:

Yapının orijinal süslemeleri hakkında herhangi bir bilgiye sahip değiliz. Son cemaat yerinde kullanılan korint tarzdaki sütun başlıkları içerdikleri bitkisel bezeme ile yegane süsleme ögesi olmaktadır.

Minaresinin şerefe altında inşa malzemesi olan tuğladan oluşturulmuş iki sıra testere dişi kuşak görünüme kazandırdığı hareketlilik nedeniyle süsleme olarak nitelendirilmektedir.

4.1.2.2.1.6. Eşref Rumi Camii

Yeri ve Konumu:

30L-III c pafta, 73 ada 1 parselde, Hacı Hamza Camii'nin kuzeybatısında bulunmaktadır.

Tarihçesi:

Yapıdan günümüze sadece minaresi ve ona bitişik içinde onbir lahitin olduğu haziresi gelebilmiştir. Kaynaklardan, Eşrefzade Abdullah Rumi'nin adına inşa edilmiş cami, türbe, hamam gibi zaman içinde eklenmiş birtakım yapılardan oluşan küçük bir külliye kompleksinin varlığını öğrenmekteyiz⁵³⁸.

Yapıya adını veren Eşref Rumi'nin tam adı Abdullah Rumi bin Seyyid Ahmed Eşref bin Seyyid Muhammed Sufi'dir. Babası Seyyid Ahmed Eşref'in Mekke'den Mısır'a oradan da Anadolu'ya göç ettiği ve İznik'e yerleştiği tahmin edilmektedir. İlk eğitimini İznik'te aile çevresinde aldığı, daha sonra Bursa'ya gidip Çelebi Mehmed Medresesi'nde fıkıh bilgini Alaaddin Ali'nin öğrencisi ve asistanı olduğu bilinmektedir. Emir Sultan'la da tanışan Eşref Rumi'nin onun tavsiyesiyle Ankara'ya Hacı Bayram Veli'nin yanına gittiği, burada onbir yıl müridi olarak kaldığı ve tekkede imamlık görevi yaptığı belirtilmektedir. Hacı Bayram Veli'nin kızı Hayrünnisa ile evlenen Eşref Rumi'nin İznik'e geldiği, ancak kısa süre sonra tekrar Ankara'ya döndüğü görülür. Şeyhinin tavsiyesiyle tarikat eğitimini geliştirmek üzere Suriye'nin Hama kentine Şeyh Abdülkadir Geylani'nin torunlarından Hüseyin Hamevi'nin yanına gittiği, Kadirilik tarikatını benimseyip burada “çile”sini doldurduğu bilinmektedir. İznik'e dönen Eşref Rumi benimsediği Kadirilik tarikatının bir kolu olacak olan Eşrefiliğin temellerini atıp yaymaya başlamıştır. Kısa sürede ünlenen Eşrefiliğin oldukça geniş bir mürid kitlesi oluşmuştur. Tasavvuf alanında önemli eserleri olan Eşrefzade H. 874 M. 1469 yılında İznik'te vefat etmiş ve tekkesinin yanına gömülmüştür⁵³⁹. Bugün mevcut hazirenin ortasındaki lahitte

⁵³⁸ Oktay Aslanapa, 2004, **a.g.m.**, s. 231.

⁵³⁹ Tercüman 1001 Temel Eser Heyeti, **Eşrefoğlu Divanı**, İstanbul (Tarihsiz), s. 9-30.; Anonim, “Eşrefoğlu Abdullah Rumi”, **Bursa Ansiklopedisi**, C.2, s. 671.

“hazza kabr-i şerifi Kutb-ül arifin eşşeyh Eşrefzade Abdullah Rumi kuddise sirruhu. Vefatı sene 874 (1469)” yazılıdır⁵⁴⁰.

Yapı topluluğunun yıkılmadan önceki görünümü hakkında bilgi veren kaynaklardan Katip Çelebi “ünlü ziyaret yeri” olarak tanımladığı yapının bir cami, tekke ve Eşrefzade’nin mezarından oluştuğunu belirtmektedir⁵⁴¹. Evliya Çelebi ise seyahatnamesinde, ziyaret yerinin mekanlarının cami, tekke imaret ve Eşrefzade’nin mezarından oluştuğunu aktarmaktadır. Seyyah, “la’l gibi kırmızı kiremitle örtülü caminin” çinilerle kaplı olduğunu anlatmış ve çini kitabeyi aktarmıştır.

Velehad bena beyt-ül huda ilmél vera sırrülmübin
Fesena lehu tarihehu vele’nime daruülmettekín

Çinilerle kaplanması ve onarımı, “Bağdat Fatihi IV. Sultan Murad Han’ın burayı tamir ettiğine tarihtir. Gelüb Sultan-ı bahr-i ber Muhammer kıldı dergahı Anın itmamına tarih (Ez ltf-i Murad Hanı) sene 1023” şeklinde aktarmaktadır⁵⁴². Evliya Çelebi’nin aktardığı bu bilgilerden yapının Sultan IV. Murad döneminde büyük bir onarım geçirdiği anlaşılmaktadır. G. Migeon, caminin giriş kapısı üzerindeki 1628 tarihini veren çinide Tabakzade Mehmed adlı bir çini ustasının adının geçtiğini, cami içinde de 1623 tarihli çini kitabe olduğunu belirtmiştir⁵⁴³.

Yapının planı ilk kez 20. yüzyıl başlarında İznik’te incelemeler yapan C. Gurlitt tarafından yayınlanmıştır. Tasvirlerinde cami ile birlikte batıda camiye bitişik Eşrefzade’nin lahdini içeren türbe, kutsal eşyaların saklandığı mekan ile bunların önündeki çeşmeli giriş açıklığı ve minareyi göstermiştir. Tarihlendirme açısından herhangi bir bilgi vermeyen araştırmacı, minarenin yapım tekniğine dayanarak, yine İznik’te bulunan Halil Hayrettin ve Ali Paşa türbesiyle karşılaştırmalar yapmış, söz konusu yapılar arasında önemli benzerliklerin olduğunu belirtmiştir. Caminin 1 m.lik

⁵⁴⁰ D.Ö.P.A., **a.g.e.**, s. 200.

⁵⁴¹ Katip Çelebi, **Kitab-ı Cihannüma**

⁵⁴² Evliya Çelebi, **a.g.e.**, s. 203

⁵⁴³ G. Migeon, “Les Faiences d’Asie Mineure du XV e au XVIII e siècle”, C. 44, S. 248 **La Revue de l’Art**, Paris 1923, s. 133-134.

duvar kalınlıklarına, 12.5x16 m. iç ölçülerine ve 8 m. genişliğinde revaklı bölüme sahip olduğunu belirtmektedir⁵⁴⁴. İznik'teki Türk eserlerini anlattığı eserinde yapının anlatımını yapan K. Otto-Dorn ise, Gulitt'in yapmış olduğu planda yanlışlar olduğunu belirtmiş, ayrıca Şeyhin mezarının da daha önceki aktarımların aksine yolun karşısında bulunan diğer bir türbede olması gerektiğini iddia etmiştir. Cami ve türbenin tarihlendirmesini ise, H. 890 M. 1485 tarihli bir kayda dayanarak, Eşrefzade'nin ölüm tarihi olan 1469 yılı ile, aynı kaynakta adı geçen Mükerrreme Hatun'un ölüm tarihi olan 1518 yılları arasında yapmaktadır. Araştırmacı minareyi yapım tekniği ve üslup özelliklerine dayanarak 14. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirmiş ve başka bir yapı topluluğuna ait olabileceğini belirtmiştir⁵⁴⁵. A.S. Ülgen ise makalesinde herhangi bir dayanak noktası göstermeden caminin 15. yüzyılın sonlarında inşa edildiğini ileri sürmektedir⁵⁴⁶. E.H. Ayverdi, K. Otto-Dorn tarafından öne sürülen, Fatih'in eşlerinden Mükerrreme Hatun'un da adının geçtiği kayda bakılarak yapının inşa tarihinin tespit edilemeyeceğini, bu kaydın zaten o dönemde var olan camide Şeyh'in ruhuna Kuran okunması ve kandillerin yağ bedellerinin gösterilmesi için tutulmuş olduğunu belirtmiştir⁵⁴⁷. Ayverdi'ye göre cami Eşrefzade'nin ölümünden önce (H.874 M. 1469) yapılmıştır. Minare mimari karakteri açısından 15. Yüzyıl özellikleri göstermektedir⁵⁴⁸.

Kurtuluş savaşı sırasında ikinci kez Yunanlılar tarafından işgal edilen İznik'te Eşref Rumi Külliyesi de yakılıp yıkılmıştır⁵⁴⁹. Cami 1950'li yıllarda aslına benzer boyutlarda yeniden inşa edilmiştir⁵⁵⁰. Günümüzde bu yapı da yıkılarak esas yapının temelleri ortaya çıkarılmış ve bu verilere göre yeniden inşa edilmeye başlanmıştır.

⁵⁴⁴ Cornelius Gurlitt, "Die Islamitischen bauten von Iznik (Nicaea), s. 58-59.

⁵⁴⁵ Katherine Otto-Dorn, **a.g.e.**, s. 39-48.

⁵⁴⁶ Ali Saim Ülgen, **a.g.m.**, s. 60.

⁵⁴⁷ Mükerrreme Hatun İznik'de Dağ Viranı Çakırca Kariyesini (O dönemde Kastamonu Dadaya bağlı köy) ve Seyyidet'ül-Havatin Nigar bin Abdülmennan, bugün Safranbolu denilen Taraklı Borlu'da Dane, Tarza köylerini müştereken vakf edib mütevelliyeye galenlin 1/10'unu verdikten sonra kalanını Şeyh Eşrefoğlu Abdullah Efendi'nin ruhuna cüz okunmasına ve lüzumu kadar kandil yağı alınmasına tahsis etmişlerdir. Tarihi Evail-i Remazan 890 (Eylül 1485 ortalari).

⁵⁴⁸ Ekrem Hakkı Ayverdi, 1974, **a.g.e.**, s. 768-769.

⁵⁴⁹ Recep Bozkurt, **Ulusal Kurtuluş Savaşı'nda İznik**, İstanbul 2000, s. 55-56.

⁵⁵⁰ Tarih ve Müze Komisyonu, **a.g.e.**, s. 49.

Farklı görüşler olmasının yanında ilk inşa tarihi hakkında kesin bilgilere ulaşılamayan yapının IV. Murad döneminde büyük çaplı bir onarım geçirdiği, bu onarımlar sırasında çinilerle kaplandığı bilinmektedir.

Mimari:

Yapının Gurlitt tarafından verilen ölçülerinin, aynı yere yeniden yapılan caminin ölçüleriyle karşılaştırıldığında hemen hemen eşit olması 12.5x16 m. olan bu ölçülerin doğru olabileceği ihtimalini güçlendirmektedir⁵⁵¹. Araştırmaların değerlendirilmesi ve eski fotoğraflardan yola çıkılarak yapının, uzunlamasına dikdörtgen plana sahip olduğu ve üstünün ahşap çatıyla örtüldüğü anlaşılmaktadır. Dört devşirme sütunun taşıdığı beş kemerli son cemaat yerinin oldukça derin olduğu ve yanlarının kapalı tasarlandığı anlaşılmaktadır. Son cemaat yerinin ortasında yer alan kapının iki yanında simetrik yerleştirilmiş altta büyük, üstte küçük birer pencere bulunduğu, bunların kapı ile uyumlu olacak şekilde sivri kemerli oldukları anlaşılmaktadır. Yapı düzensiz olarak dizilmiş taş ve tuğlalardan inşa edilmiştir⁵⁵².

Yapıdan ayrı olarak batı yönde türbenin köşesine bitişik inşa edilmiş minaresi, üç sıra tuğla bir sıra kesme taştan oluşan almaşık örgüyle oluşturulmuş ve oldukça yüksek tutulmuş kaide üzerinde yükselmiştir⁵⁵³. Kaidenin doğu cephesinde çökertmeli alınlığa sahip basık kemerli kapı görülür⁵⁵⁴. Pahlınlı pabuçtan yükselen onikigen gövde kısmı tamamen tuğladan örülmüştür. Tek şerefelidir. Şerefe altı mukarnas dizileri ve konsollarla süslenmiştir. Petek ve külah kısmı 1950'li yıllarda yıkılmıştır. Petek kısmının çizimlerinden, gövdeye göre ince olduğu anlaşılmaktadır⁵⁵⁵. 1999 depreminden onra çelik kafese alınarak güçlendirilmiştir.

⁵⁵¹ Cornelius Gurlitt, **a.g.m.**, s.26. ; Ekrem Hakkı Ayverdi, 1974, **a.g.e.**, s. 767.

⁵⁵² Selda Kalfazade, "Eşrefoğlu Rumi Camii", **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C. 11, İstanbul 1995, s. 483.; Ekrem Hakkı Ayverdi, 1974, **a.g.e.**, s. 767-768.; D.Ö.P.A., **a.g.e.**, s. 201.

⁵⁵³ Ekrem Hakkı Ayverdi, 1974, **a.g.e.**, s. 768.;

⁵⁵⁴ D.Ö.P.A., **a.g.e.**, s. 201.

⁵⁵⁵ Cornelius Gurlitt, **a.g.m.**, s. ; Ekrem Hakkı Ayverdi, 1974, **a.g.e.**, s. 768.

Süsleme:

Yapının ilk inşa edildiği zamanki hali ile ilgili bilgi bulunmadığından ilk süslemeleri hakkında da bilgimiz yoktur. Yapının son cemaat yerinde, iç mekanın duvarlarıyla mihrabında ve minaresinde olduğu bilinen çiniler IV. Murad zamanında yapılan onarımlarda, 1619-1629 yılları arasında eklenmiştir. Yıkılmadan önce çekilmiş fotoğraflarından ve İzmit Müzesi'nde bulunan bazı parçalardan gözlemleyebildiğimiz çinilerin zeminlerinin kirli, renklerinin soluk olmasına rağmen 17. yüzyıl için oldukça kaliteli sır ve renk özellikleri gösteren, ilginç desenlerine sahip olan sıraltı teknikte üretilmiş çini karolar oldukları anlaşılmaktadır⁵⁵⁶.

Son cemaat yerindeki çinilerde beyaz zemin üzerinde, son derece dekoratif ve zengin bir düzenleme ile yerleştirilmiş madalyonlar ve rozetler işlenmiştir. Sülüs hatlı yazılar hem rozetlerin içinde hem de serbest kompozisyonlarda çinilerdeki süsleme programında kullanılmıştır. Duvarların alt kısımlarında ve kenar bordürlerinde sıra halinde selviler, bahar dalları, madalyonlar, asma dalları ve yazılarla zengin bir düzen elde edilmiştir. Kapının üzerindeki kemer alınlığı da çini kaplıdır ve buradaki panoda 1629 tarihi ve Tabakzade Mehmed ismi görülmektedir⁵⁵⁷.

Mihrabın stalaktit nişini çevreleyen çinilerde mavi zemin üzerinde beyaz bir yazı kuşağının bulunduğu köşeliğe çiçek dallarının yerleştirildiği anlaşılmaktadır. Niş kaidesi iri dişli yapraklar ve çiçeklerden oluşan bir sarmaşıkla doldurulmuştur. Aralarda kırmızı üzerine beyaz arabeskler ve Çin bulutlarıyla süslü kandiller işlendiği görülmektedir.

Minarenin şerefe altı mukarnas ve konsollarla bezenmiştir. Bunlar ana inşa malzemesi olan tuğladan yapılmıştır. Minaredeki çini süslemelerden, kaideden gövdeye geçişteki ilk çinili kuşak kobalt mavisi fon üzerine bulut ve üç benek motifleriyle desenlenen, 31x17 cm. boyutlarındaki bordürden oluşur. Çinilerin

⁵⁵⁶ Selda KALFAZADE, , a.g.m., s. 483.; Gönül Öney, **Türk Çini ve Seramik Sanatı**, s. 44.

⁵⁵⁷ Gönül Öney, **Türk Çini ve Seramik Sanatı**, s. 44.

gövdeyi kaplamaya yetmediği ve küçük parçalarla ek yapılarak tamamlandığı görülmektedir. İkinci kuşak çinileri 30x17 cm. ölçülerinde beyaz zemin üzerine kobalt mavisi ile belirlenmiş içleri mavi, kırmızı, yeşil tonlarla renklendirilmiş palmet motifleriyle süslü dikdörtgen çinilerden oluşur. Üçüncü kuşak ilk kuşaktaki çinilerin aynısıyla oluşturulmuştur. Dördüncü kuşak çinileri 30x17 cm. ölçülerinde olup, kobalt mavisi fonda, ortada iri rozet çiçeği, yatık hatai ve yapraklarla bezenmiş bitkisel kompozisyonludur. Beşinci kuşak dördüncü kuşaktaki çinilerden oluşturulmuş eksik kalan kısımlara ikinci kuşaktaki palmetli çiniler ulanmıştır⁵⁵⁸.

Şerefe altında farklı desenlerde 24x24 cm. ölçülerde kare ve 24x12.5 cm. ölçülerde dikdörtgen çiniler kullanılmıştır⁵⁵⁹. Kare formu çinilerde temiz beyaz zemin üzerinde kobalt mavisi ve kırmızı renkle oluşturulmuş üç benek motifleri dikkati çekmektedir. Diğerleri bunlara göre daha düşük kalitedeki bitkisel süslemeli çinilerdir. Lale ve karanfil motifleriyle bezenmiş dikdörtgen formu çinilerin daha çok eksik kalan yerlere ulama yapılmıştır.

Evliya Çelebi yapıyı aktarırken üst örtüsündeki kiremitleri “lal gibi parlayan kırmızı” olarak belirtmiştir. Sırlı olması muhtemel bu kiremitler de şüphesiz dış görüntüye renklilik kazandırıyordu.

⁵⁵⁸ Faruk Şahin, “İznik Eşrefoğlu Rumi Minaresi Çinileri”, **Şerare Yetkin Anısına Çini Yazıları**, İstanbul 1996, s. 164.; Gönül Öney, **a.g.e.**, s.44.; Selda Kalfazade, **a.g.m.**, s. 483.

⁵⁵⁹ Faruk Şahin, 1996, **a.g.m.**, s. 164.

4.1.2.2.1.7. Süleyman Paşa Mescidi

Yeri ve Konumu:

Yeri ve konumu bilinmemektedir.

Tarihçesi:

Yapının herhangi bir kitabesi yoktur.

Evliya Çelebi'nin, "Cami-i Süleyman Şah bin Orhan Kurşunlu cami-i nurdur" şeklinde tanımladığı yapının 17. yüzyılda ayakta olduğu anlaşılmaktadır. E.H. Ayverdi bir tahrir defterinde yapı hakkında, "Kariye-i Ereğli tabi-i Yalak Ova Süleyman Paşa'dan vakıftır. İznik'de mescidine hafızlar tasarruf ederler" şeklinde bilgi bulunduğunu belirtmektedir. Tarihi veya başka konuda herhangi bir bilgi mevcut değildir, Ayverdi Süleyman Paşa'nın yaşadığı dönemi esas alarak yapıyı Orhan Gazi devri içinde değerlendirmiştir⁵⁶⁰.

Mimari:

Hakkında herhangi bir somut bilgi bulunmamaktadır.

⁵⁶⁰ Ekrem Hakkı Ayverdi, 1956, **a.g.m.**, s. 122.

4.1.2.2.2. Türbeler

4.1.2.2.2.1. Hacı Hamza Türbesi:

Konumu ve Yeri:

Günümüzde mevcut olmayan yapının, Hacı Hamza Camii ile birlikte bugünkü belediye binasının bahçesinde olduğu bilinmektedir.

Tarihçesi:

Yapının inşa tarihi ve mimar ismini veren kitabesi bugün 502 envanter numarasıyla İznik Müzesi'nde bulunmaktadır. Okunuşu:

Emera bi-'imâreti'l-makâmi'l-mübârek el-'abdü'd-dâricü

Îlâ rahmeti'l-Îlâhi te'âlâ el-hâci el-merhûm Hamza bin Erdenşâh

Tegammedehu'llâhü bi-rahmetihî ve kane'l-mi' maru el-Hâcî Ali fi seneti hamsûne ve seb'u mâyeh

Anlamı:

Allah Teala'nın rahmetine kavuşan kul, Erdenşah oğlu merhum Hacı Hamza – Allah onu rahmetiyle örtsün -, mimarı Hacı Ali olan bu mübarek makamın 750 senesinde inşa edilmesini emretti⁵⁶¹.

Kitabesindeki tarihe göre yapı H. 750/M. 1349 yılında Erdenşah oğlu Hacı Hamza için Mimar Hacı Ali'ye inşa ettirilmiştir. Yanındaki Hacı Hamza Caminin kitabesinde Erdemşah olarak geçen isim burada Erdenşah şeklinde yazılmıştır.

1930'lu yıllarda yıktırılan yapı hakkındaki değerlendirmeler yıkılmadan önce çekilmiş fotoğraflarından yararlanılarak, K. Otto-Dorn⁵⁶² ve E. H. Ayverdi'nin⁵⁶³ tasvirlerinden yapılmaktadır.

⁵⁶¹ Kitabe çözümlemesi için Bknz. Abdülhamit Tüfekçioğlu, **a.g.e.**, s. 27-28.

⁵⁶² Katharina Otto-Dorn, **a.g.e.**, s. 18-20.

⁵⁶³ Ekrem Hakkı Ayverdi, 1956, **a.g.e.**, s. 121-122.

Mimari:

Eski fotoğraflarından ve anlatımlardan yapının kare planlı ve 7.5 m. genişliğinde bir kaide üzerinde, sekizgen külâhla örtülü olduğu anlaşılmaktadır.

Süsleme:

Yapının sadece dış görüntüsünü veren fotoğraflarda herhangi bir süsleme ögesi tespit edilememiştir.

4.1.2.2.2. Eşref Rumi Türbesi

Yeri ve Konumu:

Yapının yeri ve konumu kesin olarak bilinmemekle, bugün mevcut olan minarenin yanında ve karşısında olduğuna dair iki görüş bulunmaktadır.

Tarihçesi:

Yapının herhangi bir kitabesi yoktur.

Külliyeye adını veren Eşref Rumi'nin tam adı Abdullah Rumi bin Seyyid Ahmed Eşref bin Seyyid Muhammed Sufi'dir. Babası Seyyid Ahmed Eşref'in Mekke'den Mısır'a oradan da Anadolu'ya göç ettiği ve İznik'e yerleştiği tahmin edilmektedir. İlk eğitimini İznik'te aile çevresinde aldığı daha sonra Bursa'ya gidip Çelebi Mehmed Medresesi'nde fıkıh bilgini Alaaddin Ali'nin öğrencisi ve asistanı olduğu bilinmektedir. Emir Sultan'la da tanışan Eşref Rumi'nin onun tavsiyesiyle Ankara'ya Hacı Bayram Veli'nin yanına gittiği, burada onbir yıl müridi olarak kaldığı ve tekkede imamlık görevi yaptığı belirtilmektedir. Hacı Bayram Veli'nin kızı Hayrünnisa ile evlenen Eşref Rumi'nin İznik'e geldiği ancak kısa süre sonra tekrar Ankara'ya döndüğü görülür. Şeyhinin tavsiyesiyle tarikat eğitimini geliştirmek üzere Suriye'nin Hama kentine Şeyh Abdülkadir Geylani'nin torunlarından Hüseyin Hamevi'nin yanına gittiği, Kadirilik tarikatını benimseyip burada “çile”sini doldurduğu belirtilmektedir. İznik'e dönen Eşref Rumi benimsediği Kadirilik tarikatının bir kolu olacak olan Eşrefiliğin temellerini atıp yaymaya başlamıştır. Kısa sürede ünlenen Eşrefiliğin oldukça geniş bir mürid kitlesi oluşmuştur. Tasavvuf alanında önemli eserleri olan Eşrefzade H. 874 M. 1469 yılında İznik'te vefat etmiş ve tekkesinin yanına gömülmüştür⁵⁶⁴. Bugün mevcut hazirenin ortasındaki lahitte “hazza kabr-i şerifi Kutb-ül arifin eşşeyh Eşrefzade Abdullah Rumi kuddise sirruhu. Vefatı sene 874 (1469)” yazılıdır⁵⁶⁵.

⁵⁶⁴ Tercüman 1001 Temel Eser Heyeti, **Eşrefoğlu Divanı**, s. 9-30.; ANONİM, “Eşrefoğlu Abdullah Rumi”, **Bursa Ansiklopedisi**, C.2, s. 671.

⁵⁶⁵ D.Ö.P.A., **a.g.e.**, s. 200.

Yapının Eşref Rumi adına yapılmış olan külliyeinin içinde olduğu belirtilmektedir. C. Gurlitt, türbenin yerini batı yönde camiye bitişik olarak göstermiş⁵⁶⁶, K. Otto-Dorn ise; Şeyhin mezarının yolun karşısındaki diğeri bir türbede olmasının gerektiğini belirtmiştir⁵⁶⁷.

Mimari:

Yapının mimari özellikleri hakkında bilgi bulunmamaktadır.

Süsleme:

Evliya Çelebi Eşref Rumi'nin mezarının dört tarafının da çinilerle kaplanmış olduğunu, çinileri üzerinde Celi süslüs hatla Esmâ-i Hüsnâ ve Şeyh Rumi'nin yeri burasıdır yazılı olduğunu kaydetmiştir. Bunun dışında “Ey mürid-i sırr-ı ruhani olan ehl-i yahin, asitan-ı şeyh-i Rum'a gel ki, Eşrefzadedir” ibaresinin olduğu belirtilir. Çinilerin IV. Murad zamanında yapılan büyük onarımda eklendiği; “gelüb Sultan-ı bahr-i ber Muammer kıldı dergahı Anın intmamına tarih (ez lutf-i Murad Hanı) sene 1023” kitabesinden anlaşılmaktadır⁵⁶⁸.

⁵⁶⁶ Cornelius Gurlitt, **a.g.m.**, s. 58-59.

⁵⁶⁷ Katharina Otto-Dorn, **a.g.e.**, s. 40.

⁵⁶⁸ D.Ö.P.A., **a.g.e.**, s. 200.

4.1.2.2.3. Medreseler

4.1.2.2.3.1. Orhan Gazi Medresesi

Yeri ve Konumu:

Ayasofya'nın güneybatı köşesinde, bugün halka açık tuvalet olarak kullanılan bölümde olduğu tahmin edilmektedir⁵⁶⁹.

Tarihçesi:

Yapının herhangi bir kitabesi yoktur.

Orhan Gazi'nin H. 841/M. 1428 yılında yeniden düzenlenen vakfiyesinde medreseden bahsedilmektedir.

Osmanlı tarihçilerinin anlatımlarında Orhan Gazi'nin İznik'in alınmasından sonra bir kiliseyi camiye ve bir manastırı medreseye dönüştürdüğü anlaşılmaktadır⁵⁷⁰. İznik'in fethedilmesinden sonraki ilk imar faaliyetlerinden biri olarak gösterilen bu medresenin müderrisliğine Davud-u Kayseri'nin atandığı belirtilmektedir⁵⁷¹. Yapının tarihi kesin olarak bilinmese de 1331'li yıllarda medreseye çevrildiği tahmin edilebilir. Evliya Çelebi 17. yüzyılda İznik'te saydığı yedi medrese arasında Orhan Gazi medresesinin de adını geçmemektedir⁵⁷². Buradan da yapının 16. yüzyıl sonu 17. yüzyıl başında harap olduğu ve kullanılmadığı sonucu çıkarılabilir.

E.H. Ayverdi, Çandarlı medresesiyle karıştırarak yapının yerinin Yeşil Cami civarında olduğunu belirtmiştir⁵⁷³.

Mimari:

Günümüzde yapıyla ilgili hiçbir somut bilgi bulunmamaktadır.

⁵⁶⁹ Ara Altun, **a.g.m.**, s. 343.

⁵⁷⁰ Hüseyin Nihal Atsız, **a.g.e.**, s. 42.

⁵⁷¹ Mehmed Neşri, **a.g.e.**, s. 163.

⁵⁷² Evliya Çelebi, **a.g.e.**, s. 9.

⁵⁷³ Ekrem Hakkı Ayverdi, 1966, **a.g.e.**, s. 172.

4.1.2.2.3.2. Orhan Gazi Mektebi

Yeri ve Konumu:

Yeri ve konumu kesin olarak bilinmemekle birlikte, Orhan Gazi Medresesi'nin yakınında Ayasofya civarında olduğu tahmin edilebilir.

Tarihçesi:

Yapının herhangi bir kitabesi yoktur.

Yapının varlığı hakkında tek bilgi veren Evliya Çelebi'dir. İznik'te bahsettiği kırkaltı mektepten biridir. "cümle kırk altı mekteb-i tıflan-ı na-re-ide-i gılmandır. Evvela Orhan Mektebi ve Süleyman Şah Mektebi ve Aziz Mektebi ve Telçioğlu Mektebi"⁵⁷⁴ şeklinde verdiği bilgiler dışında yapıyla ilgili bilgi yoktur.

Mimari:

Yapının mimari özellikleri hakkında herhangi bir bilgi yoktur.

⁵⁷⁴ Evliya Çelebi, **a.g.e.**, s. 9.

4.1.2.2.3.3. Çandarlı Medresesi

Yeri ve Konumu:

Yeşil Cami civarında, bugün tuvalet olarak kullanılan bölgede olduğu tahmin edilmektedir⁵⁷⁵.

Tarihçesi:

Yapının herhangi bir kitabesi yoktur.

Mimari:

Yapının mimarisi hakkında bilgi yoktur. Civarda çok sayıda mermer sütun görülmektedir.

⁵⁷⁵ Ara Altun, **a.g.m.**, s. 343.

4.1.2.2.3.4. Hayreddin Paşa Darülhadisi

Yeri ve Konumu:

Yapının Çandarlı Medresesi'nin yakınında, Yeşil Cami civarında olması muhtemeldir.

Tarihçesi:

Yapının herhangi bir kitabesi yoktur.

Varlığını arşiv belgelerinden⁵⁷⁶ öğrendiğimiz yapının Hayreddin Paşa tarafından yaptırılmış olması göz önüne alındığında aşağı yukarı Yeşil Cami ile aynı dönemde inşa edilmiş olabileceği fikri ortaya çıkmaktadır.

Mimari:

Yapı hakkında hiçbir bilgi yoktur.

⁵⁷⁶ Başbakanlık Arşivi, Kocaeli Tahrir Defteri, No. 733, vr. 315b.

4.1.2.2.3.5. Mevlana Alaaddin Medresesi

Yeri ve Konumu:

Yeri ve konumu bilinmemektedir.

Tarihçesi:

Yapının herhangi bir kitabesi yoktur.

Orhan Gazi dönemine tarihlendirilen⁵⁷⁷ yapı hakkında sadece bir defterde⁵⁷⁸ kayıt bulunmaktadır.

Mimari:

Yapı hakkında hiçbir bilgi yoktur.

⁵⁷⁷ Ahmet Gül, **Osmanlı Medreselerinde Eğitim – Öğretim ve Bunlar Arasında daru’l Hadislerin Yeri**, Ankara 1997, s. 37.

⁵⁷⁸ Belediye Kütüphanesi, M. Cevdet Yazmaları, O. 117/1, vr.42a.

4.1.2.2.3.6. Süleyman Paşa Mektebi

Yeri ve Konum:

Kesin olarak bilinmemekle birlikte, Süleyman Paşa Medrese'sinin yakınında olduğu belirtilmektedir⁵⁷⁹.

Tarihçesi:

Yapının herhangi bir kitabesi yoktur.

Yapı hakkında bilgi veren tek kişi Evliya Çelebi'dir. İznik'te bahsettiği kırkaltı mektepten biri olarak saymaktadır.

Anadolu medreselerine mutasarrıf olan müderrislerin adlarıyla bu medreselerde kaç yıl kaldıklarını bildiren kayıtların tutulduğu defterde, İznik Süleyman Paşa Medresesi yanındaki darül hadis'te İdris Efendi adında birinin H. 934/M. 1527-28'den itibaren üç buçuk yıl çalıştığı belirtilmektedir⁵⁸⁰. Kaydı tutulmuş olmasına rağmen adı geçmese de Süleyman Paşa Medresesi'nin yakınında olmasından adını Süleyman Paşa Mektebi olduğu sonucu çıkmaktadır.

Mimari:

Yapının mimari özellikleriyle ilgili hiçbir bilgi yoktur.

⁵⁷⁹ Ekrem Hakkı Ayverdi, 1966, **a.g.e.**, s. 179.

⁵⁸⁰ Topkapı Sarayı Arşivi, D. 7625.

4.1.2.2.4. İmaretler

4.1.2.2.4.1. Orhan Gazi İmareti

Yeri ve Konumu:

Orhan Gazi İmareti kenti çevreleyen surların dışında, Yenişehir Kapısı'nın yaklaşık 400 m. kadar ilerisinde, Yenişehir'e giden yolun güneyinde bulunmaktadır.

TARİHÇE:

Yapı hakkındaki en somut bilgiler 1964 yılında Prof.Dr. Oktay ASLANAPA başkanlığında yapılan kazı çalışmalarıyla elde edilmiştir⁵⁸¹. Yapı Kazı öncesi kaynaklarda “Orhan Camii”⁵⁸², “Orhan Mescidi” olarak tanımlanmaktadır. Kazı çalışmaları sonunda tarihinin bulunduğu sol kısmı kırık şekilde eksik olarak ortaya çıkarılan kitabede yapının Orhan Gazi tarafından yaptırılmış bir imaret olduğu anlaşılmıştır. Beş satır halinde yazılmış, içten 54x80 cm.lik şeridin çevrelediği mermer kitabenin okunuşu:

Emera hâzihi'l- imârete's-şerifeti es-sultânü

A'la a lâhü 'llâhü Sultân Orhân bin Osmân halleda'llâhü

Mülkehû li'l-hidmeti zeyne'l-hâcci ve'l-haremeyni Hâci Pâşâ

Ve bereketühû ecerahüma'llâhü ecra'l-muhsinîne

Re bul-evveli ve itmâmuhâ fi şehri şevvâli'l-mübârek li-seneti hamse...

Anlamı:

Allah'ın yücelttiği, Osman oğlu Sultan Orhan – Allah onun mülkünü hizmet etmek için ebedi kılsın-, bu şerefli imaretin yaptırılmasını hacıların ve haremeynin süsü olan Hacı Paşa'ya emrettiği, Allah o ikisini en güzel mükâfatlarla mükafatlandırsın ... rebü'l-evvelde (inşasına başlandı). İmaretin tamamlanması (**5) senesinin şevval ayındadır.

⁵⁸¹ Oktay Aslanapa, 1965, **a.g.m.**.

⁵⁸² Katherina Otto-Dorn, **a.g.e.**, s. 18.

Aşıkpaşaoğlu tarihinde İznik'in Osmanlılar tarafından fethinden sonra ilk imar faaliyetleri arasında Orhan Gazi İmareti gösterilmektedir. “ Orhan Gazi bir ulu kiliseyi cami yaptı. Bir manastırı da medrese yaptı. Yenişehir kapının çıktığı yerde bir imaret yaptı. Yanında Hacı Hasan derler bir aziz vardı; dedesi Ede Balı'nın müridiydi. Şeyhliğini ona ve ondan sonra gelenlere verdi. Ta bugüne değin onların elindedir. İmaretim kapısı açılıp yemek pişince Orhan Gazi evvela kendi mübarek eliyle yemek dağıttı. Çırağını da ilk defa kendi yaktı”⁵⁸³.

Neşri tarihinde Orhan Gazi'nin biri Bursa'da biri İznik'te iki imaret yaptırdığı belirtilip, Aşıkpaşaoğlu'nun verdiği bilgiler tekrarlanır⁵⁸⁴.

Evliya Çelebi İznik yapıları hakkında bilgi verirken, 17. yüzyılda yapıyı Orhan Gazi Mescidi olarak adlandırmış, cemaatten yoksun “acayip” bir mescit olarak tanımlamıştır⁵⁸⁵. Detaylı bir anlatım yapmasa da ifadelerinden yapının 17. Yüzyılda ayakta olduğu ancak kullanılmadığı anlaşılmaktadır.

J. Dallaway anlatımında Orhan Gazi'nin yaptırdığı caminin ve ona bağlı olan birimlerin kentin dışında, harap halde olduklarını belirtmiştir⁵⁸⁶.

Yapının süslemeleri hakkında en ayrıntılı bilgiyi veren Papadopoulos, yapıyı ayakta görmüştür. “Surların dışında az bir mesafede Sultan Orhan tarafından yaptırılan cami bulunmaktadır” şeklindeki sözleriyle yapının yerini belirtmiş, süslemelerinden yola çıkarak yapıyı Arap sanatının bir eseri olarak değerlendirmiştir⁵⁸⁷. 19. yüzyılda imareti gören Papadopoulos'un verdiği bilgilerden sonra İznik'i 19. yüzyıl sonlarında gören C. von der GOLTZ Sultan Orhan Camii adıyla yapının yerini göstermiş ve

⁵⁸³ Hüseyin Nihal Atsız, **a.g.e.**, s. 42..

⁵⁸⁴ Mehmed Neşri, **a.g.e.**, s. 163.

⁵⁸⁵ Evliya Çelebi, **a.g.e.**, s. 41.

⁵⁸⁶ J. Dallaway, **Constantinople Ancient and Modern**, London 1797, s. 169.

⁵⁸⁷ Papadopoulos'un Rumca yayımlanan makalesindeki bilgiler için Bknz. Katharina Otto-Dorn, **a.g.e.**, Oktay Aslanapa, 2004, **a.g.m.**, s. 231.

harap durumda bulunduğunu belirtmiştir⁵⁸⁸. Bu bilgiler ışığında yapının ne zaman yıkıldığını kesin olarak bilmesek de 19. yüzyıl içinde yıkıldığını anlamaktayız.

K. Otto-Dorn ise yapıyı Orhan Cami olarak anlatmış, imaretin ayrı bir birim olarak, yapının güneydoğusundaki Orhan Hamamı kalıntıları arasında olduğunu düşünmüştür. Sultan Orhan İmareti'nden söz ederken ise, “Yenişehir kapısı yakınındaki Orhan Camii'nin yanında aranması gereken bu imaret maalesef hemen hemen tamamen yeryüzünden silinmiştir” der⁵⁸⁹.

Araştırmacılar, imaret kelimesini günümüzdeki anlamıyla aşevi olarak değerlendirmişler, bu nedenle ayrı bir birim daha olması gerektiğini iddia etmişlerdir. E.H. Ayverdi, Orhan Gazi İmareti konusunda daha önce mescit ve cami olarak nitelediği yapıyı Aşıkpaşaoğlu ve Neşri tarihlerinde verilen konumunu farklı tercümelerdeki yazım biçimine göre aşevi olarak kabul etmiş ve Yenişehir kapısının sur içi tarafında olması gerektiğini belirtmişti. Sonunda “bu tesisin yeri belli değildir” diyerek Orhan tarafından camiye dönüştürülen Ayasofya'nın civarında olduğunu tahmin etmiştir.

S. Eyice, bu yapının Şeyh Edebali müridlerinden Hacı Hasan adında bir şeyhin idaresine bırakılmasından dolayı sadece bir aşevi olmadığını, bir zaviye-imaret olduğunu belirtmektedir⁵⁹⁰.

Yapıyla ilgili Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde, Sultan Orhan cami-i Şerifi ve Sultan Orhan Vakfı adında iki vakıf kaydı vardır⁵⁹¹.

Prof.Dr. O. Aslanapa başkanlığında 1963 yılında yapılan kazılarda ortaya çıkarılan kitabenin tarih kısmının eksik olması, yapının tarihlendirilmesinde birtakım farklı

⁵⁸⁸ Colmar von der Goltz, **a.g.e.**, s. 432.

⁵⁸⁹ Katherina Otto-Dorn, **a.g.e.**, s. 13.

⁵⁹⁰ Semavi Eyice, 1963, **a.g.m.**, s. 56.

⁵⁹¹ Sıra No: 3035 Sultan Orhan Vakfı, vak. No: 478, s. 273 (vak. Def.), Sıra No: 2991, Sultan Orhan Cami-i Şerifi Vakfı, vak. No. 191, Esas 1:5/479.

görüşler ortaya koymuştur. Tarih kısmından sadece hamse “5” rakamının olması⁵⁹² araştırmacıların H. 725 (M. 1325), H. 735 (M. 1335) ve H. 745 (M. 1345) tarihleri üzerinde görüş belirtmelerine neden olmuştur.

O. Aslanapa, kitabede Orhan’ın Sultan unvanı ile yazılmasından yola çıkarak, Orhan Gazi’nin tahta geçiş tarihine dikkat çekmiş ve yapının H. 735 (M. 1335) yılında tamamlanmış olması gerektiğini belirtmiştir. İnşa tarihinin rebiül evvel (eylül)’de başlayıp “şevval” (nisan)’de tamamlanmasına, bu 7 aylık inşa süresinin böyle bir yapı için uzun bir zaman olduğuna dikkat çekmiştir.

E.H. Ayverdi yapının inşa tarihinin H. 725, H. 735, H. 745 tarihleri arasında olabileceğini belirtmektedir. Kitabede adı geçen ve yapının inşası ile sorumlu olduğu anlaşılan Hacı Paşa’nın H. 648 (M. 1348) yılında vezirlik görevine başladığı bilgisine dayanarak, kitabede unvan belirtilmediği için yapının 1348 yılından önce, 1335 yılında yapılmış olması gerektiğinin daha ağır bastığını belirtmektedir⁵⁹³. Bunun yanında yapının İzniğin kuşatılması sırasında bir ordugah cami olarak inşa edilmiş olduğuna Orhan Gazi döneminde 1335 veya 1345 yıllarında, “tarihi hatıraya hürmeten” bugünkü boyutlarıyla yeniden yapılmış olabileceğine dair görüşleri vardır.

Yapının bugün sadece temel seviyeleri takip edilebilmektedir. Bu nedenle yapı hakkındaki plan, malzeme ve süsleme değerlendirmeleri Oktay Aslanapa tarafından yürütülen kazı sonuçlarından elde edilen bilgilere göre yapılmaktadır.

Mimari:

Yapı ters t “⊥” olarak adlandırılan plan tipindedir. Kuzey – güney doğrultusunda, giriş ekseninde arka arkaya yerleştirilmiş bir sofa ve eyvan ile doğu ve batı yönlerinde bulunan birer tabhane odasından oluşmaktadır. Kuzey cephesine revaklı giriş bölümü yerleştirilmiştir.

⁵⁹² Oktay Aslanapa, 2004, **a.g.m.**, s. 221.

⁵⁹³ Ekrem Hakkı Ayverdi, 1966, **a.g.e.**, s. 171.

Kazı sonucu ortaya çıkan plana göre, güneyde yer alan eyvanın doğu ve batı duvarlarında birer niş ile bu mekanla tabhane odalarının birleştiği duvar arasında simetrik birer pencere yer almaktadır. Sofa olarak tanımlanan kuzey mekanda, güney mekanda olduğu gibi, doğu ve batı duvarlarda birer niş bulunmaktadır. Yapının doğu ve batı yönünde yer alan tabhane odalarına, sofada bulunan simetrik kapılar ile geçilmektedir. Tabhane odalarının güney duvarlarında birer pencere bulunmakta, her iki mekan ile revaklı giriş kısmına kuzey yönde yer alan birer kapı açılmaktadır. Doğuda bulunan tabhane odasının doğu duvarında bir pencere yer alırken, batı tabhane odasının batı duvarında iki pencere açıklığı görülür. Burası, yapının kent girişi ve yol tarafına bakan, sonradan açıldığı öngörülen kapısıyla⁵⁹⁴ doğrudan dışarıya hizmet vermeye başlayan batı odası (mutfak) olmalıdır⁵⁹⁵. Kazı sonucunda yapının kuzeyinde altı sütunla oluşturulmuş beş bölümlü bir revaklı giriş kısmının varlığı tespit edilmiştir.

Yan mekanların zemini ortadan 0.30 m. daha yüksektir. Kuzey ve güney mekanlar arasında da 0.40 m. zemin farkı vardır. Bu nedenle kuzey mekandan güneye iki basamaklı birer merdivenle çıkılır⁵⁹⁶.

Yapının örtü sistemi ile ilgili bir takım farklı görüşler bulunmaktadır. Aslanapa ve Ayverdi duvarların dayanaksız yapısına ve malzemesine göre, yapının orta ve yan mekanlarda düz ahşap çatı, revaklı giriş kısmının ise meyilli bir çatı ile örtülü olması gerektiğini belirtmektedirler⁵⁹⁷. Sedat Emir bu görüşleri de dikkate alarak yapıyı değerlendirmiştir. Yapının ahşap çatı örtülü olduğu düşüncesinden farklı olarak, eyvan ve yan odaların tonoz, sofanın kubbe, revak bölümünün ise ahşap çatı ile örtülme olasılığını önermiş bu doğrultuda bir rekonstrüksiyon planı hazırlamıştır⁵⁹⁸.

Kazı sonucunda ulaşılan bulgulardan yapının duvarlarının moloz taş, tuğla ve harç kullanılarak oluşturulduğu anlaşılmıştır. Duvarların ana malzemesi moloz taş olup,

⁵⁹⁴ Oktay Aslanapa, 2004, **a.g.m.**, s. 231.

⁵⁹⁵ Sedat Emir, **a.g.e.**, s.16.

⁵⁹⁶ D.Ö.P.A., **a.g.e.**, s. 234

⁵⁹⁷ Oktay Aslanapa, 2004, **a.g.m.**, s. 231.; Ekrem Hakkı Ayverdi, 1966, **a.g.e.**, s. 171.

⁵⁹⁸ Sedat Emir, **a.g.e.**, s. 16.

bunlar arasında işlenmemiş kaba taşlar, düzensiz yerleştirilmiş kesme taşlar ile bazı devşirme parçaların kullanıldığı görülmüş, tuğlanın moloz taş arasında tek sıra halinde uygulandığı anlaşılmıştır. Yer yer kalın ve birkaç katlı sıva izleri tespit edilmiştir. Eyvan ve sofada, zemin döşemesi olarak tuğla malzeme kullanıldığı, bu bölümlerin duvarlarında ise çini kaplama olduğu anlaşılmıştır.

Yapının duvarlarında seyrek olarak görülen devşirme malzemenin sistemli kullanımı revak sütunlarında olmuştur. Bu sütunların çaplarının birbirinden farklı olduğu belirtilmiştir⁵⁹⁹.

Süsleme:

Kazı çalışmaları sırasında yoğun olarak alçı ve çini süsleme parçaları bulunmuştur. Alçı süsleme parçalarının bazılarında baklava, geometrik geçmeler, palmet ve Rumiler ile oluşturulmuş kıvrık dal motifleri görülmektedir⁶⁰⁰. Y Demiriz İznik Müzesi'nde bulunan bazı alçı süslemelerin bu yapıya ait olabileceği ihtimalinin güçlü olduğunu vurgulamaktadır. Kalın harç tabakası üzerinde kabartma tekniğindeki parçalarda, yazı ile çerçevelenmiş içte geometrik ve kıvrık dal motifleri ile çokgen yıldız formlarının uygulandığını belirtmektedir. Bu yapıya ait olmalarının muhtemel olduğunu tarihlendirme açısından ise Orhan Gazi Devri için çok ileri bir üslupta yapıldıklarını, bu özellikleriyle Bursa ve Amasya örneklerine benzediğini belirtmektedir⁶⁰¹.

Duvarlarda yer yer yeşil ve firuze altıgen çinilerin bulunduğu, çinilerin dökülmüş olan kısımlarda ise sıva üzerinde altıgen izlerinin görüldüğü belirtilmektedir. Çiniler düşük kalitede olup özellikle yeşil sırlı olanlarda, dalgalı renkler ve üzerlerinde fırın malzemelerinin izlerinin olduğu “itinasız işçilik” olarak ifade edilir. Bunların kalınlıkları 1.50 cm.dir. 1 cm. kalınlığında firuze olanlar ise, daha temiz işçiliğe ve

⁵⁹⁹ Sedat EMİR, **a.g.e.**, s. 16.; O. Aalanapa tarafından yapılan yayının G. Sözen çiziminde sütun çapları eşit verilmiştir. Bknz. Plan

⁶⁰⁰ Oktay ASLANAPA, 2004, **a.g.m.**, s. 16.

⁶⁰¹ Yıldız DEMİRİZ, 1979, **a.g.e.**, s. 572.

parlak renklere sahiptir. Firuzelerin orijinal yeşillerin ise sonradan uygulandığı dile getirilmektedir⁶⁰².

Yapıyı 19. Yüzyılda ayakta gören Papadopoulos, yapının süslemeleri ile ilgili bazı ayrıntılar vermektedir. Yapıyı, süslemelerinden yola çıkarak Arap sanatının bir eseri olarak tanımlar. Çok çeşitli süslemelerin bulunduğunu, özellikle kapısının ustalıklı işlendiğini belirtir. “Garip Asya süsleri ile oluşturulmuş karışık ve uzun kitabede, bacaklı harflerle Sultan Orhan adını ve Kuran suresinden bahsetmektedir” der. Pencerelerin ve kapıların etrafının, kornişlere kadar oldukça ince zevkli bir süsleme ile işlendiğini, iç duvarlar ve mihrabın çini ile süslü olduğunu, ayrıca mihrapta hattat Eyüp Osman tarafından Türkistan’da yazılmış ve Sultan Orhan tarafından satın alınmış olan iki sülüs Kuran’ın muhafaza edildiğini belirtmektedir⁶⁰³.

Otto-Dorn Papadopoulos’un aktarımlarından yola çıkarak yapının, İznik Yeşil Cami süslemeleri ile karşılaştırılabileceğini savunmuştur. Özellikle kufi yazı, pencere ve kapılardaki alçıların benzerliklerini belirtmiştir. Ayrıca buradaki çinilerin 15. Yüzyıl özelliği gösterdiğini aktarmış, Bursa Muradiye, I. Beyazıt’ın oğlu Musa’nın Türbesi ve Edirne’deki örneklerle karşılaştırmış bunların benzerlikleri üzerinde durmuştur⁶⁰⁴.

⁶⁰² Oktay Aslanapa, 2004, **a.g.m.**, s. 231.

⁶⁰³ Papadopoulos’un aktarımları için Baknz. Katherina Otto-Dorn, **a.g.e.**, s. 14.

⁶⁰⁴ Katherina Otto-Dorn, **a.g.e.**, s. 14.

4.1.2.2.4.2. Hayrettin Paşa İmareti

Yeri ve Konumu:

Lefke Kapı dışında, Halil Hayrettin Paşa türbesinin yaklaşık 50 m. kuzeybatı istikametindeki kalıntıların Halil Hayrettin Paşa İmareti'ne ait olabileceği düşünülmektedir.

Tarihi:

Evliya Çelebi Halil Hayrettin Paşa'nın İznik'te "Eski İmaret" olarak anılan bir imaret inşa ettirdiğini belirtmektedir⁶⁰⁵. İznik Türk dönemi yapılarını inceleyen K. Otto-Dorn, Halil Hayrettin Paşa'nın yaptırmış olduğu imaretin yerini vermeden gördüğü kalıntıları aktarmıştır⁶⁰⁶. E. H. Ayverdi ise yapıdan herhangi bir iz kalmadığını belirtmiştir⁶⁰⁷. Döpa ise, Halil Hayrettin Paşa'nın Lefke Kapı dışındaki türbesinin yaklaşık 50 m. kuzeybatısında görülen kalıntıların İmarete ait olabileceğini belirtmiştir⁶⁰⁸.

Mimari:

Kalıntılar, aralarında yaklaşık 4.50 m. mesafe olan iki payeden oluşmaktadır. Doğu yöndeki paye 2.50x2.15 m. batı yöndeki ise 2.20x2.00 m. boyutlarında, yaklaşık 3.75 m. yüksekliktedir. Payeler 0.30x0.30 m. ebatlarındaki tuğla ve hemen hemen aynı kalınlıkta tutulmuş harçla inşa edilmiştir.

Süsleme:

Kalıntılardan yapının süslemeleri hakkında bir izlenim oluşmamaktadır.

⁶⁰⁵ Evliya Çelebi, **a.g.e.**, s. 9.

⁶⁰⁶ Katharina Otto-Dorn, **a.g.e.**, s. 51.

⁶⁰⁷ Ekrem Hakkı Ayverdi, 1966, **a.g.e.**, s. 320.

⁶⁰⁸ D.Ö.P.A., **a.g.e.**, s. 258.

4.1.2.2.4.3. İbrahim Paşa İmareti

Yeri ve Konumu:

Günümüzde mevcut olmayan yapının, İbrahim Paşa Türbesi'nin doğusunda bulunduğu temel izlerinden anlaşılmaktadır.

Tarihçesi:

Yapının kitabesi İznik Müzesi'nde 500 envanter numarasıyla kayıtlıdır. Okunuşu;

Bi'smi'llâhi'r-rahmâni'r-rahîm emera bi-binâi hâzihi'l-'imâratî's-şerîfeti'l-mübâreketi

El-vezîr el-a'lem el-a'del İbrâhîm Bâşâ ibn el-merhûm Hayreddîn Bâşâ dâme zıllühû fî

Yevmi'l-isneyni's-sâlis min cümâde'l-âhira seneti semânin ve 'ışrîne ve semânimieh ve temâmühâ fî selâsîne ve semânimieh.

Anlamı;

Bağışlayıcı ve merhamet edici olan Allah'ın adıyla. Merhum Hayreddin Paşa'nın oğlu adaletli, bilgili vezir İbrahim Paşa – gölgesi devamlı olsun – 828 yılının cemaziye'l-ahir ayının üçüncü pazartesi günü, bu şerefli mübarek imaretin yapılmasını emretti. İnşaatın tamamlanması ise 830 tarihindedir⁶⁰⁹.

38x75 cm. ölçülerinde üç satır halinde Arapça, celi sülüs hatla yazılmış kitabeye göre yapının inşaatı H. 828/M. 1425 yılında başlamış, H. 830/M. 1427 yılında tamamlanmıştır. Çandarlı Hayrettin Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa tarafından yaptırılmıştır.

⁶⁰⁹ Kitabenin çözülmesi için Bknz. Abdülhamit Tüfekçioğlu, **a.g.e.**, s. 196-197.

H. 825/M.1422 tarihli Geyve Akhisarı (şimdiki Pamukova) kadısı Mevlana Süelyman'ın düzenlediği vakfiyesine göre imarete, yedi köy ve Bursa'da Mahkeme hamamı olarak da bilinen yapı vakfedilmiştir⁶¹⁰. E.H. Ayverdi yapının vakfiyesinden sonra yapıldığını, bunun da çok ender rastlanan bir durum olduğunu belirtmektedir⁶¹¹.

İmaret zamanla yıkılmış, kitabesi yanındaki türbenin üzerine konmuştur. Daha sonara kaybolmaması için İznik Müzesi'ne taşınmıştır.

Mimari:

Bugün mevcut olmayan yapının sadece temel izlerini görmek mümkündür. Temel izlerinin devşirme malzeme, moloz taş ve tuğla kullanılarak düzensiz bir örgüyle oluşturulduğu görülmektedir.

⁶¹⁰ İbrahim Hakkı Konyalı, "Candaroğulları, Türbeleri ve Vakfiyeleri", **Tarih Konuşuyor**, S. 46, İstanbul 1967, s. 3425.

⁶¹¹ Ekrem Hakkı Ayverdi, 1972, **a.g.e.**, s. 508.

4.1.2.2.4.4. Halil Paşa İmareti

Yeri ve Konumu:

Kılıçarslan Caddesi üzerindeki Halil Paşa Türbesinin yanında olduğu tahmin edilmektedir.

Tarihçesi:

Yapının herhangi bir kitabesi yoktur.

Masraflarının karşılanması için vakfedilen mülkleri gösteren vakıf kaydından varlığı anlaşılmaktadır. İki eski evi, mahzen, fırın, odunluk ve yemekhaneyi kapsayan imaretin vakfiyesi H. 841/M. 1437-38 tarihinde Molla Hüsrev meclisinde tescil edilmiş, H. 886/M. 1482 tarihinde II. Bayezid'e sunulmuş ve H. 895/M. 1489 yılının mart ayı sonlarında kabul edilmiştir⁶¹². H. 903/M. 1498 tarihli ikinci tescil tarihinde şahit olarak Mehmed Şah bin Mevlana Yegan isimnin geçtiği belirtilmektedir⁶¹³.

Mimari:

Yapının mimari özellikleri hakkında herhangi bir bilgi yoktur.

⁶¹² Vakıflar Genel Müdürlüğü, K:K: 588 no'lu Mücedded Anadolu 3/2 defter, s. 129-130.

⁶¹³ Ekrem Hakkı Ayverdi, 1972, **a.g.e.**, s. 508.

4.1.2.2.4.5. İlyas Paşa İmareti

Yeri ve Konumu:

Yeri ve konumu tespit edilememiştir.

Tarihçesi:

Yapının herhangi bir kitabesi yoktur.

Çandarlı Halil Hayreddin Paşa'nın üçüncü çocuğu olan İlyas Paşa'nın İznik'te günümüze ulaşmamış bir imaret yaptırdığı, imaretin masraflarının karşılanması için de İznik yakınlarında bir bahçe ve bostan vakfettiği belirtilmektedir⁶¹⁴. Kayıtlarda söz konusu imaretin giderlerinin karşılanması için İznik'te günümüze ulaşamayan bir de hamamın vakfedilmiş olduğu bilgisi geçmektedir⁶¹⁵. Ancak ne yeri ne de mimari özellikleri hakkında bir bilgi yoktur. E.H. Ayverdi, "yapı hakkında herhangi bir iz yoktur, çoktan harap olduğu anlaşılmaktadır" demektedir⁶¹⁶.

Mimari:

Yapının mimarisi hakkında bir bilgi yoktur.

⁶¹⁴ Başbakanlık Arşivi, tapu tahrir defterleri, No: 733, y. 317 b.

⁶¹⁵ Başbakanlık Arşivi, tapu tahrir defterleri, No: 733, y. 318.

⁶¹⁶ Ekrem Hakkı Ayverdi, 1972, **a.g.e.**, s. 508.

4.1.2.2.4.6. Mahmud Çelebi İmareti

Yeri ve Konumu:

Mahmut Çelebi Camii yakınında olduğu tahmin edilmektedir.

Tarihçesi:

Yapının herhangi bir kitabesi yoktur.

Yapının Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde vakfiyesi tespit edilmiştir⁶¹⁷. Göl kenarındaki ilçelerden Şeyhlu, kuz köy, Dımışkıy, Bozöyük, Örgüd ve Kızılköy, Gömeç, Burdar'a bağlı Kışla, Askeriye, Lazkiye ilinde Tavıclı, Sükne ve İsraili, Göbec, Kara Akmetli, Menrteşede Telma, Simav ilçesinde eynel ve nuretinli, Bursa'da Karaca Hasan, Rumeli'de Cender köyleri, Bursa Tajhol pazarında dükkan ve Kurşunlu mahallesinin İcare-i Mücellesi yapı için vakfedilmiş, ayrıca imarete bakmakla görevli kişiyle cami ve imaretin onarımında çalışanlara verilecek ücretler gösterilmiştir⁶¹⁸.

Mimari:

Yapının mimari özellikleri hakkında herhangi bir bilgi yoktur.

⁶¹⁷ K.K. 619 numaralı defter, Mücedded Anadolu s. 35,82-84.

⁶¹⁸ Ekrem Hakkı Ayverdi, 1972, **a.g.e.**, s. 506.

4.1.2.2.5. Zaviye

4.1.2.2.5.1. Halili Zaviyesi

Yeri ve Konumu:

Yapının yeri ve konumu kesin olarak bilinmemekte, Nilüfer Hatun İmareti'nin yakınlarında olduğu tahmin edilmektedir.

Tarihçesi:

Yapının herhangi bir kitabesi yoktur.

Fatih Devrinde yaşamış, şair ve şeyh olarak tanımlanan, Fıratname-i Halili'nin yazarı Diyarbakır'lı Edhemoğlu Halil Halili Efendi'nin, Diyarbakır'dan İznik'e gelip yerleştiği⁶¹⁹, burada bir zaviye inşa ettirdiği ve H. 890/M. 1485-86 yıllarında vefat ettiği, kabrinin de zaviyesinin yanında gömülü olduğu belirtilmektedir⁶²⁰.

Mimari:

Yapının mimari özellikleri hakkında hiçbir bilgi yoktur.

⁶¹⁹ Bursalı Mehmed Tahir Efendi, **Osmanlı Müellifleri**, C. 2, İstanbul 1972, s. 167-168.

⁶²⁰ Ekrem Hakkı Ayverdi, 1974, **a.g.e.**, s. 769.

4.1.2.2.6. Kervansaray

4.1.2.2.6.1. Rüstem Paşa Kervansarayı

Yeri ve Konumu:

Pafta 301, ada 1, parsel 27. Atatürk Caddesi üzerinde, Karahan ve İskele sokakları arasında bir konutun bahçesi içinde kalmaktadır.

Tarihçesi:

Evliya Çelebi, seyahatnamesinde, İznik'te bir tımar hanı olarak kullanılan ve Mimar Sinan'ın eseri olan Rüstem Paşa Hanı'nın olduğunu belirtmektedir⁶²¹. C. Texier, çizdiği İznik kent planında, bugün kalıntıların mevcut olduğu alanda Eski Han adında açık avlulu, iki kapalı mekana sahip bir yapıya işaret etmektedir⁶²². S. Eyice ise önceleri Evliya Çelebi'nin bahsettiği Rüstem Paşa kervansarayının Lefke Kapı civarında, Yeşil Cami yanındaki hamam kalıntılarının olduğunu göstermiş⁶²³ daha sonra bu yanlışlıktan vazgeçmiştir⁶²⁴.

Mimari:

Yaklaşık olarak 106 m²'lik bir alanı kapladığı tahmin edilmektedir⁶²⁵. Ortalama 3m. yüksekliğe kadar ayakta kalabilmiş olan kuzey duvarının, kalıntılardan 30 m. uzunluğunda olduğu, kuzeye göre daha harap halde olan batı duvarının ise 60 m.lik bir uzunluğa sahip olduğu düşünülmektedir. Kuzey duvarda bir mazgal pencere, batı duvarda üç tane dikdörtgen niş görülebilmektedir.

Yapıda inşa malzemesi olarak moloz taş, tuğla ve harç kullanılmıştır. Kalıntılarda yer yer düzensiz olarak tuğla sıraları göze çarpar.

⁶²¹ Evliya Çelebi, **a.g.e.**, s. 203.

⁶²² Charles Texier, **a.g.e.**, s. 162.

⁶²³ Semavi Eyice, 1960, **a.g.m.**, s. 102.

⁶²⁴ Semavi Eyice, 1988, **a.g.e.**, s. 25.

⁶²⁵ D.Ö.P.A., **a.g.e.**, s. 212.

4.1.2.2.7. Hamamlar

4.1.2.2.7.1. Orhan Hamamı:

Yeri ve Konumu:

Sur dışında, Yenişehir Kapı tarafında, Yenişehir yolunun güneyinde ve Orhan Gazi İmareti'nin kuzeybatısındadır. Günümüzde zeytinliklerin arasında kalmaktadır.

Tarihçesi:

Yapının üzerinde herhangi bir kitabe yoktur.

Yapı hakkında ilk bilgileri veren K. Otto-Dorn, Orhan Gazi İmareti'ni cami olarak tanımlamış ve bu yapının doğusunda harap durumda olan hamamın bulunduğunu belirtmiştir⁶²⁶. E.H. Ayverdi ise yapının, Orhan Gazi Cami (İmareti) ile birlikte kuşatma sırasında inşa edilmiş olabileceğini belirtmiştir⁶²⁷. 1964 yılında Prof.Dr. O. Aslanapa başkanlığında yürütülen kazı çalışmalarıyla yapının planı tespit edilmiş ve yayınlanmıştır⁶²⁸.

Yapının Orhan Gazi İmareti ile aynı dönemlerde inşa edildiği tahmin edilmektedir. Kazı çalışmaları sırasında elde edilen verilerden iki farklı döneme ait duvar örgülerine rastlanmıştır. Buradan da yapının zamanla farklı bir amaca yönelik kullanılmış olabileceği ihtimali üzerinde durulmaktadır. E.H. Ayverdi, iç mekanlarının şekilleri değiştirilerek tekrar hamam olarak kullanılmış olduğunu belirtmektedir⁶²⁹.

⁶²⁶ Katherina Otto-Dorn, **a.g.e.**, s. 23.

⁶²⁷ Ekrem Hakkı Ayverdi, **a.g.m.**, s. 123.

⁶²⁸ Oktay Aslanapa, 1964, **a.g.m.**, s. 16-31.

⁶²⁹ Ekrem Hakkı Ayverdi, 1966, **a.g.e.**, s. 182.

1986 yılında İznik Çini Fırınları Kazısı Başkanlığı'nın yapmış olduğu çalışmalarda yapının güneybatı dış köşesinde bir seramik fırınının izine rastlanmıştır⁶³⁰. Bu da alt yapısı nedeniyle hamamın zamanla seramik atölyesi olarak kullanılmış olabileceğini göstermektedir.

Mimari:

Yapı, dört eyvanlı plan şemasına sahiptir. Günümüzde harabe halindeki yapının sadece kubbe örtülü kuzeybatı halveti ile buna batıdan bitişen tonozlu küçük bir mekanın örtü sistemi ayakta. Kuzeydeki su deposunun örtü sistemi yıkılmış, diğer bölümleri ise toprak altında bulunmaktadır.

Kuzeybatı köşeye yerleştirilmiş soğukluk kısmı, kuzey – güney ekseninde 3.75x3.30 m. ölçülerinde çarpık dikdörtgen bir plan sunmaktadır.

Dört eyvanlı şemada olan sıcaklık mekanının orta bölümü Haçvari şemada tasarlanmıştır. Haçın kolları eyvanlarla sonlanmış, köşeleri halvet hücreleri şeklinde düzenlenmiştir. Ortada poligonal göbek taşının olduğu belirtilmektedir. Kuzey ve güney eyvanının içi daha sonra, farklı işlevle kullanıldığı dönemde, duvar örülerek kapatılmıştır. Mekana batı yöndeki eyvandan, güneybatı köşe hücresinden ve küçük tonozlu mekandan olmak üzere üç giriş açılmıştır

Kare planlı halvet hücrelerinin ölçüleri farklılıklar göstermektedir. Güneybatı köşe 2.5x2.55 m., güneybatı köşe 2.75x2.50 m., kuzeydoğu köşe 2.65x2.35 m.'dir. 3.20x3.05 m. ölçüleriyle diğerlerinden daha büyük tasarlanan, kuzeybatı köşedekinin paşa halveti olabileceği belirtilmektedir⁶³¹. Üst örtüsü ayakta olan mekanın kubbesi geçişleri yelpaze görümlü pendentiflerle sağlanmış yuvarlak bir kasnağa otutulmuştur.

⁶³⁰ Oktay Aslanapa – Şerare Yetkin – Ara Altun, **a.g.e.**, s. 195.

⁶³¹ Ahmet Sipahioğlu, **a.g.e.**, s. 122.

Büyük halvet hücresinin batısında, 1.65x3.10 ölçülerinde olan çarpık dikdörtgen planlı, tonoz örtülü bir mekan bulunmaktadır. Bu mekanın doğu duvarındaki bir açıklıklıkla halvete bağlantı sağlanmıştır.

Kuzeydoğu yöndeki su deposu, doğu – batı doğrultusunda uzanmakta ve 6x1.35 m. iç ölçüleriyle yine çarpık dikdörtgen planlı ortaya koymaktadır. İçinin kalın bir sıva tabakasıyla kaplandığı görülmektedir.

Su deposunun kuzey cephesinde tuğladan örülmüş külhan kısmı yer almaktadır.

Yapıda inşa malzemesi olarak moloz taş ve tuğlanın düzensiz kullanımının yanı sıra, kaba yontu taş ve bunlar arasında harç kullanılmıştır. Duvarların bazı bölümlerinin sıvanmış olduğu görülmektedir.

Süsleme:

Yapının görülebilen dış cephelerinde herhangi bir süsleme ögesi tespit edilememiştir.

Kuzeybatı köşedeki büyük ölçülü halvet hücresinin kubbeye geçiş pandantifleri, üçgenlerin ters – düz dizimiyle yelpaze formu kazanarak iç mekana hareketlilik sağlamıştır. Kubbe yüzeyinde malakari teknikte süsleme izleri seçilebilmektedir. Duvarlarında mala ucu ile şekillendirilmiş gemi resimlerinin olduğu ifade edilmektedir⁶³².

⁶³² Ahmet Sipahioğlu, a.g.e., s. 122.

4.1.2.2.7.2. Yeşil Külliye Hamamı

Yeri ve Konumu:

Kılıçarslan Caddesi üzerinde, Lefke Kapı'ya çıkılırken yolun sol tarafında kalmaktadır.

Tarihçesi:

Yapının üzerinde herhangi bir kitabe yoktur.

Yapının tanımlanması ve işlevi hakkında farklı görüşler belirtilmiştir. Yapı hakkında bilgi veren ilk kişi, K. Otto-Dorn, yapıyı I. Murad çifte hamamı olarak adlandırmıştır⁶³³. S. Eyice ilk incelemelerinden sonra yapıyı Rüstem Paşa Kervansarayı olarak nitelendirmiş⁶³⁴ ancak daha sonra bu görüşünden vazgeçerek büyük bir çarşı hamamının harabesi olduğuna kanaat getirmiştir⁶³⁵. A. Sipahioğlu ise, Yeşil Cami, İbrahim Paşa Türbesi ve temelleri tespit edilen İbrahim Paşa İmareti ile hamamın da içinde yer aldığı bir külliye kompleksi olduğunu, külliye vakıflarına mali destek sağlaması için yaptırılmış olan hamamın, muhtemelen Çandarlı İlyas Paşa tarafından 15. yüzyılın ilk çeyreğinde inşa ettirildiğini belirtmektedir⁶³⁶.

Yapının güney yöndeki bölümleri cadde yapımı için ortadan kaldırılmıştır. Doğu ve kuzeydoğu duvarları da konutlar tarafından işgal edilmiştir. Yapının konutlar altında kalan duvarlarının izleri takip edildiğinde Yeşil Cami'nin avlu duvarına kadar ulaştığı tahmin edilmektedir. Batı duvarının önüne belediye tarafından yeşillendirme yapılmış, duvarların çok yakınına ağaçlar dikilmiştir.

2006 yılı ağustos ayında İznik Kaymakamlığı tarafından yapının içinde temizlik çalışmaları yapılmış, bir fırın ateşhanesi tespit edilerek İznik Çini Fırınları Kazısı Başkanlığı'na haber verilmiştir. İznik Müzesi denetiminde Kazı Başkanlığı'nın da takibiyle içi temizlenen yapının duvar izleri ve alt yapısıyla bir çifte hamam olduğu

⁶³³ Katharina Otto-Dorn, **a.g.e.**, s. 89.

⁶³⁴ Semavi Eyice, 1960, **a.g.m.**, s. 105.

⁶³⁵ Semavi Eyice, 1988, **a.g.e.**, s. 47.

⁶³⁶ Ahmet Sipahioğlu, **a.g.e.**, s. 102.

anlaşılmış, zamanla terk edilen yapıda muhtemelen 17. yüzyıla tarihlendirilen bir seramik fırını oluşturulduğu tespit edilmiştir.

Mimari:

Yapının çok az bir kısmı ayakta olmasına rağmen duvar ve alt yapı izlerinden bir çifte hamam plan şeması gösterdiği anlaşılmaktadır.

Bugün mevcut olan kısmın, İznik Kaymakamlığınca yapılan temizlik sonrasında çıkan alt yapısına bakılarak sıcaklık mekanı olduğu tespit edilmiştir. Park düzenlemesi sırasında toprakla doldurulan alanın altında, batı yöne devam eden duvar izleri kısmen tespit edilmiştir. Mevcut batı duvarda bulunan kademeli girişin soğukluk ya da ılıkılık mekanından sıcaklığa geçişi sağladığı tahmin edilmektedir. Kuzey güney doğrultuda ele alınmış olan sıcaklık mekanı dikdörtgen plan şamasına sahiptir. İki yanda eş derinlikte sivri kemerli, tonoz örtülü eyvan olan bölümün ortası pendentiflerle geçilşi sağlanan kubbe ile örtülmüştür. Kuzey duvarında eksenden kuzeybatı köşeye kaydırılmış, kapatılmış bir kapının izi görülmektedir. Bugün içeriye girişi sağlayan güneybatı köşedeki gedik sonradan açılmıştır.

Mekanın alt yapısı hipokaust sistemiyle donatılmıştır. Burada ikişer sıra halinde uzanan dikine künkler ile kare kesitli taşıyıcılar tespit edilmiştir.

Mekanın doğu duvarına açılmış bir kapıyla diğer mekana geçilir. Dikdörtgen plana sahip olduğu belirlenen bu bölümün büyük bir kısmı yandaki konutun altında kalmış, açığa çıkan kısımlar ise konutun tuvaleti olarak kullanılmıştır. Açığa çıkan kısımlarda alt yapıda hipokaust sisteminin ve kare kesitli taşıyıcıların izleri, duvarların üst kısımlarında, üst örtüsünün tonoz olduğuna işaret eden izler görülebilmektedir.

Sıcaklığın kuzeybatı köşesindeki yuvarlak kemerli kapıyla bir başka mekana geçilir. Günümüzde kapatılmış olan kapı, yine bir konutun bahçesine açılmaktadır. Ancak konut bahçesinde yapılan tespitlerde prizmatik üçgen kuşaklarıyla oluşturulmuş kubbeye geçiş izleri saptanmıştır. Bu izlerden burada birbirine bitişik iki kubbeli

mekanın olduğu anlaşılmaktadır. Duvardaki tahribattan tütek bacasının görölmesi bu mekanların halvet kısımları olduğu ihtimalini güçlendirmektedir.

Yapının kadınlar bölümünün soğukluk kısmı ise, erkekler bölümünün sıcaklık kısmının güneyinde yer almaktaydı. Kareye yakın dikdörtgen plan şemasına sahip olduğu kabul edilen mekanın güneybatı köşesindeki prizmatik üçgen kuşağı mekanın kubbe örtülü olduğunu göstermektedir. Doğu cephede tespit edilen izlerden sıcaklık mekanı olduğu tahmin edilen mekana açılmaktadır. Sadece kuzeybatı köşesi kalmış olan sıcaklığın batı duvarında bir tütek izi görölmektedir. Sıcaklığın kuzeyinde bulunan kare planlı bölümün halvet mekanı olduğu sanılmaktadır.

Su deposu ve külhanının doğu cepheye yerleştirildiği düşünölmektedir

Yapı taş ve tuğla ile oluşturulan almasıık teknikle inşa edilmiştir. Kemer ve pandantiflerin tümüyle tuğladan kubbenin ise gözenekli kesme taşla öröldüğu görölmektedir.

Süslemesi:

Yapının, günümüze ulaşmış ve oldukça harap olmuş kısımlarında herhangi bir süsleme unsuru görölememiştir.

4.1.2.2.7.3. Eşref Rumi Hamamı

Yeri ve Konumu:

Günümüzde mevcut olmayan yapının yeri de kesin olarak tespit edilememektedir. Eşref Rumi adına yapılmış ve zaman içinde gelişen yapılar topluluğunun parçası olduğu, bugün ayakta olan minare ve haziresinin bulunduğu alanda yer aldığı tahmin edilmektedir.

Tarihçesi:

Yapı hakkında ilk bilgi veren kişi K. Otto-Dorn'dur. Eşref Rumi adına inşa edilmiş olan diğer yapıların bulunduğu alanda olduğunu aktaran Otto-Dorn, hamamın bu arazinin tam olarak hangi tarafında konumlandırıldığını belirtmemektedir⁶³⁷.

Mimari:

Yapıyı görüp, mimari özellikleri hakkında bilgi veren tek kişi olan K. Otto-Dorn'un aktarımlarından yapının, plan şekli bakımından Yenişehir Kale Hamamının planını tekrarladığı öğrenilmektedir. Araştırmacı yapıyı gördüğünde yalnızca, ana mekana girişi sağlayan hazırlık birimi ile ana mekanın duvarlarından çok az bir kısmının ayakta olduğunu belirtmektedir. İki birimin üzerinin kubbe örtülü olduğunu ve hamamın alt yapı bakımından iyi bir tasarımda inşa edildiğini aktarmaktadır.

Yapının moloz taş ve tuğla malzeme kullanılarak inşa edildiğini belirten araştırmacı, karşılaştırma yaptığı Yenişehir Kale Hamamı ile birlikte bu yapıyı da 14. – 15. yüzyıla tarihlendirmiş ve mimari açıdan Erken dönem Osmanlı mimari özelliklerini yansıttığını belirtmiştir⁶³⁸.

⁶³⁷ Katharina Otto-Dorn, **a.g.e.**, s. 101.

⁶³⁸ Katharina Otto-Dorn, **a.g.e.**, s.101.

4.1.2.2.8. eşmeler

4.1.2.2.8.1. Ak eşme

Yeri ve Konumu:

İsmail Bey Hamamı'nın yakınında Akçeşme Sokak'ta bulunmaktadır.

Tarihçesi:

Çeşmenin herhangi bir kitabesi yoktur. İznik'in Eserlerine ait kayıtlarda ve seyyahların aktarımlarında da herhangi bir bilgiye rastlanılmayan eşme İznik ini Fırınları Kazısı Başkanlığı'nın çevrede yaptığı yüzey araştırmaları ve sondajlarla ortaya ıkarılmıştır⁶³⁹.

Mimari:

Yıkıntı halinde tespit edildiğı belirtilen çeşmenin devşirme malzeme, kesme ve moloz taş, tuğladan düzensiz olarak örüldüğü anlaşılmıştır. Hazne birimi olmayan, derin bir kemer içine alınmış tipik bir erken Osmanlı eşmesi olarak değerlendirilmiştir. Çalışmaların yapıldığı 1986 yılından kısa bir süre önce tek parça mermer malzemeden yapılmış yalak kısmının bir köye taşınması sırasında yolda kırılıp parçalandığı belirtilmektedir. Suyunu doğu yöndeki İsmail Bey hamamından künkler vasıtasıyla aldığı anlaşılmıştır. Ak eşme'ye ait olduğunu düşündüğümüz eski bir fotoğrafta, çeşmenin geniş bir yuvarlak kemerle açılmış açıklığında kitabe yeri belli olmaktadır.

⁶³⁹ Oktay Aslanapa – şerare Yetkin – Ara Altun, **a.g.e.**, s. 195.

4.1.2.2.8.2. Mahmud Çelebi Çeşmesi

Yeri ve Konumu:

Mahmud Çelebi caminin hemen karşısında bulunmaktaydı. Yerinde tuvaletler vardır.

Tarihçesi:

Çeşmenin üzerinde herhangi bir kitabe yoktur. 1980’li yıllara kadar ayakta olan çeşme, bir kamyonun çarptığı bahane edilerek Belediye tarafından tamamen ortadan kaldırılmıştır. Mimari tarzı ile 14.-15. yüzyıl özellikleri gösterdiği belirtilmektedir. cami ile birlikte yapıldığı kabul edilirse caminin kitabesindeki inşa tarihi olan H. 846/M. 1442-43 yılında inşa edilmiş olmalıdır.

Mimari:

1968 yılında çekilmiş eski bir fotoğrafından tanımlaması yapılabilen çeşmenin, doğu – batı doğrultulu dikdörtgen alanda konumlandığı, oldukça derin tutulmuş sivri kemerli ön cepheye sahip olduğu anlaşılmaktadır. Kitabesi olduğuna dair herhangi bir iz görülmemektedir. A. Gabriel’in sulu boya resminden anlaşıldığı kadar ile; muhtemelen hazneli ve sakıflı bir çeşme olduğu anlaşılmaktadır.

Bir sıra kesme taş üç sıra tuğla malzemeden almaşık teknikle oluşturulmuş ve ön cephesinin köşeliklerine ve ayna kısmına mermer bloklar yerleştirilmiştir. Suyun aktığı ve temin edildiği alan mermer malzemeden yapılmıştır.

Süsleme:

Almaşık teknikle oluşturulmuş çeşmenin doğu cephesinde, tuğlaların zencerek motifi şeklinde düzenlendiği görülmektedir.

4.1.2.2.8.3. Lefke Kapı'daki Çeşme

Yeri ve Konumu:

Lefke Kapı'dan sur dışına çıkılmadan önceki ilk kısmında, sağ tarafta kalmakta, sur duvarına bitişik olarak konumlanmaktadır.

Tarihçesi:

Çeşmenin üzerinde herhangi bir kitabe yoktur.

Mimari:

Arkasında su haznesiyle birlikte tasarlanmış olan çeşme, yaklaşık 3.30x4 m. ölçülerinde dikdörtgen planlıdır. Kemer başlangıç seviyesine kadar toprak altında kalmış olan çeşmenin 1.96 m.lik kısmı görülebilmektedir. 25 cm. genişliğinde kademeli bordürle çerçevelenmiş ön cephesi, 70 cm.lik derinliğe sahip sivri kemerle oluşturulmuştur.

Su haznesi 3.30x3.75 ölçülerinde dikdörtgen planlı ve tonoz örtülüdür. Günümüzde üst örtüsünün ortası çökmüştür. Arka cephesinde su yoluna açılmış yuvarlak kemerli bir açıklık görülmektedir.

Batı cephesinde kare bir açıklığa yerleştirilmiş geniş bir yalak taşı ile suyun akmasının sağlandığı anlaşılmaktadır. Çeşmenin ön cephesi bir sıra gözenekli köfeki taşı, üç-dört sıra tuğladan almaşık teknikle oluşturulmuş, kesme taşların etrafı tuğlalarla kasetlenmiştir. Su haznesinin duvarları moloz taş, tuğla ve aralarda kesme taşlarla oluşturulmuş düzensiz bir örgüye sahiptir. Tonozunun tuğladan örüldüğü kalan izlerden anlaşılmaktadır. İçinde kalın bir sıva tabakası fark edilmektedir.

Süsleme:

Almaşık örgü tekniği nedeniyle hareketlilik sağlanmış olan ön cephede, dikdörtgen çerçevenin kademelerine göre tuğla ve taşların da şekillendikleri görülmektedir.

4.1.2.2.8.4. DAVUD PAŞA ÇEŞMESİ

Yeri ve Konumu:

Çeşmenin yeri ve konumu hakkında bilgi yoktur. Günümüzde mevcut olmayan ve yeri de bilinmeyen Süleyman Paşa Mescidi yakınlarında olduğu belirtilmektedir.

Tarihçesi:

Çandarlı ailesi ve İznik'te yaptırdıkları eserler anlatılırken değinilen Çandarlı İlyas Paşa'nın H. 898/M. 1492'de vefat eden oğlu Davut Çelebi'nin, İznik'te Süleyman Paşa Cami civarında bir çeşme yaptırmış olduğu belirtilmektedir⁶⁴⁰. Çeşme için Debbağlar Kapısı dışında bir bahçe vakfettiği bilinmektedir⁶⁴¹.

Mimari:

Eski bir fotoğraftan Süleyman Paşa Medresesi'nin köşesinde bir çeşmenin olduğu anlaşılmaktadır. Davud Paşa Çeşmesi olduğunu tahmin ettiğimiz çeşmenin yuvarlak kemerli bir derinliğe sahip olduğu, moloz ve kesme taş malzemeden inşa edildiği anlaşılmaktadır.

⁶⁴⁰ Münir Aktepe, "Çandarlı", **a.g.e.**, s. 210.

⁶⁴¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, 1974, **a.g.e.**, s. 29-30, vakfiye kaydı için 733 numaralı Tahrir Defteri referans verilmektedir.

4.1.2.2.8.5. Hacı Mehmed Bey eşmesi

Yeri ve Konumu:

Çeşmenin yeri ve konumu bilinmemektedir.

Tarihçesi:

eşmeye ait kitabe İznik Müzesi'nde 503 envanter numarasıyla kayıtlıdır. Kitabenin okunuşu;

Bârekallâh çeşmesâr-ı bî bedel ayn-ı hayat
Menba-ı zemzem şifâ bahşâ zülâl-i mâ-i sâf

Yapdı el-hâc Muhammed Beyefendi bî riyâ
Ceddi Hayreddin Paşa rûhuna hayr-ı musâf

Vakfını ihyâ idüb sa'y-ı cemîlu'llah tamam
Ez kerem hayru'l-Hakkdır vasf-ı zâtî bî hilâf

Rûh-i pâki vâlidini yine dilşâd eyledi
Pertev envârına gelse sezâdır inkişâf

Hak Teâlâ eylesin hayrâtını her dem kabûl
Mahzar-ı sırrı duâ neccinâ mimmâ sehâf

Rûz-u şeb bu mâ câri eyledikce reşha sâz
Ola her bir katresi bir mâcerâyâ intaraf

Harf-i cevherdâr ile tarih içün söyler Lebîb
Yapdı Hayreddin Paşa zâde ayn-ı sâf

Celi sülüs hatla yazılmış, her biri iki sütuna ayrılmış paftalar içinde yedi satır olarak düzenlenmiş metin şair Lebîb Mehmed Efendi'ye aittir. Son satırda ebced hesabıyla tarih düşüldüğü görölmektedir. Mu'cem tarih olarak isimlendirilen ve noktalı harflerin hesaplanmasıyla bulunan bu tarih H. 1160/M. 1747 yılını göstermektedir. Kitabeye göre çeşmeyi Hayreddinpaşazade Hacı Mehmed Bey 1747 yılında yaptırmıştır⁶⁴².

Mimari:

Yapının sadece İznik Müzesi'ndeki kitabesi mevcuttur.

⁶⁴² Kitabenin çözümlemesi için Bknz. Mehmet Memiş, **a.g.m.**, s. 365-366.

4.1.2.2.8.5. Çeşme

Yeri ve Konumu:

Yeri ve konumu bilinmemektedir.

Tarihçesi:

Yapının kitabesi İznik Müzesi'nde 504 envanter numarasıyla kayıtlıdır. Kitabenin okunuşu:

Lutfî cârîdir anın her yer mahalde su gibi
Âb icrâ eyleyüb bu çeşmei kılub senâ
Bu mahalle teşne-i atşâ riyadan eyleyüb
İç Hasan ile Hüseyin'in aşkına gel taze mâ
..... nın eser-i hayrâtıdır. Sene 1285.

Celi ta'lik hatla yazılmış kitabenin bani ismi geçen kısmı özellikle tahrip edildiğinden okunamamaktadır. Ancak H. 1285/M. 1868 yılı okunabilmektedir⁶⁴³.

Mimari:

Yapının hiçbir özelliği bilinmemektedir.

⁶⁴³ Kitabenin çözümlemesi için Bknz. Mehmet Memiş, **a.g.m.**, s. 366-367.

4.1.2.2.9. Saray

4.1.2.2.9.1. İbrahim Paşa Sarayı (Çandarlı Sarayı)

Yeri ve Konumu:

Günümüze ulaşamamış olan yapının yeri de bilinmemektedir.

Tarihçesi:

Herhangi bir kitabesi olmayan yapı hakkında Osmanlı tarih yazarlarının aktarımlarından bilgi öğrenmekteyiz.

II. Murad'ın kardeşi Küçük Mustafa saltanat iddiasıyla kendine yandaş toplamak için harekete geçmiştir. Önce Bursa'ya giden Mustafa Çelebi'nin burada destek görememesi üzerine İznik'e gittiği ve burada İbrahim Paşa Sarayı'nda konakladığı ve merkez olarak da burayı seçtiği belirtilmektedir⁶⁴⁴.

İsmail Bey Hamamının sahip olduğu plan ve bezeme özellikleri bakımından özel bir hamam olduğunun düşünülmesi, İbrahim Paşa Sarayı'nın hamamı olabileceği yorumlarını da beraberinde getirmiştir. Kuzeyinde yapılan sondajlarda elde edilen veriler bu görüşü desteklemektedir.

Mimari:

Mimarisi hakkında herhangi bir bilgi bulunmayan yapının ahşap malzemeye inşa edilmiş olabileceği belirtilmektedir⁶⁴⁵.

Süsleme:

Süslemesi hakkında da bir bilgi yoktur.

⁶⁴⁴ Hüseyin Nihal Atsız, **a.g.e.**, s. 85-86. ; Mehmed Neşri, **a.g.e.**, s. 569.

⁶⁴⁵ Ahmet Sipahioğlu, **a.g.e.**, s. 127.

4.2. İznik Çevresinde Türk Dönemi Yapıları

4.2.1. Aydınlar Köyü

İznik'e bağlı olan köy, İlçe merkezinden 11 km. güneybatıda, Katırlı Dağı'nın kuzey yamacında kurulmuştur. Eski adı Atiye – Atiyeköy şeklinde geçmektedir. Başlıca geçim kaynağı zeytin ve meyvecilik olan köyde hayvancılık da yapılmaktadır. Ekonomik canlılığını kaybettiği gözlenen köy hızla göç vermektedir.

H. 1325/M. 1907 tarihli Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi'nde Atiye adıyla İznik'e bağlı köy olduğu gösterilmiş ancak hane sayısı belirtilmemiştir. Nüfus gelişimine bakıldığında,; 1927'de 158, 1940'da 248, 1955'de 317, 1970'de 416, 1980'de 405, 1990'da 403, 1997'de 387 nüfus sayıları ile karşılaşılmaktadır. Günümüzde 77 haneli olan köy, 188 kadın 183 erkek toplam 371 nüfusludur.

4.2.1.1. Cami

Yeri ve Konumu:

Aydınlar Köyü meydanında bulunmaktadır.

Tarihçesi:

Yapının içinde girişin solunda yapılan onarımlarda eklenmiş bir kitabe bulunmaktadır. "İstanbul'dan Filibe'li Hacı Ahmet Hamdi Efendi ve Takukatının hayratıdır. Sene 1334, 19 Eylül, H. Cemazi-el ahir 1353⁶⁴⁶. Vakıflar genel Müdürlüğü arşivlerinde bu yapıya ait bir vakıf kaydı tespit edilmiştir⁶⁴⁷. Vakıf kaydından caminin yeniden inşa edildiği belirtilmektedir. Döpa 1934-35 yıllarında yenilendiğini belirtmektedir⁶⁴⁸.

⁶⁴⁶ Kitabenin çözümlemesi Ok. Fatih ELCİL tarafından yapılmıştır.

⁶⁴⁷ Sıra no: 2984, Atiya, Müceddeden inşa olunan cami-i şerif vakfı, vak.no. 190, Esas: 1:4/1220.

⁶⁴⁸ D.Ö.P.A., a.g.e., s. 265.

Köye yeni bir cami yapıldığından dolayı günümüzde kullanılmayan yapı, köylülerin ifadelerine göre, inceleme yaptığımız 2006 yazında yıkılmayı bekliyordu.

Mimari:

Dikdörtgen planlı bir ana mekanı ile kuzey cepheye yerleştirilmiş son cemaat yerinden oluşmaktadır.

Caminin giriş cephesine, eksendeki kapıyla girişi sağlanan son cemaat yeri eklenmiştir. Yapının içinde, üst katta bulunan kadınlar mahfilinin de girişi buradan sağlandığından kapalı olarak tasarlanmıştır. Eksene yerleştirilmiş kapıdan girilen son cemaat yerinin doğu duvarına üst kat mahfiline çıkışı sağlayan merdivenler yerleştirilmiştir. Kapının soluna tek pencere, doğu ve batı duvarlara birer pencere açılmıştır. Asıl mekana giriş yine eksendeki kapıyla sağlanmaktadır.

Dikdörtgen planlı olan asıl mekan, ortası kubbeli bir ahşap çatı ile örtülmüştür. Kuzey duvarda eksendeki kapının sağındabir tane olmak üzere, doğu ve batı duvarlarda ikişer tane, mihrap duvarında da mihrabın iki yanına birer tane, oldukça yüksek tutulmuş basık kemerli pencereler açılmıştır. Güney duvarda, eksende, ahşap tavanın başlangıcına kadar uzanan, dikdörtgen formlu mihrap nişi yer almaktadır.

Kuzey duvarda dört ahşap taşıyıcıya oturan kadınlar mahfili bulunmaktadır. Minareye çıkış kapısı bu mahfilden verilmiştir. Dikdörtgen plana sahip mahfil kısmı minare nedeniyle daralmaktadır. Beş adet dikdörtgen pencereyle dışa açılır.

Yapının minaresi kuzey doğu köşede yükselmektedir. Girişi mahfilden sağlanan minarenin kaide kısmı cami duvarlarından yükseldiği için kesme taştan, gövde, şerefe ve petek kısmı ise tamamen tuğla malzemeden inşa edilmiştir.

Süsleme:

Yapının iç mekan duvarlarının üst hizalarında uçları birbirilerine doğru kıvrılmış selvi ağaçlarından oluşturulmuş madalyon içlerine Allah, Muhammed, Hasan, Hüseyin ve Dört Halife'nin isimleri yazılmıştır.

Alçı malzemedен oluşturulmuş mihrap köşeliklerinde beyaz zemin üzerine yeşil stilize spiral motifler, nişin içi ise kenarlarda toplanmış perde motifiyle süslenmiştir. Ortadaki boş alanda, tam ortada zinciriyle kandil sarmaktadır. Üst kısmında, çelenk motifleriyle çevrelenmiş üzerinde Allah yazan bir vazodan çiçek çıkmaktadır. Kuşak halinde yatay kaba yapraklar içinden sarı laleler görülmektedir. Bunun üzerindeki kavsara kısmı ise ışınsal düzenlenmiştir. Kavsara kenarlarında kabartma tekniğinde çiçekli dallar oluşturulmuş, bunun bir kısmının üzeri boyanarak renklendirilmiştir. Mihrabın tepelik kısmında, yanlarda iki hilal, ortada bir yıldız motifi görülür.

4.2.2. Çamdibi Köyü:

İznik'e bağlı olan ve İlçe merkezinin 5 km. güneyinde yer alan köyün eski adı Hotoz'dur. Ana geçim kaynağı zeytinciliğe ve meyve yetiştiriciliğine dayanan köy İznik'e yakınlığı sayesinde diğer köylere göre oldukça hareketlidir.

1325/M. 1907 tarihli Hüdavendigar Vilayeti Salnamesi'nde İznik'e bağlı Hotoz adlı köy, 38 haneli olarak kayıtlıdır. Nüfus gelişimine göre, 1927'de 181, 1940'da 294, 1955'de 398, 1970'de 503, 1980'de 547, 1990'da 615, 1997'de 630 nüfusludur. Günümüzde, 129 haneli olan köy, 302'si kadın 307'si erkek olmak üzere toplam 609 nüfusludur.

4.2.2.1. Hamam

Yeri ve Konumu:

Çamdibi Köyü'nde köy meydanından kuzeydoğu istikamette yaklaşık 600 m. uzaklıkta, bir konutun bahçesinde bulunmaktadır.

Tarihçesi:

Yapının üzerinde herhangi bir kitabe yoktur.

Mimari:

Kuzey – güney doğrultusunda uzanan yapı dikdörtgen planlıdır.

Yan yana konumlandırılmış iki mekan ile su deposundan oluşur. Kuzey duvardaki eksenin doğusuna kaydırılmış kapıyla girişi sağlanan birinci mekan doğu – batı doğrultusunda uzanan dikdörtgen planlıdır. Bu mekan doğu ve batı yönlerine yerleştirilmış birer sivri kemerle kareye dönüştürülmüş, üzeri çapraz tonozla

örtülmüştür. Güney ve kuzey duvarlarında eksenden batıya kaydırılmış birbirilerine simetrik bakan beş köşeli düzenlenmiş nişler bulunur. İkinci mekana açılan kapı, güney duvarındaki girişle aynı eksendedir.

İkinci mekan kare planlı olup, tromplarla geçişi sağlanan, sekizgen kasnağa oturan kubbe ile örtülüdür. Doğu ve kuzey duvarlarında beş cepheli birer niş bulunur. Güney duvarının ortasında su deposuna bakan bir açıklık bulunur.

Güneye yönden ikinci mekana bitişik su deposu doğu- batı doğrultusunda uzanan dikdörtgen planlı bir mekandır.

Yapının Döpa tarafından çizilen planında, birinci mekanın doğu yönünde bazı duvar izleri gösterilmiştir. Bugün bu izleri görmek mümkün değildir.

Yapı moloz taş ve tuğladan düzensiz almasıık teknikte inşa edilmiştir.

Süsleme:

İkinci mekanın kubbe kasnağı, köşe kısımları alçıdan oluşturulmuş mukarnas dizileriyle bezenmiştir. Kubbe eteğinin kısmını altındaki mukarnaslar arasına malakari teknikte kaş kemerlerden oluşturulmuş niş dizileri uygulanmış, her bir nişin içi alçak kabartma tekniğinde, zincire asılı kandil motifiyle dekorlanmıştır.

4.2.3. Çamoluk Köyü:

Lütfiye, Körüstan Yaylası adlarıyla da anılmış olan İznik'e bağlı köy, İlçe merkezinin 12 km. güneydoğusunda, İznik – Osmaneli yolundan ayrılan sapak üzerindedir.

H. 1325/M. 1907 tarihli Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi'nde İznik'e bağlı 77 haneli köy olarak kayıtlıdır. Nüfus gelişimine bakıldığında; 1927'de 175, 1940'da 247, 1955'de 271, 1970'de 227, 1980'de 146, 1990'da 149, 1997'de 129 nüfuslu olduğu görülmektedir. Günümüzde, 27 haneli, 58'i kadın 57'si erkek toplam 115 nüfuslu bir köydür.

Geçim kaynağı meyve yetiştiriciliğine dayanan köyde, ekonomik şartlar nedeniyle nüfusun giderek azaldığı görülmektedir. Köy içerisinde terk edilmiş ve harap olmuş pek çok konut bulunmaktadır.

4.2.3.1. Cami

Yeri ve Konumu:

Köy meydanına yakın konumdadır.

Tarihçesi:

Yapının üzerindeki yeni kitabesinde yapının inşa tarihi olarak 1307 tarihi verilmektedir. Herhangi bir kaydı ya da orijinal kitabesi olmayan yapının bu tarih baz alındığında H. 1307/M. 1889-90 yıllarında inşa edildiği kabul edilebilir. Minaresinin kapısı üzerinde ise 22.5.949 tarihi verilmektedir.

Mimari:

Kareye yakın dikdörtgen ana mekanı ileri kuzey cepheye eklenmiş son cemaat yerinden oluşmaktadır.

Yapının son cemaat yeri, kuzey cepheye yerleştirilmiş, mekanın örtüsü altındadır. Girişi eksene açılmış kapıdan sağlanmaktadır. Kuzey duvarda kapının iki yanında birer alt seviye, üstte üç üst seviye penceresi bulunmaktadır Batı köşesine mahfile çıkan merdivenler yerleştirilmiştir.

Kare planlı, kırma çatı örtülü yapının girişi kuzey cephede eksendeki kapıdan sağlanmaktadır. Güney duvarında eksene yerleştirilmiş mihrap nişi ve iki yanında birer pencere bulunmaktadır. Doğu ve batı duvarlarında ise ikişer alt seviye penceresi vardır. Kuzey tarafında, girişi son cemaat yerinden sağlanan, yanlarda duvarlara ortada iki ahşap taşıyıcıya oturan mahfil vardır.

Yapının minaresi kuzeybatı köşeye yerleştirilmiştir. Kapısı son cemaat yerine bakar konumdadır. Kapısının üzerindeki kitabeden 1949 yılında inşa edildiği anlaşılmaktadır. Kare kesitli kaide üzerinde yükselen minare pahlı pabuca oturan silindir formlu bir gövdeye sahip, tek şerefelidir.

Yapının geçirdiği onarımlar nedeniyle orijinal malzemesini tespit etmek mümkün değildir. Minaresi ise gövdesinden itibaren tamamen tuğladan örülmüştür.

Süsleme:

Yapının son dönemlerde yenilenmesinden dolayı orijinal süslemesi hakkında bilgi edinilebilmiştir. Mihrabın kavsarası bir sıra düz, bir sıra mukarnas taklidi diziyle toplam dokuz kademelidir.

Ahşap tavanının ortasında geniş bir kare çerçeve içine alınmış göbek vardır. Kare alanın içinde dairesel madalyon oluşturulmuş, madalyon tam ortasına ise altı kollu bir yıldız yerleştirilmiştir.

Minaresinin şerefe altı bir sıra konsolla başlayan, bir düz bir testere dişi frizle oluşturulmuş toplam beş sıra ile hareketlendirilmiştir.

4.2.4. Çandarlı Köyü:

Eski adı Uzunçayır olan köyün adının Çandarlı Halil Paşa'nın anısına Çandarlı olarak değiştirildiği belirtilmektedir. İznik'e bağlı olan, İlçenin 25 km. kuzeyinde yer alan köyün, halk tarafından, Çandarlı ailesinin at çiftliklerinin olduğu alan olarak

kurulduğu söylenmektedir. Köy halkının büyük bir kesimi Rus Savaşı sırasında Gürcistan ve bölgelerinden gelen göçmenlerden oluşmaktadır.

H. 1325/M.1907 tarihli Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi'nde İznik' bağlı 52 haneli köy olarak kayıtlıdır. Nüfus gelişimine bakıldığında 1927'de 273, 1940'da 276, 1955'de 315, 1970'de 261, 1980'de 220, 1990'da 221, 1997'de 183 nüfuslu olduğu görülür. Günümüzde, 40 haneli, 85'i kadın 109 erkek olmak üzere toplam 194 nüfusu olan köyün başlıca geçim kaynağı orman ürünleridir. Son yapılan kanuni düzenlemelerle orman ürünleri üretimi duran köyün halkı, ekonomik yönden oldukça zorlanmakta ve yavaş yavaş köyü terk etmektedir. Az miktarda büyük baş hayvancılıkla uğraşanlar dışında başka bir gelir kaynağı yoktur.

4.2.4.1. Cami

Yeri ve Konumu:

Köy meydanının yaklaşık 30 m. kuzeybatısında, günümüzde mevcut yeni caminin yerinde bulunmaktaydı.

Tarihçesi:

Yapının herhangi bir kitabesi yoktur. Camiye ait bir nukud vakfı tespit edilmiştir⁶⁴⁹.

Köylüler tarafından, yapının 1996 yılında yıkıldığı belirtilmiş ve yerine farklı plan tipinde yeni bir cami inşa edildiği görülmüştür. Eski camiden yalnızca yenilenmiş minaresi kalmıştır.

Mimari:

Kuzey – güney doğrultusunda uzanan kareye yakın dikdörtgen planlı, ahşap çatı ile örtülü yapının, kuzey cephesinde doğu – batı doğrultusunda uzanan son cemaat yerinin olduğu belirtilmektedir. Ana mekanın kuzey duvarında eksene yerleştirilmiş

⁶⁴⁹ Sıra no. 2983, İznik Çandarlı Köyü Cami için Mustafa Ağa bini Mehmed'in nukud-u vakfı, vak.no. 190, Esas !:4/1220.

giriş kapısı, güney duvarda da yine eksende yarım yuvarlak mihrap nişi bulunmaktaydı. Doğu ve batı duvarlarda birbirine karşılıklı yerleştirilmiş iki alt seviye bir üst seviye, güney duvarda mihrabın iki yanında birer alt seviye penceresi bulunuyordu. Harimin kuzeyinde yer alan, son cemaat yerinin de üzerini kaplayan ahşap mahfile son cemaat yerindeki merdivenlerle çıkılıyordu.

Süsleme:

Yapı hakkındaki aktarımlarda herhangi bir süsleme ögesinden bahsedilmemektedir.

4.2.5. Derbent Köyü

İznik'e bağlı olan köy, İlçe merkezinin 11 km. güneyinde, İznik – Yenişehir karayolundan ayrılan sapak üzerinde bulunmaktadır. Kuruluş tarihi kesin olarak bilinmemekte ancak, Osmanlı döneminde İznik – Yenişehir yolunu/geçidini korumakla görevlendirildiği için kurulan bir köy olduğu bilinmektedir. Kaynaklarda köyün eski ismi Pamucakderbenti şeklindedir. Osmanlıların bölgeyi fethettiklerinde köyde Rum asıllı halkın yaşadığı, Kurtuluş Savaşı sırasında bu köyde oluşturulan çetelerin civar köylere zarar vermesi nedeniyle Gökbayrak Cemal Bey taburu tarafından cezalandırıldığı bilinmektedir. Savaş sonrasında Hristiyan nüfus köyden ayrılmış, Lozan Barış Antlaşması çerçevesinde Yunanistan'ın Kıkış ve Poprat bölgelerinden gelen Türkler yerleştirilmiştir. Başlıca geçim kaynağı meyvecilik ve zeytinciliktir. Doğada oldukça nadir bulunan kan çiçeğine Derbent köyü yakınlarında rastlanmaktadır. Her yıl bahar aylarında kan çiçeği festivali adı altında sosyal aktiviteler düzenlenmektedir.

H.1325/M. 1907 tarihli Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi'nde Yenişehir'e bağlı 184 haneli köy olarak kayıtlıdır. Nüfus gelişimine bakıldığında; 1927'de 451, 1940'da 740, 1955'de 779, 1970'de 879, 1980'de 736, 1990'da 657, 1997'de 656 nüfusludur. Günümüzde, 183 haneli, 304'ü kadın 302'si erkek toplam 606 nüfusludur.

4.2.5.1. Çeşme:

Yeri ve Konumu:

Köy girişine yakın, meydana bulunmaktadır.

Tarihçesi:

Çeşmenin üzerinde herhangi bir kitabe yoktur. Rum halkın yaşadığı dönemde inşa edildiği savaş sırasında harap olduğu ve Türkler tarafından onarıldığı bilinmektedir.

Yalak kısmının oluşturulmasında kullanılan devşirme parçaların templon levhası olduğu, üzerlerinde haç motifi olduğu görülmektedir.

Mimari:

Yaklaşık 2x2.5 m. ölçülerinde düzensiz bir alanda kurulmuş çeşmenin asıl yüzü olan kuzey cephesi ile doğu cephesine açılmış birer kemerli niş içinden su akışı sağlanmakta üç yönde düzenlenmiş yalakla su üç cepheyide dolanmaktadır. Güney cephesin herhangi bir öge yerleştirilmemiştir. Kuzey cephede yalak kısmı oluşturulurken templon levhaları kullanılmıştır.

Süsleme:

Çeşmenin cephelerinde herhangi bir süsleme ögesi yoktur.

4.2.6. Dereköy:

İznik'e bağlı olan köy, İlçe merkezinin 9 km. doğusunda, İznik – Osmaniye karayolundan ayrılan sapak üzerinde bulunmaktadır. Kaynaklarda Orhan Gazi dönemi vakıflarından olduğu belirtilen köyde başlıca geçim kaynağı meyvecilik ve zeytinciliktir. Günümüzde, yapılan onarımlarda kullanılmak üzere delikli köfeki taşı kaynağı olan köyün Osmanlı döneminde de bu ihtiyacın karşılandığı yer olduğu sanılmaktadır.

H.1325/M. 1907 tarihli Hüdavendigar Vilayeti Salnamesi'nde İznik'e bağlı 39 haneli köy olarak kayıtlıdır. Nüfus gelişimine bakıldığında; 1927'de 202, 1940'da 361, 1955'de 299, 1970'de 512, 1980'de 527, 1990'da 515, 1997'de 454 nüfusludur. Günümüzde, 92 haneli, 232'si kadın 219'u erkek toplam 451 nüfusludur.

4.2.6.1. Hacı Hüseyin Camii

Yeri ve Konumu:

Köy meydanına yakın bir konumda bulunuyordu.

Tarihçesi:

Yapının herhangi bir kitabesi yoktur. Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde bir vakıf kaydı tespit edilmiştir⁶⁵⁰.

Yunan işgali öncesinde, Adapazarı – Tirse Köyü Camini yapan usta tarafından inşa edilmiş olan yapı 1961 yılında Hacı Baba adında bir kişi tarafından kuzey ve

⁶⁵⁰ Sıra no. 1978, İznik, El-Hac Hüseyin Cami-i Şerifi vakfı, vak.no. 189, Esas 6:3/766.

kuzeydoğu yönlerinde genişletilmiş, bu nedenle kuzeydoğu köşedeki minare yapı içine alınmıştır⁶⁵¹. Güney duvarının önünde bir kabir bulunmaktaydı.

Köylülerin anlattıklarına göre, yapının 1999 depreminde kısmen hasar gördüğü, bazı köylüler tarafından dozerle iyice zarar verilerek yıkıldığı anlaşılmaktadır. Bugün, güney duvarı önünde olduğu bilinen kabir köy meydanında yol ortasında isimsiz yatır olarak tek beşina durmaktadır.

Mimari:

Döpa'nın aktarımlarından, kuzey – güney doğrultusunda uzanan dikdörtgen planlı, düz ahşap çatı ile örtülü bir yapı olduğu anlaşılmaktadır. Kuzey duvarda eksenden doğu yöne kaydırılmış kapıyla girilen ana mekanın güney duvarında eksene yerleştirilmiş yarım yuvarlak nişli mihrabı bulunuyordu. Doğu duvarında üç üst seviye, güney duvarında mihrabın iki yanında birer alt seviye üçer üst seviye pencereleri ile dışa açılmaktadır. Kuzey duvarda bir mahfil bulunuyordu.

Kuzeydoğu cephede yer alan yapının minaresi, silindir formda gövdeli ve tek şerefeli idi.

Süsleme:

Güney duvarın batı yönündeki üstlük penceresi ile, doğu duvarın kuzeyindeki üstlük penceresinin orijinal kaldığı ve vitraylı süslemeye sahip oldukları belirtilmektedir.

⁶⁵¹ D.Ö.P.A., a.g.e., s. 268.

4.2.7. Elbeyli Kasabası:

İznik'e bağılı kasaba, İlçe merkezinin yaklaşık 8 km. kuzeyinde Samanlı Dağları eteğinde yer almaktadır. Bu bölgede Antik dönemde Liada – Linda adında bir yerleşimin olduğı bilinmektedir. Antik dönem Nicaea'sından itibaren Bizans döneminde de nekropol alanı olarak kurulan bölgeye çok yakın olduğundan, civarında çok sayıda mezar, mezar odası, hipoje bulunmaktadır.

Osmanlı döneminde İlbeyli adıyla anılan yerleşimin kuruluşuna yönelik iki rivayet bilinmektedir. Bunlarda birinde; İznik'in Osmanlılar tarafından fethedilmesinden 30 yıl kadar önce bu bölgede Türkmen köylerinin bulunduğı, bunların içinde en önemlisinin İlbeyli - Elbevlik olduğı söylenmektedir. Köyün adını bu bölgede yaşayan Alibey adında bir sipahinin çiftliğinden aldığı ve köyün sınırlarının genişlemesiyle oluştuğı şeklindedir. Bir diğeri rivayet ise, Elbeyli Kasabasını Doğı Anadolu'da yaşayan Elbeyli Aşiretinin kurduğı yönündedir.

Kurtuluş Savaşı sırasında tamamen yakılan yerleşim, sonraki yıllarda yeniden yapılandırılmıştır. Beldedeki döneminden kalan sivil mimari örneğı yapılarının bugün çok azı ayaktadır. Var olanlarından zengin bir sivil mimari ve bezeme özelliğı gösterdiği anlaşılmaktadır.

1972 yılında Belediye örgütü kurularak kasaba ünvanı almıştır.

H. 1325/M. 1907 tarihli Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi'nde İznik'e bağılı 153 haneli yerleşim olarak kayıtlıdır. Nüfus gelişimine bakıldığında, 1927'de 798, 1940'da 924, 1955'de 1490, 1970'de 2078, 1980'de 2181, 1990'da 2569, 1997'de 2683 kişi kaydedilmiştir. Günümüzde, 633 haneli, 1385'i kadın 1398'i erkek olmak

üzere toplam 2783 nüfusa sahiptir. Geçim kaynağı, bağcılık, zeytincilik başta olmak üzere tarıma dayanmaktadır.

4.2.7.1. Cami

Yeri ve Konumu:

Kasabanın merkezinde bulunan, bugünkü caminin yerinde, Belediye binasının kuzeydoğusunda bulunmaktaydı.

Tarihçesi:

Yapının üzerinde herhangi bir kitabe yoktur. Günümüzde mevcut olmayan yapıyı Döpa tanımlamaktadır⁶⁵².

Mimari:

Kuzey – güney doğrultusunda uzanan dikdörtgen planlı, ahşap kırma çatıyla kaplı ana mekanın, doğu ve batı duvarlarında eksenin güneyine kaymış üç altlık, kuzey duvarında iki üstlük penceresi bulunmaktaydı. Güney duvarda eksene yerleştirilmiş mihrap nişi ve yanlarında birer üst seviye pencereleri yer almaktaydı.

Yapının kuzey cephesinin 1983 yılında tamamen yenilenmiş olarak görüldüğü belirtilmektedir.

Yapının minaresinin batı cephede son cemaat yeri ile harim mekanının kesiştiği noktada yer aldığı, kübik kaide üzerinde, pahlı pabuca oturan, silindir formu

⁶⁵² D.Ö.P.A., a.g.e., s. 269.

gövdeye sahip olduğu, şerefesinin altı beş sıra tesrere dişi ile süslendiği belirtilmektedir⁶⁵³.

Yapının duvarlarının temel seviyesinde moloz taş ve harçla, üst kısımlarında ise kerpiç malzemeye inşa edildiği belirtilmektedir.

Süsleme:

Yapının iç süslemesine dair herhangi bir bilgi yoktur. Minare şerefesi altındaki beş sıra testere dişi uygulaması süsleme unsuru olarak değinebilecek tek bilgidir.

4.2.7.2. Şadırvan

Yeri ve Konumu:

Kasabanın merkezinde günümüzde mevcut caminin kuzeydoğusunda, Belediye binasının önünde bulunmaktadır.

Tarihçesi:

Üç cephesine kitabe işlenmiştir.

Okunuşu;

Sâhibu'l hayrât ve'l hasenât

Yahyâ Sülahdar Hazret-i

Sultan Abdülhamîd Han

Bu kitabeden şadırvanın Sultan Abdülhamid Han'ın Silahdarı Yahya tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır.

⁶⁵³ D.Ö.P.A., a.g.e., s. 269.

Mimari:

Oniki cepheli olarak mermer malzemeden yapılmıştır. Bugün etrafında ve üzerinde herhangi bir düzenek olmayan şadırvanın, eski resimlerinden üzerinin oniki ahşap direk taşıyan kare planlı bir sundurma ile kapalı olduğu anlaşılmaktadır. Daha kalıcı malzeme ile oluşturulduğu anlaşılan duvarlar üzerinde yükselen sundurmanın ahşap direklerinin arası yine ahşap malzemeden yapılmış gotik üslupta kemerlerle birbirine bağlanmıştı. Üzeri kiremitlerle kaplı çatı şeklinde düzenlendiği, ve her cephede üç kemer açıklığı görülmektedir.

Süsleme:

Yapının eski resminden tespit edilen sundurmasındaki kemerler gotik formda ele alınarak cephelere hareketlilik kazandırılmıştır.

Oniki cepheli olan şadırvanın her bir cephesinde çeşme deliği olan kısımları ayna taşı gibi işlenmiştir. Dikdörtgen alanda iki taşıyıcı şeklinde başlayıp sundurmasındaki kemer formuna benzer şekilde biten stilize kemerler işlenmiştir. kemer formunun tam ortasına dışa yükselen alem motifi vardır.

4.2.7.3. Hesbekli Mevkii Çandarlı Cami**Yeri ve Konumu:**

Elbeyli kasabasının dışında kuzeybatı yönünde, Hesbekli mevkii olarak adlandırılan bölgede zeytin ağaçlarını arasında kalmaktadır.

Tarihçesi:

Yapının herhangi bir kitabesi yoktur.

Yakınındaki Roma devrinden kalma köprüyle ilişkili olarak bölgenin iznik'e giden eski yol üzerinde bulunduğu yorumu yapılmaktadır. Eski bir haritada İznik'ten kuzeybatı istikamette Orhaniye Köyü'ne giden bir yol gösterilmiş ve yol üzerinde bu cami ile yaklaşık 30 m. güneydoğusundaki hamam da işaretlenmiştir⁶⁵⁴. Yapının herhangi bir vakıf kaydı bulunmamaktadır. İ.A. Yüksel, banisinin muhtemelen Çandarlı İbrahim Paşa olduğunu belirtmektedir⁶⁵⁵.

Mimari:

Yaklaşık 10x10.3 ölçülerinde kare planlı olan yapının üst örtüsü çökmüş, kuzey duvarının ortası ve diğer duvarlarının üst kısımları yıkılmıştır. Yapıya giriş izi tespit edilememiştir ancak yıkık olan kuzey duvarının ortasında yer aldığı sanılmaktadır. Güney duvarda eksene yerleştirilmiş yedi cepheli mihrap nişi ve tüm duvarlarda eksene simetrik yerleştirilmiş iki alt seviye ile iki üst seviye penceresi bulunmaktadır. Alt seviye pencereleri dikdörtgen formlu, sivri kemerli alınlıklıdır.

Yapının minaresi kuzeybatı köşede duvara birleştirilmiş, duvardan taşan kısımlarında yedi cephe oluşmuştur. Gövde kısmı tamamen yıkılmıştır.

Yapı içten ve dıştan moloz taş ve tuğla malzemeden örülerek inşa edilmiştir. Dış cephelerde daha itinalı işçilik görülmektedir.

Süsleme:

Yapının ayakta olan duvarlarında, pencere alınlıklarının tuğlalardan oluşturulmuş sivri kemerlerle hareketlendirildiği görülmektedir.

⁶⁵⁴ D.Ö.P.A., a.g.e., s. 270.; Eski harita için Bknz. A. Philippson, **Topographische Karte des Westlichen Kleinasien**, Gotha 1910, resim 6.

⁶⁵⁵ İ. Aydın YÜKSEL, **Osmanlı Mimarisinde II. Bayezid Yavuz Selim Devri**, İstanbul 1983, s. 134.

Yapının mihrabı oldukça uzun bir dikdörtgen forma sahiptir. Alçıyla kaplanmış olduğu anlaşılan mihrabın, kavsarası yedi dilimli olup sivri kemerle sonlanmaktadır. Mihrap profilli iki sivri kemele taçlandırılmıştır.

4.2.7.4. Hesbekli Mevkii Çandarlı Hamamı

Yeri ve Konumu:

Elbeyli kasabasının dışında kuzeybatı yönünde, Hesbekli mevkii olarak adlandırılan bölgede zeytin ağaçlarının arasında kalmaktadır.

Tarihçesi:

Yapının herhangi bir kitabesi yoktur.

Yakınındaki Roma devrinden kalma köprüyle ilişkili olarak bölgenin İznik’e giden eski yol üzerinde bulunduğu yorumu yapılmaktadır. Eski bir haritada İznik’ten kuzeybatı istikamette Akköy’e giden bir yol gösterilmiş ve yol üzerinde hamamla birlikte yaklaşık 30 m. kuzeybatısındaki cami de işaretlenmiştir⁶⁵⁶. Yapının herhangi bir vakıf kaydı da bulunmamaktadır. İ.A. Yüksel, banisinin camiyle beraber muhtemelen Çandarlı İbrahim Paşa olduğunu belirtmektedir⁶⁵⁷.

Yapı, İznik Çini Fırınları Kazısı Başkanlığı tarafından 1987 yılı çalışmaları sırasında incelenmiş, rölöve ve restitasyonu hazırlanmıştır⁶⁵⁸.

Mimari:

⁶⁵⁶ D.Ö.P.A., **a.g.e.**, s. 270.; Eski harita için Bknz. A. Philippson, **Topographische Karte des Westlichen Kleinasien**, Gotha 1910, resim 6.

⁶⁵⁷ İ. Aydın YÜKSEL, **a.g.e.** , s. 134.

⁶⁵⁸ Oktay Aslanapa – Şerare Yetkin – Ara Altun, **a.g.e.**, s. 228.

Kuzey – güney doğrultusunda uzanan dikdörtgen planlı yapı dört mekandan oluşmaktadır.

Yapıya giriş doğu cephede bulunan ve eksenin kuzeyine kaydırılmış olan kapıdan sağlanmaktadır. Soğukluk işlevinde olan ilk mekan kare planlıdır. Üzeri pandantiflerle geçişi sağlanan kubbe örtülüdür. Bu mekanın kuzey duvarına açılmış kapı ile doğu – batı doğrultusunda uzanan dikdörtgen planlı, beşik tonozla örtülü diğer mekana geçilir. Tonozundaki dört aydınlık deliği ve batı duvarına yerleştirilmiş 15 cm. kadar yükseklikteki seki izleri, buranın dinlenme - bekleme mekanı olabileceğini göstermektedir.

Soğukluk mekanının güneydoğu köşesindeki kapıyla kare planlı sıcaklık mekanına geçilir. Bu bölümün de üzeri pandantiflerle geçişi sağlanan kubbe örtülüdür. Sıcaklık mekanının kuzey ve doğu duvarlarında eksene açılmış beş köşeli nişler bulunmaktadır. Güney duvarına ekseninde su deposuna bakan bir pencere açılmıştır.

Sıcaklık mekanının güney duvarına yerleştirilmiş doğu- batı doğrultusunda uzanan dikdörtgen planlı olan su deposu beşik tonozla örtülüdür. Güney duvarının bir kısmı çökmüştür.

Yapı moloz taş ve tuğla malzeme kullanılarak inşa edilmiştir. Güney cephede kesme taş kullanımı ile yapılmış düzgün işçilik dikkati çeker.

Süsleme:

Yapının soğukluk be sıcaklık mekanlarında kubbeye geçişi sağlayan pandantiflerin alçıyla kaplandığı içlerinin kademeler oluşturacak şekilde konturlanarak süslendiği görülmektedir.

4.2.8. Elmalı Köyü:

İznik'e bağlı olan köy, İlçe merkezinin yaklaşık 30 km. kuzeydoğusunda bulunmaktadır. Kayıtlarda köyün, 1891 yılı civarlarında Kafkasya'dan gelen göçmenlerin bu bölgeye yerleştirilmeleri sonucunda kurulduğu geçmektedir.

H. 1325/M. 1907 tarihli Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi'nde İznik bucağına bağlı 65 haneli köy olarak kayıtlıdır. Nüfus gelişimine bakıldığında; 1927'de 530, 1940'da 772, 1980'de 917, 1990'da 780, 1997'de 547 kişi yaşamaktaydı. Günümüzde, 131 hanesi olan, 279'u kadın 262'si erkek toplam 541 nüfuslu bir köydür. Geçim kaynağı ağırlıklı olarak orman ürünleri ve hayvancılığa dayanmaktadır.

4.2.8.1. Cami

Yeri ve Konumu:

Köy meydanındadır.

Tarihçesi:

Yapının herhangi bir kitabesi yoktur. Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde bir vakıf kaydı tespit edilmiştir⁶⁵⁹.

⁶⁵⁹ Sıra no. 2970, İznik, Elmalı Köyü, inşa olunan cami-i şerif vakfı, vak.no. 189, Esas 1:3/342.

Köyün 1891 yılında Kafkasya'dan gelen göçmenlerin bu yöreye iskan edilmesiyle kurulduğu bilinmektedir. Caminin inşa tarihi de 1897-98 olarak geçmektedir.

Mimari:

Dikdörtgen planlı ana mekanı ve kuzey cepheye yerleştirilmiş son cemaat yerinden oluşmaktadır. Tamamen ahşap, çandı yapı özelliğiyle yörede tektir. Batısında mektep olarak tanımlanan aynı özellikte bir bölümün daha olduğu bilinse de günümüze ulaşamamıştır.

Son cemaat, yeri doğu – batı doğrultusunda uzanan dikdörtgen planlı, altı destekle taşınan ahşap kırma çatıyla örtülüdür. Yüksekliği caminin kuzey duvarının yaklaşık yarısı kadardır. Son cemaat yerine altı basamaktan oluşturulmuş daire formu merdivenlerden çıkılır.

Dikdörtgen planlı, ahşap kırma çatıyla örtülü ana mekanın güney duvarında yarım yuvarlak mihrap nişi ve iki yanında birer alt seviye, eksenden batıya kaymış bir üst seviye penceresi bulunur. Güney duvarın alt hizasında boydan boya seki vardır. Doğu duvarda eksenden güney yöne kaymış bir, batı duvarda eksenin güney ve kuzey yönünde iki alt seviye, iki üst seviye penceresi vardır. Kuzey cephede giriş kapısı üzerinde bir pencere vardır.

Ana mekanın doğu, batı ve kuzey yönlerinde toplam sekiz taşıyıcıya oturan üst kat mahfili yer alır. Mahfile çıkış merdiveni kuzeybatı köşeye yapılmıştır.

Kuzeybatı köşeye konumlandırılmış minare, kübik kaide üzerinde yükselen, ahşap malzemedan yapılmış silindirik gövdeli, tek şerefeli forma sahiptir.

Yapı tümüyle ahşap malzemedan yapılmıştır. Son cemaat yerinin destekleri, mahfil ve taşıyıcıları, çatı, minare gövdesi tamamen ahşap malzemedan inşa edilmiştir. Minarenin kaide kısmı kesme taşlarla karışık moloz taşla örülmüştür.

Süsleme:

Yapının mihrabı, kalem işiyle oluşturulmuş perde motifi ve tam ortadan zinciriyle arkan güğüm motifiyle bezenmiştir. Mihrabı çerçeveleyen bordür beyaz zemin üzerine içleri maviye boyanmış yeşil spiral sınırlı baklava desenleriyle kaplanmıştır.

Ana mekanı üç yönden kaplayan mahfilin ahşap korkuluklarının alt kısımlarında meander ve üçgen motifli bir bordür uzanır. Korkuluk yüzeylerinde palmet motifli kabartmalar görülür.

Yapının tavanının ortası göbekte süslenmiştir. Spiral hatlar arasında stilize edilmiş yaprak motifleri görülür. Tavan başlangıç kısımlarında da üstte dilimli kör kemer, altta mukarnas taklidine benzer friz dolanmaktadır.

Yapının orijinal özelliğini koruduğu belirtilen minberinin sade aynalığa, düğüm motifleriyle bezenmiş korkuluk kısımlarına sahip olduğu görülmektedir.

4.2.9. Göllüce Köyü:

İzmir'e bağlı olan, İlçe merkezinin 16 km. güneybatısında, İzmir Gölü'nün güneyinde, Katırlı Dağı'nın kuzey yamacında bulunan köyün eski adı Balarım olarak geçmektedir. Köy heyelan bölgesinde kurulmuş olduğundan sürekli yer değiştirmiş, 1970'li yıllarda göl kıyısında yeniden oluşturulmuştur. Köy nüfusunun birçoğu bu yeni oluşuma göç etmiştir. Yukarıda kalan "eski köy" ise günümüzde 10 haneye ulaşmamaktadır.

H. 1325/M. 1907 Hüdavendigar Vilayeti Salnamesinde adına rastlanmayan köyün eski yerleşiminin nüfus hareketlerine bakıldığında. 1927'de 348, 1940'da 494, 1955'de 708, 1970'de 910 nüfuslu olduğu görülür.

4.2.9.1. Cami

Yeri ve Konumu:

Köy meydanında yer almaktadır.

Tarihçesi:

Yapının herhangi bir kitabesi yoktur.

Mimari:

Yapı kare planlı ana mekanın kuzey cephesine yerleştirilmiş son cemaat yerinden oluşmaktadır.

Doğu – batı doğrultusunda uzanan dikdörtgen planlı soncemaat yerinin girişi doğu yönden açılan kapıyla sağlanmaktadır. Kuzey duvarında iki pencere açılmıştır. Arka mekana giriş ana mekanın kuzey duvarında eksene açılmış kapı ile sağlanır.

Yaklaşık 18x18 ölçülerinde kare plana sahip ana mekan bindirme ahşap çatıyla örtülüdür. Güney duvarında eksene yerleştirilmiş mihrap iki yanında simetrik birer, doğu ve batı duvarlara karşılıklı açılmış ikişer pencere ile dışa açılmaktadır. Kuzey duvarında kapının batı yönüne bir pencere açılmış, doğu yönündeki dolap nişine dönüştürülmüştür. Kuzey duvarında, girişi son camaat yerinin kuzeybatı köşesinden sağlanan, dört taşıyıcıya oturan mahfil bulunmaktadır. Mahfil katı kuzey duvarına açılmış iki pencere ile aydınlatılmaktadır.

Yapının minaresi kuzeydoğu köşeye yerleştirilmiştir, kare kaide üzerinde pahlı pabuca oturan minare, yapıyla oranlandığında oldukça uzun tutulmuş silindir formu gövdeye sahiptir.

Yapının mihrap duvarının dışında bir yatır bulunmaktadır. Üzerinde herhangi bir mezar taşı olmayan kabrin, köyün kurucularından Arap Dede adında birine ait olduğu köylüler tarafından belirtilmektedir.

Yapının son dönemlerde onarım geçirdiği anlaşılmaktadır. Bu yüzden orijinal inşaat malzemesini tespit etmek mümkün olmamaktadır. Betonla sıvanmıştır. Minare gövdesinin kesme taşla örüldüğü anlaşılmaktadır.

Süsleme:

Yapının içi tamamen yenilenmiştir. Bindirme ahşap tavanının ortasında geniş bir sekizgen alan içine alınmış, basit dairesel bir süsleme vardır.

4.2.9.2. ÇEŞME

Yeri ve Konumu:

Mustafalı köyünden gelen yoldan girilince köy meydanına yaklaşık 100 m. mesafede, bir konutun cephesinde bulunmaktadır.

Tarihçesi:

Yapının üzerinde herhangi bir kitabe yoktur.

Mimari:

Konutun sokağın konumuna göre pahlanmış cephesine yerleştirilmiş olan çeşmenin, dikdörtgen formda düzenlenmiş ayna kısmı iki yandan birer sütunla sınırlandırılmıştır. Bu sütunlar arasına 8-9 cm. ara bırakılarak daha kalın formlu birer sütun daha konmuştur. Önünde oluşturulan yalak kısmında devşirme olarak kullanılmış templon korkuluk levhaları görülmektedir. Konutun sol cephesinde de devam eden yalak uzun ve dikdörtgen bir form kazanmıştır. Buranın oluşturulmasında da templon parçaları kullanılmış, yalağın sonuna kırık bir yivli sütun parçası yerleştirilmiştir.

Süsleme:

Çeşmenin yuvarlak kemerli bir nişten oluşan aynalık kısmının üzerinde üçgen motifi işlenmiştir. Üçgenin içine ve iki ucunun dış kısımlarına gülçeler işlenmiştir. Çeşmenin tümü badanayla kaplı olduğundan son derece durumu kötüdür. Aynalık kısmının üzeri tek sıra halinde altı tane tuğla yerleştirilerek oluşturulmuş testere dişi frizle sınırlandırılmıştır.

Aynayı sınırlandıran sütunların başlıkları kaz ayağı şeklinde birer motifle süslenmiştir. İki sütun arasına kabartma olarak stilize bitkisel süsleme yapılmıştır.

Yalak kısmını oluşturan templon parçalarında, haç motifinin kolları, prizmatik motif ve bir sıra yazı görülmektedir.

4.2.9.3. Hamam

Yeri ve Konumu:

Köy meydanındaki köy kahvesinin tam arkasında kalmaktadır.

Tarihçesi:

Yapının üzerinde herhangi bir kitabe yoktur. Köy sakinlerinin anlattıklarından yaklaşık 150 sene önce yapıldığı, zamanla harap olduğundan özellikle soğukluk kısmının yenilendiği anlaşılmaktadır.

Mimari:

Kuzey – güney doğrultusunda uzanan, arka arkaya sıralanmış soğukluk, ılıklik, sıcaklık ve su deposu birimlerinden oluşmaktadır.

Zamanla yenilenen soğukluk kısmı neredeyse tamamen özgünlüğünü kaybetmiştir. Yaklaşık 3.5x3.5 m. ölçülerinde kare planlı olan yapının üzeri düz betonla örtülüdür. Duvarlarında sekiler görülmektedir. Güney duvarında, eksenden doğuya bir kaydırılmış açıklıkla ılıklik mekanına geçilmektedir.

Ilıklık mekanı doğu – batı doğrultusunda uzanan kareye yakın dikdörtgen planlı olup, aynalı tonoz örtülüdür. Batı duvarından dar bir geçitle tuvalet mekanına geçilir.

Ilıklık mekanından, eksenden doğuya kaydırılmış bir açıklıkla sıcaklık mekanına geçilmektedir. 3x3 m. ölçülerinde kare planlı olan mekanın güney duvarına su deposuna açılan bir pencere bulunmaktadır. Duvarlara oturan kubbe örtüsüne kare mekandan geçilirken köşeler derin kemerlerle doldulanmıştır.

Sıcaklık mekanının güney cephesine dikdörtgen planlı su deposu yerleştirilmiştir. Onun güney duvarının eksenin külhan kısmının izleri görülmektedir.

Yapının batı yönünde bir çevre duvarının izi tespit edilmiştir. Batı cephesi boyunca devam eden duvarın güney cepheye doğru köşe yapan kısmı tarla sahibi tarafından ortadan kaldırılmıştır.

Yapının orijinal olduğu düşünülen ılık ve sıcaklık mekanının inşaa malzemesi moloz taş ve tuğla olarak tespit edilmiştir. Yenilenen soğukluk kısmı beton malzemeye, külhan kısmı ise tümüyle tuğladan inşa edilmiştir.

Süsleme:

Yapının içi oldukça harap ve pis durumdadır. Duvarlarının onarımlarla sıvandığı görülmekte, bu nedenle herhangi bir süsleme izi tespit edilememektedir. Sıcaklık kısmının kubbe aydınlatmaları yıldız formu deliklerden sağlanmaktadır.

4.2.10. Gürmüzlü Köyü:

İznik'e bağlı köy, İlçe merkezinden 15 km. kuzeyde bulunmaktadır. başlıca geçim kaynağı tarımdır.

H. 1325/M. 1907 Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesinde Körmezli yazımıyla İznik'e bağlı 45 haneli köy olarak kayıtlıdır. 1927 Salnamesinde ise Qurmèzli biçiminde yazılmıştır. Nüfus gelişimi, 1927'de 220, 1940'da 285, 1955'de 362, 1970'de 373, 1980'da 378, 1990'da 393, 1997'de 397 şeklindedir. Günümüzde, 91 haneli olan köy, 219 kadın 192 erkek toplam 411 nüfusludur.

4.2.10.1. Hacı Yahya Camii

Yeri ve Konumu:

Mevcut caminin güneydoğusundaki alanda bulunmaktaydı.

Tarihçesi:

Yapının herhangi bir kitabesi yoktur. Gürmüzlü Köyü ile ilgili tespit edilen iki vakıf kaydında Hacı Yahya Cami-i Şerifi adı geçmektedir⁶⁶⁰. Yapının minaresinin 1972 yılında eklendiği bilinmektedir.

Günümüzde mevcut olmayan yapının aktarımları Döpa tarafından yapılmıştır.

Mimari:

⁶⁶⁰ Sıra no. 1979, İznik Gürmüzlü Köyü, Hacı Yahya Cami-i Şerif Vakfı, vak.no. 189, Esas: 1:3/950.; Sıra no. 2025, Gürmüzlü Köyü, Cami-i Şerif vakfı, vak.no. 195, Esas 1:9/732.

Yapı dikdörtgen planlı ana mekanı ile kuzey cepheye yerleştirilmiş son cemaat yerinde oluşmaktaydı.

Ana mekanın üzerinin kırma çatı ile örtülü olduğu, güney duvarında yarım yuvarlak mihrap nişinin bulunduğu bilinmektedir. Mihrabın iki yanında iki altlık iki üstlük, doğu ve batı duvarlarda üç altlık iki üstlük pencere ile dışa açılmaktaydı. Kuzeyde, son cemaat yerinin üzerini kaplayan mahfil kısmını olduğu belirtilir. Kuzeydoğu köşeye mahfile çıkış merdivenleri, kuzeybatı köşeye minareye çıkış kapısı yerleştirilmişti.

Yapının moloz taş malzeme kullanılarak inşa edildiği anlaşılmaktadır.

Süsleme:

Döpa'nın aktarımlarında belirtilen tek süsleme ögesi, doğu ve batı duvarlardaki yuvarlak kemerli üst seviye pencerelerinin vitraylı düzenlendikleridir.

4.2.11. Hacı Osman Köyü:

İznik'e bağlı olup, İlçenin 28 km. kuzeyinde kurulmuş bir dağ köyüdür. İlk kurulduğunda Rum köyü olduğu bilinen köy, 1877-78 Osmanlı – Rus savaşı sonrasında özellikle Gürcistan kökenli Kafkasya göçmeni Türkmenler tarafından yeniden kurulmuştur. Köyün yakınında Yeniören olarak adlandırılan bölgede rastlanan kilise izleri köyün ilk kuruluşundan kalan izler olmalıdır. Başlıca geçim kaynağı hayvancılık olan köyde tarım da yapılmaktadır. Ancak ekonomik zorluklar nedeniyle köyün çok sayıda göç verdiği, bu nedenle birçok terk edilmiş konut olduğu gözlenmiştir.

H. 1325/M. 1907 Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesinde iznik'e bağlı 52 haneli köy olarak kayıtlıdır. Nüfus gelişimi takip edildiğinde; 1927 salnamesinde adına rastlanmamaktadır. 1940'da 345, 1955'de 512, 1970'da 848, 1980'de 477, 1990'da 473, 1997'de 441 nüfusludur. Günümüzde, 78 haneli, 215 kadın 240 erkek toplam 455 nüfusludur.

4.2.11.1 Cami

Yeri ve Konumu:

Köy meydanında, mevcut yeni caminin yerinde bulunmaktaydı.

Tarihçesi:

Yapının herhangi bir kitabesi yoktur.

Günümüzde mevcut olamayan yapı Döpa tarafından tanıtılmaktadır.

Mimari:

Kuzey – güney doğrultusunda dikdörtgen bir alanı kaplayan yapı, kareye yakın ahşap kırma çatıyla örtülü ana mekanı ile kuzey cephesindeki son cemaat yerinden oluşmaktadır.

Son cemaat yeri doğu – batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır.

Kareye yakın planlı harimin güney duvarında eksene yerleştirilmiş mihrabın yer aldığı bilinmektedir. İki yanında birbirine simetrik birer pencere ile, doğu ve batı duvarlarında ikişer dikdörtgen formlu pencere ile dışa açıldığı belirtilir.

Minaresi batı duvara bitişiktir.

Süsleme:

Yapının iç mekanında, beyaz sıva üzerine yapılmış oldukça zengin süslemelerinin olduğu belirtilmektedir.

4.2.12. Hocaköy

İznik'e bağlı, İlçenin 5 km. güneydoğusunda kurulmuş Orhan Gazi'nin vakıf köylerindendir. 1877-78 Osmanlı – Rus savaşı sonrasında 16 hane Rumeli bölgesinden gelen göçmen Türkmenler yerleştirilmiştir. Başlıca geçim kaynağı tarım ve hayvancılık olan köyde hızla zeytincilik artmaktadır.

H. 1325/M. 1907 tarihli Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi'nde İznik'e bağlı 32 haneli köy olarak kaydedilmiştir. Nüfus gelişimine bakıldığında,; 1927'de 118, 1940'da 167, 1955'de 216, 1970'de 396, 1980'da 254, 1990'da 269, 1997'de 222 nüfusludur. Günümüzde, 54 haneli, 110 kadın 108 erkek toplam 218 nüfusludur.

4.2.12.1. Kalıntı:

Yeri ve Konumu:

Köyün kuzeyinde, köy merkezinden yaklaşık 750 m. uzaklıkta, tepenin yamacında bulunmaktadır, etrafında zeytinlikler ve meyve ağaçları bulunmaktadır.

Tarihçesi:

Kalıntılar üzerinde herhangi bir kitabe yoktur. Kaynaklarda da hakkında bilgi verilmemektedir.

Ayakta olan kısmında görülen kemerin sivri formu Türk devri eseri olduğunu göstermektedir.

Mimari:

Çok az bir kısmı toprak üstünde görülebilen kalıntıların dört yönde de toprak altında izleri fark edilebilmektedir.

Ayakta olan kısmı yaklaşık 3 m. yüksekliğinde, 2x1.5 m.'lik "L" şeklindedir. Yıkık tarafından tonozlu bir birim olduğu birim olduğu anlaşılmakta, sivri bir kemeri görülebilmektedir. Üst örtüde künklerle hafifletme yapıldığı görülmektedir.

İnşa malzemesi olarak tuğla ve harç kullanıldığı görülmektedir. Köşelerde tuğlalar oldukça düzgün sıralanmıştır.

4.2.13. İhsaniye Köyü:

İznik'e bağlı, İlçe merkezinden 17 km. doğuda kurulmuş Yörük köyüdür. Eski adları Aykırıoluk ve Bileriz şeklinde geçmektedir. Köy günümüzde adeta terk edilmiştir. sadece altı hanenin yaşadığı köy ıssız bir yerleşim alanı halindedir. Başlıca geçim kaynağı hayvancılıktır.

H. 1325/M. 1907 tarihli Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi'nde köye ait bir kayda rastlanılmamıştır. Nüfus gelişimine bakıldığında,; 1927'de 145, 1940'da 183, 1955'de 182, 1980'de 249 1990'da 64, 1997'de 50 nüfusludur. Günümüzde, 6 haneli, 15 kadın 18 erkek toplam 33 nüfusludur.

4.2.13.1. Cami:

Yeri ve Konumu:

İhsaniye köyü, köy meydanında bulunmaktadır.

Tarihçesi:

Yapın üzerinde herhangi bir kitabe yoktur.

Mimari:

Kareye yakın dikdörtgen planlı ana mekanı ile batı yönde aynı çatı altında tasarlanmış son cemaat yerinden oluşmaktadır.

Batı cephede eksenden batı yöne kaydırılmış kapı ile son cemaat yeri olarak düzenlenmiş bölüme girilmektedir. Oldukça dar ve 1.5x1.5 m. kare boyutlarındaki bu giriş alanından bir kapıyla ana mekana geçilmektedir.

Ana mekan doğu – batı doğrultusunda uzanan yaklaşık 5x6.5 m. ölçülerinde dikdörtgen planlı ahşap tavanla örtülüdür. Güney duvarın ortasında mihrap nişi iki yanında birer pencere bulunmaktadır. mihrap duvarında, mihrap açıklığı hariç 25 cm. yüksekliğinde ahşap malzemeden seki oluşturulmuş, doğu köşeye yine ahşap malzemeden minber yerleştirilmiştir. Kuzey duvarda, yanlarda duvara ortada tek bir ahşap desteğe oturan mahfil mekanı düzenlenmiştir. Doğu ve batı duvarlarda ikişer pencere, mahfil katının batı duvarında bir pencere bulunmaktadır.

Yapı moloz taş ve harçla düzensiz örgü tekniğiyle oluşturulmuş, dıştan kerpiç sıvayla kaplanmıştır. Köşeler büyük boyutlu ve nispeten daha düzgün taşların üst üste yerleştirilmesiyle daha sağlam hale getirilmiştir. Örtü sistemi ve pencereler ahşap malzemeden yapılmıştır. Duvarlarla saçak altı arasında kalan bölümün zamanla boşaldığı, kerpiç malzemeyle dolgulandığı görülmektedir.

Süsleme:

Yapının dış cephelerinde herhangi bir süsleme ögesi görülmemektedir. İç mekanda hareketlilik sağlayan tek öge ahşap tavanın ortasına yerleştirilmiş tavan göbeğidir. Mahfil kısmını kapsamayacak şekilde dikdörtgen çerçeve içine alınmış alanın ortasında kare çerçeve içine alınmış dairesel formlu, içinde altı yaprak desenli süsleme olan tavan göbeği yapılmıştır. Dıştaki büyük dikdörtgen ve içteki kare çerçevelerin kenarları birbirini takip eden yarım daire dizileriyle süslenmiştir.

4.2.14. İnikli Köyü:

İznik'e bağlı köy, İlçe merkezinin 9 km. kuzeyinde yer almaktadır. Köyde özellikle sivil mimarlık açısından çok güzel örnekler bulunmaktadır. Pek çok ev orijinal dokusunu koruyarak günümüze gelebilmiştir. Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 7 ocak 1995 tarihli kararı ile İnikli'nin tarihi dokusu koruma altına alınmıştır. Başlıca geçim kaynağı özellikle üzüm başta olmak üzere meyvecilik, zeytincilik ve hayvancılık olan köye pek çok tarih meraklısı da gelerek bir nevi turizm geliri sağlamaktadır.

H. 1325/M. 1907 tarihli Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi'nde 34 haneli İznik'e bağlı köy olarak kaydedilmiştir. Nüfus gelişimine bakıldığında, 1927'de 306, 1940'da 421, 1955'de 538, 1970'de 491, 1980'de 415, 1990'da 361, 1997'de 328 nüfusludur. Günümüzde, 87 haneli, 147 kadın 153 erkek toplam 300 nüfusludur.

4.2.14.1. CAMİ

Yeri ve Konumu:

Köy merkezinde yer almaktadır.

Tarihçesi:

Yapının üzerinde herhangi bir inşa kitabesi yoktur. Minaresinin kaidesinde 13 Mayıs 1943 tarihini veren bir kitabe vardır. Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivinde İnikli Köyündeki Hacı Mehmed Cam-i şerifi adına tutulmuş üç vakıf kaydı tespit

edilmiştir⁶⁶¹. Döpa köylülerin verdiği bilgilerden yola çıkarak inşa tarihinin 1900'lü yıllar olabileceğini, 1956 yılında Karadeniz'li bir usta tarafından kalem işi bezemelerin yapıldığını belirtmektedir⁶⁶².

Günümüzde köye yeni bir cami yapıldığından bu yapı kullanılmamaktadır.

Mimari:

Üç katlı olarak tasarlanmıştır. Altta küçük ölçülü doğu – batı doğrultulu dikdörtgen planlı giriş mekanı, buranın batı köşesine yerleştirilmiş merdivenlerle son cemaat yerine çıkılır.

Son cemaat yeri doğu – batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Eksendeki kapı ile ana mekana geçilir.

Ana mekan kuzey- güney doğrultusunda dildörtgen planlı, düz tavanla örtülüdür. Güney duvarında yaklaşık 15 cm.lik bir seki, eksende mihrap nişi, mihrabın iki yanında birer üst seviye penceresi yer alır. Doğu ve batı duvarlarında birbirine simetrik üçer pencere vardır. Kuzey tarafında, yanlardan duvara ortada dört ahşap taşıyıcıya oturan mahfil bulunmaktadır. Mahfile çıkış son cemaat yerinin batı köşesinden sağlanır. Böylece üçüncü kata çıkılmış olunur. Mahfilin, kuzey duvarına dört, batı duvarına bir ve doğu duvarına iki pencere açılarak aydınlatılması sağlanmıştır.

Yapının minaresi güneybatı köşeye yerleştirilmiştir. Kübik bir kaide üzerine oturan minare silindirik gövdeye ve, tek şerefeye sahiptir.

⁶⁶¹ Sıra no. 1971, İnikli, Mezarıcı Hacı Mehmed Cami-i Şerif vakfı, vak.no. 188, Esas 1:2/2144.; Sıra no. 1975, İnikli, Hacı Mehmed Cami-i Şerif vakfı, vak.no. 189, Esas 1:2/480.; BYD, Sıra no. 14, İnikli Köyü, Hacı Mehmed Efendi Cami-i Şerif vakfı, Esas 189, 324.

⁶⁶² D.Ö.P.A., a.g.e., s. 275.

Yapının moloz taş ve tuğladan inşa edildiği, onarım gören güney cephesinin düzensiz kesme taş ve tuğla ile yenilendiği görülmektedir. Üst katlara çıkışı sağlayan merdivenler ile harimin zemini ve mahfil tümüyle ahşap malzemeden yapılmıştır.

Süsleme:

Yapının dış cepheleri oldukça sadedir. Harim kısmı ise oldukça zengin süslemeler barındırmaktadır.

Yapının içinde, mahfil kısmında H. 1271/ M. 1855-56 tarihli, gemi formunda oluşturulmuş yazı levhasının olduğu belirtilmektedir, ancak bu levha günümüzde mevcut değildir.

Dikdörtgen çerçeve içine alınmış mihrabının nişi iki yana açılmış perde motifiyle süslenmiştir. Bunun üzerinde kuşak halinde geometrik süsleme ve düz bırakılmış kavsara kısmı yer alır. Çerçeveyi oluşturan üst köşelere birer ay yıldız motifi işlenmiştir. Mihrabın iki yanında, sekiden itibaren yaklaşık 25 cm. yükseklikte, vazodan çıkan çiçek motifleri yapılmıştır. Bunların üzerinde yine simetrik kartuş halinde birer yazı kuşağı, mihrabın doğu yönünde turuncu madalyon içine alınmış ayrı bir yazı betimi görülür. mihrabın üstüne gelen kısımlara, ortada kartuş içinde yazı yanlarına çelenk içinde Allah ve Muhammed yazıları konmuştur. Aynı seviyede köşelere daha ince vazolardan çıkan çiçekler resmedilmiştir.

Batı ve doğu duvarlarda mihraba yakın iki pencere arası turuncu zemin üzerinde yazıyla süslenmiş, tüm pencere alınlıklarının üzeri yukarı doğru form alan stilize bitkisel motiflerle süslenmiştir. Diğer iki pencere arası yatık şemse formunda içleri stilize desenlerle dekorlanmıştır. Üst seviyede Hasan, Hüseyin ve dört halifenin aldatı çelen içerisinde yazmaktadır.

Duvarların üst kısmında, tüm yapıyı şerit halinde dolanan kıvrık dallar ve yapraklar arasında lale ve karanfil motiflerinden oluşturulmuş bir friz yer alır.

Düz ahşap çatının ortasında, bir sıra baklava motifiyle belirlenmiş dikdörtgen alanda ışınsal güneş bezemesi yapılmıştır.

Mahfil korkulukları, “s” formuna sahip, birbirine kıvrılarak bakan ve uçları taç yaprağına dönüşmüş süslemelerle kapatılmıştır.

Güney duvarda mihrabın doğusundaki üst seviye penceresi, orijinal olarak kalabilmiş tek vitray süslemeye sahiptir.

4.2.15. Kırıntı Köyü:

İznik'e bağlı, İlçe merkezinin 31 km. kuzeydoğusunda, Sakarya il sınırına yakın bir konumda kurulmuş dağ köyüdür. 1877-78 Osmanlı – Rus Savaşı sırasında Kafkasya Bölgesi'nden gelen göçmenler tarafından kurulmuştur. Son yıllarda göç veren köyün hane sayısı giderek azalmaktadır. Başlıca geçim kaynakları, ormancılık ve orman ürünleri ve sebze ağırlıklı tarım ürünleridir. Nüfus gelişimine bakıldığında; 1927'de 225, 1940'da 334, 1955'de 383, 1970'de 564, 1980'de 256, 1990'da 205, 1997'de 165 nüfusludur. Günümüzde, 38 hane, 92 kadın, 114 erkek toplam 206 nüfusludur.

4.2.15.1. Cami:

Yeri ve Konumu:

Köy merkezinde, yeni yapılan caminin hemen yanında bulunmaktadır.

Tarihçesi:

Yapının üzerinde ilk inşa tarihini veren kitabe bulunmamaktadır, ancak giriş kapısının üzerinde 1964 yılında yapılan onarıma ait beton malzemede kitabe bulunmaktadır.

2001 yılında inşaatı tamamlanan ve 2004 yılında faaliyete geçen yeni cami kullanılmaya başlandığından, söz konusu kitabesi olmayan eski caminin köylüler tarafından yıkılmasına karar verildiği, ancak İznik Müftülüğü'nün izin vermemesi sayesinde yıkılmadığı öğrenilmiştir. Ancak yıkılacak gözüyle bakıldığından yapının içindeki, kalem işi süslemelere sahip, mahfil taşıyıcı ve korkulukları satılmıştır (!). Günümüzde bakımsız ve çürümeye bırakılmış bir yapı halindedir.

Mimari:

Kare mekanlı ana mekandan oluşmaktadır.

Yaklaşık 7x7 m. ölçülerindeki kare planlı ana mekana, kuzey cephede eksene açılmış kapı ile girilmektedir. Yapının içini kuzey, doğu ve batı yönlerden “U” şeklinde mahfil dolanmaktadır. Güney cephede eksende mihrap nişi iki yanında birer pencere, doğu ve batı duvarlarda iki alt seviye iki mahfil seviyesinde toplam dörder tane, kuzey duvarda kapının üst hizasında mahfili aydınlatan iki pencere açılmıştır. Mahfil kuzey yönde dört doğu ve batı yönlerde üç ahşap sütunla taşınmaktadır. Yapının üzeri gizli kubbe tekniği de denilen düz çatı ortasına açılmış kubbe ile örtülüdür, dıştan kırma çatı şeklindedir.

Yapının minaresi kuzeybatı köşeye yerleştirilmiş, teneke sac malzemen yapılmıştır. Tek şerefelidir.

Yapının inşa malzemesi moloz taş ve sıvadır, dört cepheside 1964 onarımında beton malzemeye sıvanmıştır.

Süsleme:

Yapının dış cephesinde saçak altında dört duvarı da dolanan madeni malzemen yapılmış sarkıt kuşağıyla çevrelenmiştir.

İç mekanda, dikdörtgen çerçeveli mihrap nişinin iki yan sınırı yükseltilmiş ve üçgen başlıklarla sonlandırılmıştır, bunların oluşturulmuş üçgen alınlık boş bırakılmış, nişin içi iki yandan katlanmış perde motifiyle bezenmiş, ortadaki açıklıpa çelenk içinde Allah yazısıyla moluşturulmuş vazodan çıkan çiçekler ve bu vazodan sarkan zincirle aşağı sarkan kandil motifi işlenmiştir.

Üst örtüdeki ahşap tavanın ortasındaki kademelendirilmiş çerçeve içindeki kubbenin kareden yuvarlağa geçişinde oluşan köşelere ışınsal motifler, kubbe merkezine ise yine ahşap malzemen on kollu yıldız motifi yerleştirilmiştir.

4.2.16. Mecidiye Köyü:

İznik'e bağlı, İlçe merkezinin 27 km. kuzeyinde bulunan köy 1877-78 Osmanlı – Rus Savaşı sırasında Rumeli bölgesinden gelen göçmenler tarafından kurulmuştur. 15-20 yıl öncesine kadar oldukça hareketli, civardaki köyler arasında merkez gibi görüldüğü belirtilirken, günümüzde göç verdiğiinden yarı yarıya boş durumdadır. Köyün başlıca geçim kaynakları, hayvancılık ve sebze ağırlıklıdır. Ancak son yıllarda, hem sulama hem de içme suyu konusunda sıkıntılar yaşandığı belirtilen köyde tarım değerleri gittikçe düşmektedir. Köyün H. 1325/M. 1907 Hüdavendigar Vilayeti Salnamesi'nde İznik'e bağlı 24 haneli köy olarak kaydedildiği görülmektedir. Nüfus gelişimine bakıldığında; 1927'de 278, 1940'da 329, 1955'de 326, 1970'de 341, 1980'de 199, 1990'da 149 nüfusludur. Günümüzde, 39 haneli 50 kadın 67 erkek toplam 117 nüfusludur.

4.2.16.1. Cami:

Yeri ve Konumu:

Köyün merkezinde yer almaktadır.

Tarihçesi:

Köyün ilk camisinin zamanla harap olduğu yerine bugünkü caminin yapıldığı belirtilmektedir. Giriş kapısının üzerinde 1958 yılında geçirdiği büyük çaplı onarımın tarihini veren kitabe bulunmaktadır.

Mimari:

Yapıya, batı cephesine yerleştirilmiş aynı çatı altında taslanmış son cemaat yerinden geçilerek girilmektedir. Bu bölümün yanı imam odası olarak düzenlenmiş, camiye geçilen kısım kısa bir koridor şeklinde bırakılmıştır.

Yaklaşık 6.5x8 m. ölçülerinde dikdörtgen planlı olan ana mekan ahşap bindirme kubbeyle örtülüdür. Güney duvarında eksene yerleştirilmiş mihrap nişi iki yanında birer alt ve üst seviye pencereleri bulunmaktadır. kuzey ve doğu duvara yerleştirilmiş “L” şeklinde mahfil bulunmaktadır. mahfil katı kuzeyde köşelerde duvara ortada iki ahşap sütuna atururken, doğuda son cemaat yeri olarak düzenlenmiş koridor ile imam odasını duvarlarına oturmakta bu birimlerin tavanını oluşturmaktadır. Doğu duvarda mekana girişi sağlayan kapı ile mahfil seviyesinde iki pencere bulunmakta, batı duvarına tek pencere açılmış, kuzey duvarı ise sağır bırakılmıştır.

Yapının minaresi kuzey batı köşeye yerleştirilmiş, kaide ve pabuç kısmı duvarın devamı şeklinde düzenlenmiştir, kuzeybatı köşede içten pabuç kısmı seçilebilmektedir.

Yapının ana inşa malzemesi moloz taştır. Köşeleri büyük boyutlarda kesme taşlar yerleştirilerek sağlamlaştırılmıştır.

Süsleme:

Yapının dış cephesinde köşelere yerleştirilmiş taşlar farklı renklere boyanarak hareketlilik sağlanmıştır.

İç mekanda, mhfili taşıyan kuzey duvardaki ahşap sütunların yastıkları dekoratif amaçlı kıvrımlı, motiflerle süslenmiştir. Sütunların da gövdeleri yivlenerek hareketli görünüm kazanmaları sağlanmıştır.

Ahşap bindirme tekniğinde yapılmış üst örtüde, birbirine çapraz yerleştirilmiş beş kare ile merkeze doğru giden bir görünüm sağlanmış, merkezdeki karenin içi dört geniş ahşap kaplama malzeme üzerine kabartma tekniğiyle motifler oluşturulmuştur.

iç içe geçmiş stilize bitkisel motifler ortada dairesel madalyon içine alınmış üç benek motifini andırı kompozisyon oluşturmaktadır. Yuvarlaklatın içi hem bitkisel hem geometrik motiflerle doldurulmuştur.

4.2.17. Mustafalı Köyü:

İznik'e bağlı, İlçe merkezinin 19 km. güneybatısında, Bursa – İznik karayolundan ayrılan sapakla ulaşılmaktadır. Kesin kuruluş tarihi bilinmemekle birlikte oldukça eski olduğu belirtilmektedir. başlıca geçim kaynağı zeytincilik olan köyün geçmiş senelere göre göç verdiği ancak zeytincilikle beraber yeniden hareketlenmeye başladığı belirtilmektedir.

H. 1325/M. 1907 Hüdavendigar Vilayeti Salnamesi'nde İznik'e bağlı 50 haneli köy olarak kaydedilmiştir. Nüfus gelişimine bakıldığında; 1927'de 222, 1940'da 287, 1955'de 346, 1970'de 279, 1980'de 441, 1990'da 458, 1997'de 499 nüfusludur. Günümüzde, 116 haneli, 221 kadın 233 erkek toplam 454 nüfusludur.

4.2.17.1. Kabir:

Yeri ve Konumu:

İznik'den Mustafalı köyüne gidilirken, yolun sağ tarafında köy merkezine yaklaşık 500 m. mesafede bulunmaktadır.

Tarihçesi:

Kabrin baş taşında beton malzeme üzerine kazınarak, Latin harfleriyle yazılmış bilgide köyün kurucusu olan Mustafa 'bey'in gömülü olduğu, İznik'in fethinde bulunduğu ve 1330 yılında öldüğü belirtilmektedir.

Mimari:

Kabir açık türbe şeklinde düzenlenmiş, üzeri sonradan betaon malzmeyle kaplanmıştır. Herhangi bir mimari özelliği bulunmamaktadır.

Süsleme:

Kabrin başında sarık şeklinde düzenlenmiş bezeme süsleme ögesi olarak değerlendirilebilir.

4.2.18. Müşküle Köyü:

İznik'e bağlı olan, İlçe merkezinin 22 km. güneybatısında Katırlı Dağı yamacında bulunan köyün kuruluşuna dair bilgiler 1530 yılına kadar inmektedir. 1530 tarihli tahrir defterinde Müşküre adıyla 12 haneli olarak işlenmiştir. Köy halkı tarafından eski mezar taşlarının olduğu söylenmesine karşın mezarlıktaki incelememiz sırasında söz konusu mezar taşlarına rastlayamadık. Bir tanesi köyün İznik – Bursa yolunda girişini sağlayan sapak başlangıcında olan çınarları yaklaşık 450 yıllık olarak değerlendirilmektedir. Kurtuluş Savaşı sırasında Gökbayrak Cemal Bey ve milislerinin Müşküle'de konuçlandığı daha sonra Yunanlıların da burada karargah kurduğu belirtilmektedir.

Köyün adı daha sonra Demirişik olarak değiştirilmiş, ancak bu isim köylüler tarafından benimsenmeyince 1994 yılında yapılan halk oylamasıyla Müşküle olarak değiştirilmiştir. Başlıca geçim kaynağı, köyün adıyla ünlenen üzüm olan köyde, zamanla bağlar bozulmuş ve zeytinciliğe dönmüştür. Kerpiç malzemeye yapılmış evleri sivil mimarlık açısından güzel örnekler sergilemektedir. Ancak köyde su probleminin yaşandığı gözlemlenmiştir. Su deposunun iptal edilmesi gölden su çekilmesi nedeniyle salgın hastalıklar görülmüştür. Ayrıca İznik köyleri içinde sokakları en pis köy olarak da Müşküle görülmüştür.

H. 1325/M. 1907 Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi'nde 144 haneli İznik'e bağlı köy olarak kayıtlıdır. Nüfus hareketine baktığımızda; 1927'de 725, 1940'da 924, 1955'de 1030, 1970'de 1323, 1980'de 1251, 1990'da 1293, 1997'de 2379 nüfusludur. Günümüzde, 310 haneli olan köy, 629'u kadın 649'u erkek toplam 1278 nüfusludur.

4.2.18.1. İbrahim Ağa Camii

Yeri ve Konumu:

Köy meydanında yer almaktadır.

Tarihçesi:

Yapının dışında, doğu duvarında inşa kitabesi bulunmaktadır. “Tevekkeltü Alellah” yazılı kitabe, H. 1307/M.1889-90 yılını vermektedir⁶⁶³. Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivlerinde Müşküre köyü adı altında İbrahim Ağa Cami Şerifi kaydına rastlanmıştır⁶⁶⁴.

Mimari:

Yapı kuzey – güney doğrultusunda uzanan dikdörtgen planlı bir ana mekan ile kuzey cepheye yerleştirilmiş son cemaat yerinden oluşmaktadır. Kuzey yöne doğru genişletilmiş, bu nedenle son cemaat yeri yenilenmiştir. Batı duvarı altında orijinal temel izlerini ve duvar sınırlarını tespit etmek mümkündür.

Kuzey cephedeki son cemaat yeri yapılan onarımlarla genişletilmiştir. Oldukça uzun iki beton taşıyıcıyla desteklenen, ana mekanının kırma çatısının devamıyla örtülü olan birimin, batı köşesinde mekan olarak düzenlenmiş kata çıkışı sağlayan bir merdiven bulunmaktadır. Dikdörtgen mekana giriş açıklığının yanında bir, üzerinde iki yuvarlak kemerli pencere bulunmaktadır.

Yapının ana mekanı dikdörtgen planlı olup, bindirme ahşap çatıyla örtülüdür. Kuzey duvarında ahşap üst kat mahfili yer alır. Güney duvarında eksende yer alan mihrabın iki yanında birer pencere bulunur. Doğu duvarında dört batı duvarında üç pencere yer alır. Pencereleler dışarıdan yuvarlak olup -sonradan kaş formu kazandırılmış- içerden sivriltilerek üçgen forma dönüştürülmüştür.

Yapının minaresinin sonradan yapılan onarımlarla genişletildiğinden kare kesitli kaidesinin yapının içinde, batı duvara bitişik olarak yer almaktadır. Silindir formu gövdeli ve tek şerefelidir.

⁶⁶³ Kitabenin çözünlenmesi Okt. Fatih ELCİL tarafından yapılmıştır.

⁶⁶⁴ Sıra No. 1938, Müşküre İbrahim Ağa Cami-i Şerifi Vakfiyesi, vak.no. 190, Esas 1:4/1358.

Yapının güneybatı köşesi, sokağın işleyişine uygun olarak pahlanmıştır. Mukarnaslı bir uygulamayla sonlanan bu pahlamada, yapının inşa malzemesi görülebilmektedir. Moloz ve kesme taşla inşa edildiği anlaşılan yapının batı duvarlarının altındaki izlerde de bu tekniği görmek mümkündür.

Süsleme:

Yapının mihrabının kavsarası oldukça basit düzenlenmiş, beş sıra mukarnas dizisiyle bezenmiştir. Pencereilerin üst hizasından tüm mekanı dolanan yazı kuşağı mihrap çerçevesinin sınırlarını da oluşturmaktadır.

Ahşap bindirme tavanın ortasında kolları palmet motiflerine benzeyen altı kollu yıldızlı süsleme görülmektedir.

4.2.18.2 Hamam

Yeri ve Konumu:

Köy meydanında İbrahim Ağa Camii'nin kuzeydoğu köşesinden yaklaşık 200 m. daha aşağı bir konumda bulunuyordu.

Tarihçesi:

Yapının herhangi bir kitabesi yoktur. Döpa tarafından aktarılanlardan 1964 yılında onarıldığı belirtilen yapı, 1994 yılında köy meydanının oluşturulabilmesi için yıkılmıştır.

Mimari:

Kare bir alan içerisinde beş mekandan oluşturulmuştur.

Batı yönde kuzey- güney doğrultusunda uzanan dikdörtgen planlı, beşik tonoz örtülü soğukluk mekanından kareye yakın dikdörtgen planlı, beşik tonozlu tuvalet mekanı bulunmaktaydı. Ortada yan yana konumlandırılmış, kare planlı, tromplarla geçilen

kubbe örtülü ılıklik mekanı ve pandantiflerle geçişi sağlanan kubbe örtülü sıcaklık mekanı yer alır. Bunların doğu yönünde yerleştirilmiş doğu – batı doğrultusunda yerleştirilmiştir. Dikdörtgen planlı, beşik tonozla örtülü su deposu bulunur. Ilıklık mekanının kuzey ve güney duvarlarında birer sıcaklığın batı duvarında ise bir dikdörtgen niş bulunur. Sıcaklığın doğu duvarında su deposuna bakan bir açıklık yer alır.

Süsleme:

Yapının Döpa tarafından yapılan aktarımlarında herhangi bir süsleme unsuru belirtilmemiştir.

4.2.19. Nüzhetiye Köyü:

İznik’e bağlı olan, İlçe merkezinin 8 km. güneyinde bulunan köy 1877-78 Osmanlı – Rus savaşı sırasında Kafkasya bölgesinden gelen göçmenler tarafından kurulmuştur. Günümüzde oldukça göç verdiğiinden az nüfuslu olan köyün başlıca geçim kaynağı hayvancılık ve meyveciliktir.

H. 1325/m. 1907 Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi’nde kaydına rastlanılmamıştır. Nüfus gelişimine baktığımızda; 1927’de 151, 1940’da 220, 1955’de 228, 1970’de 236, 1980’de 177, 1990’da 140, 1997’de 126 nüfusludur. Günümüzde, 31 hane, 68 kadın 67 erkek toplam 135 nüfusludur.

4.2.19.1. Cami

Yeri ve Konumu:

Köy merkezinde, mevcut yeni caminin karşısında bulunmaktaydı. Bugün yerinde yeni inşa edilen caminin imamının evi bulunmaktadır.

Tarihçesi:

Herhangi bir kitabesi olmayan yapının 1880’li yıllarda inşa edildiği, farklı zamanlarda onarımlar geçirdiği, 1999 depreminde ağır hasar gördüğü için yıkıldığı köylüler tarafından belirtilmektedir.

Mimari:

Günümüzde mevcut olmayan yapı hakkında bilgiler çekilmiş eski fotoğraflardan edinmekteyiz.

Dikdörtgen planlı plana sahip olan yapı ahşap çatı ile örtülüdür. Güney duvarında mihrabın iki yanında birer, doğu ve batı duvar da ikişer pencere bulunduğu anlaşılmaktadır.

Yapının minaresi silindir formu gövdeye ve tel şerefeye sahiptir. Şerefe altında altı sıra testere dişi süsleme görülmektedir.

Yapının kerpiç malzeme kullanarak inşa edildiği, minareni ise tuğladan oluşturulduğu anlaşılmaktadır.

Süsleme:

Yapının içinde duvarlar kalem işi süslemelerle kaplanmıştır. Pencere üst hizasına kadar mavi zemin üzerinde tek başına bir selvi, çeşitli çiçek ve stilize flama motifleri yapılmıştır. Pencere üst hizasından itibaren kırmızı zemin üzerinde madalyon içine alınmış Allah, Muhammed, Dört Halife adları ve Hasan Hüseyin yazmaktadır.

Dikdörtgen formu mihrap nişi yanlara toplanmış perde motifi ile bezenmiştir. Üst kısmı farklı renlerde şeritler yapılarak kavsara görünümü kazandırılmıştır.

4.2.20. Osmaniye Köyü:

İznik'e bağlı, İlçe merkezinin 33 km. kuzeyinde bulunan köyün eski adı mercimek olarak geçmektedir. 1877-78 Osmanlı – Rus savaşı sırasında Kafkasya bölgesinden gelen göçmenlerin kurduğu dağ köyü, günümüzde adeta boş bir köy duumundadır. Tarım ve hayvancılığa dayanan ekonomisi köyde kalan birkaç ailenin bşlıca geçim kaynağıdır.

H. 1325/m. 1907 Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi'nde İznik'e bağlı 15 haneli köy olarak kaydedilmiştir. Nüfus gelişimine baktığımızda; 1927'de 108, 1940'da 141, 1955'de 287, 1970'de 160, 1980'de 79, 1990'da 78, 1997'de 127 nüfusludur. Günümüzde, 34 hane, 48 kadın 66 erkek toplam 114 nüfusludur.

4.2.20.1. Cami:

Yeri ve Konumu:

İznik'ten köye ulaşıldığında, köye girişte, hafif yükseklikteki tepenin üzerinde evlerden uzak bir konumdadır.

Tarihçesi:

İlk inşasına ait herhangi bir kitabesi olmayan yapının, son onarımlarda kuzey cephesine 1964 ve 2002 yıllarında yapılan onarımları gösteren tarih kitabesi konmuştur.

Mimari:

Kareye yakın dikdörtgen planlı ana mekan ile son onarımlarda kuzey cephede kapatılarak içeriye alınmış son cemaat yerinden oluşmaktadır.

Son cemaat yeri doğu- batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Kuzey cephe kapatılarak bu bölüm içerde, ana mekandan ayrı bir mekan olarak düzenlenmiştir.

Köyün kahvesi olmadığından köy halkının oturup sohbet ettiği mekan olarak düzenlenmiştir.

Ana mekan yaklaşık 5x 6 m. ölçülerinde kareye yakın dikdörtgen palınlı düz ahşap çatı ile örtölüdür. Son onarımlarda girişı batı cepheye eksenden kuzeye kaydırılarak açılmış, tüm duvarları beton malzemeye sıvanmış bu nedenle orijinal özelliklerini kaybetmiştir. Güney duvarda eksende mihrap nişı iki yanında birer altlık ve üstlük pencere, doğu ve batı duvarında ikişer pencere bulunmaktadır, kuzey duvarı sağır bırakılmıştır. Kuzey duvarda girişı arkadaki kapalı mekandan sağlanan mahfil bulunmaktadır.

Süsleme:

Yapı son onarımlarda tamamen çimento ile sıvandığından herhangi bir süsleme unsurundan bahsetmek mümkün olmamaktadır.

4.2.21. Ömerli Köyü:

İznik'e bağlı, İlçe merkezinin 12 km. kuzeyinde bulunan köye 16. yüzyıl kayıtlarında rastlanılmaktadır, 1530 tarihli tahrir defterinde Ömerköy adıyla 11 haneli ve Çandarlı İbrahim Paşa'nın oğlu Mehmed Çelebi mülkü olarak kaydedilmiştir. Zamanla boşalan köy, 1880'li yıllarda 93 Göçmenleri olarak adlandırılan göçmenler tarafından yeniden kurulmuştur. İznik'i Yalova'ya bağlayan Antik dönem yolu köyün yakınından geçmektedir. Köyün mezarlığında çok sayıda eski mezar taşı bulunmaktadır⁶⁶⁵. Köy içerisinde oldukça güzel sivil mimarlık örnekleri de bulunmaktadır. başlıca geçim kaynakları zeytincilik ve meyvecilik olan köyün alt yapı sorunlarını da büyük ölçüde çözmüş olduğu görülmüştür.

H. 1325/m. 1907 Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi'nde İznik'e bağlı 130 haneli köy olarak kaydedilmiştir. Nüfus hareketlerine bakıldığında; 1927'de 580, 1940'da 790, 1955'de 967, 1970'de 741, 1980'de 794, 1990'da 724, 1997'de 584 nüfuslu olduğu görülmektedir. Günümüzde, 141 hane, 283 kadın 281 erkek toplam 564 nüfusludur.

4.2.21.1. Cami

Yeri ve Konumu:

Ömerli Köyü'nün meydanında bulunmaktadır.

Tarihçesi:

Yapının üzerinde kitabesi yoktur. Minarenin restorasyonu öncesinde şerefe altında tarih yazılı olduğu, restore edilen şerefe altına rakamların aynen yazıldığı Muhtar tarafından belirtilmektedir. Muhtar tarafından 1784 yılının yazılı olduğu söylenmesine rağmen restorasyon sırasında, oldukça kötü yazılan rakamların neyi

⁶⁶⁵ Muhtarlık tarafından mezarlık otlarının temizliği sırasında yerlerinin değiştiği, mevcut kırıkların dağıtıldığı görülmüştür. Sağlam olanların fotoğrafları çekilerek tespit edilmiştir. Muhtar tarafından mezarlıkta Fatih'in aşçısının mezar taşının da bulunduğu söylenmiş, ancak gösterilen taşın böyle bir ifade taşımadığı anlaşılmıştır.

ifade ettiği tam anlaşılamamakta, eğer aynen geçirildiyse 1757 tarihinin daha doğru olacağı kanaatine varılmaktadır⁶⁶⁶.

Köy halkından, caminin inşa tarihinin Osmanlı dönemine kadar uzandığı, banisinin de bir denizci olduğu, onarımlar sırasında gerek sütunların altından gerekse tavandan çok sayıda eski halat parçasının çıktığı belirtilmektedir. Banisini denizci olmasıyla bağdaştırdıkları halatların orijinal olduklarını iddia etmektedirler.

Mimari:

Yapının son cemaat yeri doğu cephede tasarlanmıştır. Yenilendiği anlaşılan bu bölümden ana mekana girilmektedir.

Ana mekan yaklaşık 9.5x10 m. ölçülerinde kare bir plana sahiptir. Üzeri kırma çatıyla örtölüdür. Güney duvarında eksene yerleştiriilmiş mihrap nişı bunun iki yanında birer alt seviye, üzerinde ise üç tane üst seviye penceresi bulunmaktadır. Güney duvar boyunca, sadece mihrap nişı önünde kesintiye uğrayan, yaklaşık 20 cm. yüksekliğinde bir seki vardır. Kuzey duvarı penceresiz, batı duvarında iki alt seviye, üç üst seviye penceresi bulunmaktadır. Doğu duvarı iki pencereyle son cemaat yerine açılır. Tavan ahşaptan kırangıç olarak da adlandırılan altı karenin çapraz yerleştiriilmesiyle oluşturulmuş bindirme tekniğinde yapılmıştır.

Yapının kuzey ve doğu duvarlarının üstünde “L” şeklinde tasarlanmış mahfil bölümü yer almaktadır. Mahfile çıkış son cemaat yerinin kuzey köşesindeki, merdivenlerle sağlanmaktadır. Mahfil doğu yönde duvara, kuzeyde altı ahşap sütuna oturmaktadır. Doğu kanadı, yuvarlak kemerli açıklıkları taşıyan yedi sütunlu olarak düzenlenmiştir. Minare, yapının kuzey cephesinde yapıya bitişik olarak yapılmıştır. Girişı mahfil katından sağlanmaktadır. Kare kaide üzerindeki pahlı pabuca oturan, silindir gövdeli, tek şerefeli minare son onarımlarda orijinal görünümünü tamamen kaybetmiştir.

⁶⁶⁶ Minaredeki rakamlarla ilgili olarak tarihlendirme Ok. Fatih Elcil’in yardımlarıyla yapılmıştır.

Süsleme:

Güney duvarda, eksene yerleştirilmiş mihrap, dikdörtgen çerçeve içine alınmış ve üç silmeyle sınırlandırılmıştır. Kavsarası beş sıra mukarnas dizisiyle bezenmiştir. Üzerindeki dikdörtgen alınlık boş bırakılmıştır. Günümüzde yağlı boya ile kaplanmıştır.

Yapının mahfilinin doğu ve kuzey kanadının oturduğu ahşap sütun dizileri birbirlerine yuvarlak kemerlerle bağlanarak iki duvarda hareketli bir görünüm meydana getirirler. Kuzey kanattaki mahfil katının iki uçtaki taşıyıcılarının üzerine, kenarları testere dişi şeklinde bezenmiş ahşap konsollar yerleştirilmiştir.

Yapının ahşap tavanı altı karenin çapraz şekilde üst üste yerleştirilmesiyle oluşturulmuş, orta kısmına ondört kollu yıldız yerleştirilmiştir. Çapraz yerleşmede açıkta kalan karelerin köşeleri üçgen bantlar halinde düzenlenerek, farklı renkle boyanmıştır.

4.2.22. Süleymaniye Köyü:

İznik'e bağlı, İlçe merkezinin 22 km. kuzeyinde bulunan köyün, eski Çatak olarak geçmektedir. Başlıca geçim kaynağı hayvancılık olan köy göç vermektedir.

H. 1325/M. 1907 Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi'nde İznik'e bağlı köy olarak kaydedilmiş ancak hane sayısı boş bırakılmıştır. Nüfus gelişimi; 1940'da 244, 1955'de 284, 1970'de 236, 1980'de 218, 1990'da 142, 1997'de 84 nüfusludur. Günümüzde, 29 haneli, 41 kadın 51 erkek toplam 92 nüfusludur.

4.2.22.1. Cami:

Yeri ve Konumu:

Köy merkezinde bulunmaktadır.

Tarihçesi:

Yapının üzerinde herhangi bir kitabesi yoktur.

Mimari:

Yapının son cemaat yeri yapılan onarımlarda kapatılarak ayrı mekanlara dönüştürülmüştür.

Yaklaşık 7x7 m. ölçülerinde kare planlı ana mekanı düz ahşap çatı ile örtülüdür. Batı cepheye açılmış bir kapıyla koridor şeklinde düzenlenmiş hazırlık mekanına kuzey duvardaki bir diğer kapıyla ana mekana geçilmektedir. Güney duvarın ortasında mihrap nişi iki yanında birer pencere bulunmaktadır.

İnşa malzemesi moloz taş olan yapı son onarımlarda çimento sıvayla kaplanmıştır.

Süsleme:

Yapının içi son onarımlarda baştan aşağı değiştiğinden orijinal süslemeleri hakkında bir şey söylemek mümkün olmamaktadır.

4.2.23. Şerefiye Köyü:

İznik'e bağlı olan, İlçe merkezinin 9 km. güneydoğusunda bulunan köyde, Bizans döneminden triconchos (üç yapraklı yonca) planlı yapı kalıntısı bulunmuş, buda köy ve civarında Türk dönemlerinden önceye giden yerleşimlerin olduğunu göstermiştir. Başlıca geçim kaynağı meyveciliktir.

H. 1325/M. 1907 Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi'nde İznik'e bağlı 19 haneli köy olarak geçmektedir. Nüfus gelişimine bakıldığında; 1927'de 183, 1940'da 258, 1955'de 299, 1990'de 288, 1980'de 201, 1990'da 178, 1997'de 137 nüfuslu olduğu görülmektedir. Günümüzde, 32 haneli, 75 kadın 64 erkek toplam 139 nüfusludur.

4.2.23.1. Cami

Yeri ve Konumu:

Köy meydanında, mevcut yeni caminin güneybatısında kalmaktadır.

Tarihçe:

Yapının herhangi bir kitabesi yoktur. Döpa köylülerden aldığı bilgilerden yola çıkarak inşa tarihini 1893 olarak belirtmiştir. 1952 yılında büyük çaplı onarım geçirdiği bilinmektedir⁶⁶⁷.

Günümüzde köye yeni bir cami yapıldığı için artık kullanılmayan ve oldukça harap durumda olan yapı yıkılmayı beklemektedir.

⁶⁶⁷ D.Ö.P.A., a.g.e., s. 276.

Mimari:

Kuzey – güney doğrultusunda uzanan dikdörtgen planlı yapının, üzeri kırma çatı ile örtülüdür.

Kuzey duvarında eksene açılmış kapıyla girişi sağlanan yapının kuzey cephesinde kapının doğu yönüne bir, üst kısmına ise iki üst seviye penceresi, doğu ve batı duvarlara iki alt seviye iki üst seviye, güney duvara eksendeki mihrabın iki yanına birer üst seviyesi açılmıştır. Yapını kuzey duvarında ahşap mahfil katının ve kuzeybatı köşede mahfile çıkış merdivenlerinin izi görülmektedir.

Yapının minaresi kuzeybatı köşeye yerleştirilmiştir. Kare kesitli birkaç kat üzerinde yükselen minare silindir formu “güçük” gövdelidir. Şerefe ve petek kısmı yıkılmıştır.

Yapının temel seviyeleri ve duvarların alt kısımlarında moloz taş ile tuğla duvarların üst kısımlarında ise kerpiç malzeme kullanılmıştır. Minarenin kaidesi yine moloz taş ve tuğla örgüyle oluşturulmuştur.

Süsleme:

Yapının dış cephesindeki tek süsleme, saçak altına ahşaptan yapılmış bir daire bir üçgen kesimli bezemenin alternatifli sıralanmasıyla oluşturulan kuşaktır. Söz konusu süsleme dört cepheyi de dolanmaktadır.

Oldukça sade olan caminin iç mekanında güney duvarın ortasındaki mihrap hareketlilik sağlamaktadır. Üç kademeli dikdörtgen bir çerçeve içine alınmış, kademelerin üzeri silmelerle hareketlendirilmiştir. Beş kademeye oluşturulmuş kavsarasının üzerindeki dikdörtgen alınlık boş bırakılmıştır. Tepelik kısmında, armudi formda bezemeler yapılmıştır. Mihrap nişinin günümüzde mevcut olan yeşil boyaların altında, kalem işi süslemeler olduğuna dair yerlerde belli olmaktadır.

İç mekanda ahşap tavanın ortasında bir göbek işlenmiştir. Çıtalarla kare alanda sınırlanan göbek, ortada çapraz olarak üst üste konmuş iki on kollu yıldız, köşelerde küçük ölçülü beş kollu yıldızlarla düzenlenmiştir. Yıldızların ortasında birer yuvarlak formu sarkıt bulunmaktadır. Yıldızlar yeşil, sarkıtlar sarı renge boyanmıştır.

4.2.23.2. Çeşme

Yeri ve Konumu:

İznik yönünden köye giderken yolun sol tarafında kalan çeşme, köy meydanına yaklaşık 600 m. uzaklıktadır.

Tarihçesi:

Çeşmenin üzerindeki Türkçe kitabeden 1974 yılında tamamen yenilendiği anlaşılmaktadır. Çeşmenin ayna taşı olarak yazılı bir taş kullanılmıştır. İlk satırında Nebi aleyhisselam buyurdu ki: anlamına gelen “gâlen nebi aleyhisselam:” yazmaktadır. İkinci satır ise tam ortasından su borusu çıktığı için okunamamaktadır⁶⁶⁸.

Mimari:

Dikdörtgen planlı bir su haznesine sahip çeşmenin ön cephesi yuvarlak kemer şeklinde yaklaşık 50 cm. yükseltilmiştir. Tamamen yenilenmiş olan çeşmede ayna taşı olarak eski bir taş kullanılmıştır.

Süsleme:

Yenilenen tüm cepheleri oldukça sadedir. Ayna taşı olarak kullanılan mermer malzemeden mezar taşının, üst kısmında kabartma tekniğinde yapraklar arasında betimlenmiş bir palmet motifi vardır. Altta iki satır halinde okunamayan yazı görünmektedir.

⁶⁶⁸ Taştaki yazıların çözümlemesi Okt. Fatih Elcil tarafından yapılmıştır.

4.2.24. Tacir Köyü:

İznik'e bağlı olan, İlçenin 17 km. kuzeyinde bulunan köyün eski ve köklü bir Yörük yerleşmesi olduğu köylüler tarafından belirtilmektedir. Orhan Gazi'nin vakıfları arasında olduğu belirtilen köyün mezarlığında Osmanlı döneminden mezar taşları bulunmaktadır⁶⁶⁹. Köyün başlıca geçim kaynağı özellikle üzüm başta olmak üzere meyvecilik ve zeytinciliktir.

H. 1325/M. 1907 tarihli Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi'nde adına rastlanılmayan köyün nüfus gelişimine bakıldığında, 1927'de 704, 1940'da 902, 1955'de 1215, 1970'de 1568, 1980'de 1787, 1990'da 1915, 1997'de 2334 nüfusa sahip olduğu anlaşılmaktadır. Günümüzde, 398 haneli, 1061 kadın, 1084 erkek toplam 2145 nüfusludur.

4.2.24.1. Çeşme

Yeri ve Konumu:

Köy meydanındaki, kahvenin sundurmasının altında bulunmaktadır.

Tarihçesi:

Günümüzde yenilenmiş olan çeşmenin üzerinde kitabe bulunmaktadır. Okunuşu;

Sahibül Hayrat

Çapacıoğlu Salih fi sene 1234 (M. 1818-19)

Mimari:

Son dönemde köy ahalisi tarafından yenilenen çeşmenin orijinal görüntüsü belli olamamaktadır. Kareye yakın dikdörtgen planlı su haznesine sahip çeşmenin ön

⁶⁶⁹ Köyde inceleme yaptığımız sırada tamamen otlarla kaplanmış olan mezarlıkta iki mezar taşı tespit edilebilmiştir. Köylülerin ifadelerinden aralıklarla birçok taşın daha olduğu anlaşılmıştır.

cephesinde iki ayna taşının olduğu köylüler tarafından belirtilmektedir. Günümüzde etrafı çimento ile sıvanmış, iki aynalı cephesi kapatılarak düz hale getirilmiştir.

Süslemesi:

Yapılan yenilemede orijinal dokusunu tamamen kaybeden çeşmenin, testere dişi bir kuşağın dolandığı belirlenmiştir. Diğer bezeme, motif ve boyamalar tümüyle yenidir.

5. DEĞERLENDİRME – KARŞILAŞTIRMA:

Oldukça verimli topraklar üzerinde kurulmuş olması, aynı zamanda önemli ticari – askeri – dini yollar üzerinde bir merkez konumunda olması İznik’in kuruluşundan itibaren sürekli göz önünde olmasını sağlamıştır. Surlarla çevrelenerek güvenlik sorunu da ortadan kalkan kent, Roma döneminde kurulan muhteşem alt yapı ile şehir yaşıntısı bakımından da son derece cazip hale gelmiştir. Surlarla çevrelenmiş alan içerisinde ızgara tipi olarak tanımlanan planda kurulan şehir, bu plan doğrultusunda mimari eserlerle donatılmıştır. Roma döneminden günümüze az sayıda örnek gelmiş olsa da kentin ızgara plan şeması halen yaşamaktadır. Bu dönemde kurulan alt yapı sistemi de yüzyıllar sonra günümüzde bile çalışmaktadır.

Bizans döneminde başkent İstanbul’a yakınlığı nedeniyle önem verilen kent, İmparatorluğun Anadolu’ya açılan kapısı konumundadır. Yetiştirdiği filozof ve düşünce adamları sayesinde kültür merkezi haline gelmiş, Hristiyanlık tarihinin bir anlamda kaderini belirleyen I. Ökumenik Konsil’in toplanma yeri olmasıyla da dini merkez olmuştur. İstanbul’un Latin istilasına uğradığı dönemde İmparatorluğun başkenti İznik’e taşınmış böylece idari, ekonomik ve sosyal alanda büyük bir gelişme yaşamıştır. Günümüzde görülebilen veya izleri tespit edilebilen Bizans dönemi eserlerinden şehrin fiziksel gelişimi takip edilebilmektedir.

Kentin Türklerle olan ilişkisi Selçuklu ve Osmanlı dönemleri olarak ikiye ayrılmaktadır.

Selçuklu Dönemi:

Kutalmış oğlu Süleyman Şah’ın Malazgirt Savaşı sonrasında Anadolu’ya açılması Selçuklu egemenliğinin Anadolu topraklarına girmesini sağlamıştır. O dönemde bölgeye hakim olan Bizans Devleti’nin bulunduğu iç karışıklıklardan yararlanarak

kolaylıkla İznik'e giren Selçuklu kuvvetleri Bizans iç işlerine de müdahale etmiş ve taht mücadelesinde Nikephoros Botaniates'i desteklemiştir. Botaniates'in İstanbul'a gitmesiyle İznik Süleyman Şah yönetiminde ki Selçukluların hakimiyetine geçmiştir. Böylece Anadolu'da ilk Türk başkenti, Anadolu Selçuklu Devleti'nin ilk başkenti İznik olmaktadır. Yaklaşık olarak 1075 yılında başlayan 1097 yılında biten İznik'teki Anadolu Selçuklu egemenliği sırasında, Selçukluların kentte imar faaliyetinde bulunup bulunmadıklarını gösteren herhangi bir yapı izi veya bilgisi yoktur. Yenişehir Kapı'dan göle doğru devam eden surdaki burçlardan biri diğerlerinden farklı malzeme ve inşa tekniği göstermektedir. Büyük blok taşlarla oluşturulmuş alt yapı üzerinde altı sıra olarak düzenlenmiş moloz taş ve tuğladan almasıık örgü tekniğiyle tamamen tuğla malzemeye kaplanarak inşa edilmiş esas mekana geçiş yapılmıştır. Bir kısmı yıkık olmasına rağmen mevcut kalıntı ve izlerden dört duvarının da ortasında ince uzun dikdörtgen formu, sivriye yakın yuvarlak kemerlerle oluşturulmuş açıklıkların bırakıldığı anlaşılmaktadır. Yaklaşık 3x3 m. ölçülerinde kare iç alana sahip mekanın üzerinin örtüsü günümüzde yıkılmıştır. Duvarlarındaki açıklıklar arasında kalan bölümler tonozla geçiş ögesi, tromp gibi düzenlenerek hareketlilik sağlanmıştır. İç kısımların moloz taşla dolgulandığı görülen kalıntıların duvarları içten ve dıştan tuğlalarla kaplanmıştır.

Malzeme ve planındaki farklılıklar göz önünde tutulduğunda burcun kentteki Selçuklu hakimiyeti sırasında geçirdiği onarım sonucu mevcut halini aldığı söylenebilir. Dört yönden de manzara açısından zengin bir konumda olan burç muhtemelen bir seyirdim köşkü olarak düzenlenmişti. Ayrıca kentte Selçuklu döneminden kaldığı bilinen dört mezar taşı da bu burcun hemen önündeki kulede bulunmaktadır.

Yenişehir Kapı'dan göle inen yol üzerindeki söz konusu burcun hemen önünde yer alan kule, geçirdiği onarımlarda tamamen devşirme malzeme kullanılarak oluşturulmuştur. Kare formu kulenin kentte Selçuklulardan sonra tekrar hakimiyet kuran Bizans döneminde yenilendiği, bu esnada ele geçen büyük ölçülerdeki blok taşların kullanıldığı bilinmektedir. Kabaca İlkçağ lahitlerini andırdığı belirtilen Selçuklu dönemi mezar taşları da kulenin güçlendirilmesinde malzeme olarak

kullanılmıştır. Kulenin bütününe bakıldığında yazılı dört taş dışında bunlara benzer yazısız pek çok taş, söve, sütun parçasının kullanıldığı görülmektedir.

Kentte Selçuklulardan kalan tek iz olarak gösterilen bu mezar taşlarının, Selçuklu döneminde onarım geçirerek mevcut halini aldığını düşündüğümüz burcun önünde olması bu düşüncemizi destekler niteliktedir. Bir köşk olarak düzenlenen burcun yakınında belki de bir hazire de oluşturulmuştu. Ya da önemli birkaç kişi yine önem verilen bu burcun etrafına gömülmüştü, ve Bizanslılar suru onarırken etraftaki bu büyük taşları kullanmışlardı.

Burcun Selçuklu döneminde geçirdiği onarımlarla son şeklini alması hemen yanında bulunan kulenin de üzerinde Bizans devrindeki onarımlarda eklenen mezar taşları bulunması bu iki sur ögesini Selçuklu döneminde değerlendirmemizi sağlamıştır.

Osmanlı Dönemi:

Orhan Gazi idaresindeki Osmanlıların 1331 yılında İznik'i fethetmesiyle, kentte kesin Türk hakimiyeti başlamıştır. Tarihsel ve coğrafi önemi nedeniyle Türkler tarafından fethedilmesi için çok büyük önem taşıyan kent, beylikten devlete dönüşen Osmanlıların ilk başkenti olmuştur. Türk hakimiyetindeki ilk yıllarında önemli bir kültür merkezi haline de dönüştürülmeye çalışılmıştır. Osmanlı Beyliğinin kuruluşundan Devletleşmesine kadarki geçen sürede kurulmaya çalışılan devlet teşkilatında Çandarlı vezir ailesi önemli bir yere sahip olmuştur. Çandarlı ailesinin edindiği şöhret, güç ve önem İznik'e de paralel olarak yansımıştır. Çünkü aile kendine merkez olarak İznik'i seçmiş ve ihyasını sağlamıştır. Kentteki bugün çoğu mevcut olmasa da, sosyal amaçlı yapıların büyük kısmı Çandarlı ailesinin mensupları tarafından yapılmış, bu sayede kentin düzeni, planı ve yaşantısı şekillenmiştir. Kent Orhan Gazi tarafından Türk hakimiyetine katılmış ve Çandarlı ailesi sayesinde gelişmiştir. Önemli ticaret yollarının üzerinde bulunması ekonomik açıdan gelişmesini sağlamış, hac yolu üzerinde olması da sürekli merak uyandıran bir yerleşim olmasını sağlamıştır. Ancak zamanla beyliğin İmparatorluğa dönüşmesi

Osmanlıların yayılmacı bir politika izlemesini de beraberinde getirmiş, sonunda 1453’de Anadolu topraklarından Rumeli’ye kadar egemenlik kurmalarını sağlayacak İstanbul’un fethi de gerçekleşmiştir. İstanbul’un fethi Osmanlı İmparatorluğu açısından yayılması, genişlemesi, büyümesi ve bir güç olması açısından ne kadar önemli ve büyük bir olay ise, bu gücün ilk başkenti olan İznik’in gelişmesi ve önemi için o kadar kötü olmuştur. Başkentin Edirne’den sonra İstanbul’a taşınması sosyal ve kültürel alanlarda gerilemeye neden olmuş, kentten geçen ticari ve hac yollarının yönlerinin değişmesi nedeniyle ekonomik yönden zayıflamaya başlamıştır. Ayrıca kentin “banisi” olarak nitelendirdiğimiz Çandarlı ailesinin de gözden düşmeye başlaması beraberinde kent için de gözden düşmeye neden olmuştur. 14. yüzyıldan itibaren 16. yüzyıla kadar önemli bir kent konumunda olan İznik, 17. yüzyıldan itibaren gerilemeye başlamış ve 19. yüzyılda yarı yarıya boşalmış bir kent haline gelmiştir. Barındırdığı zengin mimari örneklerin çoğunluğu önemi kazandığı bu erken devirden kalmıştır.

Kentte Osmanlı hakimiyeti altında yapılan ilk imar faaliyeti, kentin en önemli kilisesi olan Ayasofya’nın camiye çevrilmesi olmuştur. Doğu-batı doğrultulu, yaklaşık 37x20 m.lik dikdörtgen planlı, üç nefli bazilika planında inşa edilmiş olan kilise mihrap eklenerek camiye çevrilmiştir. Kilise şemasında, neflerin birbirlerinden sütun dizileri ile ayrıldıkları, orta nefin doğu yönünde içten yuvarlak dıştan yedi cepheli bir apsisle sonlandığı, yan neflerin doğu uçlarına ise apsisle bitişik pastoforium odaları eklendiği anlaşılmaktadır. Pastoforium odaları, kare planlıdır ve üzerleri pandantiflerle geçilen altıgen kasnak üzerine oturan kubbe ile örtüsü günümüzde de mevcutken, neflerin üzerinin ise ahşap kırma çatıyla örtülü olduğu tahmin edilmektedir.

Fetih ile birlikte Orhan Gazi’nin yapıyı camiye çevirmesinden sonra güney nefin güney duvarıyla diakonikon olarak adlandırılan pastoforium odasının batı duvarı arasında, yaklaşık 30 derecelik bir açıyla bir duvar örülmüş ve bu duvarın ortasına mihrap nişi eklenmiştir. Günümüzde mevcut mihrabın tarihlendirmesinde bazı farklı görüşler bulunmaktadır. Yapının bütünü hakkında detaylı inceleme yapan S. Möllers mihrabın üzerinde yer alan yuvarlak formulu pencereyi İznik Süleyman Paşa

Medresesi'ndeki pencerelerle karşılaştırmış ayrıca aynı tipteki pencerelerin Birgi Ulu Cami'nde de olduğunu belirtmiş buradan yola çıkarak ta 14.-15. yüzyıl tarihlendirmesi yapmıştır. Bu da mihrabın camiye çevrildikten sonraki orijinal halini koruduğunu göstermektedir. Yapı 16. yüzyılda Kanuni Sultan Süleyman döneminde geçirdiği yangın nedeniyle harap olmuş ve Mimar Sinan tarafından onarılmıştır. Bu dönemdeki onarımlarda zemininin yaklaşık 1 m. yükseltildiği, kilise planındaki nefleri ayıran kemerlerin ve bunları taşıyan sütunların kaldırıldığı, bunların yerine dört büyük paye yerleştirilerek aralara büyük kemerli açıklıklar yapıldığı anlaşılmaktadır. Bunun dışında giriş kapısı 20 cm. kadar daraltılarak kapının iki yanına pencere olarak kullanılan iki açıklık açılmıştır. Giriş cephesinin güney yönüne de beş bölümlü ikinci bir mihrap eklenmiştir. Bu bölümün sundurma ile üzeri kapatılarak bir son cemaat yeri haline dönüştürüldüğü duvarlarındaki izlerden anlaşılmaktadır. Yapının giriş bölümünün kuzeybatı köşesine yerleştirilen kare kaideli, üçgen pabuç üzerinde taş bir bilezikle başlayan silindir formu gövdeye sahip minaresi de yine Kanuni döneminde Mimar Sinan tarafından yapılan onarımlarda eklenmiştir.

Yapının inşasında kullanılan malzeme ve tekniklerin dönemlere ait farklılıklar gösterdiği anlaşılmaktadır. Temel seviyesinde görülen büyük kesme blok taşlar yapının Roma döneminde var olan başka bir yapının temelleri üzerine oturduğunu göstermektedir. Büyük bir tapınağın olduğu sanılan alanda Bizans egemenliğinde kentin en önemli kilisesi inşa edilmiş, Türk hakimiyeti ile birlikte ilk camiye çevrilmiştir. Kentin sahip olduğu ızgara plan şeması değişmediğinden konum olarak ta kentin merkezi olan bu alan kentte hakimiyet kuran her devletin önemli dini yapısını inşa ettiği alan olmuştur. A. Altun'un idediği gibi "Romalıların tapınağı, Bizanslıların Ayasofyası, Türklerin Orhan Cami'si".

Üzerinde barındırdığı kitabesinde H. 734/M. 1333-34 tarihi olan Hacı Özbek Camii, bu tarihi ile bilinen en eski kitabeli Osmanlı dönemi camisi olmaktadır. Kentin fethinden yaklaşık üç yıl sonra yapılmış olan caminin adı kitabesinin değerlendirilmesinde ki farklılıklar nedeniyle Hacı Özbek veya Hacı Zeynel olarak

adlandırılmaktadır. Bugün de Hacı Özbek Camii adıyla anılması nedeniyle katalogda Hacı Özbek adı ile işlenmiştir. Ancak son yapılan araştırmalarda kitabede geçen bani isminin Hacı Zeynel olduğu vurgulanmaktadır. Hacı Özbek'in kimliği için sadece E.H. Ayverdi hükümete mensup olmayan halktan biri tanımlamasını yapmıştır. H. Yılmazyaşar'da ise, Hacı Özbek'in Karaoğlan lakabıyla anıldığı, Karaoğlan'ın Osman Gazi ve Orhan Gazi dönemlerinde yaşamış bir "Bey" olduğu belirtilmektedir. Yapının orijinal plan şekli, doğu batı doğrultusunda kareye yakın dikdörtgen alanda tek mekanlı – kubbeli cami plan tipindedir. Ana mekanı kare planlı prizmatik Türk üçgenleriyle geçişi sağlanmış, onikigen kasnağa oturan kubbe ile örtülüdür.

Yapının planı tek kubbeli, küçük bir cami şemasını vermekte ve mimari gelişim içinde bu planın ilk örneklerinden olmaktadır. İznik'te günümüze ulaşmamış Hacı Hamza Camii'nin planı ile benzerlik gösteren yapı, Bursa Alaaddin, Gebze Orhan Camii gibi aynı dönemin yapıları ile plan benzerlikleri göstermektedir. Ancak yapıyı diğerlerinden ayıran özelliği, son cemaat yerinin konumlandırılmasıdır. Orijinal halinde Selçuklu Mescitlerinde görülen yapıya batı cepheden bitişik son cemaat yerine sahiptir. Kuzey – güney doğrultulu dikdörtgen planlı olan orijinal son cemaat yeri, iki sütuna oturan üç kemerle dışa açılmakta ve tonoz örtülü iki birimden oluşmaktaydı. Güneydeki birim kuzeydeki birime göre daha uzun tasarlanmış ve beşik tonozla örtülmüş, kuzey bölüm ise çapraz tonoz ile örtülmüş, yanları ise kapalı tasarlanmıştı. Bu plan şemasıyla Selçuklu geleneğini sürdüren revaklı giriş bölümü 1940 yılında yol genişletme çalışmaları sırasında yıkılmış, yerine kuzey cephede ahşap çatılı ve orijinal görüntüsünden tamamen farklı olarak yeniden inşa edilmiştir. Ana mekanı örten kubbe 4 m. yüksekliği ve 8 m. çapıyla yapıya göre oldukça yüksek tutulmuştur.

Yapı geçirdiği değişiklikler sonucunda ana mekanının planını korurken, tasarımı açısından önemli olan son cemaat yeri orijinalliğini kaybetmiştir.

İznik'in Osmanlı Dönemi yapıları içinde en önemli ve abidevi mimari eseri olan Yeşil Cami kitabesi, planı, üslubu, süslemeleri, kullanılan malzemenin kalitesiyle Osmanlı Mimarisinin erken döneminde inşa edilen yapıların arasında özel bir yere sahiptir.

Kitabesinde Çandarlı Hayrettin Paşa'nın M. 1378'de inşasına başlattığı ancak vefat etmesi nedeniyle oğlu Ali Paşa tarafından 1392'de tamamlattırıldığı belirtilmektedir. Kitabelerinin en önemli yanı ise yapının mimarı olarak Musa oğlu Hacı isminin geçmesidir. Bu özelliği yapıyı mimarı bilinen ikinci Osmanlı dönemi eseri yapmaktadır. Mimarı bilinen ilk yapı olan İznik Hacı Hamza Cami ve Türbesin yıkılmış olması İznik Yeşil Cami'yi mimarı bilinen günümüzde mevcut ilk Osmanlı dönemi eseri yapmaktadır.

Kuzey – güney doğrultusunda uzanan dikdörtgen planlı, tek kubbe ile örtülü ana ibadet mekanı ve kuzey cepheye yerleştirilmiş son cemaat yerinden oluşan yapı, “tek kubbeli cami” plan tipindedir. Kuzey cepheye yerleştirilmiş, doğu batı doğrultusunda dikdörtgen planlı olan son cemaat yeri, oldukça derin ve yanlara doğru ikişer kemerle açılan üç gözlü şekilde tasarlanmıştır. Kemerler köşelerde, “L” profilli payelerle ve bunların arasına, eksene simetrik olarak yerleştirilmiş iki sütuna oturmaktadır. Bu sütunların hemen arkasında herhangi bir taşıyıcı unsuru olmayan birer sütun daha yerleştirilerek, ikiz sütun uygulaması yapılmıştır. Orta birim yandakilere göre daha geniş ve büyük tutulmuş, üzeri tromplarla geçilen, oldukça yüksek sekizgen bir kasnak üzerine oturan onaltı dilimli kubbe ile, iki yan birimin üzeri ise aynalı tonozla örtülmüştür. Son cemaat yerinin yanları, yapının doğu ve batı cephelerinde duvara ve köşedeki “L” profilli paye arasına yerleştirilmiş bir sütuna oturan karşılıklı simetrik iki kemerle dışa açık olarak tasarlanmıştır. Bu yan kemerler, strüktürel açıdan kemerden ziyade bir lento karakteri göstermekte, ve kemer görünüşü vermek için bir sıra silmeyle profillendirilmiştir. Tek parça taştan yapılan bu kemer örnekleri Osmanlı mimarisinde kullanılan dekoratif kemerlerin öncüleri kabul edilmektedir. Son cemaat yerinin hem yan cephelerinde hem de esas olan kuzey cephesindeki sütunlarla paye araları yaklaşık 90 cm. yüksekliğe sahip, yan cephelerde ikişer tane olmak üzere altı korkuluk levhasıyla kapatılmıştır. Korkuluk levhalarının kullanımı

yine İznik Mahmud Çelebi Camii ve Milas Firuz Bey Camii'nin son cemaat yeri açıklıklarında kullanılan levhalarla benzerlik göstermektedir.

Son cemaat yerinin orta kemer açıklığı, sütunlara bitişik olarak yerleştirilmiş söveler ve kirişle, üzerine kitabe yerleştirilerek kapı şekline dönüştürülmüştür. Sütuna bitişik söve uygulamasıyla oluşturulan bu kapı, İstanbul St. John Studius Bazilikası'nın girişinde de uygulanmıştır. Bizans dönemi eserindeki uygulamadan yola çıkılarak bu kapı tipin Bizans'a ait bir uygulama olarak kabul edilmekte, ancak İznik Yeşil Cami'ndeki dekorasyonu ile Bizans niteliklerinden tamamen farklı olduğu görülmektedir. Esasen bu kapının yapılış nedeni olarak caminin kitabesi gösterilmektedir. Benzer bir kapı uygulaması yine İznik'te 1442-43 tarihli Mahmud Çelebi Cami'nde de görülmektedir, ancak Mahmud Çelebi Cami'ndeki uygulamada kapı üzerine herhangi bir kitabe yerleştirilmemiştir.

Üç gözlü son cemaat yerinin yapının içinde, yanlarda duvara ortada ise iki sütuna oturacak şekilde tasarlanmış iç mekanda da bir tekrar uygulaması vardır. Böylece kubbe örtülü ana mekanın planı kareden uzatılarak dikdörtgen form kazanmıştır. İçteki bu üç gözlü uygulamanın orta bölümünün üzeri tromplarla geçilen, sekiz dilimli, üzerinde sağır bir feneri olan kubbe ile, yan birimleri ise aynalı tonozlarla örtülüdür. Bu uygulama Osmanlı'nın erken dönem mimarisinde tek kubbeli camilerde mekanı genişletmeye yönelik ilk arayışlara işaret etmektedir ve plan tipinin uygulamaları açısından yenilik getirmiştir.

Üç gözlü bu genişletme biriminden sonra, kare planlı ana mekan, prizmatik Türk üçgenleri üzerinde, yüksek kasmağa oturan kubbeye örtülüdür. Yapının kubbe formu A. Altun'un vurguladığı gibi, Anadolu Türk mimarisinde kullanılan, Orta Asya geleneklerini devam ettiren nitelikte oldukça yüksek bir karaktere sahiptir.

Yapının, Yeşil Cami olarak anılmasını sağlayan minaresi, harim duvarının kuzeybatı köşesi üzerinden yükselmektedir. Duvarın üzerinde kaide olarak nitelendirilen onikigen bölüm üzerinde silindir formu gövdesiyle yükselen, tek şerefeli olan

minarenin gövdesinden başlayarak, şerefe ve petek kısmı sırlı tuğla ve çinilerle kaplanmıştır.

Yapı plan tipindeki uygulamasıyla tek kubbeli plan tipine getirdiği yenilik, kubbe formundaki Orta Asya kökenli özellikleri yanında minaresindeki sırlı tuğla kaplamalar ile Selçuklu dönemi mimari eserlerinde, Sivas Gök Medrese, Çifte Minareli Medrese, Erzurum Çifte Minareli Medrese gibi örneklerde görülen geleneği devam ettirmektedir.

Yapının ana inşa malzemesi sarımtırak renkli köfeki taşıdır. Bu özelliği ile de İznik'teki diğer Türk dönemi yapılarından ayrılmaktadır. Taş ve tuğla malzeme kullanılarak oluşturulan almaşık örgülü İznik yapıları arasında düzgün kesme taşla inşa edilmiş tek eser Yeşil Cami'dir. Bu özelliği ile Klasik dönem Osmanlı mimarisindeki malzeme kullanımına da öncülük ettiği söylenebilir. Başkent üslubu olarak adlandırılan 16. yüzyıldan itibaren başlayan Klasik dönem eserlerinde düzgün kesme taş malzeme kullanımı yaygınlaşmıştır. 14. yüzyılda Yeşil Cami bu özelliğiyle bu üsluba öncülük etmektedir.

Süsleme programına bakıldığında özellikle dış cephede çok zengin taş işçilik gösteren yapının pencere alınlıkları, saçak altı, son cemaat yeri sütunlarının başlıkları, korkuluk levhaları bitkisel ve geometrik desenlerin bir arada kullanıldığı motiflerle bezenmiştir. İç mekanda ise duvarların gri damarlı mermerlerle kaplanması, dışarıya göre sade bir süsleme anlayışıyla hareketlilik oluşturulmasını sağlamıştır.

Üzerindeki kitabesine göre 1442-43 yılında Çandarlı İbrahim Paşa'nın oğlu Mahmud Çelebi tarafından inşa ettirilen Mahmud Çelebi Camii, kare planlı tek kubbe örtülü ana mekanı ile kuzey cepheye yerleştirilmiş son cemaat yerinden oluşan, "tek kubbeli cami" plan tipindedir.

Kuzey cepheye yerleştirilmiş son cemaat yeri, doğu batı doğrultusunda uzanan, köşelerde iki kare profilli payeye, ortada bunlar arasına yerleştirilmiş iki sütuna

oturan sivri kemerlerle üç birim oluşturulmuştur. Ortadaki birim tonoz olarak başlayıp sekiz dilimli küçük bir kubbeye, yan birimler ise kubbemsi tonozlarla örtülmüştür. Doğu ve batı cepheleri de, birer kemerle dışa açık olarak tasarlanmıştır. Orta birimde, İznik Yeşil Camiindeki uygulamaya benzer şekilde kökeni Bizans mimarisine indirilen tipte, sütunların arasına yekpare kesme taşlardan kiriş ve söveler yerleştirilerek kapı çerçevesi oluşturulmuştur. Sütunlarla bu çerçeve arasında kalan boşluk daha koyu renkli kesme taşlarla örülerek kapatılmıştır. Diğer dört kemer açıklığı da, alttan yaklaşık 90 cm. yüksekliğinde yan cephelerde ikişer toplam altı tane mermer korkuluk levhalarıyla kapatılmıştır. Bu levha ile kapatma uygulaması İznik Yeşil Cami ve Milas Firuz Bey Camii ile benzerlik göstermektedir.

Ana mekanın kareye yakın kütesinin üzeri, oldukça iri üçgen kuşaklarıyla geçilen, sekizgen kasnağa oturan yüksek bir kubbe ile örtülüdür.

Yapının minaresi, kuzeybatı köşede, yapının duvarı üzerinde yükselmektedir. Girişi pencere alanından sağlanan minare, pahlı pabuç üzerinde yükselen, silindir formu gövdeye sahip, tek şerefeli ve sivri külahlıdır. Şerefe altı oniki sıra testere dışı dolguludur. Gövdesinde birkaç sıra lacivert ve firuze sırlı tuğla bulunmaktadır.

Yapı, İznik'teki Türk eserlerinin çoğunluğundaki gibi üç sıra tuğla, bir sıra kesme taştan oluşan almaşık örgü tekniğinde inşa edilmiştir. Revak köşelerindeki kare profilli payeler üç parça blok taştan oluşturulmuş, kemerler ise tuğladan örülmüştür.

İçerisinde zengin kalem işleri barındıran yapı bu özelliği ile diğer İznik yapılarından ayrılmaktadır.

Türbeler:

Sur dışında, Yenişehir Kapı'dan yaklaşık 300 m. ilerde bulunan Kırgızlar Türbesi üzerinde kitabesi olmamasına karşın mimari özellikleri bakımından 14. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Büyük bir ihtimalle Anadolu'da yaygın bir inancı olan

Kırkkızlar kültü adına inşa edilmiş olan yapı son dönemde İznik'in Kırgızistan ile olan ilişkilerini güçlendirmek için Kırgızlar adına dönüştürülmüş ve Orhan Gazi'nin İznik'i fethi sırasında Türklerle birlikte çarpışan Kırgız askerlerinin gömüldüğü efsanesi yaratılmış, önüne de Kırgız askerini temsil eden bronz bir heykel yerleştirilmiştir.

Yapının ismi gibi planının da zamanla değişip özgünlüğünü kaybettiği anlaşılmaktadır.

Günümüzde, kuzey – güney doğrultusunda kare planlı ana mekan ile kuzey yönünden bitişik tonoz örtülü eyvan bölümünden oluşmaktadır. Türbenin ana mekanı, kare planlı, üzeri tromplarla geçilen ve oldukça yüksek tutulmuş onikigen kasmağa oturan kubbeyle örtülüdür. Kuzeydeki bölüm, dikdörtgen planlı, tonoz örtüsüyle, yapının eyvanlı girişi şeklindedir. Son onarımlarda kuzey cephesine Bursa yapılarına özgü kalkan duvarı uygulamasına benzer değişiklikler yapılarak orijinal halinden iyice uzaklaştırılmıştır. Yapı bugünkü mevcut haliyle eyvanlı türbe olarak değerlendirilmektedir.

Yapılan gözlemlerde eyvanlı bölümün kuzey cephesinin özgün haline uyulmadan yeniden yapıldığı anlaşılmaktadır. Restorasyonlar öncesinde çekilen fotoğraflarda görülen doğu duvardaki orijinal kemer yayı özgün haline yönelik ip uçları veren en önemli göstergedir.

Tahminlerimize göre, sütunlu giriş bölümü olan tonozlu mekan, türbeye açılmaktaydı. Bugünkü türbenin önünde ters t “⊥” formunda bir mekan bulunmaktaydı. H. Yılmazyaşar da duvar örgüsündeki farklılıklar ve tonozlu bölümdeki kemer yayından yola çıkmış, tonozlu bölümün köşelerde duvarlara ortada sütun ve payeye oturan üç gözlü giriş açıklığına sahip olabileceğini, bu özellikleriyle eyvanlı türbe olduğunu belirtmiştir. Olasılıklar içinde değerlendirilebilecek önerinin yanında, Prof.Dr. Ara Altun'un üzerinde durduğu, bugün çevresine yapılmış beton setlerin altında kalmış olan izlerden, dört veya altı sütunlu giriş bölümü olan tonozlu mekanın olması daha akla yatkın gelmektedir.

Türbe mekanının Orhan Gazi döneminde inşa edilip kuzeydeki birimin daha sonradan ilave edildiği görüşü de belirtilmektedir. Bizce yapı 14. yüzyılda inşa edilmiş, türbe merkezli bir zaviye olmalıdır. Ana mekan konumundaki kare planlı türbeye kuzey cepheden tonozlu mekan bitleştirilmiş ve bu mekanın girişi de üç veya beş açıklıkla sağlanmıştır.

Yapının kubbe ve kasnak formu alışılmış ölçülerden daha yüksek tutulmuştur. Onikigen kınağa oturan kubbenin formu itibari ile Bizans mimarisinin etkilerini gösterdiği belirtilse de yapının genelinde Bizans dönemi özelliklerini anımsatan bir bulgu görülmemektedir.

Yapı süslemeleri açısından çok önemli bir yere sahiptir. İç mekanda üst seviye pencerelerinin etrafı, kasnak pencerelerinin üzeri, kubbe eteği ve kubbe ortası 14. yüzyıldan kalma orijinal kalem işleriyle süslüdür. Döneminin üslubunu yansıtan bu süslemeler hemen hemen aynı dönemde inşa edilmiş olan Bilecik Orhan Gazi İmareti'ndeki kalem işi süslemelerle üslup açısından benzerlik göstermektedir.

Üzerinde kitabe bulunmayan Sarı Saltuk Türbesi adıyla anılan türbe, Sarı Saltuk'un yaşadığı dönem ve mimari özellikleri göz önünde bulundurularak 14. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Kare planlı, dört taraftan açıklığa sahip baldaken planda inşa edilmiş olan yapı pandantiflerle geçişi sağlanmış tek kubbe ile örtülüdür. Baldaken tipindeki planıyla İznik' Yakup Çelebi türbesiyle benzerlik gösteren yapının bütün cepheleri aynı düzende oluşturulmuş, dört köşeye yerleştirilmiş "L" kesitli payeler birbirlerine yuvarlak kemerle bağlanmıştır.

İznik'teki bir diğer baldaken planlı türbe olan Yakup Çelebi Türbesi aynı adlı Zaviyenin kuzey doğusunda bulunmaktadır. Tıpkı Sarı Saltuk türbesinde olduğu gibi, köşelere dört tane "L" profilli paye yerleştirilmiş ancak farklı olarak burada birbirine sivri kemerlerle bağlanmıştır. Üzeri pandantiflerle geçilen, kasnaksız tek kubbeye

örtülüdür. Yapı almaşık teknikte bir sıra kesme taş üç sıra tuğla ile örülmüştür. Türbenin ortasında doğu batı yönünde kitablesiz bir yatır bulunmaktadır, üzerinde de herhangi bir kitabe olmayan yapı, Yakup Çelebi'nin yaşadığı dönem, zaviyenin tarihlendirilmesi ve kendi mimari özelliklerine göre 14. yüzyıla tarihlendirilmektedir.

İçerisindeki mezar taşlarından Çandarlı Hayrettin Paşa ve oğlu Ali Paşa'nın yattığı anlaşılan Hayrettin Paşa Türbesi, doğu – batı doğrultusunda konumlandırılmış, farklı ölçülerde, üzerleri kubbe örtülü iki mekandan oluşmaktadır.

Hayrettin ve Ali Paşa'ların lahitlerinin bulunduğu doğu yönündeki mekan, kare planlı, üzeri üçgenlerle geçilen, onikigen kasnağa oturan ortası açık kubbe ile örtülüdür. Hayrettin ve Ali Paşa'ların lahitlerinin yanında taşı kırılmış yazısız bir lahit daha bulunmaktadır, mekanın etrafı sekilerle çevrelenmiştir.

Batı yönündeki diğer mekan, kare planlı üzeri prizmatik Türk üçgenleriyle geçilen, onaltıgen kasnağa oturan kubbe ile örtülüdür, ortak pencere ile diğer mekana açılmaktadır. Yapı içerisinde ikisi erkek, sekizi kadın altısı çocuk olmak üzere toplam 16 kabir bulunmaktadır. Güney cephesine açılmış basık kemerli giriş, sivri kemerli niş içine alınmış, önüne eş uzunlukta iki sütun yerleştirilmiştir. Devşirme malzeme olarak kullanıldıkları belirtilen bu sütunların, dikdörtgen planlı bir giriş saçağını taşıdığı tahmin edilmektedir.

Birbirinden farklı iki mekandan oluşan yapının Doğu yönündeki küçük mekanın duvarları dıştan kasnak başlangıç noktalarında pahlanmıştır. Batı yönündeki büyük mekanın zemin seviyesi diğerine göre yaklaşık 0.80 cm. daha yüksektir. Birbirleri arasındaki farklardan ve malzemelerinden farklı dönemlerde inşa edildikleri anlaşılan yapılardan doğu yönündeki Hayrettin Paşa ve Ali Paşa'nın lahitlerinin olduğu mekanın daha önce inşa edildiği anlaşılmaktadır. Kare planlı kubbe örtülü bir türbe olarak tasarlanan yapıya ilk önce Hayrettin Paşa'nın gömüldüğü sonrasında başlattığı camiye de tamamlatan oğlu Ali Paşa'nın da aynı mekana gömüldüğü anlaşılmaktadır. Türbe yapısına bitişik yapılan daha büyük boyutlu ikinci mekan muhtemelen bir

zaviye olarak inşa edilmişti. İçerisindeki pencere ile türbeye açılan yapı zamanla Çandarlı ailesinin bireylerinin gömüldüğü türbeye dönüşmüştür. Günümüzde ilçenin mezarlık alanında kalan yapının arkasında Hayrettin Paşa'nın kurduğu imarete ait olduğu tahmin edilen kalıntılar ve çevre duvarının varlığı da buranın küçük bir külliye'ye dönüştüğü, kurduğu imaretin yakınındaki Hayrettin Paşa'nın gömüldüğü türbenin yanına ikinci mekan eklenerek türbe merkezli bir zaviye oluşturulduğu anlaşılmaktadır.

Nilüfer Hatun İmareti'nin yakınına inşa edilmiş olan, kitabesi ve mezar taşı bulunmadığından mimari özelliklerine göre 14.-15. yüzyıla tarihlendirilen Şeyh Kudbeddin Türbesi, aynı adla anılan cami ile yan yana konumlandırılmıştır. Camiden daha önce yapıldığı bilinen türbeye, daha sonra yapılan caminin son cemaat yerinin doğu yönündeki yan açıklık kemeri bitleştirilmiş, caminin minaresi de türbenin kuzeydoğu duvarına yerleştirilmiştir.

Yapı kare planlı üstü pandantiflerle geçilen, penceresiz onikigen bir kasnağa oturan, üzeri kiremitlerle kaplanmış kubbe ile örtülüdür. Caminin son cemaat yerine bakan doğu duvarından içeriye girişi sağlayan kapı eksenden kuzeye kaydırılarak yerleştirilmiştir.

Lefke Kapı'ya çıkılırken Kılıçarslan Caddesi üzerinde sol tarafta kalan ve içindeki mezar taşından İbrahim Paşa'nın gömülü olduğu anlaşılan İbrahim Paşa Türbesi, kuzey – güney doğrultusunda dikdörtgen planlıdır.

1938'li yıllarda ahşap çatı ile örtülü olduğu belirtilen yapının, üst örtüsü günümüzde tamamen ortadan kalkmıştır. Zaman içinde onarımlar geçirdiği duvar örgüsündeki farklılıklardan anlaşılan yapının güney duvarının ortasında bir mihrap nişi yer almaktadır. Ayrıca mihrap nişinin bulunduğu güney kısım sekiyle diğer alanlardan yükseltilmiştir. Yapının kesme taş ve tuğladan oluşturulmuş temeller üzerinde kerpiç malzemeyle inşa edildiği anlaşılmaktadır.

Kılıçarslan Caddesi üzerinde yer alan üzerinde herhangi kitabe bulunmayan yapının, içindeki lahitin yazılarından Halil Paşa Türbesi olduğu anlaşılmaktadır.

Türbede İstanbul'un fethine mani olmaya çalıştığı gerekçesiyle idam edilen Halil Paşa'dan başka, üç oğlu Yusuf Çelebi, Kazasker Süleyman Çelebi ve Veziri azam II. İbrahim Paşa ile İsa Paşa'nın oğlu İbrahim Çelebi ve onun Nefise, Sitti, Hatice adlarındaki üç kızı gömülüdür. 15. yüzyıla tarihlendirilen yapının yakınlarında Halil Paşa'nın yaptırdığı bugün mevcut olmayan bir imaret ve mescit de inşa ettirildiği belirtilmektedir. Günümüzde sadece batı ve kuzey duvarı var olan yapının, kuzey – güney doğrultusunda uzanan düzensiz bir dikdörtgen plana sahip olduğu anlaşılmaktadır. Mevcut duvarlardan, duvarların kesme taş ve tuğlalarla oluşturulmuş temeller üzerinde kerpiç malzemeye örüldüğü görülmektedir.

Lefke Kapı'dan çıkılarak ulaşılan tepe günümüzde Abdülvahap'ın kabri olarak anılmaktadır. Halk tarafından benimsenen yatır yeniden düzenlenmiş ve yanına bir mescit eklenerek ziyaret mekanı haline dönüştürülmüştür. Aslında tarihi kaynaklar ve mimari bulgular açısından burada bir yatır, türbe bulunduğu dair bir iz yoktur. Efsanelerden yola çıkarak adlandırılmış ve günümüzde de yaşatılmaktadır.

Huysuzlar Türbesi olarak adlandırılan yapı, dikdörtgen alanda oluşturulmuş içinde üç kitabsiz yatırın bulunduğu açık türbe şeklindedir. Orijinalinde moloz taş duvarları ve ahşap düz çatısının olduğu belirtilen yapının bugün bu izlerini tespit etmek mümkün değildir. Mevcut haliyle Ahirveyn ve Alaattin Mısri Türbelerine benzemektedir. Yine dikdörtgen alanda oluşturulmuş açık türbelerde ikişer yatır bulunmaktadır.

Medreseler:

Evliya Çelebi'nin İznik'te saydığı yedi medrese içinde en mükemmeli olarak tanımladığı Süleyman Paşa Medresesinin kitabesi olmadığından tarihlendirmesi araştırmacılar tarafından Süleyman Paşa'nın yaşadığı yıllardan ve yapının mimari özelliklerinden yola çıkarak yapılmaya çalışılmaktadır. Orhan Gazi'nin büyük oğlu Süleyman Paşa'nın İznik'ten ayrılış tarihi olan 1335-36 yılı dikkate alındığında, medresenin bu tarihten önce 1330'lu yılların başında yapılmış olması gerekmektedir. Bir diğer görüşte Süleyman Paşa'nın ölüm tarihi olan 1359-60 yıllarından önce yapıldığıdır. Orhan Gazi'nin İznik'i fethetmesinden sonra bir manastırı medreseye çevirdiği bilinmektedir, Süleyman Paşa Medresesi Osmanlı egemenliğinde inşa edilen ilk Osmanlı medresesi olmaktadır.

Tarihlemedeki bu kesin olmayan belirlemelere karşıt olarak A. Kuran makalesinde eleştirel bir yaklaşımla farklı görüşler belirtmektedir. Medresenin mimari özelliklerinin 14. Yüzyıl için erken olduğunu, daha geç devirde inşa edilmiş olan yapının, kitabesi olmadığı için Süleyman Paşa Medresesi olarak adlandırıldığını belirtmektedir. Plan şeması ve kurulum özelliklerine göre 15. yüzyıl II. Bayezid devrine tarihlendirmekte, bu savına göre de en eski Osmanlı medresesinin Bursa Lala Şahin Paşa Medresesi olduğunu belirtmektedir.

Medrese, açık avlulu plan tipinde, öğrenci odaları avlu etrafında “U” şemasında yerleştirilmiştir. Yapının kuzey ve güney kanatlarında simetrik üçer hücre, batı kanadında beş oda olmak üzere toplam 11 öğrenci odası bulunmakta, dersane odası da batı kanada yerleştirilmiştir. Yapının avluya açılan kısımlarında kuzey ve güneyde ikişer, batıda dört bölüm olmak üzere sekiz bölümlü revak yer almaktadır. Yapının kuzeybatı ve güneybatı köşelerindeki odaların avlu ile bağlantısı dikdörtgen biçimli ve çapraz tonoz örtülü bir geçiş ile sağlanır. Plan tipi olarak Yenişehir Süleyman Paşa Medresesi ile benzerlik gösteren yapının öğrenci odaları avluya birer pencere ile açılmakta ve hepsinde birer ocak nişi bulunmaktadır. Yenişehir Süleyman Paşa Medresesinin odalarında ocak nişi tespit edilmemiştir. Medresenin bütün odaları kare planlı, sekizgen kasnağa oturan kubbe örtülüdür. Kubbeye geçişler dershanede sivri

kemerli trompla, öğrenci odalarında ise pendentiflerle sağlanmıştır. Eksene yerleştirilmemiş olan Dershane birimi diğerlerinden daha büyük ölçülerdedir. Tarihlendirme açısından aynı dönemde inşa edilen, A. Kuran'ın ilk Osmanlı döneminde inşa edilen ilk medrese binası olarak değerlendirdiği Bursa Lala Şahin Paşa Medresesi ise plan olarak diğer iki medreseden farklıdır. Kubbeli dershane odasının solunda üç sağında dört mekan tasarlanmış önde çarpık dikdörtgen avlu tasarlanmıştır.

Tarihlendirme açısından ilk Osmanlı medrese yapısı olması ihtimaliyle önem kazanmakta olan yapının moloz taş malzemeden düzensiz örülerek oluşturulması erken devrin eseri olduğunu göstermektedir. Ancak A. Kuran'ın ortaya koyduğu tespitler ve daha basit bir uygulamayla oluşturulduğu anlaşılan planı nedeniyle Lala Şahin Paşa Medresesi'ni de göz ardı etmemek gerekir. Ancak tarihlendirmeyi kesinleştirecek kitabe veya kayıtlar bulunup veriler değişmedikçe İznik Süleyman Paşa Medresesi'ni Osmanlılar döneminde inşa edilen günümüze ulaşmış ilk medrese binası olarak kabul etmek doğru olacaktır.

İmaretler:

I. Murad'ın annesi Nilüfer Hatun adına, İznik'te yaptırdığı Nilüfer Hatun İmareti ters t “⊥” olarak isimlendirilen plan şemasında, doğu batı doğrultusunda uzanan doğuda beş kemerli giriş revakıyla, arka arkaya yerleştirilerek elde edilmiş iki büyük mekan ve bu mekanlardan ilkinin bitişik, birer kapıyla bağlantısı sağlanmış kuzey ve güneyde bulunan iki yan kanattan oluşmaktadır. Yapının doğu cephesine güney - kuzey doğrultusunda yerleştirilmiş dikdörtgen planlı, beş birime ayrılmış revaklı giriş bölümü, yapının iki yanda da yer alan ters t “⊥” 'nin kanatları taşıyacak şekilde tasarlanmıştır. Giriş kapısının eksenindeki orta bölüm zeminde dikdörtgen planlı iken geniş üçgenlerle dolgulanarak kubbeyle örtülmüştür. Diğer birimlerin üzeri aynalı tonozlarla örtülüdür.

Plan şemasının ilk bölümü kare planlı, prizmatik Türk üçgenlerine oturtularak geçişi sağlanan ortasında yuvarlak aydınlatma feneri olan bir kubbeyle örtülüdür. Batı yönde geniş bir sivri kemerle ayrılmış ikinci bölümün zemini 0.63 m. daha yüksek tutulmuş ve güney duvarına mihrap eklenmiştir. Doğu batı doğrultusunda uzanan ve dikdörtgen plana sahip mekanın üst örtüsü, ortada enlemesine atılmış bir kemerle kendi içinde de ikiye ayrılmış, bunlar da tonozların içine oturtulmuş küçük kubbelerle örtülüdür. Doğudaki bölümün kubbesi sekiz dilimli, oturduğu tonozun yüzeyi alçı malzemeden mukarnaslarla kaplanmıştır. Batıdaki dikdörtgenden başlayıp altıgene dönüşen yıldız tonoz parçalarıyla geçilen küre biçimlidir.

Kuzey güney doğrultusunda, ilk mekana bitişik olarak yerleştirilmiş yan kanatların, dikdörtgen planlı zemini üst seviyede aynalı kemerlerle kareye dönüştürülmüştür. Bu kör kemerlerin arasına yerleştirilmiş pendentiflerle geçişi sağlanan birer kubbeyle örtülmüşlerdir. Kubbelerini sağ sol kısımlarında, zeminden üste doğru dikdörtgenden kareye değişim nedeniyle küçük birer eyvancık oluşmuştur. Batı ve yan duvarlarında alt ve üst seviyelerde yer alan birer pencereleri, doğu duvarlarında birer ocak nişi ve mazgal penceresi bulunmaktadır.

İmaret kelimesinin günümüzdeki anlamıyla aşevi olarak kullanılmadığı, erken Osmanlı Mimarisinde sosyal içerikli yapı ve yapı grupları için kullanıldıkları bilinmektedir. İmaret kelimesinden yola çıkarak Nilüfer Hatun İmareti'nin de aşevi niteliği olan bir yapı olduğunu belirten araştırmacılar olmasına karşın bu görüş son araştırmalarla değişmiştir. Kuruluş devrinde kentsel düzeni sağlamak, birliktelik oluşturmak, fethedilen yeni kentlerde Türk – Müslüman sayısını arttırmak için bu tür sosyal içerikli yapılar inşa edilmiştir. Hem ibadetlerin gerçekleştirildiği hem sohbetlerin yapıldığı, gezginlerin konakladığı birimleri de olan bu tür yapılar birden çok amaçlı olduğundan imaret kelimesiyle tanımlandırılmıştır. Nilüfer Hatun İmareti'nde de daha yüksek tutulan batı mekanın güney duvarındaki mihrap nişi izleri bu mekanın ibadet amaçlı kullanıldığını göstermekte, diğer bölümlerin de sosyal amaçlarla kullanıldığını ortaya koymaktadır. Bu plan tipinin ilk örneği de Prof.Dr. O. Aslanapa'nın başkanlığındaki kazılarda ortaya çıkarılan İznik Orhan Gazi İmaret Camii'dir. Aynı plan şemasının uygulandığı İznik'teki bir diğer yapı ise

daha geç tarihli olan Yakup Çelebi Zaviye'sidir. Bursa Yeşil Cami, Yıldırım Camii' de bazı küçük farklılıklarla bu şemada inşa edilmiştir. Bu da kuruluş devrinde kentlerin sosyalleşip bütünleşmesi ve Osmanlı hakimiyetinin kesinleşmesinde önemli bir faktör olarak görüldüğünü ortaya koymaktadır. Sadece dini ibadet mekanları olmayıp birçok faaliyet yapılan bu plan şeması erken dönemden sonra uygulanmamıştır. Bu nedenle İznik ve Bursa yapılarında görülmektedir.

Zaviyeler:

İnşa tarihi kesin olarak bilinmeyen Yakup Çelebi Zaviyesinin I. Murad'ın oğlu Yakup Çelebi tarafından 15. yüzyılda yaptırıldığı kabul edilmektedir.

Yapı yine İznik'teki Orhan Gazi İmaret Camii, Nilüfer Hatun İmareti ile aynı planda, ters t “⊥” olarak tanımlanan plan şemasında, onlardan daha küçük boyutlarda kuzey - güney doğrultusunda uzanan kuzey cephede beş birimli giriş revakıyla, arka arkaya yerleştirilerek elde edilmiş iki farklı mekan ve bu mekanlardan ilkinde bitişik, birer kapıyla bağlantısı sağlanmış doğu ve batı yönde bulunan iki yan kanattan oluşmaktadır.

Kuzey cephede, doğu batı doğrultusunda uzanan dikdörtgen planlı revaklı giriş bölümü beş birime ayrılır. Kullanılan sütun gövdeleri Antik dönem, başlıklar ise Bizans döneminden devşirme parçalardır. Birimlerin üzeri aynalı tonozlarla örtülüdür. Ortadaki birim diğerlerinden farklı olarak, yaklaşık 2 m.lik dört köşe bir kasnak üzerine oturtularak daha yüksek tasarlanmıştır.

İlk mekan, doğu batı doğrultusunda dikdörtgen planlı iken, batı ve doğu yanlarına eş genişlikte basık kemerler eklenerek kareye dönüştürülmüş, üzeri prizmatik Türk üçgenleriyle geçişi sağlanmış onikigen kasnağa oturan kubbeye örtülmüştür. Mekan güneyde sivri kemerle ikinci mekana açılmaktadır. Kare plana sahip bu mekan da prizmatik Türk üçgenleriyle geçişi sağlanmış onaltıgen kasnağa oturan kubbe ile örtülüdür.

Doğu batı ekseninde uzanan ve ilk mekana birleştirilmiş karşılıklı simetrik yan mekanlar, dikdörtgen formlu birer kapıyla ilk mekana bağlanmıştır. Kare planlı olan bu mekanların üzerleri çapraz tonozlarla örtülmüştür. Güney duvarlarında, tam ortaya yerleştirilmiş birer alt ve üst seviye pencereleri, doğu ve batı duvarlarında ise ocak nişleri ve üstte bunların kare formda yükselen bacaları bulunmaktadır.

Hamamlar:

Sur dışında, Yenişehir Kapı'dan çıkınca sol tarafta zeytinlikler arasında kalmış olan Orhan Gazi Hamamı'nın, 1964 yılında O. Aslanapa başkanlığında yapılan kazılar sonucu ortaya çıkarılan ve kitabesi de bulunan Orhan Gazi İmaret Camii ile aynı tarihlerde, sur dışında yerleşime yönelik yapıldığı veya İznik'in kuşatması sırasında ordugah camii olarak yapıldığı ve sonra yenilendiği görüşleri olan yapı ile birlikte inşa edildiği tahmin edilmektedir.

Yapı, sıcaklığı dört eyvanlı plan şemasına sahiptir. Günümüzde harabe halindeki yapının sadece kubbe örtülü kuzeybatı halveti ile buna bitişik batısındaki tonozlu küçük bir mekanı örtü sistemi ile ayakta. Kuzeydeki su deposunun örtü sistemi yıkılmış, diğer bölümleri ise toprak altında bulunmaktadır.

Dört eyvanlı şemada olan sıcaklık mekanının köşeleri halvet hücreleri şeklinde düzenlenmiştir. Ortada poligonal göbek taşının yer aldığı belirtilmektedir. Kuzey ve güney eyvanının önü ise daha sonra, farklı işlevle kullanılmak için, duvarla örülerek kapatılmıştır.

Kare planlı halvet hücrelerinin ölçülerinde farklılıklar görülmektedir. Kuzeybatı köşedeki halvet hücresi ölçüleriyle diğerlerinden daha büyük tasarlanmıştır, bu özelliğiyle paşa halveti niteliğinde olabileceği belirtilmektedir.

Üzerinde kitabesi bulunmayan yapının Orhan Gazi İmaret Camii ile aynı yılda inşa edildiği kabul edilmekte bu özelliğiyle İznik'te inşa edilen ilk Osmanlı hamam yapısı olmaktadır. Türk hamamlarının tipik plan şemasında olan yapı inşa malzemesiyle de erken dönem özelliği göstermektedir.

İznik'te ham hamam yapıları içinde hem de genel olarak Türk dönemi yapıları içinde plan ve süslemeleri farklı bir yere sahip olan İsmail Bey Hamamı üzerinde kitabe olmamasına karşın mimari özellikleri doğrultusunda 15.-16. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Plan şekli, ölçüleri ve süslemeleri ile özel bir hamam olduğu anlaşılmaktadır. Bu tarz bir yapıyı yaptıracak maddi ve manevi güç olarak kaynaklarda sadece Çandarlı ailesi geçmektedir. Günümüze ulaşamamış olmasına rağmen tarihi kaynaklardan İznik'te var olduğunu bildiğimiz İbrahim Paşa Sarayı'nın da bu bölgede olduğu tahminlerinden yola çıkarak İsmail Bey Hamamı'nın Çandarlı İbrahim Paşa Sarayı'nın bir parçası olduğu tahmin edilmektedir.

Yapı kare alanda, kendi içinde kareye yakın planlarda dört mekana ayrılan plan tipine sahiptir. Mekanlar birinden diğerine geçilebilecek şekilde tasarlanmıştır, yapının en önemli ve ilginç özelliklerinden biri ise mevcut dört biriminin de alt yapısının hipokaust sistemiyle oluşturulmuş olmasıdır. Bu alt yapının varlığı, mekanların ılıklik – sıcaklik- halvet işlevlerine sahip olduklarını anlamamızı sağlamaktadır.

Yapının batı yönüne konumlandırılmış soğukluk mekanı doğu – batı ekseninde dikdörtgen planlı ince uzun bir hol görünümündedir. Doğu duvarına eksenden kuzeye kaydırılmış ılıkliğa geçiş mekanı bulunmaktadır. Soğukluk mekanının kendi içinde giriş kısmı, ılıkliğa geçilen kısmı ve doğu duvarda yer alan elbise nişleri olmak üzere üçe ayrıldığı tahmin edilmektedir.

Kuzeybatı köşeye yerleştirilmiş olan ılıklik mekanı, kareye yakın planlı prizmatik üçgenlerle oluşturulmuş 1.20 cm genişliğindeki kuşakla geçilen sekizgen kasnağa oturan kubbe ile örtülüdür. Güneybatı köşesinde konumlandırılan mekan kareye

yakın dikdörtgen bir alanı kaplamaktadır. İşlevi tam olarak kesinleştirilemeyen mekanın, sıcağa fazla dayanamayanların kullandığı veya tek kurna nişi yapılmasından yola çıkılarak aile büyüklerinden birinin kullandığı özel bölüm olabileceği belirtilmektedir. Mekan, kareden kasnağa köşelere yerleştirilmiş üçgenler ve bunların aralarını dolgulayan prizmatik üçgenlerle hazırlanmış ongen kasnağa oturan kubbe ile örtülüdür. Kuzeybatı köşeye yerleştirilmiş dikdörtgen planlı mekanın işlevi de tam olarak çözülebilmüş değildir. Dikdörtgen alanda yükselen yapı, üst örtüsünde kareye dönüşmekte, duvarlarında, zeminden 1.20 m. yükseklikten itibaren başlayan dokuz sıra mukarnas dizisi kubbeye kadar uzanmaktadır. Kareye dönüşen üst birim, Tromplarla geçilen kubbe örtülüdür. Kubbenin mekanın tam merkezinde olmadığı, ağırlığını kuzeybatı duvara daha çok verdiği fark edilmektedir. Kubbe gövdesi spiral olarak yerleştirilmiş oniki kaburgadan oluşturulmuştur. Kuzey ve batı duvarlarında eksene, güney duvarda ise köşeye açılmış toplam üç niş bulunmaktadır. güney duvarında eksene yerleştirilmiş iki kademeli kapı ile diğer mekana açılmaktadır.

Hamamın güneydoğu köşesindeki sıcaklık mekanı kare planlıdır. Prizmatik üçgenlerden oluşturulmuş kuşak üzerindeki ongen kasnağa oturan kubbesinin eteğine dış bükey üçgenler yerleştirilmiştir. Üçgenlerin sivri uçlarından gelişen kaburgalar yüzeyi on dilime ayırır. Dilimlerin uçları da prizmalar arasında sivriltilerek on kollu yıldız motifleri sağlanmıştır. Yapının dört mekanını yerleştirildiği kare alanının doğusuna güney – kuzey doğrultusunda uzanan dikdörtgen planlı su deposu yerleştirilmiştir. Sivri tonozla örtülen depo, yuvarlak takviye kemeri eklenerek ikiye bölünmüştür. Zemini balıksırtı şeklinde dizilen tuğlalarla oluşturulmuştur. Yapının külhanı, su deposunun güney cephesine eklenmiştir.

Yapı planı ile hamam planı genellemelerinin dışında kalmaktadır. İznik'teki diğer özel hamamlara göre de boyutları ve mekan sayıları ile ayrılmaktadır. İçindeki zengin süslemelerle de ayrı bir yere sahiptir. Bu özellikte bir özel hamamın masraflarını karşılayabilecek maddi ve sosyal gücü olan tek ailenin Çandarlı ailesi olduğu kesin olduğundan yapının Çandarlı ailesinin sarayına ait özel bir hamam olduğu değerlendirilmesi yapılabilir.

Atatürk Caddesi üzerinde İstanbul Kapı'ya giderken yolun sağında kalan I. Murad Hamamı, birbirine simetrik yerleştirilmiş mekanlardan oluşan çifte hamam planına sahiptir.

Girişi batı cepheden sağlanan erkeler kısmının soğukluk bölümü, kare planlı, tromplarla geçilen sekizgen kasnağa oturan ortası açık kubbe ile örtülüdür. Soğukluğun kuzeybatı köşesine açılmış kapı ile geçilen ılık mekan, dikdörtgen planlıdır ve kendi içinde dört birime ayrılır. ılık mekan kareye yakın planda ve üzeri aynalı tonozla örtülüdür. Kuzey duvarının doğu yönündeki kapısıyla küçük ölçülü kare planlı tromplarla geçilen kubbe örtülü usturalık mekanına, batı yönündeki kapıyla kuzey – doğrudusunda uzanan tuvalete geçişi sağlayan beşik tonoz örtülü dar koridor kısmına geçilir. Koridorun kuzeydoğu ucuna çapraz tonozla örtülü tuvalet mekanı yerleştirilmiştir. ılık esas mekanın doğu duvarındaki açıklıkla sıcak mekanına geçilen sıcak mekan, kuzey – güney doğrudusunda uzanan dikdörtgen planlı, güney ve kuzey yanları sivri kemerli tonozlarla orta kısım ise pendentiflerle geçilen kubbe ile örtülüdür. Yan yana tasarlanan halvet odaları, kare planlı tromplarla geçişi sağlanan kubbe örtülü mekanlardır.

Kadınlar kısmının soğukluk mekanı erkekler kısmının soğukluk bölümünün simetrigine yerleştirilmiş tromplarla geçilen sekizgen kasnağa oturan kubbe örtüsüyle birbirine eş tasarlanmışlardır. Soğukluk mekanının kuzeydoğu köşesine açılmış kapıyla geçilen ılık bölümü erkekler kısmındaki gibi kendi içinde dörde ayrılır. Ancak burada mekanların planları farklıdır. ılık mekan, kuzey – güney doğrudusunda uzanan dikdörtgen planlı, aynalı tonoz örtülüdür. Batı duvarındaki açıklıkla iki bölümlü tuvalet mekanına geçilir. İlk bölüm kareye yakın planda çapraz tonoz örtülü, doğu duvarına bir niş açılmış mekandır, bu küçük mekanın güney duvarındaki açıklıkla, doğu – batı doğrudusunda konumlandırılmış beşik tonoz örtülü diğer küçük tuvalet mekanına, ılık mekanın kuzey duvarındaki açıklıkla kare planlı pendentiflerle geçilmiş kubbe örtülü usturalık (ağdalık) mekanına geçilir. ılığın doğu duvarındaki açıklıkla girilen sıcak mekan erkekler kısmının sıcaklık

mekanıyla birebir aynıdır. Kuzey- güney doğrultulu dikdörtgen planlı sıcaklık mekanının kuzey ve güney kenarları sivri kemerli tonozla ortası pandantiflerle geçilen kubbe örtülüdür. Doğu duvarına girişin iki yanına birer, batı duvarının tam ortasına tek büyük bir niş açılmıştır. Batı duvardaki bu nişin iki yanından halvet odalarına giriş sağlanır. Kare planlı tromplarla geçilen kubbe örtülü halvet odaları, yan yana tasarlanmış ve erkekler kısmının halvet hücreleriyle yapışık düzenlenmiştir. Simetrik yerleştirilen erkekler ve kadınlar kısımlarının sıcaklık, halvet bölümlerinin güney yönlerine yapının iki birimli su deposu yerleştirilmiştir. İlki doğu – batı doğrultusunda uzanan dikdörtgen planlı beşik tonoz örtülü, diğeri daha küçük ve aynalı tonozla örtülüdür.

Evliya Çelebi'nin İznik'ten bahsederken Eski Hamam olarak nitelendirdiği yapının I. Murad hamamı olduğu Yeni Hamamın ise II. Murad Hamamı olduğu tahmin edilmektedir. Her ikisi de çifte hamam planına sahip olan yapılarda, I. Murad Hamamında erkekler ve kadınlar kısmı birbirine eş ölçülerde ve mekanlardan oluşturulmuşken II. Murad Hamamında erkekler bölümü daha büyük tutulmuştur. Halvet hücreleri birbirine bitişik tasarlanarak sıcaklığın muhafazası sağlanmış, benzer kullanım amaçlı bölümler farklı üst örtülerle simetrik konumlandırılmıştır.

Üzerinde kitabesi olmayan, çini atölyelerine yakın konumundan dolayı bu atölyelerde çalışan erkeklere hizmet vermesi amacıyla açıldığı daha sonra kadınlar kısmı eklendiği tahmin edilen II. Murad yada kullanılan diğer adıyla Hacı Hamza Hamamı, çifte hamam plan şemasındadır. İznik'teki bir diğer çifte hamam olan I. Murad Hamamından farklı olarak, erkekler kısmı kadınlar kısmından daha büyüktür.

Erkekler kısmı, doğu yönde soğukluk, batı yönde ılıklik, bunun doğu yönünde cepheden de dışa taşan tuvalet mekanı yer alır. Ilıklık bölümünden sıcaklık bölümüne geçilmektedir. Batı cepheye kuzey – güney doğrultusunda uzanan dikdörtgen planlı su deposu yerleştirilmiştir.

Erkekler kısmının soğukluk bölümü, kareye yakın planda, tromplarla geçilen kubbe ile örtülüdür. Mekanın tam ortasında şadırvan bulunmaktadır. İnce uzun dikdörtgen planlı ılıklik bölümü kendi içinde üç bölüme ayrılmaktadır. İlki, soğukluk bölümünden girilen kısımdır, dikdörtgen planlı, yarım tekne tonozla örtülüdür. İkinci kısım, kemerle birinci kısımdan ayrılmakta, kareye yakın planda ve üzeri yıldız tonozla örtülüdür. Üçüncü kısım ise ikinci kısımdan dar bir geçişle girilen, dikdörtgen planlı tuvalet birimleridir. Köşelerden dar üçgenler olarak başlayıp yarım tekne tonoz oluşturan üst örtüye sahiptir. Ilıklık mekanından geçişi sağlanan sıcaklık bölümü, dört eyvanlı şema esas alınarak, dört köşeye halvet hücreleri yerleştirilerek oluşturulmuş kare planlı mekandır. Halvet hücrelerinin girişlerinin sağlandığı köşeler pahlanarak kare alan içerde sekizgene dönüştürülmüştür, köşelere yerleştirilen halvetler kare planlı, tromplarla geçişleri sağlanmış kubbe örtülüdür. Kuzey eyvanında eksene yerleştirilmiş kapıyla girişi sağlanan mekanın diğer eyvanları yıkanma yerleri olarak düzenlenmiştir. Eyvanların önleri sivri kemerle sınırlandırılmış ve üzerleri yarım tekne tonozla örtülmüştür.

Mevcut yol seviyesinden 8 basamakla inilerek girilebilen kadınlar kısmı, doğu yönde soğukluk bölümü, batıda sıcaklık ve bunun güneyinde tuvaletler bulunmaktadır. Sıcaklık bölümünden iki hücre halinde düzenlenmiş halvet bölümlerine geçilmektedir.

Kadınlar kısmının soğukluk bölümü, kare planlı, üzeri tromplarla geçilen kubbe örtülüdür. Mekanın ortasına erkekler kısmında olduğu gibi şadırvan yerleştirilmiştir. Dikdörtgen planlı olan sıcaklık bölümünün orta kısmı kubbe, batı kısmı sivri tonozla örtülüdür. Sivri tonozla örtülerek eyvan formu kazandırılan, bir sekiyle yükseltilen batı kısımda bir kurna tespit edilmiş, bu da mekanın sıcaklık mekanı olarak düzenlendiğini ortaya koymaktadır. Mekan doğu duvarındaki kapıyla kuzey halvete, güney duvardaki iki kapıyla güneydoğu ve güneybatı halvetlerine açılmaktadır. Halvetlerden güneydoğu ve güneybatı yönlerdeki, tromplarla geçişi sağlanmış kubbe örtülüdürler. Kuzey halveti ise sıcaklığa dik gelişen dikdörtgen planlı, küçük bir mekandır. Kuzeye doru uzanarak dikdörtgen bir koridor oluşturur ve erkekler bölümünün soğukluk kısmının duvarıyla sonlanır, üzeri çapraz tonozla örtülüdür.

Çandarlı İbrahim Paşa'nın Sarayına ait olan İsmail Bey Hamamı gibi, kentte pek çok özel hamamın daha olduğu bilinmektedir. Ancak çok daha küçük ölçüler ve daha sıradan özelliklerde olan konutlara ait bu hamamlar İznik'in geçirdiği parlak dönemleri işaret etmektedir.

Günümüzde Mevcut Olmayan Eserler

Günümüzde mevcut olmayan ancak, tarihi kaynaklar, seyahatnameler, vakfiyeler ve kitabelerden varlıklarını öğrendiğimiz yapılar kentin mimari zenginliklerini ortaya koymaktadır.

Camiler:

Kare planlı, tek kubbeli plan tipinde inşa edilmiş olan Hacı Hamza Camii yüksek kubbeli bir özelliğe sahiptir. Hemen yanında yapılan türbenin üzerindeki kitabe de geçen mimar Hacı Ali tarafından inşa edildiği tahmin edilmektedir.

15. yüzyıla tarihlene Kumluk Camii ise plan şekliyle ayrılmaktadır. Büyük bir kare alanda iki sıra paye dizisinin taşıdığı ahşap çatısı ile Ayasofya'nın planına benzemektedir.

Lefke Kapı dışında bahçeler arasında kalıntıları tespit edilebilen yapı ise cami veya namazgah olarak tanımlanmaktadır. Tarihsel kaynaklarda veya seyyah aktarımlarında değinilmeyen yapının mimari malzemesi ve özellikleriyle erken döneme ait olduğu tespit edilebilmektedir. Ayakta kalan tek ögesi olan duvar parçasının ortasında mihrap nişi görülebilmektedir. Bu duvarın hemen önünde bir set gibi düzenlenmiş birimin varlığı dikkat çekmektedir. Minare izinin görüldüğü de belirtilen yapıda incelemelerimiz sırasında minareye ait olabilecek herhangi bir iz tespit edilemezken bir mezar taşı bulunmuştur. Etrafında yapılacak temizlik ve

sondajlarla işlevi netlik kazanacak olan yapının mevcut izlerden bir namazgah olabileceği düşünülmektedir. Yakınındaki mezar taşından ve İznik'te sayıları oldukça fazla belirtilen zaviye yapılarından biri veya bir parçası olabileceği de akla gelmektedir. Sur dışında olması küçük ölçekli bir zaviye mekanına ait olduğu fikrini de güçlendirmektedir.

Günümüzde yeniden inşa edilen Şeyh Kudbeddin Camii'nin ise kare planlı ve ahşap tavanlı olduğu düşünülmektedir. Kuzey cephesinde iki birimli son cemaat yeri ile tasarlanan yapı kuzeybatısındaki türbeye bitişik inşa edilmiştir. Kurtuluş Savaşı sırasında Yunanlılar tarafından tahrip edilen yapı günümüzde kubbe örtülü olarak yeniden inşa edilmiştir, ancak eski fotoğraflarında ve aktarımlarda kubbe örtülü olduğuna dair herhangi bir iz bulunmamaktadır.

Farklı dönemlerde eklenen yapılarla bir külliye haline dönüşen kompleksin camisi olan Eşref Rumi Camisi de Kurtuluş Savaşı sırasında yıkılmıştır. Dikdörtgen planlı ve ahşap çatı ile örtülü olduğu tahmin edilen yapının son cemaat yerinin çinilerle kaplı olduğu bilinmektedir. Günümüzde yeniden inşa edilen yapının sadece minaresi orijinal olarak kalmıştır.

Katalog kısmında ele alınan Yakub Ecezade ve Süleyman Paşa Mescitleri hakkında ise plan ve mimarileri hakkında hiçbir bilgi yoktur.

Türbeler:

Bugünkü belediye binasının bahçesinde olduğu bilinen yapı, kare planlı üzeri sekizgen külahla örtülüdür. İznik'te bu plan tipinde tek örnek olan yapının en önemli özelliği ise kitabesinde Mimar Hacı Ali'nin adının geçmesidir. Bu özelliği ilk kez Osmanlı dönemi mimar isminin öğrenilmesini sağlamaktadır.

Aynı adlı caminin yakınında olduğu bilinen Eşref Rumi türbesinin mimari özellikleri hakkında herhangi bir bilgi bulunmazken, içerisinde IV. Murad zamanında çinilerle kaplandığı bilinmektedir.

Medreseler:

Evliya Çelebi İznik'ten bahsederken yedi medresenin olduğunu belirtmiştir. Ancak günümüzde sadece Süleyman Paşa medresesi ayaktaadır. Diğer altı medresenin mimari kuruluşları hakkında bilgimiz bulunmamaktadır.

İznik'teki ilk imar faaliyetleri arasında gösterilen Orhan Gazi'nin bir manastırı medreseye çevirmesi, Orhan Gazi Medresesini Ayasofya'nın bulunduğu alanda bugün tuvalet birimi olarak kullanılan yerde olduğunu tahmin etmemizi sağlamaktadır. Çandarlı ailesinin yaptırdığı eserlerle külliye haline gelen Yeşil Cami çevresinde yine tuvalet birimi olarak kullanılan alanda Çandarlı medresesinin olduğu tahmin edilmektedir.

İmaretler:

Günümüze ulaşamayan yapılar arasında önemli yer tutuan imaretler, İznik'in sosyal yapısı hakkında önemli bilgiler vermektedir.

Sur dışında Yenişehir Kapı civarında kurulmuş olan Orhan Gazi İmaret Camii, 1964 yılında O. Aslanapa başkanlığında yürütölen kazılarla gün yüzüne çıkarılmıştır. Ters t “⊥” plan şemasına sahip olan yapı böylece erken devir Osmanlı mimarisinin hakim plan tipinin ilk örneğı olmaktadır. Üst örtüsü hakkında kesin verilere ulaşılabilmayan yapının, duvarlarının çinilerle kaplı olduğu anlaşılmıştır.

Çandarlı ailesinin neredeyse her bireyi İznik'te bir imaret yaptırmıştır. Hayrettin Paşa, İbrahim Paşa, Halil Paşa İmaretinin türbelerinin yanında olduğu bilinirken, İlyas Paşa'nın imaretinin yeri kesinleştirilememektedir. Mahmud Çelebi'nin de camisinin yanında bir imaret yaptırdığı vakfiyelerden bilinmektedir.

Hamamlar:

Oldukça fazla sayıda hamam yapısı tespit edilen İznik'te, Çandarlı Hayrettin Paşa'nın yaptırdığı Yeşil Cami yanında, külliye'nin bir parçası olarak bir de çifte hamam yaptırıldığı anlaşılmıştır. Günümüzde sadece erkekler kısmının sıcaklık mekanı ayakta olan ancak dört yönde de mekan alt yapıları ve izleri tespit edilebilen yapının hipokaust sistemiyle ısıtıldığı da ortaya çıkmıştır. Böylece İznik'te üç çifte hamamın olduğu anlaşılmıştır.

Bir diğer hamam yapısı da Eşref Rumi külliyesi içinde yapılmıştır. Oldukça küçük ölçülerde olduğu tahmin edilen yapının mimari özellikleri hakkında kesin bilgiler bulunmamaktadır.

a) Baniler:

İznik'te inşa edilen mimari eserlerin çoğunluğu yaptıranın veya adına yapılan kişinin adıyla anılmaktadır. Genelleme yapıldığında Hanedan ailesi, Çandarlı ailesi ve şahıslar olarak belirtilebilir.

Hanedan ailesi tarafından yaptırılan yapılar, Osmanlı fethinden sonra İznik'te yapılan ilk imar faaliyetleri Orhan Gazi adını taşımaktadır. Orhan Gazi kentin en önemli kilisesi olan Ayasofya'yı camiye bir manastırı da medreseye çevirmiştir. Bundan sonra da Ayasofya Orhan Gazi Camii, medrese de Orhan Gazi Medresesi olarak anılmıştır. Sur dışında inşa edilen İmareti ve hamam da yine Orhan Gazi tarafından yaptırılmış ve Orhan Gazi İmareti, Orhan Gazi Hamamı olarak anılmıştır. Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa tarafından yaptırılan medrese de hanedan yapısıdır. I. Murad döneminde inşa edildiği için I. Murad Hamamı olarak geçen yapı ile, annesi Nilüfer Hatun adına yaptırdığı Nilüfer Hatun İmareti ile oğlu Yakup Çelebi'nin inşa ettirdiği Yakup Çelebi Zaviyesi ile adına yapılmış makam türbesi I. Murad döneminde İznik'te inşa edilmiş hanedanlık yapıları olmaktadır. Yine yaptırıldığı

dönemle adlandırılan II. Murad çifte hamamı da saltanat yapısı olarak kabul edilmektedir.

Kentteki birçok eser Çandarlı ailesi tarafından yaptırıldığından, aile mensuplarının adıyla anılmaktadır. İznik'te ilk eser yaptıran Hayrettin Paşa kendi adına bir imaret yaptırmıştır. İnşasını başlattığı ancak bitmeden vefat edip oğlu tarafından tamamlatılan camisi ise minaresindeki sırlı tuğlalar nedeniyle Yeşil Cami olarak adlandırılmıştır. Oğlu Ali Paşa tarafından yaptırılan, ölünce onun da gömüldüğü türbe de Hayrettin Paşa Türbesi olarak anılmaktadır. Hayrettin Paşa'nın oğulları İbrahim, İlyas ve Halil Paşa'lar birer imaret yaptırmışlardır. Kendi adları ile anılan bu imaretler dışında İbrahim ve Halil Paşa'nın gömülü oldukları türbeler de kendi adlarıyla anılmaktadır. İbrahim Paşa'nın oğlu Mahmud Çelebi de kendi adıyla anılan bir cami, çeşme ve imaret inşa ettirmiştir. Çandarlı ailesi tarafından Şeyh Kudbeddin adına cami ve türbe yaptırılmıştır.

Şahısların yaptırdığı yapılardan, Hacı Özbek Camii'nde ise kitabesinde geçen bani isminin okunmasında farklılıklar bulunmaktadır. Hacı Özbek için halktan biri tanımlaması dışında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Hacı Zeynel olduğu kabul edilir ise, Hacı Zeynel'in Karaoğlan lakabıyla tanındığı ve İznik'de yaşamış bir bey olduğu ifade edilmektedir. Kitabedeki çözümlemenin kesinleşemediği yapının banisi hakkında da kesin bilgiler bulunmamaktadır.

Günümüze ulaşamamış olan Hacı Hamza Camii ve Türbesinin kitabesinde yaptıran kişi olarak Erdemşah oğlu Hacı Hamza adı geçmektedir. Ancak Hacı Hamza'nın kişiliği ile ilgili bilgi bulunmamaktadır.

b) Plan Tipleri:

Camiler:

1331 yılında Osmanlılar tarafından fethedilen kentte ilk imar faaliyeti kentin en önemli kilisesinin camiye çevrilmesi olmuştur.

Kentin Roma döneminde kurulan ızgara plan şemasının tam ortasında bulunan Ayasofya Kilisesi Orhan Gazi tarafından camiye çevrilmiş, Orhan Camii adıyla anılmıştır. Kilise yapısı olması bakımından plan itibarıyla üç nefli bazilikal şema gösteren yapı bu nedenle İznik'teki cami plan şemaları arasında farklı değerlendirilmelidir.

Kitabesindeki 1333-34 tarihi ile bilinen ilk en eski kitabeli Osmanlı camisi olan Hacı Özbek Camii kare planlı ana mekanın tek kubbeli örtülü olduğu plan tipindedir. Osmanlı mimarlığının her döneminde görülebilen bu plan tipinde, Hacı Özbek Camii batı cephesindeki son cemaat yeri ile Selçuklu geleneğini devam ettirmektedir.

Günümüze ulaşmamış olan Hacı Hamza Camii'de yine kitabesiyle önemlidir. İlk Osmanlı dönemi mimar isminin geçtiği yapı kare planlı tek kubbeli plan tipinin İznik'teki diğer bir uygulaması idi.

İznik'teki Türk dönemi yapılarının en abidesi olan Yeşil Cami de tek kubbeli plan tipindedir. Ancak iç mekanda üç gözlü son cemaat yerinin tekrar edilmesiyle mekânı genişletmeye yönelik çözüm uygulanmış olması bu plan tipi için yenilik getirmiştir. Böylece kare mekan dikdörtgene uzatılmış, büyütülmüştür. Bu üç gözlü birimin ortası kubbe yanları tonoz örtülmüş, ana mekan tek kubbe ile örtülmüştür.

Kitabesine göre 1442-43 yıllarında inşa edilen Mahmud Çelebi Camii yine tek kubbeli plan tipinin İznik'teki diğer bir örneğidir.

Günümüze ulaşamamış olan Kumluk Camii ise plan olarak farklılık göstermektedir. Oldukça büyük tutulmuş kare planda olan yapının iki sıra paye sırasıyla taşınan ahşap çatı ile örtülü olduğu anlaşılmaktadır. Böylece mihraba dik üç sahınlı bir şema ortaya çıkmaktadır.

Günümüzde yeni baştan inşa edilen Şeyh Kudbeddin Camii'nin kare planlı ve üzerinin ahşap çatı ile örtülü olduğu tahmin edilmektedir. Kubbe örtülü olduğuna dair herhangi bir iz bulunmazken, kubbe örtülü olarak yeniden inşa edilmiştir.

Yeni baştan inşa edilen bir diğer cami olan Eşref Rumi Camii, uzunlamasına dikdörtgen planlı ve ahşap çatı ile örtülü idi. Günümüzde orijinal hali kesin olarak bilinmese de dört sütunla ayrılmış beş gözlü giriş bölümlü olarak yapılmıştır.

İznik Camileri üçü hariç tek kubbeli plan tipinde inşa edilmiştir. Bilinen kitabeli ilk Osmanlı camisi olan Hacı Özbek Camii, günümüzde mevcut olmayan Hacı Hamza Camii birbirlerine benzer şekilde kare planlı kubbe örtülü yapılardır. Yeşil Cami'nin ise kare ana mekanı üç gözlü birim eklenerek mekanı genişletilmeye çalışılmıştır. Böylece tek kubbeli plan tipinde ki farklı arayışlara da öncülük etmiştir. Mahmud Çelebi Cami'de yine kare ana mekanının üzeri tek kubbeye örtülerek oluşturulmuştur.

Tek kubbeli plan tipinden farklı olan yapılar ise, dikdörtgen planlı ve çatı ile örtülü Eşref Rumi Camii, kare ana mekanlı ahşap çatı örtülü Şeyh Kudbeddin Camii ve günümüzde hiçbir izi kalmamış olan büyük bir kare alanda üzeri iki sıra payelerle taşınan ahşap çatı örtülü Kumluk Camii'dir.

Türbeler:

Üzerinde kitabe bulunmayan ve günümüzde Kırgızlar Türbesi olarak adlandırılan yapı mimari özellikleri ve içindeki kalem işlerinden yola çıkılarak 14. yüzyıla tarihlenmektedir. Kare planlı türbe mekanının üzeri oldukça yüksek tutulmuş kasnağa oturan kubbe ile örtülüdür, kuzey yönünde tonoz örtülü olduğu izlerden tespit edilen birim yer almaktadır. Günümüzde yapılan restorasyonlarda aslından tamamen farklı olarak, kalkan duvarlı eyvanlı giriş bölümü ile kare planlı türbe mekanından oluşan yapının orijinal halinde türbe merkezli bir zaviye yapısı olduğu tahmin edilmektedir. Kare planlı türbenin kuzey yönünde ters t “⊥” şemasında bölüm ekli olduğu, bunun da üç veya beş açıklıklı bir giriş birimine sahip olduğu düşünülmektedir. Bu verilerden yola çıkıldığında plan şeması ters t “⊥” olarak ortaya çıkmaktadır.

Günümüze ulaşamamış olan Hacı Hamza Türbesinin, İznik'te Selçuklu Kümbetlerini devam ettirir nitelikteki tek yapı olduğu anlaşılmaktadır. Kare planlı üzeri sivri külahla örtülü olan yapı kitabesindeki mimar isminin yanı sıra plan özelliği ile İznik yapıları içinde önem taşımaktaydı.

İznik'te iki türbe birbirine çok benzer şekilde baldaken plan tipinde inşa edilmiştir. Bunlar Lefke Kapı dışında yer alan Sarı Saltuk Türbesi ile, Yakup Çelebi Zaviyesi önünde yer alan Yakup Çelebi Türbesidir. Makam türbesi olan iki yapı da dört yana birer kemer ile açılmaktadır.

Lefke Kapı dışında günümüzde şehir mezarlığı olarak kullanılan alanda yer alan Çandarlı Hayrettin Paşa Türbesi yan yana iki mekandan oluşmaktadır. Hayrettin Paşa ile oğlu Ali Paşa'nın lahitlerinin olduğu mekanın daha erken tarihte inşa edildiği diğer daha büyük ölçülü mekanın sonradan eklendiği böylece bir zaviye oluşturulduğu düşünülmektedir. Kare planlı olan her iki mekan da tek kubbe örtülüdür. Sonradan eklenen mekan zamanla Çandarlı ailesinin bireylerinin gömüldüğü türbeye dönüşmüştür.

Nilüfer Hatun İmareti'nin yakınında aynı adla anılan camiye bitişik olan Şeyh Kudbeddin Türbesi ise kare planlı tek kubbe örtülü türbe şemasındadır.

Kılıçarslan Caddesi üzerinde Lefke Kapı'ya çıkılırken sol tarafta kalan Halil Paşa Türbesi ile biraz daha ilerideki İbrahim Paşa Türbelerinin dikdörtgen planda oluşturulmuş ahşap çatı ile örtülü oldukları tahmin edilmektedir. Boyutları daha küçük olan Atatürk Caddesi üzerindeki Huysuzlar Türbesi'nin de orijinalinde dikdörtgen planlı ve ahşap çatı ile örtülü olduğu tahmin edilmektedir.

Ahirveyn Türbesi ve Alaaddin Mısri Türbeleri ise İznik'teki açık türbelere örnek olmaktadır. Dikdörtgen alanda kurulmuş, etrafları belli yükseklikte duvarla çevrelenmiştir. Sur dışındaki Abdülvahap Kabri ise günümüzde bu gruba girse de orijinalinde var olup olmadığına dair herhangi bir iz tespit edilememiştir.

İznik türbelerinin plan tiplerine bakıldığında Kırğızlar, Hayrettin Paşa türbeleri kare planlı ve kubbe örtülüdürler. Bu yapıların bir diğer benzer özellikleri de zamanla eklenen mekanlarla zaviye olarak kullanılmış olmalarıdır. Kırğızlar Türbesi kuzeyine eklenen birimle ters t “⊥” şeması ortaya koyarken, Hayrettin Paşa Türbesi ise yan yana iki kare planlı, kubbe örtülü mekan haline dönüştürülmüştür. Sarı Saltuk ve Yakup Çelebi Türbeleri birbirlerine benzer ölçü ve özelliklerde baldaken planda inşa edilmişlerdir. Çandarlı İbrahim Paşa ile Halil Paşa'nın Türbeleri, dikdörtgen planlı almalı temeller üzerinde kerpiç malzemeyle oluşturulmuş ve üzerleri ahşap çatı ile kapatılmıştır. Şeyh Kudbeddin Türbesi ise kare planlı ve kubbe örtülüdür. Orijinal halleri hakkında yeterli bilgi olmayan Ahirveyn ve Alaaddin Mısri Türbeleri ise açık türbe olarak düzenlenmişlerdir.

Medreseler:

Evliya Çelebi'nin yedi tane medrese olduğunu belirttiği İznik'te günümüze sadece Süleyman Paşa Medresesi gelebilmiştir. Açık avlulu medrese plan tipinde olan yapının kare planlı kubbe örtülü onbir öğrenci odası avlu etrafında “U” şeması oluşturacak şekilde yerleştirilmiştir. Osmanlı döneminde inşa edilmiş günümüze

ulaşabilen ilk medrese binası olma özelliği taşıyan yapı plan şekliyle de Selçuklu medreselerinin plan şemalarından ayrılmaktadır.

İmaretler ve Zaviyeler:

Kent gelişimi açısından önemli yere sahip olan imaret yapılarından İznik'te yedi tane olduğunun bilgisine ulaşılabılmıştır. Günümüze ulaşamayan bu yapılardan sadece Orhan Gazi İmareti'nin planı hakkında bilgi edinebilmekteyiz.

Sur dışında inşa edilmiş olan, 1964 yılında O. Aslanapa başkanlığında yapılan kazılarla ortaya çıkarılan Orhan Gazi İmareti ters t “⊥” plan şemasında kurulmuştur. Erken Osmanlı mimarisinde özellikle Bursa'da yaygın olarak kullanılan bu plan tipinin ilk örneği İznik Orhan Gazi İmareti olmaktadır. Üst örtü sistemi kesin olarak belirlenemeyen yapının önünde altı sütuna oturan beş açıklıklı revaklı giriş bölümü olduğu anlaşılmıştır.

Kitabesinde imaret kelimesi geçtiği için İmaret kategorisinde değerlendirilen Nilüfer Hatun İmareti, ilk örneğini İznik Orhan Gazi İmaret'inde gördüğümüz ters t “⊥” plan şemasında inşa edilmiştir. Doğu – batı doğrultusunda arka arkaya yerleştirilmiş iki birim ile güney – kuzey doğrultusunda batı cepheye yerleştirilmiş revaklı giriş bölümünden oluşmaktadır. Zaviye olarak inşa edilen imaret ve müze deposu olarak da kullanılan, günümüzde ise cami işlevindeki Yakup Çelebi zaviyesi de yine ters t “⊥” plan tipindedir. Güney – kuzey doğrultusunda arka arkaya yerleştirilmiş iki mekan ile doğu – batı doğrultulu yan kanatlardan oluşturulmuş kuzey cepheye revaklı giriş bölümü eklenmiştir.

Kazılar sonucunda ortaya çıkarılan Orhan Gazi İmareti ile günümüzde mevcut olan Nilüfer Hatun İmareti ve Yakup Çelebi Zaviyesi aynı plan tipinde inşa edilmişlerdir.

Hamamlar:

Su kaynakları yönünden zengin bir konumda olan İznik'te Roma, Bizans, Osmanlı dönemlerinde su ile ilgili yapıların çok sayıda olduğu tahmin edilmektedir. Türk Dönemi İznik'inde hamam yapılarına bakıldığında halkın kullanımına açık olan hamamlar ve konutlara ait özel hamamların olduğu tespit edilmiştir.

Üzerinde kitabe bulunmamasına karşın, aynı yıllarda inşa edildikleri düşünülen Orhan Gazi İmaret Camii'nin kitabesine göre tarihlendirilen sur dışındaki Orhan Hamamı bu tarihlendirme ile İznik'te inşa edilen ilk Türk hamam yapısı olmaktadır. Büyük bir kısmı toprak altında bulunan hamamın kazılar sonucunda dört eyvanlı şemada inşa edildiği tespit edilmiştir. Köşeler halvet hücreleri şeklinde düzenlenmiş, kuzeybatı köşedeki hücre diğerlerinden daha büyük tasarlanmıştır.

I. Murad tarafından yaptırıldığı anlaşılan Atatürk Caddesi üzerindeki hamam, çifte hamam planında inşa edilmiştir. Kadınlar ve erkekler kısmı birbirine simetrik, eş ölçülerde konumlandırılmış mekanlardan oluşturulmuştur. Bu özellikleriyle diğer çifte hamam şemalarından ayrılmaktadır. Genellikle kadınlar kısmı erkekler kısmından daha küçük tasarlanmaktadır, İznik II. Murad Hamamının bu özelliği sıcaklık dağılımının oldukça dengeli hesaplandığı ve çalıştığı devirde gayet iyi ısındığını göstermektedir. Kare planlı ve kubbe örtülü soğukluk mekanlarından ılıklik oradan da enine gelişen sıcaklık mekanlarına geçilmektedir. Birbirine yapışık konumlandırılmış ikişer halvet hücresi bulunmakta, halvetlerin kuzey cephesine su deposu ve külhan yerleştirilerek şema tamamlanmaktadır.

II. Murad döneminde yaptırılan, erkekler kısmının daha önce inşa edilip kadınlar kısmının sonradan eklendiği düşünülen Hacı Hamza Hamamı da çifte hamam plan tipindedir. Ancak I. Murad Hamamından farklı olarak erkekler kısmı kadınlar kısmından daha büyük ölçülerde ele alınmıştır. Erkekler kısmında kare planlı kubbe örtülü soğukluk mekanından enine gelişen, tuvalet ve tıraşlık mekanlarıyla bağlantılı ılıklik bölümüne geçilmekte oradan da dört eyvanlı şemada tasarlanmış sıcaklık mekanına geçilmektedir. Sıcaklık mekanının ortası kubbe örtülü eyvanlar sivri kemerle mekana açılan tonozlarla örtülmüşlerdir. Eyvanların köşeleri halvet hücreleri

olarak düzenlenmiştir ve üzerleri kubbe örtülüdür. Kadınlar kısmının soğukluk kısmı erkekler kısmına göre daha küçük ölçülerde kare planlı kubbe örtülüdür. Buradan ortası kubbe batı yönü tonoz örtülü dikdörtgen planlı sıcaklık mekanına oradan da kare planlı kubbe örtülü iki halvet hücreğine geçilmektedir. Yapının su deposu güney cepheye yerleştirilmiştir.

İznik'te çifte hamam şemasında inşa edilmiş olan diğer bir yapı da Lefke Kapı yakınlarında Yeşil Cami külliyesinin bir parçası olarak Çandarlılar tarafından yaptırılmış hamamdır. Günümüzde sadece erkekler kısmının sıcaklık mekanı ile halvet hücrelerinin bir kısmı ayakta olan yapının, dört yönde duvar izleri görülebilmektedir. Yol yapımında yıkılan kadınlar kısmıyla birlikte şema olarak kesin bir planı çıkarılamayan yapının mevcut izlerinden, erkekler kısmının sıcaklığının ortada kubbe yanlarda eyvanlarla düzenlenmiş dikdörtgen planlı mekan olduğu, kare halvet hücrelerine açıldığı anlaşılmaktadır.

İznik'teki özel hamamların en önemi ve farklı özellikler gösteren örneği İsmail Bey hamamıdır. Plan şekli ve süslemeleri ile Çandarlı Sarayı'nın bir parçası olduğu düşünülen yapı, kare alanda dört mekandan oluşmaktadır. Günümüzde mevcut olmayan ancak izleri belirlenebilen dikdörtgen planlı soğukluk kısmından kareye yakın planda kubbe örtülü mekana oradan da yine benzer ölçülerdeki halvet hücreğine geçilmektedir. Ayrıca ölçüleri daha büyük, süsleme yönünden daha zengin olan bir mekan daha tasarlanmıştır. Bu mekanın paşa halveti olması muhtemeldir. Kuzey cepheye su deposu ve külhan eklenerek şema tamamlanmıştır.

İznik'teki konaklara ait olduğu düşünülen diğer özel hamamların adlarına yönelik tespitler mümkün olamamakta, plan ve süsleme açısından çok önem taşımadıkları, farklı amaçlarla kullanıldıklarından ciddi tahribatlar geçirdikleri anlaşılmaktadır. Yenişehir Kapı yakınındaki hamamın kubbe örtülü iki mekanı günümüzde kalmışken duvar izlerinin devam ettiği tespit edilebilmektedir. konumu gereği Beyler Mahallesindeki hamam olarak adlandırılan yapının dikdörtgen alanda oluşturulduğu gözlenirken konut olarak kullanılması ve üzerine kat yapılması orijinal dokusunun

anlaşılmasını imkansız kılmaktadır. Bahçesinde bulunduğu konut nedeniyle Sarı Konak Hamamı olarak adlandırılan yapı ise kubbe örtülü mekanı ile ayakta kalmış ancak etrafında duvar izleri tespit edilmektedir.

İznik'te halkın kullanımına açık hamamlarda genel olarak çifte hamam plan tipi benimsenmiş hem erkek hem de kadınların kullanımına yönelik tasarlanmışlardır. Nüfusun oranıyla paralellik göstermesi gereken sosyal amaçla inşa edilen hamamlardan İznik'te üç tane olduğu görülmektedir. Özel hamamlarla birlikte tespit edebildiğimiz hamam sayısı dokuzu bulmaktadır. Kentin nüfusu da gittikçe azalmış, dolayısıyla yeni hamam gereksinimi kalmamıştır. Bir fermanla da İznik'te yeni hamam yapılmaması, tamire ihtiyacı olanların tamir edilmesi emredilmiştir⁶⁷⁰.

c) Revaklı Giriş Mekanları:

Cami işlevli yapılarda son cemaat yeri olarak adlandırılan revaklı giriş bölümleri, İznik'teki Türk dönemi mimari eserlerinde camiler dışında, medrese, imaret, zaviye yapılarında da görülmektedir. Surdışında Orhan İmareti'nde de mevcut olan revaklı giriş bölümleri değişik işlevli İznik yapılarında ortak özellik olarak ortaya çıkmaktadır.

Kitabesindeki 1333-34 tarihi ile en eski kitabeli Osmanlı dönemi camisi olan Hacı Özbek Camisi son cemaat yerinin batı cephesinde tasarlanmış olmasıyla Selçuklu mimarisinde görülen geleneği devam ettirir niteliktedir. Kare planlı ana mekanın batı cephesinde kuzey- güney doğrultulu dikdörtgen planlı olarak düzenlenen son cemaat yeri devşirme malzeme olarak kullanılmış iki sütunla oluşturulan üçlü açıklığa sahip iki birim halinde düzenlenmiştir. Güney yöndeki bölüm daha uzun tasarlanıp beşik tonozla, kuzey birim ise çapraz tonozla örtülmüştür. kare planlı tek kubbe örtülü caminin plan bakımından önemli olan bu bölümü yol yapım çalışması nedeniyle 1940 yılında yıktırılmış, yerine kuzey cepheye yeni bir son cemaat yeri yapılmıştır.

⁶⁷⁰ Başbakanlık Devlet Arşivi Mühime Defteri 1197, s. 400.İznik Kadısına gönderilen hüküm H. 967/M. 1565 tarihli dir. ; Ahmet Sipahioğlu, **a.g.e.**, s. 169.

Türk İznik'inin en önemli eseri olan Yeşil Cami'nin son cemaat yeri kuzey cepheye yerleştirilmiş üç birimlidir. Köşelerde "L" profilli payelere ortada ise iki sütuna oturan kemerli açıklıklar altta korkuluk levhalarıyla kapanmıştır. Yan cepheleri de ortaya yerleştirilen bir sütuna oturan iki kemerle dışa açık olarak tasarlanmıştır. Üç birimden ortadaki diğerlerine göre daha geniş ve yüksek tutulmuş, yapının ana mekanını örten kubbenin küçük bir tekrarı gibi yüksek kasnak üzerine oturtulan kubbe ile örtülmüş, yan birimler ise çapraz tonozlarla örtülmüştür. Yapının inşa kitabesi giriş olarak kullanılmış ve sövelerle desteklenerek orta birimde bir kapı oluşturulmuştur.

Kare planlı tek kubbeli ana mekana sahip Mahmud Çelebi Camii'nin son cemaat yeri kuzey cephesine yerleştirilmiş ve üç birimli olarak ele alınmıştır. Kubbe örtülü olan orta birim Yeşil Cami'deki uygulamaya benzer şekilde giriş ve sövelerle oluşturulmuş kapıya sahiptir. Yan birimlerin üzeri çapraz tonozla örtülüdür. Son cemaat yerinin yan cepheleri dışa açık olarak tasarlanmıştır.

Şeyh Kudbeddin Camii'nin son cemaat yeri ise üç devşirme sütun ve başlığa oturan iki kemerli açıklığa sahiptir. Yan cepheler de birer kemerle dışa açık tasarlanmış ancak batı yöndeki açıklık türbe duvarına bittiğinden kapalı kalmıştır.

Süleyman Paşa Medresesi'nin açık avlusu etrafında düzenlenen öğrenci odalarının önünde revaklı bölüm bulunmaktadır. Sivri kemerlerle ayrılan kare ölçülü birimlerin üzeri kubbelerle örtülmüştür. Avluya bakan sivri kemerler sütunlara oturmakta, kendi içlerinde bölümlenmeyi sağlayan kemerlerin ise bir ucu bu sütunlara bir ucu duvara oturmaktadır.

Ters t "L" olarak tanımlanan planda inşa edilmiş olan Nilüfer Hatun İmareti'nin doğu cephesine yerleştirilmiş revaklı giriş bölümü, köşelerde "L" profilli, ortada "T" profilli payelere bunların arasında da sütunlara oturan beş açıklıklı olarak düzenlenmiştir. Yan cepheler ortaya yerleştirilmiş birer sütuna oturan kemerlerle dışa açık tasarlanmıştır. Diğerlerinden daha büyük olan orta birim kubbe yanlar ise çapraz

tonozlarla örtülmüştür. Aynı plan şemasına sahip Yakup Çelebi Zaviyesi'nde ise kuzey cepheye yerleştirilmiş olan revaklı giriş bölümü beş birimli olarak tasarlanmıştır. Aynalı tonozlarla örtülmüş olan birimlerden ortadaki birimin tonozu diğerlerinden farklı olarak yükseltilmiş kasnağa oturmaktadır.

Türbe yapıları içinde değerlendirdiğimiz Kırğızlar Türbesinin ise orijinalinde üç veya beş açıklıklı bir giriş mekanına sahip ters t “⊥” şemasında bir zaviye olduğu düşünülmektedir. Köşelerde duvara ortada ise sütunlara oturduğu, yanlarının kapalı olduğu sanılmaktadır.

Revaklı giriş mekanlarının İznik'te mevcut tüm cami yapılarında uygulandığı anlaşılmaktadır. Cami işlevli yapılarda son cemaat yeri olarak adlandırdığımız bu birimler, Nilüfer Hatun İmareti ve Yakup Çelebi Zaviyesi gibi sosyal işlevli yapılarda da kullanılmıştır. Hacı Özbek Camii'nin orijinalinde batı cephesine yerleştirilmiş olan son cemaat yeri dışındaki uygulamaların tümünde yanların dışa açık olarak tasarlandığı görülmektedir. Yeşil Cami ve Nilüfer Hatun İmareti'nde ortaya yerleştirilen bir sütuna oturtulan iki kemerle açılırken, Mahmud Çelebi ve Yakup Çelebi Zaviyesinde herhangi bir bölümlenme uygulamasına gidilmeden açık bırakılmıştır.

d) Üst Örtüye Geçiş Elemanları:

İznik'in Türk Devri yapılarının çoğunluğunda örtü sistemi olarak kubbe tercih edilmiştir. Mekandan örtüye geçişleri sağlamak için Türk üçgeni, tromp ve pandantif kullanılmıştır.

Kubbe örtülü camilerde, Hacı Özbek, Yeşil ve Mahmud Çelebi Camii'nde kubbeye geçiş elemanı olarak prizmatik Türk üçgenleri kullanılmıştır.

Kubbe örtülü türbelerde ise Kırgızlar Türbesinde tromplarla, kare planlı Şeyh Kudbeddin Türbesiyle baldaken planlı Sarı Saltuk ve Yakup Çelebi Türbelerinde pandantiflerle kubbeye geçilmektedir.

İznik'in günümüze ulaşabilmiş tek medresesi olan Süleyman Paşa Medresesi'nde derslane odasının kubbesine tromplarla, öğrenci odalarının kubbelerine ise pandantiflerle geçiş sağlanmaktadır.

Ters t “⊥” planlı Nilüfer Hatun İmareti'nin girişindeki ilk mekanında Prizmatik Türk üçgenleri, doğu yöndeki ikinci mekanda ise mukarnas dolgular kullanılarak kubbeye geçilmektedir. Yan odalarının üzerini örten kubbe ise pandantifli geçişlere sahiptir.

Nilüfer Hatun İmareti ile aynı plan şemasına sahip Yakup Çelebi Zaviyesi'nin her iki mekanını örten kubbeleri de prizmatik Türk üçgenleriyle geçilmektedir.

Çandarlı İbrahim Paşa'nın sarayının özel hamamı olan İsmail Bey Hamamı'nda mevcut dört birimin üzeri de kubbe örtülüdür. Kubbeye geçiş ılıklik, güneybatı ve güneydoğu köşedeki sıcaklık mekanlarında prizmatik Türk üçgenleri, işlevi tam çözülemeyen kuzeybatı köşedeki mekanda tromplarla sağlanmıştır.

Günümüzde erkekler kısmının sıcaklık mekanı ayakta olan Yeşil Külliye hamamında yıkık olan kubbeye geçiş pandantiflerle sağlanmıştır.

I. Murad çifte hamamında ise kadınlar ve erkekler kısımları aynı düzenle, soğukluk mekanları ile halvet hücreleri ve usturalık-ağdalık mekanlarının kubbesine tromplarla, ortası kubbe yanları tonoz örtülü düzenlenen ılıklik mekanının kubbesine ise pandantiflerle geçiş sağlanmıştır.

İznik'teki bir diğer çifte hamam olan II. Murad Hamamı'nda soğukluk mekanları ile halvet hücrelerinin kubbelerine geçiş tromplarla sağlanmaktadır.

İznik'in Türk devri mimari eserlerinde yaygın olarak kullanılan kubbeye geçişte özellikle camilerde Prizmatik Türk üçgenlerinin kullanıldığı görülmektedir. Günümüzde ayakta olan iki çifte hamamda ise tromp baskın geçiş elemanı olarak kullanılmıştır.

e) Örtü Sistemi:

İznik'te Türk Döneminde inşa edilmiş yapıların ana mekanlarının üzeri çoğunlukla kubbeyle örtülürken, özellikle hamamlarda ikincil mekanlar tonozla örtülmüştür.

Camilerden, Hacı Özbek, günümüzde mevcut olmayan Hacı Hamza, Yeşil Cami, Mahmud Çelebi Camii'nin ana mekanları tek kubbe ile örtülüdür. Günümüze ulaşamayan Kumluk Camii'nde iki sıra payenin taşıdığı düz ahşap çatı, yeniden inşa edilen Eşref Rumi ve Şeyh Kudbeddin Camii'nin de ahşap çatı ile örtülü olduğu bilinmektedir.

Türbelerden, Kırğızlar Türbesinin ana mekanı, İznik'te baldaken plan tipinin iki örneği olan Sarı Saltuk ve Yakup Çelebi Türbelerinin üzeri, Çandarlı Hayrettin Paşa Türbesi'nin her iki mekanı, Şeyh Kudbeddin Türbesi kubbe ile örtülüdür. Günümüzde üst örtüsü olmayan Çandarlı Halil Paşa Türbesi ile Çandarlı İbrahim Paşa Türbelerinin üzerinin ise düz çatı ile örtülü olduğu tahmin edilmektedir.

Günümüze ulaşabilen tek medrese yapısı olan Süleyman Paşa medresesinin öğrenci odaları ve derslik mekanı kubbe ile örtülmüştür.

Ters t “L” olarak adlandırılan plan şemasındaki Nilüfer Hatun İmareti ile Yakup Çelebi Zaviyesinin ilk mekanları ve yan birimleri olarak düzenlenen odaları kubbe ile örtülmüştür. Nilüfer Hatun İmaretin'de doğu yöndeki ikinci mekan ortasına yerleştirilmiş kemerle kendi içinde ikiye ayrılmış doğu yöndeki kubbe batı yöndeki tonozla örtülmüştür.

Hamamlardan, sur dışındaki Orhan Hamamının ayakta olan sıcaklık mekanı, İsmail Bey Hamamının ılıklik, sıcaklık ve halvet hücreleri olarak tanımlanan mekanları, Yeşil Külliye hamamının günümüzde ayakta olan erkekler kısmı sıcaklık mekanının ortası, I. Murad çifte Hamamının hem erkekler hem kadınlar kısmı soğukluk, sıcaklık ve halvet birimleri, II. Murad çifte Hamamının kadın ve erkekler kısmı soğukluk mekanları ile dört eyvanlı şemadaki erkekler kısmı sıcaklığının ortası ve köşelerde oluşturulan halvet hücreleri, kadınlar kısmının sıcaklık ve halvet hücreleri kubbe ile örtülüdür.

Hamam yapılarında kubbenin dışında, Orhan Hamamı'nın ve II. Murad çifte hamamının dört eyvanlı şemadaki sıcaklık mekanının eyvan kolları sivri kemerli tonozlarla, I. Murad çifte hamamının ılıklik ve tuvalet mekanları çapraz tonozlarla, hamamların tümünün su depoları ise beşik tonozlarla örtülmüştür.

Örtü sisteminde kubbenin ağırlıkta olduğu İznik yapıları kubbe formu olarak ta belli bir karakteristik özellik göstermektedirler. Prof.Dr. A. Altun'un özellikle Yeşil Cami kubbesinden yola çıkarak vurguladığı gibi kentin önceki egemenliği Bizans mimarisinin kasnak üzerinde basık kubbe geleneği aksine, aynı kentte farklı bir yaklaşımla yüksek kasnak üzerinde, tam yarım küre biçiminde düzenlenen kubbelerle Orta Asya ve Anadolu'da gelişen Türk Mimarisin etkileşimini ortaya koymaktadır. İznik'in en abidevi Türk dönemi eseri olan Yeşil Cami'nin dışında daha erken tarihli Hacı Özbek Camii'nde de, daha geç tarihli Mahmud Çelebi Camii'nde de aynı özellikleri görmek mümkündür. Bu genellemeyi sadece cami yapılarında değil, I. Murad ve II. Murad çifte hamamlarının soğukluk mekanı kubbelerinde, Kırğızlar türbesinde de görmek mümkündür. Farklı plan ve işlevlerdeki yapıların kubbelerinde bu özelliğin tespit edilmesi İznik'in mimari dokusu içinde Türk Dönemi kubbelerinin yüksek kasnak üzerinde, küresel formlu olarak tasarlanıp belli bir karakter yansıttığına işaretir.

f) Süsleme:

İznik'in Türk devri mimari eserlerinde süsleme programlarına baktığımızda iç ve dış mekanlarda çeşitli süsleme özellikleri görülmektedir. Yapıların ana inşa malzemeleri ve mimari unsurlar kullanılarak hareketlilik sağlanması yanında, farklı malzemelerle de oluşturulan süsleme unsurları bulunmaktadır. Bunları taş malzeme, kalem işi, alçı ve sırlı tuğla – çini olarak sınıflandırabiliriz. En belirgin ortak özellik ise, Yeşil Cami hariç diğer tüm yapılarda görülen, saçak altlarında tuğla malzemeden testere dişi süslemelerdir.

Taş süslemenin en yoğun görüldüğü yapı Yeşil Cami'dir. Kesme köfeki taşıyla inşa edilmesinin getirdiği farklılık yanında, süslemeleri ile ayrı bir yere sahiptir. Yapının batı cephesindeki üç pencerenin alınlığında da içleri geometrik ve bitkisel motiflerle bezenmiş madalyonlar bulunmaktadır. Üç cephesini saçak altı hizasında kemer dizisi dolanmaktadır. Kuşak son cemaat yerinin saçak altında daha farklı olarak kare alanlarda yerleştirilmiş palmet ve yaprak motifleri ile süslüdür. Köşe payelerinin yastıkları, sütun başlıkları, korkuluk levhalarının bordürleri de palmet ve yaprak motifleriyle süslenmiştir. Altı korkuluk levhası da geometrik motiflerden oluşturulmuş kompozisyona sahiptir. Son cemaat yerinin orta birimine giriş ve söveler eklenmiş böylece kapı şekline dönüştürülmüştür. Mukarnas dizileriyle bezenmiş bu öğelerin üzerine kitabe konmuştur. Yapının içinde, duvarlar gri damarlı mermerlerle kaplanmıştır. Kuzeybatı köşede ise duvara oturtulmuş tek parçanın üzerinde bitkisel süslemeler görülmektedir.

Taş süslemenin görüldüğü diğer alan ise, Hayrettin Paşa'nın, Ali Paşa'nın ve İbrahim Paşa'nın lahitleri ile Sarı Saltuk türbesindeki mezar taşında uygulanan süslemelerdir. Lahitlerin yüzeyleri yazıyla kaplanmış, baş ve ayak taşlarının üst kısımları üçgen alanda etrafları yapraklarla doldurulmuş palmet motifi ile süslenmiştir. Sarı Saltuk Türbesindeki mezar taşında da benzer bir uygulama görülmektedir.

Nilüfer Hatun İmareti ile Süleyman Paşa Medresesinde orijinal olan Yakup Çelebi Zaviyesi'nde ve Şeyh Kudbeddin Cami'nde devşirme olarak kullanılmış sütun başlıkları da taş süslemeye örnek olmaktadır. Yeşil Cami'nin sütun başlıkları gibi köşeleri mukarnas yüzeyleri palmet ve kemer motifleriyle süslü Nilüfer Hatun

İmareti'nin başlıklarının aksine Süleyman Paşa Medresesi'nin revak kemerlerini taşıyan başlıklar köşelerden yontularak çok daha sade bırakılmıştır.

İbrahim Paşa'nın sarayına ait olan İsmail Bey Hamamı'nın içerisi oldukça zengin taş süsleme göstermektedir. Duvarlarda, kubbeye geçişlerde uygulanan mukarnas dizileri ile kubbe formları sayesinde çok hareketli görünüm elde edilmiştir.

Kalem işi malzemeye yapılan süslemelere en çok sahip olan yapı Kırğızlar Türbesi'dir. Üst seviye pencerelerinin etrafı, kasnak pencerelerinin üst hizaları, kubbe eteği ve kubbe ortası kalem işleriyle süslenmiştir. Bitkisel motiflerin ağırlıkta olduğu üst seviye pencerelerinin birinin etrafındaki kompozisyonda, Antik dönem özelliklerini yansıtan bir sütun üzerine konmuş vazö resmedilmiştir. Bir diğerinde de ayaklı birer tabla bitkisel süslemenin arasında verilmiştir. Daha sade olan üçüncü pencere etrafında ise spiral formda gelişen yapraklar vardır. Kubbe eteğinde çiçekli bir bordür kubbe ortasında ise madalyon içine alınmış alanda dört büyük çiçekle oluşturulan motifin etrafı çiçeklerle ve yapraklarla doldurulmuştur.

Kalem işi süslemelerin görüldüğü I. Murad çift hamamında ise erkekler kısmının soğukluk mekanında pencere üstlerinde basit süslemeler görülmektedir. Ayrıca sıcaklık mekanının kubbe eteğinin de kalem işleriyle süslendiği kalan izlerden anlaşılmaktadır.

Mahmud Çelebi Camii'nin ana mekanı da kalem işi süslemelerle donatılmıştır. Duvarlarda ve kubbe eteğinde kartuşlar halinde yazı kuşakları dolanmaktadır. Duvarlarda belli bir seviyede palmet dizisiyle bir kuşak oluşturulduğu da görülmektedir.

Ayasofya'nın içinde kemerleri taşıyan payelerin yüzeylerinde bitkisel ve kartuşlar halinde, duvarlarda da yer yer yazılar oluşturulduğu görülmektedir.

Çini üretim merkezi olan İznik'te çini malzeme kullanımının oldukça az olması dikkat çekicidir. Sur dışında inşa edilen Orhan Gazi İmareti'nin içinin yeşil ve firuze

renkli altıgen çinilerle kaplı olduğu kazılar sırasında ele geçen buluntulardan anlaşılmaktadır. Üstlerinde üç ayak izlerine de rastlanılan hamur bakımından da çok kaliteli olmayan bu örnekler dışında, Ayasofya'dan çevrilen Orhan Camii'nin bazı bölümlerinde çini süslemelerin olduğu bilinmektedir. İçerisine eklenen mihrap nişi ile binanın güney duvarında izleri hala görülebilen çinilerin sıraltı tekniğinde oldukları belirtilmektedir. Günümüzde sadece minaresi ayakta olan Eşref Rumi Camii'nin de IV. Murad döneminde geçirdiği onarımdan sonra içinin, son cemaat yerinin ve minaresinin çinilerle kaplandığı bilinmektedir. Son cemaat yerinin eski fotoğraflarında görülebilen sıraltı tekniğindeki çiniler kompozisyon açısından oldukça ilginçtir. Minaresine ise, gövdede aralıklarla altı kuşak ve şerefe altına farklı desenlerde sıraltı karo parçalar ulanmıştır.

Yeşil Cami'ye adını veren minaresi ise gövdeden başlayarak külaha kadar sırlı tuğlalarla kaplanmıştır. Kompozisyonlar zikzak motifi oluşturacak şekilde düzenlenmiştir. Şerefe altında farklı ölçü ve kesimlerde kaplamalar bulunmaktadır. Mahmud Çelebi Camii'nin minaresinde de birkaç sıra sırlı tuğla kuşak görülmektedir.

Alçı ile yapılan süslemelere Ayasofya'nın camiye çevrilmesinden sonra eklenen mihraplarında rastlanılmaktadır. Giriş cephesindeki iki sıra halinde düzenlenen kavsarası alçı malzemedan yapılmıştır. İçerideki mihrabın etrafını ise geometrik motiflerden oluşturulmuş alçı bordürün dolaştığı kalan izlerden anlaşılmaktadır.

Nilüfer Hatun İmareti'nin duvarlarını bir sıra palmet dizisinden oluşturulmuş kuşak dolanmaktadır. Revaklı giriş bölümünün orta birimindeki kubbe eteğinde de benzer bir uygulama vardır.

g) Malzeme:

İznik'in Türk Dönemi yapılarına bakıldığında inşa malzemesinin biri hariç almasıık örgüyle oluşturulduğu görülmektedir. Bölgede daha önceki Bizans hakimiyetinin de

geleneğini de devam ettiren, bölgesel özellikler doğrultusunda taş ve tuğladan oluşturulmuş almaşık duvar tekniği hakimdir. Sadece Yeşil Cami planı ve süslemelerinde olduğu gibi kesme taş malzemesiyle de diğer yapılardan farklılık göstermektedir.

Hacı Özbek Camii, Mahmud Çelebi Cami, Kızıllar Türbesi, Çandarlı Hayrettin Paşa Türbesi, Sarı Saltık ve Yakup Çelebi Türbeleri, Şeyh Kudbeddin Türbesi, Nilüfer Hatun İmareti, Yakup Çelebi Zaviyesi, İsmail Bey Hamamı, I. Murad ve II. Murad Çeifte Hamamları kesme taş ve tuğla malzemenin dizimiyle oluşturulmuş almaşık teknikle inşa edilmişlerdir.

Süleyman Paşa Medresesi moloz taşın ağırlıkta olduğu ve düzensiz örgü sistemiyle bu gruptan ayrılmaktadır.

Halil Paşa ve İbrahim Paşa Türbelerinin blok taş ve tuğlalarla oluşturulmuş temeller üzerinde kerpiç malzemeyle inşa edildiği görülmektedir.

Yeşil Cami ise tümüyle sarı renkli köfeki taşıyla inşa edilmiştir. İznik'in mimari geleneğinden ve bölgenin karakteristik özelliğinden farklı olan bu özelliği Klasik dönem mimarisine öncülük etmiştir.

Yapıların inşa malzemeleri dışında taşıyıcı ve yardımcı elemanlarda da farklı malzemelerin kullanıldığı anlaşılmaktadır. Devşirme olarak kullanılmış parçaların yanı sıra orijinal olarak kullanılan mermer malzemedeki parçalar da bulunmaktadır. Hacı Özbek Camii'nin orijinal son cemaat yerinde kullanılan sütun ve sütun başlıkları, Şeyh Kudbeddin Camii'nin son cemaat yerinde kullanılan üç sütun ve başlık, Yakup Çelebi Zaviyesi'nin revaklı giriş bölümündeki sütun ve başlıklar, Hayrettin Paşa Türbesi'nin girişinde oluşturulduğu bilinen sundurmayı taşıyan sütunların devşirme olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Yeşil Cami, Nilüfer Hatun İmareti, Süleyman Paşa Medresesi'nin revakını taşıyan sütun ve başlıklar bu yapılar için ele alınmış ve bezenmiştir. Yeşil Cami ve Mahmud Çelebi Camii'nin son cemaat yeri açıklıklarını kapatan korkuluk levhaları ve söve ve girişlerden oluşturulan

kapılar da mermer malzemeden hazırlanmıştır. Mahmud Çelebi Camii son cemaat yerinin orta birimindeki iki sütun farklı olarak mermer malzemeden değil Hereke taşından hazırlanmıştır.

İznik yapılarında sırlı tuğla ve çini malzemenin de kullanıldığı görülmektedir. Sırlı tuğlanın en çok kullanıldığı alan Yeşil Cami'nin minaresi olmaktadır. Gövdeden itibaren külahı kadar sırlı tuğladan oluşturulmuştur. Mahmud Çelebi Camii'nin minaresinde de birkaç sıra sırlı tuğla malzeme kullanımı görülmektedir. Eşref Rumi Camii ise çini üretim merkezi olan İznik'in çini malzeme kullanılmış tek yapısıdır. Son cemaat yerinin çinilerle kaplı olduğu bilinen yapının minaresi kuşaklar halinde çini malzemeyle süslenmiştir.

h) Mihrap:

İznik'in Türk yapılarında camilerin tümünde bulunan mihrap ögesi Nilüfer Hatun İmaret ve İbrahim Paşa Türbesinde de görülmektedir.

Fetih ile birlikte Orhan Gazi tarafından camiye çevrilen Ayasofya'ya giriş cephesine ve içerisine olmak üzere iki mihrap eklenmiştir. Giriş cephesindeki mihrap dikdörtgen formlu, nişi beş cephelidir. Kavsarası alçıdan oluşturulmuş iki sıra mukarnastan meydana gelmektedir. İçeride güney nefin güney duvarıyla diakonikonun batı duvarı arasında, yaklaşık 30 derecelik bir açıyla yerleştirilen mihrap ise yine dikdörtgen formlu, nişi yedi cephelidir, kavsarası altı sıra mukarnas dizisinden oluşturulmuştur. Etrafında alçı malzemeden yapılmış geometrik bordür dolandığı anlaşılmaktadır. Ayrıca niş yüzeyinde çini karolarının izlerini görmek de mümkündür.

Hacı Özbek Camii'nin mihrabı ise yanlardan ikişer kademeye sınırlandırılmış dikdörtgen çerçeve içinde sade bir görünüm ortaya koymaktadır. Günümüzde modern bir süslemeye sahip olduğundan orijinal dokusunu anlamak mümkün olmamaktadır.

Yeşil Cami'nin mihrabı ise tümüyle mermer malzemeden yapılmıştır. Dikdörtgen formlu mihrabın iki yanında birer sütunce bulunmaktadır. Çevresi boş bırakılan nişin içi beş cephelidir. Üç cephesinde süsleme bulunur, yanlardakilerde içleri geometrik motiflerle doldurulmuş birer sekiz kollu yıldız, ortada ise içi yine geometrik motiflerle doldurulmuş dairesel süsleme, üzerinde de Mevlevi serpuşu olarak adlandırılan motif vardır. Altı sıra mukarnasla oluşturulmuş kavsara kısmına geçişte zencerek motifi uygulanmıştır. Alınlık kısmı kufi hatlı yazı ile doldurulan mihrabın tepelik kısmı kıvrımlı yapraklar arasında kalan lotüs – palmet motifleriyle süslenmiştir.

Mahmud Çelebi Camii'nin mihrabı, dikdörtgen formlu içi beş cephelidir. İki kenarında birer sütunce ile sınırlanır. Dört sıra mukarnas dizisinden oluşturulmuş kavsara kısmına geçişte zencerek motifinin uygulandığı görülmektedir. Tepelik kısmında iri yapraklar arasında palmet motifleri görülür.

Nilüfer hatun İmareti'nin doğu yöndeki ikinci mekanında iki pencere arasında mihrap nişine ait izler olduğu belirtilmektedir. günümüzde dikdörtgen bir niş görüntüsünde olan mihrabın süslemeleri ve tekniği hakkında bilgi vermek mümkün değildir.

İbrahim Paşa Türbesi'nin içinde yol tarafındaki cephesinin iki pencere arasına mihrap yerleştirilmiştir. Önü sekiyle yükseltilmiş olan mihrap beş cepheli ve dört sıra mukarnas dizisiyle oluşturulmuş kavsaradan meydana gelmektedir.

Kırgızlar Türbesi'nde de dikdörtgen formda herhangi bir detay olmayan bir mihrap nişi bulunmaktadır.

i) Minareler:

Ayasofya'dan çevrilen Orhan Cami, Yeşil Cami, Mahmud Çelebi, Eşref Rumi Camii ve Şeyh Kudbeddin Camii'ne ait minareler birbirlerinden farklı özellikler göstermektedir.

İznik'in 1331 yılında Orhan Gazi tarafından fethedilmesiyle camiye çevrilen Ayasofya Kanuni Sultan Süleyman döneminde geçirdiği yangın sonrasında dönemin hassa baş mimarı Mimar Sinan'a onartılmıştır. Planı üzerinde yapılan değişikliklerle birlikte batı cephesinin kuzey köşesine bir minare eklenmiştir. Günümüzde kare formlu kaide, çokgen pabuç ve silindir formlu gövdesinin çok az bir kısmıyla mevcut olan minarenin kaidesi devşirme mermer parçalar, kesme ve moloz taş ile birlikte tuğlalardan oluşturulmuştur. Pabuç kısmı tümüyle tuğladan oluşturulmuş, kalan kısmından gövdesinin de tuğla malzemeden oluşturulduğu helezonik yükselmeyi sağlayacak birer kesme taşla hareketlendirildiği görülmektedir.

Yeşil Cami'ye adını veren minaresi, yapının kuzeybatı köşesinde duvarları üzerinde yükselmektedir. Mermer kaplamalarla bezenmiş silindir bölüm üzerinde, taş bilezikle geçilen sırlı tuğlalarla örülmüş silindir formlu gövde kısmı mukarnas dizileriyle bezenmiş şerefe kısmı ve yine sırlı tuğlalarla oluşturulmuş petek kısmı bulunmaktadır. Altı farklı kompozisyonda firuze, lacivert ve renksiz sırlı tuğlalarla bezeli minare Anadolu Selçuklu mimarisinde yaygın görülen sırlı tuğlalarla süslü minare geleneği ile Osmanlı mimarisi arasında geçiş örneği olmaktadır.

Mahmud Çelebi Camii'nin minaresi de Yeşil Cami'deki uygulamaya benzer şekilde kuzeybatı köşede duvar üzerinde yükselmektedir. Üç sıra tuğla bir sıra kesme taşla oluşturulmuş duvarda, minarenin olduğu kısım daha güçlü olması için devşirme blok mermer malzeme ve tuğlayla oluşturulmuştur. Duvarın üzerinde çokgen pabuca oturan silindir formlu gövdeye sahip, tek şerefelidir. Gövde kısmında şerefeye yakın alanda firuze ve lacivert sırlı tuğlalarla hareketlendirilmiştir. Pabuç, gövde, şerefe ve petek kısmı tümüyle tuğla malzemeden oluşturulmuştur. Şerefe altı kısmı altı sıra testere dişiyle süslenmiştir.

Kurtuluş Savaşı sırasında yıkılan Eşref Rumi Camii'nin orijinal olarak günümüze ulaşabilen minaresi kare kaide üzerinde, çokgen pabuca oturan yivli gövdeye sahip tek şerefelidir. Devşirme kesme, moloz taş ve tuğladan oluşturulmuş kaide kısmının üzerinde pabuç ve gövde tuğladan oluşturulmuştur. Gövdesi şerefeye kadar, aralıklarla birer bordür halinde altı sıra sıraltı çinilerle bezenmiştir. Şerefe altında tuğladan oluşturulmuş kaba hatlı mukarnas benzeri süslemeler arası farklı desenlerde kare sıraltı çinilerle kaplanmıştır.

Günümüzde yeniden inşa edilen Şeyh Kutbetin Camii'nin petek kısmı hariç orijinallliğini koruyan minaresi, caminin kuzeybatı köşesine bitişik türbenin kuzeyinde yer almaktadır. Moloz ve kesme taşlarla tuğla malzeme kullanılarak oluşturulmuş kare kaide üzerinde tuğla malzemeyle oluşturulan kaide ve gövde kısmı yükselmektedir.

İznik'te beş yapıda tespit edilen minarelerin ortak özellikleri olarak tuğla malzemedен yapılmaları gösterilebilir. Tamamen sırlı tuğlalarla kaplanmış olan Yeşil Cami minaresi ile gövdesinde birkaç sıra sırlı tuğla kuşak olan Mahmud Çelebi Camii'nin minaresinin benzerlik gösterdiği belirtilebilir. Sonraki onarımlarda çinilerle süslendiği bilinen Eşref Rumi Camii'nin minaresi bu özelliğiyle diğerlerinden ayrılmaktadır. Yeşil Cami ve Mahmud Çelebi Camii'nin minareleri kuzeybatı köşede yapının duvarları üzerinde yükselmektedir. Orhan Camii'nin (Ayasofya) minaresi, Eşref Rumi ve Şeyh Kudbeddin'in minareleri kare kaide üzerinde yükselmektedir.

j) Çeşme:

Su kaynakları bakımından oldukça zengin olan İznik'te Türk döneminde pek çok çeşmenin yapıldığı bilinmektedir. Günümüzde olan sadece bir tanesi hala çalışmaktadır. İki tanesi harap durumda iken iki tanesinin de sadece kitabeleri günümüze ulaşmıştır. İki tanesi de eski fotoğraflardan tespit edilebilmektedir.

Günümüzde de kullanılmakta olan pazar alanındaki çeşme, sivri kemerle oluşturulmuş derinliğe sahiptir. Yalak ve ayna taşı kesme taştan, üst örgüsü köfeki taşından, kemeri ise tuğladan oluşturulmuştur. su haznesi ortadan kalmış olan çeşmede kitabe bulunmamaktadır.

Günümüzde temel seviyeleri görülebilen, İznik Çini Fırınları Kazısı ekibi tarafından ortaya çıkarılıp korumaya alınan Ak Çeşme'nin eski fotoğraflarında geniş bir yuvarlak kemerle oluşturulmuş derinliğe sahip olduğu görülmektedir. Geniş bir kitabe yeri olduğu izlerden anlaşılmaktadır.

Yarı hizasına kadar toprak altında kalmış olan Lefke Kapı yanındaki çeşme, su haznesiyle günümüze kadar gelebilmiştir. Sivri kemerle oluşturulmuş derinliğe sahip çeşme kesme köfeki taşı ve tuğla kullanılarak inşa edilmiştir. Su haznesinin tonoz örtüsü günümüzde çökmüştür, kitabesi olduğuna dair herhangi bir iz yoktur.

1970'li yıllarda yıktırılan Mahmud Çelebi Cami önündeki, camiyle aynı tarihte yapıldığı düşünülen çeşme de sivri kemerli derinlik oluşturulmuştur. Kesme taş ve aralarda tuğla malzeme kullanılarak inşa edilmiş olan çeşmenin yalak kısmında ve ayna taşında blok taşların kullanıldığı görülmektedir. Eskiden haznesi ve sakıfı ile değişik bir uygulama olduğu anlaşılmaktadır.

Çandarlı İlyas Paşa'nın oğlu Davud Paşa'ya ait vakfiyede Süleyman Paşa Mescidi'nin yakınında bir çeşme yaptırdığı kayıtlıdır. Günümüzde mevcut olmayan çeşmenin eski bir fotoğrafta Süleyman Paşa Medresesinin köşesine yerleştirilmiş çeşme olduğu tahmin edilmektedir. Yuvarlak kemerli bir derinliğe sahip olduğu taş tuğla malzeme kullanılarak inşa edildiği anlaşılmaktadır.

İznik Müzesi'nde, nerede oldukları ve mimari özellikleri hakkında bilgi sahibi olamadığımız iki çeşme kitabesi bulunmaktadır. Biri bani ismi olarak Hacı Mehmed Bey adını verirken, diğesinde bani isminin geçtiği kısım özellikle tahrip edilmiştir.

İki çeşmenin mimarisini mevcut hallerinden, üçünün eski fotoğraflardan anlamaktayız. Bunlardan günümüzde mevcut olan pazar alanındaki çeşme, Lefke Kapı yakınındaki çeşme ile Mahmud Çelebi Çeşmesi sivri kemerli, Ak Çeşme ve Davud Paşa Çeşmesi yuvarlak kemerli derinliğe sahiptir.

İznik Çevresinde Türk Devri Mimarisi:

Tarih öncesi çağlardan itibaren yerleşim bölgesi olan İznik'in yakın çevresinde de tarihsel süreç takip edilebilmektedir. Kentin tarihi boyunca yaşadığı kuşatma, akın ve baskınlarda şüphesiz çevresi büyük oranda etkilenmiştir. Kaynaklarda Roma ve Bizans dönemlerinde de hareketlilik yaşandığı belirtilen İznik'in yakın çevresinde ilk Türk hakimiyetinin yaşandığı Selçuklu dönemine tarihlendirilebilecek mimari eserlere rastlanılmamıştır. Ekonomik, sosyal koşullar ve doğal tahribatlara sür içindeki merkezden daha çok maruz kalan çevre köyler bu nedenlerle sık sık yer değiştirme, nüfus oranlarında farklılaşma yaşamıştır. Osmanlılar tarafından fethedilmeden önce civarda karakol işlevi görecekleler inşa edilmesi, kente gelen yollar üzerinde hakimiyet kurulabilmesi bu yerleşimleri önemli kılmıştır.

Erken Osmanlı yerleşmelerinin bulunduğu bölgelerdeki küçük köylerde cami ile birlikte bir hamam ve çamaşırhane de yapıldığı bölgedeki tesbitlerden anlaşılmaktadır (Ara Altun, “Yarhisar İlyas Bey Köyü Camisi ve Hamamı İçin Kısa Notlar”, **Sanat Tarihi Yıllığı**, IX-X, İstanbul 1981, 29-53.). Günümüzde İznik İlçesi sınırları içindeki Manav (Yerli Türkmen) köylerinde de camiler şekil değiştirmiş olsa bile hamam kalıntılarının bulunmasını da bu tesbitlerle bağdaştırmak mümkün görünmektedir.

İznik çevresinde değerlendirilen Türk dönemi mimari eserlerinin tümü Osmanlı dönemine tarihlendirilmektedir. Manav olarak adlandırılan yerli Türk halkın yaşadığı

köyler dışında özellikle 1877-78 Osmnalı – Rus Savaşı sırasında Kafkas blgelerinden göç eden Türkmenler İznik çevresine yerleştirilmiştir. Orhaniye, Sariağıl, Süleymaniye, Mahmudiye, köylerinde Bulgar kökenli, Hacı Osman, Çandarlı, Gürmüzlü köylerinde Gürcü kökenli, Aydınlar köyünde Selanik kökenli Türkmenlerin yerleştirildiği bilinmektedir. Geldikleri bölgelerin gelenek ve alışkanlıklarını da beraberinde getiren Türkmenler yerleştikleri köylerde bir kültür etkileşimi oluşturmuşlardır. Müşküle, Derbent, Şerefiye, Hacı Osman köyleri başta olmak üzere Bizans döneminde de yerleşim alanı olan köylerde de etkileşim söz konusu olmuştur. Türkler tarafından fethedildikten sonra Hristiyan halkın çoğunun bölgeyi terk ettiği anlaşılmaktadır. Kalanların da Kurtuluş Savaşı sonrasında göç etmesiyle İznik civar yerleşimlerinde Türk ve Kafkasya’dan gelen Türkmen yaşantısı egemen olmuştur.

Köylerin hemen hepsinde günümüze ulaşan yapılar büyük onarımlar geçirmişken bir kısmında da günümüze hiçbir yapı ulaşmamıştır. Günümüze ulaşabilen ve kaynaklardan bilgi edinilebilen yapılardan en çoğu cami işlevli yapılar olmaktadır. Tek ibadet yapısına sahip oldukları için daha çok korunan veya onararak yaşatılan camilerden sonra günümüzde kullanılmayan hamam yapıları ve orijinallliğini kaybetmiş çeşmeler gelmektedir. Günümüzde özellikle “kubbeli cami” yapma merakı nedeniyle mevcut yapılar da yok olmaya yüz tutmuştur.

Atiye olan adı değiştirilerek Aydınlar ismiyle anılan köyde bulunan caminin içine yerleştirilen tamir kitabesinden 1934-35 yıllarında ciddi bir onarım geçirdiği anlaşılmaktadır. Dikdörtgen planlı olan yapı ahşap çatıyla örtülüdür. Çatının ortasında gizli kubbe olarak adlandırılan sistem uygulanmıştır. Moloz taş kullanılarak inşa edilen yapının silindir gövdeli minaresi ise tümüyle tuğladan inşa edilmiştir. Küçük bir mahfil katı da olan yapının içinde kalem işi süslemeler bulunmaktadır. Köye yapılan yeni cami nedeniyle artık kullanılmayan yapı yakın gelecekte yıkılacaktır.

İlçe merkezine 5 km. uzaklıkta olduğundan sosyal, ekonomik alanda diğer köylere göre daha hareketli olan Çamdibi Köyü’nde bulunan hamam günümüzde özel bir

konutun bahçesinde harap durumda bulunmaktadır. Kuzey – güney doğrultusunda uzanan dikdörtgen bir alanda yan yana tasarlanmış iki mekan ile bitişiğindeki su deposu ve külhan bölümleriyle inşa edilmiştir. Çapraz tonozla örtülü ilk mekan ile pendentiflerle geçişi sağlanmış kubbe örtülü ikinci mekanın duvarlarında nişler bulunmaktadır. Moloz taş ve tuğla malzemeye inşa edilmiş olan yapı günden güne tahrip olmaktadır.

Kitabesine göre 1889-90 tarihli olan Çamoluk Köyü camii dikdörtgen planlı ve üzeri ahşap çatı ile örtülüdür. Giriş kapısının üzerindeki 1949 tarihinden minaresinin sonradan eklendiği anlaşılmaktadır. Geçirdiği onarımlarla orijinal dokusu değişen yapının ahşap mahfili bulunmaktadır.

İznik'in imarına büyük katkılar sağlamış olan Çandarlı ailesinin anısına Çandarlı adıyla anılan köyün ilk camisi günümüze ulaşmamıştır. Kareye yakın dikdörtgen planlı olan yapının kuzey cephesine son cemaat yerinin yerleştirildiği anlaşılmaktadır. Geçirdiği onarımlar sırasında 1950'li yıllarda minare eklenmiş olduğu belirtilmekte, bu minare günümüzde de kullanılmaktadır.

Günümüze ulaşamamış olan bir diğer yapı da Dereköy'deki Hacı Hüseyin Camii'dir. Dikdörtgen planlı ve düz ahşap çatı ile örtülü olduğu anlaşılan yapının önündeki yatır bugün köy meydanında tek başına durmaktadır. Yapının öğrenilen özelliklerinden en ilginç ise vitray süslemeleridir.

Bizans dönemi yerleşimi olan Derbent Köyü'nde, bu dönemden kaldığı ve Türk devri içinde onarım geçirdiği tahmin edilen meydanaçeşmesi bulunmaktadır. Çarpık dikdörtgen kuruluşlu üç cepheli çeşmenin, yalak kısmının oluşturulmasında templon parçalarının kullanıldığı görülmektedir.

Kasaba niteliği kazanmış olan Elbeyli'nin de camisi günümüze ulaşmamıştır. Dikdörtgen planlı ve ahşap çatıyla örtülü olduğu belirtilmektedir.

Caminin önünde olduğu belirtilen şadırvan ise bugün kasabanın meydanında yol ortasında bulunmaktadır. Oniki cepheli olan şadırvan üç cepheye yerleştirilmiş kitabesine göre Abdülhamid'in Silahdarı Yahya tarafından yaptırılmıştır. Eski fotoğraflarından barok tipte kemerlerle taşınan kare planlı bir sundurmanın altında olduğu anlaşılan şadırvanın günümüze yalnız mermer teşkilatı kalmıştır.

Elbeyli kasabası sınırlarına giren Hesbekli mevkiinde, zeytinlikler arasında bulunan caminin Çandarlı İbrahim Paşa tarafından yaptırıldığı tahmin edilmektedir. Kare planlı olan yapının günümüzde üst örtüsü çökmüş, kuzey duvarı kısmen yıkık haldedir.

Aynı mevkide bulunan hamam da tıpkı cami gibi Çandarlı İbrahim Paşa'ya mal edilmektedir. Soğukluk, ılıkılık, sıcaklık ve su deposu birimlerinden oluşan yapının ılıkılık ve sıcaklık mekanları kubbe, su deposu beşik soğukluk kısmı çapraz tonozla örtülüdür. Cami gibi hamam da harap haldedir.

Bölgedeki Çandı tipi camilere tek örnek olan Elmalı Köyü Camii'nin 1880'li yıllarda inşa edildiği tahmin edilmektedir. Tümüyle ahşap malzemeden inşa edilen yapının son cemaat yerine çıkışı sağlayan merdivenler altı dairesel formlu basmaklarla sağlanmıştır. Bu görüntüsüyle oldukça modern görünümlü merdivenlere sahip yapı, köye yeni cami yapılması nedeniyle yavaş yavaş kaderine terk edilmektedir. Caminin batı yönünde aynı inşa tekniğinde, çandı tipinde iki bölümlü bir “mektepe” yapısının olduğu bilinmektedir. Ancak günümüze ulaşmamıştır.

Günümüzde göl kenarına taşınan Göllüce Köyü'nün asıl kurulduğu yukarıdaki alanda yer alan cami kare planlı ve ahşap çatı ile örtülüdür. Mihrap duvarının önünde kitabsiz bir yatır yer almaktadır.

Göllüce Köyü'nde bulunan hamamın ise çağdaş mekanlar eklenerek genişletilmiş bir yapı olduğu anlaşılmıştır. Günümüzde harap halde bulunan yapının sonradan eklenen soğukluk kısmı kare planlı, ılıkılık kısmı kendi içinde ikiye ayrılmıştır. ılıkılık kısmı ve yanında tasarlanmış tuvalet mekanları çapraz tonozlarla örtülüdür. Sıcaklık

mekanı ise kare planlı ve kubbe örtülüdür. Sıcaklık mekanına bitişik su deposu ve külhan yer almaktadır.

Göllüce Köyü'ndeki bir diğer yapı olan çeşme bir konutun cephesinde tasarlanmıştır. Yalak kısmının oluşturulmasında templon parçalarının kullanıldığı anlaşılan çeşmenin ayna kısmı ikişer sütunla çevrelenmiş ve testere dişi kuşakla hareketlendirilmiştir.

Günümüze ulaşamamış yapılardan biri olan Gürmüzlü Köyü'ndeki Hacı Yahya Camii'nin dikdörtgen planlı ve ahşap çatı ile örtülü olduğu eski resimlerinden anlaşılmaktadır. Tespit edilebilen en önemli özelliği ise pencerelerindeki vitray süslemelerdir.

Gürcistan kökenli Türkmenlerin yerleştirildiği Hacı Osman Köyü camii de günümüze ulaşmamıştır. Dikdörtgen planlı ve ahşap çatı ile örtülü olduğu belirtilen yapının içinin oldukça zengin süslemelere sahip olduğu da ifade edilmektedir.

Hocaköy'ün yaklaşık 33 m. dışında zeytinlikler arasında rastlanan kalıntıların ne tür bir yapıya ait olduğu tespit edilememiştir. Mevcut kalıntılarda gözlenen sivri kemer formu ve moloz taş, tuğla inşa malzemesi 14. yüzyıl başlarına tarihlendirilebilecek bir Türk dönemi yapısına işaret etmektedir.

Günümüzde altı hanenin yaşadığı, terk edilmiş köy niteliğindeki İhsaniye Köyü'nün camisi, moloz taşla inşa edilmiş kareye yakın dikdörtgen planlı, ahşap çatı örtülüdür. Batı cepheye eklenmiş son cemaat yeri ile girilen yapının minaresi bulunmamaktadır.

Hem planı hem de süslemeleri bakımından en ilginç yapı olan İnikli Köyü Camii üç katlı bir plan şeması sunmaktadır. Giriş katında dikdörtgen bir mekan, merdivenle çıkılan ana mekan ve onun da üzerinde kadınlar mahfili yer almaktadır. İçerisinde duvarlar kalem işi süslemeler ve yazı kuşaklarıyla bezenmiştir.

Sakarya sınırına yakın konumdaki Kırıntı Köyü Cami de yıkılmayı bekleyen bir diğer camidir. Dikdörtgen planlı ahşap çatı ile örtülü olan yapının çatısının ortasında

gizli kubbe tekniği uygulanmıştır. Günümüzde mevcut olmayan mahfil korkuluklarının ahşap üzerine kalem işi tekniğiyle zengin süslemelere sahip olduğu belirtilmektedir.

Malzeme ve inşa tekniğiyle diğer köylerden farklı konutlara sahip olan Mecidiye Köyü Cami de dik drtgen planlı ve ahşap çatıyla örtülüdür.  atı bindirme çatı olarak adlandırılan forma sahiptir. Batı cepheye yerleştirilmiş son cemaat yeri ile kuzey duvarında mahfil katı olan yapı oldukça sadedir.

Günümüze herhangi bir mimari eser ulaşmamış olan Mustafalı Köyü’nde üzerine  ağdaş malzeme ve Latin harfleriyle yazılmış 1331 tarihi olan bir kabir bulunmaktadır. Köyün kurucusu olduğuna inanılan Mustafa Bey’e ait kabir günümüzde  imento ile sıvanmış ve etrafı demir korkuluklarla çevrilmiştir.

Kuruluşu oldukça eskiye uzanan Müşküle Köyü’ndeki İbrahim Ağa Camii dikdörtgen planlı ve ahşap çatı ile örtülüdür. Gizli kubbe tekniğinin uygulandığı yapı geçirdiği onarımlarla genişletilmiştir. Bu genişletme sonucunda kuzeybatıda yer alan minare kaidesi yapı içinde kalmıştır. Günümüzde de batı cephede orijinal alt yapı izleri görülebilmektedir.

Müşküle köyünün hamamı ise köy meydanı oluşturmak için yıkılmıştır. Dikdörtgen planlı beşik tonoz örtülü soğukluk, kareye yakın planlı yine beşik tonoz örtülü tuvalet mekanı ile kare planlı kubbe örtülü ılıkık ve sıcaklık mekanlarından oluştuğu bilinmektedir. Bunların önünde beşik tonoz örtülü su deposu bulunmaktaydı.

Günümüzde mevcut olmayan N zhediye Köyü Camii’nin, dikdörtgen planlı ahşap çatı örtülü olduğu anlaşılmaktadır.  nemli olan yanı i  mekandaki kalem işi süslemeleridir. İki farklı renkle boyanmış duvarlarda, tek başına selvi,  i ek motifleri ve yazılar bulunmaktadır.

Bir dağ köyü olan Osmaniye Köyü'nün camisi ise geçirdiği onarımlar neticesinde orijinal dokusunu kaybetmiştir. Tümüyle çimento ile sıvanan yapı, dikdörtgen planlı ve ahşap çatı örtülüdür.

Mezarlık alanındaki mezar taşlarından yola çıkılarak eski bir yerleşim olduğu anlaşılan Ömerli Köyü'nün camisi mihraba paralel gelişen dikdörtgen planlı, bindirme çatıyla örtülüdür. Kuzey ve doğu duvarda yer alan mahfil katını taşıyan ahşap direk dizileri bulunmaktadır. Minaresindeki kesinleştirilemeyen rakamlara göre tarihlendirilen yapının banisinin denizci olduğu belirtilmektedir.

Kare planlı gizli kubbe tekniğiyle örtülmüş Süleymaniye Köyü Camii'nin üst örtüsü son onarımlarda yenilenerek düz ahşap çatıya dönüştürülmüştür.

Yeni cami inşa edildiği için yıkılmayı bekleyen bir diğer yapı olan Şerefiye Köyü camii, dikdörtgen planlı ve düz ahşap çatı ile örtülüdür. Kerpiç malzemeyle inşa edilen yapının minaresi kuzeybatı köşeye yerleştirilmiştir.

Şerefiye Köyü'nde yer alan ve ayna taşı olarak eski bir mezar taşı kullanılmış olan çeşme, dildörtgen planlı bir su haznesine sahiptir. Cepheleri yenilenen çeşme günümüzde kullanılmamaktadır.

Üzerinde H. 1234/M. 1818-19 tarihini veren kitabesi olan Tacir Köyü'ndeki çeşme son onarımlarda orijinal görüntüsünü kaybetmiştir. Cepheleri çağdaş malzemelerle kaplanan dikdörtgen su deposuna sahip çeşmenin üst sınırında bir sıra testere dişi kuşak dolanmaktadır.

İznik çevresinde değerlendirmeye alınan Türk dönemi eserlerinde yaygın olarak dikdörtgen planlı cami plan tipinin tercih edildiği görülmektedir. Üst örtü birimleri ise, Ömerli Köyü, Elmalı Köyü, Mecidiye Köyü Cami örneklerinde olduğu gibi bindirme çatı veya Süleymaniye Köyü, Aydınlar Köyü, Kırıntı Köyü, Müşküle Köyü İbrahim Ağa Camilerinde olduğu gibi ahşap tavan ortasında gizli kubbe tekniğinde

düzenlenmiştir. Şerefiye Köyü, Göllüce Köyü ve Osmaniye Köyü Camilerinde ise düz ahşap çatı tercih edilmiştir. İhsaniye Köyü Camii dışındaki bütün camilerde minare yapılmıştır. Tüm camilerde mahfil katı yer almaktadır. Malzeme açısından farklı tek cami Elmalı Köyü Camiidir. Tümüyle ahşap malzemeden çandı tekniğinde inşa edilen yapı bu özelliği ile bölgede de tek örnektir. Karadeniz Bölgesi'nde yaygın olarak görülen çandı tipi planda yapı ahşap temeller üzerinde oturmaktadır. Elmalı Köyü Camii son cemaat yerine çıkışı sağlayan merdivenlerinin dairesel formu ile de farklılık göstermektedir.

Hamam yapılarında ise sıcaklık mekanlarının kubbe örtülü olduğu görülmektedir. Müşküle Köyü'ndeki Hamam Elbeyli Kasabasının Hesbekli mevkiindeki hamam ile Çamdibi ve Göllüce Köyü'ndeki hamamlara göre daha fazla teşkilata sahiptir. Farklı bir özelliği de diğer üçünün dikdörtgen alandaki oluşumuna karşın kare alanda oluşturulmasıdır.

Çeşme yapılarından kitabesi olan tek örnek Tacir Köyü'ndeki çeşmedir. Meydan çeşmesi niteliğindeki Derbent Köyü çeşmesi ise en büyükleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Süsleme açısından orijinal haliyle en hareketli cephe Göllüce Köyü'ndeki çeşmede görülmektedir. Şadırvan yapısı ise sadece Elbeyli Kasabası'nda bulunmaktadır. üzerindeki Barok özellikli sundurma günümüze ulaşmamış olsa da mermer teşkilatı hala kullanılmaktadır.

Hiçbir türbe yapısına rastlanmayan İznik köylerinden sadece Mustafalı Köyü'nde üzerinde çağdaş harflerle 1331 tarihi yazılı olan bir kabir bulunmaktadır.

Hocaköy yakınında tespit edilen kalıntıların ise ne tür bir yapıya ait olduğu anlaşılamamaktadır. Karakol göreviyle kurulmuş bir kale yapısına ait olabileceği düşünülen yapının İznik ovasına hakim manzarasından bir av veya yazlık köşkü de olabileceği ihtimali göz önünde tutulmaktadır.

Köylerdeki mimari eserler dışında tarihi gelişimi takip etmemizi sağlayan diğer önemli veriler mezar taşları olmaktadır. Özellikle Ömerli Köyü'nde tespit edilen 17.-

18. yüzyıl mezar taşları köyün camisinin tarihlendirmesine de katkı yapmaktadır. Mezarlık alanı otlarla kaplı olduğundan sadece iki adet tespit edilen Tacir Köyü'nde de yine 18. yüzyıl yerleşiminin izleri anlaşılmıştır.

SONUÇ:

M.Ö. 4. yüzyılda kurulmuş olan İznik kenti, Helenistik dönemde surlarla çevrelenmiş, Roma egemenliğinde ızgara plan şemasında düzenlenmiştir. Bizans egemenliği sırasında önemli bir kültür ve eğitim merkezi haline gelmiş olan kent, I. Ökümenik Konsil'in toplanma yeri olmasıyla dini merkez haline de gelmiştir. Bizans İmparatorluğu'nun başkenti İstanbul'dan Anadolu'ya açılan yol üzerinde önemli merkez olan kent, İstanbul'un Latin işgaline girdiği dönemde İmparatorluğa başkentlik yapmıştır. Laskaris Hanedanlığı tarafından İmparatorluğun başkentinin İznik'e taşınması İznik'in kültür, sosyal ve ekonomik alanda büyük ilerlemeler yaşamasını sağlamıştır.

İznik kentinin Türklerle olan ilişkisine bakıldığında iki farklı dönem görülmektedir. 1071 yılında Malazgirt Savaşı'nı kazanan Selçuklular Anadolu içlerine kadar girmeye başlamışlardır. Kutalmışoğlu Süleyman Şah yönetimindeki Selçuklular Bizans'ın içinde bulunduğu taht mücadelelerine de karışarak Bizans topraklarına yerleşmeye başlamışlardır. Yaklaşık 1075 yılında İznik'i merkez kabul ederek Anadolu Selçuklu Devleti'ni kurmuşlardır. Böylece İznik Anadolu Selçuklu Devleti'nin ilk başkenti olmasının yanında Anadolu'da ilk Türk başkenti de olmuştur. 1097 yılında tekrar Bizans egemenliğine giren kent , bu tarihten sonra Türkler tarafından fethedilmesi önemli görülen yerlerin başında gelmiştir. Nihayet 1331 yılında Orhan Gazi önderliğindeki Osmanlılar kenti fethetmişlerdir. Bu tarihten itibaren kesintisiz Türk egemenliği altına girmiş olan kent Kurtuluş Savaşı sırasında Yunanlılar tarafından tahrip edilmiştir.

Bu çalışmada ele alınan İznik ve Çevresinin Türk döneminde inşa edilmiş mimari eserleri Selçuklu ve Osmanlı dönemleri olarak iki ayrı evrede, günümüzde mevcut olan ve günümüze ulaşmamış yada bir kısmı ulaşmış olanlar şeklinde gruplandırılarak değerlendirilmiştir. Yapılar işlevlerine göre cami, türbe, medrese, imaret, zaviye, hamam ve çeşme yapıları olarak kategorize edilmiştir. İlçeye bağlı

köylerin mimari eserleri köyün kuruluşu ve tarihçesiyle bağlantılı olduğundan öncelikle köy hakkında bilgi verilerek değerlendirilmiştir.

Yapılan değerlendirmeler ışığında İznik merkezde Selçuklu dönemine tarihlendirilen bir kule ve bir burç tespit edilmiştir. Osmanlı dönemine tarihlendirilen yapılardan günümüzde mevcut olanlar 4 cami, 11 türbe, 1 medrese, 1 imaret, 1 zaviye, 6 hamam ve 1 çeşmedir. Günümüzde mevcut olmayan 7 cami, 2 türbe, 6 medrese, 6 imaret, 1 zaviye, 1 kervansaray, 3 hamam, 6 çeşme ve 1 saray tespit edilmiştir. Çevre köylerinin incelemesi sonunda toplam 23 köy, 1 kasabada Türk dönemi mimari eseri tespit edilmiş veya bilgisine ulaşılmıştır. Bu yapılardan 20'si cami, 4'ü hamam, 4'ü çeşme ve 1'i de kabirdir.

Çalışma sırasında ulaşılan veriler ışığında literatürde olmayan veya farklı özelliklerde olan yapılar tespit edilmiş ve bunlara ilişkin değerlendirmeler yapılmıştır. Bunlardan İznik merkezde olan yapılar; zaviye olarak tasarlanmış olduğu sonucuna varılmış olan Kırğızlar Türbesi ile Hayrettin Paşa Türbesi, çifte hamam planına göre inşa edildiği saptanan Yeşil Külliye hamamı, bugünkü Yeşil Cami'nin tuvalet birimlerinin altında olduğu belirlenen Çandarlı Medresesi ile Ayasofya'nın yanındaki tuvaletlerin altında kalan Orhan Gazi Medresesi, Süleyman Paşa Medresesi'nin duvarına bitişik tasarlandığı belirlenen Davud Paşa Çeşmesidir. Çevre köylerde literatürde olmayan; Aydınlar, Çamoluk, İhsaniye, Kırıntı, Mecidiye, Nüşetiyeye, Ömerli, Şerefiye köylerinde birer cami, Göllüce köyünde bir cami, bir hamam, bir çeşme, Hocaköy'de işlevi ve planı tam olarak tespit edilemeyen kalıntılar, Mustafalı köyünde bir kabir, Derbent ve Tacir köylerinde birer çeşme tespit edilmiştir.

İznik ilçe merkezi ile 39 köy 2 kasabada yapılan araştırmalar sonucunda, İznik'in tüm çevresinin Türk dönemi süresince geçirdiği evreler ve bu dönemde inşa edilen mimari eserler tespit edilmiş, son veriler ışığında gözden geçirilerek yeniden değerlendirilmiş, ilçenin dönemsel monografisi oluşturulmaya çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

- ADIVAR, Adnan: **Osmanlı Türklerinde İlim**, İstanbul 1982.
- AKALIN, Ş. Haluk: Sarı Saltuk'un Türbe ve Makamları Üzerine", **I. Uluslararası Türk Dünyası Eren ve Evliyalari Kongresi Bildirileri**, Ankara 1998, s. 9-28.
- AKALIN, Şebnem: "Çandarlı Türbesi", **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C.8, İstanbul 2001, s.
- AKARCA, Aşkıdıl: **Şehir ve Savunması**, Ankara 1987.
- AKBULUT, Rüknettın: "Tarih Boyunca İznik", **Mesleki ve Teknik Öğretim**, Ankara 1953, s. 42-44.
- AKDAĞ, Mustafa: **Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi**, İstanbul 1979.
- AKOK, Mahmut: "XIII. - XVII. Yüzyıllarda Yapılmış Türk Camilerinin İç Mimarisi", **Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi, Kongreye Sunulan Tebliğler**, Ankara 1962, s. 12-16.
- AKTEPE, Münir: "Abide ve Sanat Eserlerimize Ait Türk Tarihlerinde Mevcut Bilgiler", **Sanat Tarihi Yıllığı II**, İstanbul 1968, s. 169-181.
- AKTEPE, Münir: "Çandarlı", **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C.8, İstanbul 1993, s. 209.
- AKTEPE, Münir: "Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa", **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C.8, İstanbul 1993, s. 214.

- AKYIL (KANTARCIOĞLU), A.: “İznik İsmail Bey Hamamı”, **Milletlerarası 9. Türk Sanatları Kongresi Bildirileri**, Cilt: 1, Ankara 1995, s. 91-102.
- ALGÜL, Hüseyin: “Kuruluş Dönemi Osmanlı Yönetiminin Gayrimüslimlere Yaklaşımı”, **Osman Gazi ve Bursa Sempozyumu Bildirileri**, Bursa 2005.
- ALİOĞLU, Füsun: “Erken Osmanlı Döneminde İznik Kentinin Fiziksel Gelişimi”, **Aptullah Kuran İçin Yazılar (Essays in Honour of Aptullah Kuran)**, İstanbul 1999, s. 83-101.
- ALTUĞ – KOLAY İlknur: **Batı Anadolu 14. Yüzyıl Beylikler Mimarisinde Yapım Teknikleri**, Ankara 1999.
- ALTUN, Ara: “Yarhisar İlyas Bey Köyü Camisi ve Hamamı İçin Kısa Notlar”, **Sanat Tarihi Yıllığı, IX-X**, İstanbul 1981, 29-53.
- ALTUN, Ara: “Son İznik Araştırmaları”, **Sanat Tarihinde Doğudan Batıya Ünsal Yücel Anısına Sempozyum Bildirileri**, İstanbul 1989.
- ALTUN, Ara: “Kültür Mirası Olarak İznik”, **Uluslararası İznik Sempozyumu Bildirileri**, İstanbul 2006, s. 341-345.
- AMBRASEYS N.N.-C.F. FINKEL, **The Seismicity of Turkey and Adjacent Areas: A Historical Review, 1500-1800**, İstanbul 1995.
- ANDREASYAN, Hrand D.: **Polonya’lı Simeon’un Seyahatnamesi (1608-1619)**, İstanbul 1964.

- ANGOLD, Michael: “Nikaia Kenti MS1000-1400”, **Tarih Boyunca İznik**, İstanbul 2003.
- ANHEGGER, Robert: “İznik”, **M.E.B. İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 5, İstanbul 1967, s. 1256-1264.
- ANONİM: “Bursa”, **Yurt Ansiklopedisi**, Cilt: 3, İstanbul 1982, s. 1611-1801.
- ANONİM, “Eşrefoğlu Abdullah Rumi”, **Bursa Ansiklopedisi**, C.2, İstanbul 2002, s. 671.
- ARABACI, Nuray: İznik-Bizans İmparatoru III. İoannes Dukas Vatatzes Devri (1222-1254) ve Türkiye Selçuklu Devleti İle İlişkiler, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Ortaçağ Tarihi Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1994.
- AREL, Ayda: “Batı Anadolu’dan Birkaç Yapının Tarihlendirilmesi ve XV. Yüzyıl Osmanlı Mimarisi Hakkında”, **Anadolu Sanatı araştırmaları 2**, İstanbul 1970, s. 82-95.
- ARSLAN, H. Çetin: “Erken Osmanlı Mimarisinde Bani-Mimar İlişkisi”, **Türk Etnografya Dergisi**, Sayı: 20, Ankara 1997, s. 23-45.
- ARSLAN, H. Çetin: **Türk Akıncı Beyleri ve Balkanların İmarına Katkıları (1300-1451)**, Ankara 2001.
- ARTUK, Cevriye: “Nicaea (İznik) da Herakles”, **İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı**, Sayı: 9, İstanbul 1960, s. 40-41.
- ARTUK, Cevriye: “Nikaia (İznik) Şehrinin İsim ve Unvanları Hakkında”, **V. Türk Tarih Kongresi Bildirileri**, Ankara 1960, s. 310-317.

- ARTUK, Cevriye: “Sikkelerine Göre Nikaia (İznik) Mâbetleri”, **VI. Türk Tarih Kongresi Bildirileri**, Ankara 1967, s. 48-53.
- ARU, Kemal: **Türk Hamamları Etüdü**, İstanbul 1949.
- ASLANAPA, Oktay: “İznik’te Sultan Orhan İmareti Camii Kazısı”, **Sanat Tarihi Yıllığı I**, İstanbul 1965, s. 16-31.
- ASLANAPA, Oktay: **Yüzyıllar Boyunca Türk Sanatı (14. Yüzyıl)**, İstanbul 1977.
- ASLANAPA, Oktay: **Osmanlı Devri Mimarisi**, İstanbul 2004.
- ASLANAPA, Oktay: “İznik’te Türk Devri Mimari Eserleri”, **Tarih Boyunca İznik**, İstanbul 2004, s.
- ATSIZ, Hüseyin Nihal: **Aşık Paşaoğlu Tarihi**, İstanbul 1992.
- AYKUT, Sait: **İbn Battuta Seyahatnamesi**, İstanbul 2004.
- AYÖNÜ, Yusuf: Türkiye Selçukluları – Bizans Münasebetleri (1075-1116) (Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir 2001.
- AYÖNÜ, Yusuf: “XII. Yüzyılda Bizans ve Türk Devletleri”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Cilt: XX, Sayı: 1, İzmir 2005, s. 197-209.
- AYVERDİ, Ekrem Hakkı: “Orhan Gazi Devrinde Mi’mari”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yıllık Araştırmalar Dergisi I**, Ankara 1957, s. 115-198.

- AYVERDİ, Ekrem Hakkı: **Osmanlı Mimarisinin İlk Devri**, İstanbul 1966.
- AYVERDİ, Ekrem Hakkı: **Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Murad Devri**, İstanbul 1972.
- AYVERDİ, Ekrem Hakkı: **Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri**, İstanbul 1974.
- BABINGER, Franz: “Sarı Saltık Dede”, **M.E.B. İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 10, İstanbul 1966, s. 220-221.
- BALTACI, Cahid: **XV.-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri**, İstanbul 1976.
- BARKAN, Ömer Lütfi: “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I, İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler”, **Vakıflar Dergisi**, Sayı: 2, İstanbul 1974, s. 279-304.
- BARKAN, Ö.L. – E. MERİÇLİ: **Hüdavendigâr Livası Tahrir Defteri**, Ankara 1988.
- BAŞAR, Fahamettin: “Osmanlı Devleti’nin Kuruluş Devrinde Meydana Gelen Şehzâde İsyanları ve Bu İsyanlarda Bizans İmparatorluğu’nun Rolü”, **XIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri**, Cilt: 3, Kısım 1, Ankara 2002, s. 19-29.
- BAŞKAN, Seyfi: “İznik’te Nilüfer Hatun İmareti”, **Türkiyemiz**, Sayı: 48, İstanbul 1986, s. 18-20.
- BATUR, Afife: “Osmanlı Camilerinde Almaşık Duvar Üzerine”, **Anadolu araştırmaları 2**, İstanbul 1970, s. 135-208.

- BATUR, Afife: **Osmanlı Camilerinde Kemer, Strüktür – Biçim İlişkisi Üzerine Bir Deneme (1300-1730)**, İstanbul 1974.
- BAYRAK, Orhan: **Türkiye Tarihi Yerler Kılavuzu**, İstanbul 1979.
- BELDICEANU-S., Irène: “Bitinya’da Gayrimüslim Nüfus”, **Osmanlı Beyliği (1300-1389)**, İstanbul 1997, s. 8-22.
- BERKİ, Ali Hikmet: “Vakıf Kuran İlk Osmanlı Padişahı”, **Vakıflar Dergisi** , Sayı: 5, Ankara 1962, s. 127-129.
- BİLGE, Mustafa: **İlk Osmanlı Medreseleri**, İstanbul 1984.
- BİNAN, Demet Ulusoy: “Osmanlı’da Beylikten İmparatorluğa Geçişte Yapı Üretim Süreci ve İlişkileri Üzerine Bir Deneme”, **Osmanlı Mimarlığının 7 Yüzyılı “Uluslarüstü Bir Miras”**, İstanbul 1999 , s. 387-395.
- BODUR, Sibel: Antik Dönemde İznik (Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Edirne 2000.
- BOSCH, E.: “Bitinya Tetkikleri”, **Belleten**, Cilt: 10, Sayı: 37, Ankara 1946, s. 29-53.
- BOSCH, E.: “Nikaia (İznik) Bayram Oyunları”, **Belleten**, Cilt: 12, Sayı: 46, Ankara 1948, s. 325-348.
- BOZKURT, Recep: **Ulusal Kurtuluş Savaşı’nda İznik**, İstanbul 2000.
- BURSALI MEHMED TAHİR EFENDİ: **Osmanlı Müellifleri**, C.2, İstanbul 1972.

- BUSBECQ, Ogier Ghiselin: (Çev. H. Cahit Yalçın), **Türk Mektupları**, İstanbul 1939.
- BÜKEN, Burcu: İznik Gölü Çevresindeki Yerleşimlerin İncelenmesi ve Yeni Sölöz Geleneksel Yerleşim Dokusunun Korunması Üzerine Bir Araştırma (Mimar Sinan Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2003.
- CAHEN, Claude: **Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler**, İstanbul 1979.
- CRAMER, J.A.: **Description of Asia Minor**, Cilt: 1, Oxford 1832.
- CUINET, V.: **La Turquie d'Asie**, IV, Paris 1894.
- ÇAKMAK, Şakir: **Erken Dönem Osmanlı Mimarisinde Taç Kapılar**, Ankara 2001.
- ÇELENK GÖNENÇ, Sabriye: İznik'te Bizans Dönemine Ait Dini Yapıların İncelenmesi Üzerine Bir Araştırma (Yıldız Teknik Üniversitesi yayınlanmamış Lisansüstü Bitirme Tezi), İstanbul 1993.
- ÇETİNTAŞ, Sedat: **Yeşil Cami ve Benzerleri Cami Değildir**, İstanbul 1958.
- ÇULPAN, Cevdet: **Türk Taş Köprüleri**, Ankara 1975.
- DAĞLIOĞLU, Hikmet Turhan: "Nicaea-İznik'te Araştırmalar", **Uludağ-Bursa Halkevi Dergisi**, Sayı: 12-13, Bursa 1937, s. 34-37.

- DALLAWAY, L.: **Constantinople Ancient and Modern**, London 1797.
- DAŞ, Ertan: Erken Dönem Osmanlı Türbeleri (Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk-İslam Sanatı A.B.D. Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir 2003.
- DEMİRALP, Yekta: **Erken Dönem Osmanlı Medreseleri**, Ankara 1999.
- DEMİRCAN, Hüsnü: Orhan Gazi ve Gregory Palamas, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1993.
- DEMİRİZ, Yıldız: **Osmanlı Mimarisinde Süsleme I Erken Devir (1300-1453)**, İstanbul 1979.
- DEMİRİZ, Yıldız: **İslam Sanatında Geometrik Süsleme**, İstanbul 2001.
- DEMİRİZ, Yıldız: **Örgülü Bizans Döşeme Mozaikleri**, İstanbul 2002.
- DEMİRKENT, Işın: **Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan**, Ankara 1996.
- DEMİRKENT, Işın: **Haçlı Seferleri**, İstanbul 1997.
- DEMİRSAR ARLI, V. Belgin: “İznik Çini Fırınları Kazısı’ndan İlgi Çekici Örnekler”, **Uluslararası İznik Sempozyumu Bildirileri**, İstanbul 2006, s. 350-264.
- DERNSCHWAM, Hans: **İstanbul ve Anadolu’ya Seyahat Günlüğü**, Mersin 1992.

- DİVİTÇİOĞLU, Sencer: **Osmanlı Beyliği'nin Kuruluşu**, İstanbul 1996.
- DOĞAN, Ahmet Işık: **Osmanlı mimarisinde Tarikat yapıları Tekkeler, Zaviyeler ve Benzer Nitelikteki Fütuvvet Yapıları**, İstanbul 1977.
- DOĞANCI, Kamil: "Prusa (Bursa) Kentinden Geçen Antik Yollar", **Osman Gazi ve Bursa Sempozyumu Bildirileri**, Bursa 2005.
- DVORNIK, Francis: **Konsiller Tarihi İznik'ten II. Vatikan'a**, Ankara 1990.
- EMİR, Sedat: **Erken Osmanlı Mimarlığında Çok-İşlevli Yapılar: Kentsel Kolonizasyon Yapıları Olarak Zaviyeler II**, İstanbul 1994.
- ER, Yasemin: **Klasik Arkeoloji Sözlüğü**, Ankara 2004.
- ERDOĞAN, Muzaffer: "Osmanlı Devrinde Anadolu Camilerinde Restorasyon Faaliyetleri", **Vakıflar Dergisi** , Sayı: 7, İstanbul 1968, s. 149-205.
- EREN, Ahmet: "İznik Kronolojisi", **Bursa Defteri**, Sayı: 6, İstanbul 2000, s. 139-142.
- ERGEN, Yaşar Bahri: "Anadolu Kültürünün Kent Mekanına Yansıması ve Mekanı Biçimlendirmesi", **Prof.Dr. Zafer Bayburtluğlu Armağanı Sanat Yazıları**, Kayseri 2001, s. 287-302.
- ERGİN, Osman: **Türk Şehirlerinde İmaret Sistemi**, İstanbul 1939.
- ERSEN, Ahmet: Erken Osmanlı Mimarisinde Cephe Biçim Düzenleri ve Bizans Etkilerinin Niteliği,

(İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 1986.

ERTON, Murat:

Kent Kimliği: İznik ve Mudurnu Yerleşmeleri Örneği, (İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1995.

EVLYA ÇELEBİ:

(Haz: S. A. Kahraman, Y. Dağlı), **Seyahatname**, Cilt: III, İstanbul 1999, s. 8-10.

EYİCE, Semavi:

“İznik’de Bir Bizans Kilisesi”, **Belleten**, Cilt: 13, Sayı: 49, Ankara 1949, s. 37-51.

EYİCE, Semavi:

“İki Türk Abidesinin Mahiyetleri Hakkında Notlar İznik’te Nilüfer Hatun İmareti ve Kayseri’de Köşk Medrese”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yıllık Araştırmalar Dergisi II**, Ankara 1958, s. 107-112.

EYİCE, Semavi:

“İznik’de “Büyük Hamam” ve Osmanlı Devri Hamamları Hakkında Bir Deneme”, **Tarih Dergisi**, Cilt: XI, Sayı: 15, İstanbul 1960, s. 99-120.

EYİCE, Semavi,:

“İlk Osmanlı Devrinin Dini-İçtimai Bir Müessesesi Zaviyeler ve Zaviyeli – Camiler”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, Sayı: 23, İstanbul 1963, s. 3-80.

EYİCE, Semavi:

“İznik’de İstanbul Kapısının Medusaları”, **Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni**, Sayı: 296, İstanbul 1964, s. 14-16.

- EYİCE, Semavi: **İznik Tarihçesi ve Eski Eserleri**, İstanbul 1988.
- EYİCE, Semavi: “Ayasofya Camii”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 4, İstanbul 1991, s. 219-220.
- EYİCE, Semavi: “Çandarlı Türbesi”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 8, İstanbul 1993, s. 215-216.
- EYİCE, Semavi: “Hacı Hamza Bey Mescidi ve Türbesi”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 14, İstanbul 1996, s. 479-480.
- EYİCE, Semavi: “Hacı Hamza Hamamı”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 14, İstanbul 1996, s. 480-481.
- EYİCE, Semavi: “Hacı Özbek Camii”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 14, İstanbul 1996, s. 492.
- EYİCE, Semavi: “İsmail Bey Hamamı”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 23, İstanbul 2001, s. 86-87.
- EYİCE, Semavi: “İznik”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 23, İstanbul 2001, s. 543-545.
- EYİCE, Semavi: “İznik’te Berberkayası İznik Panoramasının Simgesi”, **Taç Vakfının 25 Yılı**, İstanbul 2001.
- FIRATLI, Nezi: “İznik”, **Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni**, Sayı: 206, İstanbul 1959, s. 4-9.
- FRENCH, David.: “Prehistoric Sites in Northwest Anatolia I. The İznik Area”, **Anatolian Studies**, Sayı: 17, London 1967, s. 49-100.

- FRENCH, David: **Roma Çağında Küçük Asya'daki Yollar ve Mil Taşları Fasikül I: Hacı Yolu**, Ankara 1981.
- GOLTZ, Colmar von der: **Anatolische Ausflüge**, Berlin 1895, s. 399-460.
- GOODWIN, Godfrey: **A History of Otoman Architecture**, London 1971.
- GÖLPINARLI, Abdulkaki: **Yunus Emre ve Tasavvuf**, İstanbul 1961.
- GÖNÜLAL, Özand: Erken Osmnalı Döneminde İnşa Edilen Çok İşlevli Camilerde Kubbeye Geçiş Elemanları, (Hacettepe Üniversitesi Sosyal bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 1997.
- GRELOT, Josephus: **İstanbul Seyahatnamesi**, İstanbul 1998.
- GURLİTT, Cornelius: "Die Islamitischen Bauten von Isnik (Nicaea)", **Orientaliches Archiv**, Sayı: 3, Leipzig 1912, s. 49-60.
- GÜL, Ahmet: **Osmanlı Medreselerinde Eğitim-Öğretim ve Bunlar arasında Daru'l Hadislerin Yeri**, Ankara 1997.
- GÜLSEVİL, İnci: "İznik, İzmit, Konuralp Karadeniz Ereğlisi ve Amasra'nın Sur ve Kapıları", **Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni**, Sayı: 311, İstanbul 1971, s. 17-18.

- GÜNEŞ, Ahmet: Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılın Başlarından XVII. Yüzyıl Başlarına Kadar Kocaeli Sancağı, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), 1994
- GÜNEŞ, Ahmet: “İznik, Osmanlı Dönemi”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 23, İstanbul 2001, s. 545-547.
- GÜREŞSEVER, Gönül: “İznik çini Fırınları Kazısı Sırasında Çıkarılan Stuko Buluntular”, **Sanat Tarihi Yıllığı**, İstanbul 1968, s. 200-208.
- GÜVEN (KARAMÜRSEL), A. A.: 15. Yüzyıl Osmanlı Mezar Taşları (İznik-Bursa-İstanbul) (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1995.
- Hakkı, İzet: “Osmanlı Kap-Kacak Seramiği ve Teknik Özellikleri”, **VII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri**, Cilt: 2, Ankara 1973, s. 760-768.
- HAMMER, Joseph von: **Umblick Auf Einer Reise von Constantinopel Nach Brussa und Demolympos, und von Da Zurück Über Nicäa und Nicomedien**, Pesth 1818.
- HAMMER, Joseph von: **Büyük Osmanlı Tarihi C. I**, İstanbul 1992.
- İNALCIK, Halil: “Osman Gazi’nin İznik Kuşatması ve Bafeus Muharebesi”, **Osmanlı Beyliği (1300-1389)**, İstanbul 1997, s. 78-105.

- KABULOĞLU KARAOSMAN, S.: Geleneksel Yerleşmelere Bir Ekolojik Değerlendirme Model Önerisi İznik Gölü Çevresi Köy Evleri (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2004.
- KALFAZADE, Selda: “Erken Osmanlı Mimarisindeki Tuğla Rozetler Hakkında”, **Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 1, İstanbul 1986, s. 12-17.
- KALFAZADE, Selda: “Eşrefoğlu Rumi Camii”, “**TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 11, İstanbul 1995, s. 483-484.
- KAMİL, Ekrem: “Gazi-Mekki Seyahatnamesi”, **Tarih Semineri Dergisi**, Sayı: ½, İstanbul 1937, s. 3-90.
- KAPLANOĞLU, Raif: “Osmanlı’nın Kuruluşunda Bizans Köylerinin Kültürel Etkileri”, **Osman Gazi ve Bursa Sempozyumu Bildirileri**, Bursa 2005, s. 129-145.
- KARAKAYA, Enis: “İznik’te Bulunan Duvarları Resimli Bir Mezar Odası”, **Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 14, İstanbul 1998, s. 55-58.
- KARGINER, Şefik v.d.: **İznik Nicaea**, İstanbul 1963.
- KAYAN, İlhan: “Arkeolojik Jeomorfoloji Açısından Yenişehir ve İznik Havzalarının Çevre Özellikleri”, **V. Araştırma Sonuçları Toplantısı**, Cilt: 2, Ankara 1987, s. 211-219.
- KILICI, Ali: “Erken Osmanlı (1299-1451) Baldeken Türbeleri”, **Vakıflar Dergisi**, S. 29, Ankara 2005, s. 263.

- KILIÇKAYA, Ali: **Nicaea-Nikaia İznik Tarihi ve Eski Eserler Kılavuzu**, Bursa 1981.
- KINNEIR, J. M.: **Journey through Asia Minor in the year 1813-1814**, London 1818, s. 25-31.
- KLEINER, Gerhard: “Hellenistische Sarkophage in Kleinaisen”, **İstanbul Mitteilungen**, Sayı: 7, İstanbul 1957, s. 1-55.
- KLINGHARDT, Karl: **Türkische Bäder**, Leipzig 1927.
- KONYALI, İ. Hakkı: “Candaroğulları, Türbeleri ve Vakfiyeleri”, **Tarih Konuşuyor**, S. 46, İstanbul 1967, s. 3424-3426.
- KOSİFOĞLU, Mesut Haluk: **Geçmişten Günümüze Bursa Tarihi**, Bursa 2000.
- KOYUNLUOĞLU, A. M. Turgut: **İznik ve Bursa Tarihi**, Bursa 1937.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad: “Anadolu Selçuklu Tarihi’nin Yerli Kaynakları”, **Belleten**, Cilt: 7, Sayı: 25, Ankara 1943, s. 410-451.
- KÖYMEN, Mehmet Altay: “Süleyman Şah ve Anadolu Selçuklu Devleti’nin Kuruluşu”, **Belleten**, Cilt: 57, Sayı: 218, Ankara 1993, s. 71-79.
- KUBAN, Doğan: **Türkiye’de Kentsel Koruma Kent Tarihleri ve Koruma Yöntemleri**, İstanbul 2001.
- KUBAN, Doğan: **Çağlar Boyunca Türkiye Sanatının Ana Hatları**, İstanbul 2004.

- KULUNYAR, Avni: İznik'teki Bizans Dönemi Yapılarında Tarihendirme Sorunları ve Malzeme-Teknik, (Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1990.
- KURAN, Aptullah: **İlk Devir Osmanlı Mimarisinde Cami**, Ankara 1964.
- KURAN, Aptullah: "İznik Süleyman Paşa Medresesinin İnşa Tarihi İle Bağdaşmayan Mimari Kuruluşu Üzerine Görüşler", **Türk Kültürü Araştırmaları**, Sayı: 1/2, Ankara 1989, s. 175-192.
- KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI: **Gravürlerle Türkiye, Anadolu I**, Ankara 2002.
- LEAKE, William Martin: **Journal of a Tour in Asia Minor**, London 1822
- LEFORT, Jacques: "13. Yüzyılda Bitinya", **Osmanlı Beyliği (1300-1389)**, İstanbul 1997, s. 106-128.
- LUBENAU, Reinhold: **Beschreibung der Reisen des Reinhold Lubenau**, C.III, Königsberg 1915.
- LUCAS, Paul: **Voyage fait a l'ordre du Roy dans la Grece, l'Asie Mineure**, Paris 1712.
- LOWRY, Heath W.: "Gezginlerin Gözünden ve İdari Kayıtlardaki Bilgilerin Işığında Osmanlı Döneminde İznik, 1331 – 1923", **Tarih Boyunca İznik**, İstanbul 2004, s. 137.
- MANGO, Cyril: "The Date of the Narthex Mosaics of The Church of the Dormition at Nicaea", **Dumbarton Oaks Paper**, Sayı: 13, New York 1959, s. 245-252.

- MEHMED NEŞRİ: (Haz:F.R. Ünal-M.A. Köymen)**Kitab-ı Cihan-nüma Neşri Tarihi C.I**, Ankara 1987.
- MEINARDUS, Otto F. A.: “İznik’teki Ayasofya Kilisesinde Bulunan Bir Halk Sanatı Tasvirinin Ortaçağ’daki Tahribi”, **Erdem**, Cilt: 2, Sayı: 5, Ankara 1986, s. 607-614.
- MEMİŞ, Mehmet: “İznik Mimari eserlerinde Hat Sanatı”, **Uluslararası İznik Sempozyumu Bildirileri**, İstanbul 2006, s. 365-366.
- MERÇİL, Erdoğan: **Müslüman Türk Devletleri Tarihi**, İstanbul 1985.
- MİGEON, G.: “Les Faiences d’Asie Mineure du XV e au XVIII e siecle”, C. 44, S. 248 **La Revue de l’Art**, Paris 1923, s. 133-134.
- MORDTMANN, A.D.: **Anatolien, Skizzen und Resisebriefe aus Klainaien (1850-1859)**, Hannover 1925, s. 70-73.
- MÖLLERS, Sabine: **Die Hagia Saophia in İznik/Nicaea**, Berlin 1994.
- MUSTAFA NURİ PAŞA: (Haz. Neşet ÇAĞATAY), **Netayic ül-Vukuat Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi**, Ankara 1987.
- MÜDERRİSOĞLU, F.- Ç. ARSLAN: “Tarihsel Süreç İçerisinde İznik”, **Vakıf ve Kültür**, Cilt: 1, Sayı: 3, Ankara 1998, s. 42-46.
- MÜDERRİSOĞLU, Fatih: “Osmanlı İmparatorluğu’nda Ulaşım ve Yol Şebekesi”, **Ortaçağ’da Anadolu Prof.Dr. Aynur Durukan’a Armağan**, Ankara 2002, s. 373-381.

- MÜLAYİM, Selçuk: “Anadolu Türk Sanatında XIV. Yüzyıl”, **Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 10, İstanbul 1991, s. 2-14.
- NICOL, D. M.: “Ecclesiastical Relations Between The despotate of Epirus and The Kingdom of Nicaea in The Years 1215 to 1230”, **Byzantion**, Sayı: 22, Brüksel 1952, s. 207-228.
- NUHOĞLU, Neslihan: İznik Şehri, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Beşeri ve İktisadi Coğrafya Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1995.
- NUHOĞLU ALTUN, Neslihan: “Kuruluşundan Günümüze İznik’in Yerleşim Özellikleri”, **Coğrafya Dergisi**, Sayı: 6, İstanbul 1998, s. 345-366.
- OCAK, Ahmet Yaşar: “Zâviyeler”, **Vakıflar Dergisi**, Sayı: 12, Ankara 1978, s. 247-269.
- OCAK, Ahmet Yaşar: **Sarı Saltık, Popüler İslam’ın Balkanlar’daki Destani Öncüsü**, Ankara 2002.
- OĞUZOĞLU, Yusuf: “Anadolu Şehirlerinde Osmanlı Döneminde Görülen Yapısal Değişiklikler”, **V. Araştırma Sonuçları Toplantısı**, Cilt: 2, Ankara 1987, s. 1-10.
- OĞUZOĞLU, Yusuf: “Tarihsel Süreç İçinde İznik ve Yöresinin İktisadi Gelişimi”, **Bursa Defteri**, Sayı: 6, İstanbul 2000, s. 7-16.
- OSTROGORSKY, George: **Bizans Devleti Tarihi**,
- OTTO-DORN, Katharina: **Das Islamische İznik**, Berlin 1943.

- ÖNDER, Mehmet: **Şhirden Şehire II**, İstanbul 1972.
- ÖNEY, Gönül: **Türk Çini Sanatı**, İstanbul 1976.
- ÖNEY, Gönül: **Beylikler Devri Sanatı XIV. – XV. Yüzyıl (1300-1453)**, Ankara 1989.
- ÖTÜKEN, Yıldız: “Orhan Gazi (1326-1359) Devrinden Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) Devrinin Sonuna Kadar Osmanlı medreseleri”, **Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi**, Sayı:9, Ankara 1978, s. 337-371.
- ÖTÜKEN, Yıldız v.d.(DÖPA): **Türkiye’de Vakıf Abideler ve Eski Eserler IV**, Ankara 1986.
- ÖZBEK, Yıldray: **Osmanlı Beyliği Mimarisinde Taş Süsleme (1300-1453)**, Ankara 2002.
- PEYSSONEL, Charles de: (Çev:F.Y. Ulugün), **1745 Yılında İzmit ve İzmit’e Yapılmış Bir Gezinin Öyküsü**, Kocaeli 2005.
- PITCHER, Donald Edgar: **Osmanlı İmparatorluğu’nun Tarihsel Coğrafyası**, İstanbul 1999.
- POCECKE, Richard: **A description of the East and some other countries**, London 1743-45.
- RABY, Julian: “A seventeenth Century Description of İzmit-Nicaea”, **İstanbul Mitteilungen**, Sayı: 26, İstanbul 1976, s. 149-188.
- RAMSAY, W. M.: **Anadolu’nun Tarihi Coğrafyası**, İstanbul 1960.

- SAVAŞ, Ayla: Bursa ve İlçelerindeki 15. Yüzyıl Türk Devri Yapılarında Tuğla Süsleme (Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir 1999.
- SAVAŞ, Erdoğan: **İznik Albümü**, İstanbul 1973.
- SCHACHNER, Andreas: “Bir Osmanlı Minyatürünün Tarihi Kaynak Değeri”, **Tarih ve Toplum**, Cilt: 19, Sayı: 112, İstanbul 1993, s.232-235.
- SCHUDE, Martin: **İznik Kılavuzu**, Ankara 1935.
- SCHNEIDER, A.M.-W. KARNAPP: **Die Stadtmauer von İznik (Nicaea)**, Berlin 1938.
- SCHNEIDER, Alfons Maria: **Die Römischen und Byzantinischen Denkmäler von İznik - Nicaea**, Berlin 1943.
- SCHNELLER, L.: **Nicaea und Byzanz**, Leipzig 1907.
- SEVGİN, Nazmi: **Anadolu Kaleleri 1**, Ankara 1959.
- SEVİN, Veli: **Anadolu’nun Tarihi Coğrafyası**, Ankara 2001.
- SİPAHIOĞLU, Ahmet: İznik’de İsmail Bey Hamamı ve Diğerlerinin Değerlendirilmesi, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Sanat Tarihi Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1988.
- SÖNMEZ, Zeki: **Başlangıçtan 16. Yüzyıla Kadar Anadolu Türk-İslam Mimarisinde Sanatçılar**, Ankara 1995.

- SÖZEN, Metin- Uğur TANYELİ: **Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul 2001.
- STRABON: **Geographika Antik Anadolu Coğrafyası**, İstanbul 2000.
- SÜMER, F. – A. Sevim: **İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı**, Ankara 1971.
- ŞAHİN, Faruk: “İznik Yeşil Camii Minaresi ve Unutulmuş Bir çini Tekniği”, **Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi**, S. 4, İstanbul 1989, s. 48-54.
- ŞAHİN, Faruk: “İznik Eşrefoğlu Rumi Minaresi Çinileri”, **Şerare Yetkin Anısına Çini Yazıları**, İstanbul 1996, s. 161-165.
- ŞAHİN, Faruk: “İznik Nilüfer Hatun İmareti Duvarındaki Çiniler Üzerine”, **Arkeoloji ve Sanat**, Sayı: 119, İstanbul 2005, s. 79-84.
- ŞAHİN, Sencer: “Yazıtların Diliyle İznik’te (Nikaia) Tarih”, **V. Araştırma Sonuçları Toplantısı**, Cilt: 1, Ankara 1987, S. 369-374.
- ŞAHİN, Sencer: “Helenistik ve Roma Çağlarında İznik / Nikaia”, **Tarih Boyunca İznik**, İstanbul 2004, s.
- ŞAKİR, Ziya: “İznik”, **Nilüfer**, Sayı: 13, Bursa 1946, s. 7-8.
- ŞEN, Turhan: **İznik’in Tarihi Coğrafyası**, (Marmara Üniversitesi Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1998.

- TAESCHNER, Franz: “Die Vezirfamilie Der Ğandarlyzāde (14./15. Jhdt) und Ihre Denkmäler”, **Der İslam**, Sayı: 18, Leipzig 1929, s. 60-115.
- TAESCHNER, Franz: “Die Baugruppe Hamza Beg in İsnik und Ihre İnschriften, Die Ältesten Sicher Datierbaren Baudenkmäler Der Osmanen”, **Der İslam**, Sayı: 20, Leipzig 1932, s. 109-116.
- TAESCHNER, Franz: “Das Nilüfer-İmāret in İsnik und Seine Bauinschrift”, **Der İslam**, Sayı: 20, Leipzig 1932, s. 127-137.
- TANYELİ, Uğur: **Anadolu-Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci (11-15.yy)**, İstanbul 1987.
- TARİH ve MÜZE KOMİTESİ: **İznik**, İstanbul 1943.
- TAŞKÖPRÜLÜZADE: (Haz. A.S. FUAT), **Eş-ŞEka’ikun-numaniye fi Ulema’id-Devleti’l-Osmaniye**, İstanbul 1985.
- TAYFUR, Şahap: “Tarihte İznik ve Ehemmiyeti”, **Resimli Tarih Mecmuası**, Cilt: 4, Sayı: 43, İstanbul 1953, s. 2596-2599.
- TEMUÇİN, Serap: İlk Devir Osmanlı Mimarisinde Taş Üzerinde Bitkisel Bezeme (Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 1988.
- TERCÜMAN 1001 TEMEL ESER HEYETİ: **Eşrefoğlu Divanı**, İstanbul 1980.
- TEXİER, Charles: **Küçük Asya Coğrafya, Tarihi ve Arkeolojisi**, C.I, Ankara 2002.

- TOP, Mehmet: Erken Dönem Osmanlı Mihrabları (Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı Sanat Tarihi Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi), Van 1997.
- TURAN, Osman: **Selçuklular Zamanında Türkiye**, İstanbul 1993.
- TUNALI, Selma: İznik'te Mimarlık ve İç Mimarlık Olgusunun Tarihsel Gelişimi, (Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü İç Mimarlık Ana Sanat Dalı Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi), İstanbul 2004.
- TÜFEKÇİOĞLU, Abdülhamit: **Erken Dönem Osmanlı Mimarisinde Yazı**, Ankara 2001.
- TÜFEKÇİOĞLU, Abdülhamit: "Osmanlı'ya Ait En Erken Tarihli Kitâbe Üzerine Bir Değerlendirme", **Ortaçağ'da Anadolu Prof. Dr. Aynur Durukan'a Armağan**, Ankara 2002, s. 473-479.
- UMAR, Bilge: **Türkiye Halkının Ortaçağ Tarihi**, İstanbul 2004.
- UMAR, Bilge, **Bithynia**, İstanbul 2004.
- UYSAL, Ali Osman: "Zaviyeli Camilerde Minare Problemi", **Türk Etnografya Dergisi**, S. 20, Ankara 1997, s. 47-63.
- UYSAL, Ali Osman: "Anadolu Selçuklularından Erken Osmanlı Dönemine Minare Biçimindeki Gelişmeler", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi**, Cilt: XXXIII, Sayı: 1-2, Ankara 1990, s. 505-533.

- UYŞAL, Ali Osman: “Erken Osmanlı Döneminde Sırlı Tuğlalı Minareler”, **X. Türk Tarih Kongresi Bildirileri**, Cilt: 5, Ankara 1994, s. 2349-2367.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı: “Gazi Orhan Beğın Hükümdar Olduğı Tarih ve İlk Sikkesi”, **Belleten**, Cilt: 9, Sayı: 35-36, Ankara 1945, s. 207-211.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı: “Çandarlı (Cenderli) Kara Halil Hayreddin Paşa”, **Belleten**, Cilt: 23, Sayı: 91, Ankara 1959, s. 437-477.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı: “Orhan Gazi’nin, Vefat Eden Oğı Süleyman Paşa İçin Tertip Ettirdiğı Vakfiyenin Aslı”, **Belleten**, Cilt: 27, S: 107, Ankara 1963, s. 437-451.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı: **Çandarlı Vezir Ailesi**, Ankara 1974.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı: **Osmanlı Tarihi I. Cilt**, Ankara 2003.
- ÜLGEN, Ali Saim: “İznik’te Türk Eserleri”, **Vakıflar Dergisi**, Sayı: 1 Ankara 1938, s. 53-69.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya: “İznik: Bir Göl Başında Görülen Tarih”, **İstanbul**, Cilt: 2, Sayı: 8, İstanbul 1947, s. 80-89.
- VRYONIS, Speros: “Nomadization and Islamization in Asia Minor”, **Dumbarton Oaks Paper**, Sayı: 29, New York 1975, s. 41-71.
- WEIGAND, Edmund: “Zur Monogramminschrift Der Theotokos – (Koimesis) Kirche von Nicaea”, **Byzantion**, Sayı: 6, Brüksel 1931, s. 411-420.

- YALDUZ, Alparslan: Tarihi, Dini ve Kültürel Açıdan İznik (Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Dinler Tarihi Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa 1999
- YALDUZ, Alparslan: “Konsillerin Hristiyanlık Tarihindeki Yeri ve İznik Konsili”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 12, Sayı: 2, Bursa 2003, s. 257-296.
- YALGIN, Rıza: “İznikte Kırgızlar, Özbekler Selçuklular”, **Çınaraltı**, Sayı: 45, İstanbul 1942, s. 9.
- YALMAN, Bedri: “İznik’teki Kilise Alt Yapısı”, **VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri**, Cilt: 1, Ankara 1979, s. 457-261.
- YALMAN, Bedri: “İznik ve Çevresinde Belirlenen Eski Eser Tahribatları ve Öneri Koruma Tedbirleri”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi**, Cilt: 36, Sayı: 1-2, Ankara 1993, 461-479.
- YALMAN, Bedri: “İznik Dörttepeler Tümülüsü Mezar Odaları ve İznik Müzesine Gelen Önemli Eserler”, **XI. Türk Tarih Kongresi Bildirileri**, Cilt: 1, Ankara 1994, s. 425-435.
- YAPI KREDİ YAYINLARI: **Albert Gabriel Sergisi Kataloğu**, İstanbul 2006.
- YENİÇERİ, S.- Ö. ARSLANOĞLU: “İznik’te Osmanlı Mimari Eserleri”, **Türkiyemiz**, Sayı: 42, İstanbul 1984, s. 18-27.
- YETKİN, Suut Kemal: **İslam Mimarisi**, İstanbul 1965.

- YILMAZYAŞAR Hasan: Orhan Gazi Döneminde İznik Kenti ve Mimarisi (Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2003.
- YURDAYDIN, Hüseyin: **Matrakçı Nasuh, Beyan-ı Menazil-i Sefer-i Irakeyn**, Ankara 1976.
- YÜKSEL, İ. Aydın: **Osmanlı Mimarisinde II. Bayezid Yavuz Selim Devri**, İstanbul 1983.
- ZACHARİADOU, E.A.: “İlk Osmanlılara Dair Tarih ve Efsaneler”, **Söğüt’ten İstanbul’a**, İstanbul 2000, s. 243-151.
- ZEYREK, İ. Naci: “İznik Şehri’nin Osmanlı Erken Dönemi’ndeki İmarında Çandarlı Ailesi Faktörü”, **Uluslararası İznik Sempozyumu Bildirileri**, İstanbul 2006, s. 250.